www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

قاموس قرآن

علی اکبر قرشی بنابی

جلد ۱

بسم الله الرحمن الرحيم

قاموس قرآن

نویسنده:

علی اکبر قرشی

ناشر چاپی:

دارالکتب الاسلامیه

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
قاموس قرآن جلد ۱ ----- ۲۰
مشخصات کتاب ----- ۲۰
مقد مه ----- ۲۰
الف؛ ج ۱، ص: ۱ ----- ۲۲
ابّ:؛ ج ۱، ص: ۱ ----- ۲۲
أَبَد:؛ ج ۱، ص: ۳ ----- ۲۳
إبراهيم:؛ ج ۱، ص: ۴ ----- ۲۴
اشاره ----- ۲۴
[سير در آفاق]؛ ج ۱، ص: ۵ ----- ۲۴
[شكستن بتها]؛ ج ۱، ص: ۸ ----- ۲۵
[قربانى]؛ ج ۱، ص: ۱۳ ----- ۲۸
[بناى كعبه]؛ ج ۱، ص: ۱۵ ----- ۲۹
إِباق:؛ ج ۱، ص: ۱۸ ----- ۳۰
إِبِل:؛ ج ۱، ص: ۱۹ ----- ۳۰
أَبابيل:؛ ج ۱، ص: ۱۹ ----- ۳۰
أَبْ:؛ ج ۱، ص: ۲۰ ----- ۳۱
باء:؛ ج ۱، ص: ۲۰ ----- ۳۱
أتى:؛ ج ۱، ص: ۲۱ ----- ۳۱
أَثاث:؛ ج ۱، ص: ۲۱ ----- ۳۲
أَثَر:؛ ج ۱، ص: ۲۲ ----- ۳۲
أَثْل:؛ ج ۱، ص: ۲۳ ----- ۳۳
إِثم:؛ ج ۱، ص: ۲۴ ----- ۳۳

أُجاج؛ ج ۱، ص: ۲۴ ---- ۳۳
أَجْر؛ ج ۱، ص: ۲۵ ---- ۳۳
أَجَل؛ ج ۱، ص: ۲۵ ---- ۳۴
اشاره ---- ۳۴
[(اجَل مُعَلّقَ و اجَلِ حَتمی)]؛ ج ۱، ص: ۲۸ ---- ۳۵
أَجَل؛ ج ۱، ص: ۳۳ ---- ۳۷
أَحَد؛ ج ۱، ص: ۳۳ ---- ۳۷
أَخْذ؛ ج ۱، ص: ۳۴ ---- ۳۸
آخِر؛ ج ۱، ص: ۳۵ ---- ۳۸
آخَر؛ ج ۱، ص: ۳۵ ---- ۳۸
أخ؛ ج ۱، ص: ۳۶ ---- ۳۹
أُخْت؛ ج ۱، ص: ۳۸ ---- ۴۰
إدّ؛ ج ۱، ص: ۳۸ ---- ۴۰
آدَم؛ ج ۱، ص: ۳۸ ---- ۴۰
اشاره ---- ۴۰
[عَلَم شخص یا عَلَم نوع؟]؛ ج ۱، ص: ۳۸ ---- ۴۰
[کیفیت خلقت]؛ ج ۱، ص: ۴۱ ---- ۴۱
اشاره ---- ۴۱
اوّل اینکه مثل عصای موسی جسد گلی آدم با ارادهٔ خداوندی مبدّل بانسان شده است؛ ج ۱، ص: ۴۲ ---- ۴۲
دوم اینکه نطفهٔ بشر و سلّول اوّلی در میان لجن‌های سیاه بد بو متکوّن شده؛ ج ۱، ص: ۴۳ ---- ۴۲
سوم: اینکه موجودات ساده و زنده در اثر ارادهٔ خداوند بتدریج و با مرور زمان بانسان اوّلی مبدّل شده باشند؛ ج ۱، ص: ۴۴ ---- ۴۳
[یک آدم یا چند آدم؟]؛ ج ۱، ص: ۴۴ ---- ۴۳
[آیا آدم پیغمبر بود؟]؛ ج ۱، ص: ۴۸ ---- ۴۵
[انسان کنونی از کی پیدا شده؟]؛ ج ۱، ص: ۵۰ ---- ۴۶

[آخرین پدیدهٔ روی زمین]؛ ج ۱، ص: ۵۲ ---- ۴۶
[ماجَرایِ شَجَرهٔ مَنْهیّه]؛ ج ۱، ص: ۵۳ ---- ۴۷
أدا؛ ج ۱، ص: ۵۳ ---- ۴۷
إِذْ؛ ج ۱، ص: ۵۴ ---- ۴۷
إِذا؛ ج ۱، ص: ۵۴ ---- ۴۷
أُذُن؛ ج ۱، ص: ۵۴ ---- ۴۸
إِذْن؛ ج ۱، ص: ۵۶ ---- ۴۸
إِذَن؛ ج ۱، ص: ۵۸ ---- ۴۹
أذی؛ ج ۱، ص: ۵۸ ---- ۴۹
إِرب؛ ج ۱، ص: ۵۹ ---- ۵۰
أرض؛ ج ۱، ص: ۵۹ ---- ۵۰
أَرِیکهٔ؛ ج ۱، ص: ۶۸ ---- ۵۴
إِرَم؛ ج ۱، ص: ۶۸ ---- ۵۴
اشاره ---- ۵۴
[افسانه ارم]؛ ج ۱، ص: ۶۹ ---- ۵۴
أزْر؛ ج ۱، ص: ۷۱ ---- ۵۵
آزر؛ ج ۱، ص: ۷۱ ---- ۵۵
اشاره ---- ۵۵
[استغفار ابراهیم برای آزر]؛ ج ۱، ص: ۷۵ ---- ۵۷
أزّ؛ ج ۱، ص: ۸۰ ---- ۵۹
أزَف؛ ج ۱، ص: ۸۱ ---- ۶۰
أَسْر؛ ج ۱، ص: ۸۱ ---- ۶۰
إِسرائیل؛ ج ۱، ص: ۸۲ ---- ۶۰
أَساس؛ ج ۱، ص: ۸۲ ---- ۶۰

أسَف؛ ج ۱، ص: ۸۲ ---- ۶۱
إِسمعیل؛ ج ۱، ص: ۸۳ ---- ۶۱
أَسن؛ ج ۱، ص: ۸۷ ---- ۶۳
أَسو؛ ج ۱، ص: ۸۷ ---- ۶۳
أَسی؛ ج ۱، ص: ۸۷ ---- ۶۳
أَشِر؛ ج ۱، ص: ۸۷ ---- ۶۳
إِصْر؛ ج ۱، ص: ۸۸ ---- ۶۳
أَصْل؛ ج ۱، ص: ۸۸ ---- ۶۴
أَصِیل؛ ج ۱، ص: ۸۸ ---- ۶۴
أفّ؛ ج ۱، ص: ۸۸ ---- ۶۴
أُفُقْ؛ ج ۱، ص: ۸۹ ---- ۶۴
إِفک؛ ج ۱، ص: ۸۹ ---- ۶۴
اشاره ---- ۶۴
[داستان افک]؛ ج ۱، ص: ۹۰ ---- ۶۵
أُفُول؛ ج ۱، ص: ۹۲ ---- ۶۵
أَکل؛ ج ۱، ص: ۹۲ ---- ۶۶
أَلا؛ ج ۱، ص: ۹۲ ---- ۶۶
أَلْت؛ ج ۱، ص: ۹۲ ---- ۶۶
إِلْف؛ ج ۱، ص: ۹۲ ---- ۶۶
أَلِف؛ ج ۱، ص: ۹۳ ---- ۶۶
أَلْف؛ ج ۱، ص: ۹۴ ---- ۶۷
إِلّ؛ ج ۱، ص: ۹۴ ---- ۶۷
الّا؛ ج ۱، ص: ۹۴ ---- ۶۷
الّتی؛ ج ۱، ص: ۹۵ ---- ۶۸

الّذی:؛ ج ۱، ص: ۹۶ ---- ۶۸
أَلَم:؛ ج ۱، ص: ۹۶ ---- ۶۸
إِله:؛ ج ۱، ص: ۹۴ ---- ۶۸
اللّه:؛ ج ۱، ص: ۹۷ ---- ۶۹
اشاره ---- ۶۹
[خدائیکه قرآن تعریف میکند]؛ ج ۱، ص: ۹۷ ---- ۶۹
اللّهمَّ:؛ ج ۱، ص: ۱۰۳ ---- ۷۱
أَلْو:؛ ج ۱، ص: ۱۰۳ ---- ۷۱
ایلاء:؛ ج ۱، ص: ۱۰۴ ---- ۷۲
إِلی:؛ ج ۱، ص: ۱۰۴ ---- ۷۲
آلاءِ:؛ ج ۱، ص: ۱۰۵ ---- ۷۲
إِلیاس:؛ ج ۱، ص: ۱۰۵ ---- ۷۲
الْ یاسین:؛ ج ۱، ص: ۱۰۶ ---- ۷۳
ام:؛ ج ۱، ص: ۱۰۸ ---- ۷۴
أَمْت:؛ ج ۱، ص: ۱۰۸ ---- ۷۴
أَمَد:؛ ج ۱، ص: ۱۰۹ ---- ۷۴
أَمْر:؛ ج ۱، ص: ۱۰۹ ---- ۷۴
اشاره ---- ۷۴
[«اولی الامر»]؛ ج ۱، ص: ۱۱۰ ---- ۷۵
إِمْر:؛ ج ۱، ص: ۱۱۳ ---- ۷۶
أَمْس:؛ ج ۱، ص: ۱۱۳ ---- ۷۶
أَمَل:؛ ج ۱، ص: ۱۱۳ ---- ۷۷
أُمّ:؛ ج ۱، ص: ۱۱۳ ---- ۷۷
اشاره ---- ۷۷

[أمّهات مؤمنين:]؛ ج ۱، ص: ۱۱۷ ---- ۷۸
أُمّة:؛ ج ۱، ص: ۱۱۸ ---- ۷۹
أُمم:؛ ج ۱، ص: ۱۱۹ ---- ۷۹
أُمّی:؛ ج ۱، ص: ۱۱۹ ---- ۷۹
أَمام:؛ ج ۱، ص: ۱۲۰ ---- ۸۰
إِمام:؛ ج ۱، ص: ۱۲۰ ---- ۸۰
أَمّا:؛ ج ۱، ص: ۱۲۲ ---- ۸۱
إِمّا:؛ ج ۱، ص: ۱۲۲ ---- ۸۱
أَمن:؛ ج ۱، ص: ۱۲۳ ---- ۸۱
إِیمان:؛ ج ۱، ص: ۱۲۴ ---- ۸۲
أَمَة:؛ ج ۱، ص: ۱۲۸ ---- ۸۳
أَنْ:؛ ج ۱، ص: ۱۲۸ ---- ۸۴
إِنْ:؛ ج ۱، ص: ۱۲۸ ---- ۸۴
انَّ:؛ ج ۱، ص: ۱۲۹ ---- ۸۴
إِنّما:؛ ج ۱، ص: ۱۲۹ ---- ۸۴
أَنا:؛ ج ۱، ص: ۱۲۹ ---- ۸۴
أنث:؛ ج ۱، ص: ۱۲۹ ---- ۸۴
أُنْس:؛ ج ۱، ص: ۱۳۱ ---- ۸۵
إِنس:؛ چ ۱، ص: ۱۳۲ ---- ۸۶
إِنسان:؛ ج ۱، ص: ۱۳۲ ---- ۸۶
أَنْف:؛ ج ۱، ص: ۱۳۳ ---- ۸۷
أَنام:؛ ج ۱، ص: ۱۳۳ ---- ۸۷
انّی:؛ ج ۱، ص: ۱۳۴ ---- ۸۷
آناءِ:؛ ج ۱، ص: ۱۳۴ ---- ۸۷

إناء؛ ج ۱، ص: ۱۳۵ ---- ۸۸
إنْی؛ ج ۱، ص: ۱۳۵ ---- ۸۸
أَهل؛ ج ۱، ص: ۱۳۵ ---- ۸۸
اشارة ---- ۸۸
[أَهل البیت]؛ ج ۱: ص: ۱۳۷ ---- ۸۹
اوْ؛ ج ۱، ص: ۱۳۹ ---- ۹۰
أوب؛ ج ۱، ص: ۱۳۹ ---- ۹۰
أود؛ ج ۱، ص: ۱۴۱ ---- ۹۱
أول؛ ج ۱، ص: ۱۴۱ ---- ۹۱
آل؛ ج ۱، ص: ۱۴۳ ---- ۹۲
أوّل؛ ج ۱، ص: ۱۴۴ ---- ۹۲
اولو؛ ج ۱، ص: ۱۴۴ ---- ۹۲
أُولات؛ ج ۱، ص: ۱۴۴ ---- ۹۲
أُولاءِ؛ ج ۱، ص: ۱۴۴ ---- ۹۲
أُوِّهِ؛ ج ۱ ص: ۱۴۴ ---- ۹۲
أوی؛ ج ۱، ص: ۱۴۵ ---- ۹۳
إی؛ ج ۱، ص: ۱۴۵ ---- ۹۳
آیهٔ؛ ج ۱، ص: ۱۴۵ ---- ۹۳
أَیّوب؛ ج ۱ ص: ۱۴۶ ---- ۹۴
اشاره ---- ۹۴
[نظری بآیات فوق]؛ ج ۱ ص: ۱۴۸ ---- ۹۴
أَیْد؛ ج ۱ ص: ۱۵۱ ---- ۹۶
أَیک؛ ج ۱ ص: ۱۵۲ ---- ۹۶
أَیّم؛ ج ۱، ص: ۱۵۲ ---- ۹۶

الآن؛ ج ۱، ص: ۱۵۲ ---- ۹۷
أَیّان؛ ج ۱، ص: ۱۵۲ ---- ۹۷
أَین؛ ج ۱، ص: ۱۵۳ ---- ۹۷
أَینما؛ ج ۱، ص: ۱۵۳ ---- ۹۷
أیّ؛ ج ۱، ص: ۱۵۳ ---- ۹۷
إِیّا؛ ج ۱، ص: ۱۵۳ ---- ۹۷
ب؛ ج ۱، ص: ۱۵۴ ---- ۹۷
باء؛ ج ۱، ص: ۱۵۴ ---- ۹۷
بابِل؛ ج ۱، ص: ۱۵۸ ---- ۹۹
بئر؛ ج ۱، ص: ۱۵۸ ---- ۹۹
بأس؛ ج ۱، ص: ۱۵۸ ---- ۹۹
بَأساءِ؛ ج ۱، ص: ۱۵۹ ---- ۱۰۰
بِئسَ؛ ج ۱، ص: ۱۵۹ ---- ۱۰۰
بَتر؛ ج ۱، ص: ۱۵۹ ---- ۱۰۰
بَتک؛ ج ۱، ص: ۱۶۰ ---- ۱۰۰
بَتل؛ ج ۱، ص: ۱۶۰ ---- ۱۰۱
بَثّ؛ ج ۱، ص: ۱۶۱ ---- ۱۰۱
بَجس؛ ج ۱، ص: ۱۶۱ ---- ۱۰۱
بحث؛ ج ۱، ص: ۱۶۱ ---- ۱۰۱
بَحر؛ ج ۱، ص: ۱۶۲ ---- ۱۰۲
اشاره ---- ۱۰۲
[نهرهای دریائی]؛ ج ۱، ص: ۱۶۶ ---- ۱۰۴
بخس؛ ج ۱، ص: ۱۶۹ ---- ۱۰۵
بَخع؛ ج ۱، ص: ۱۷۰ ---- ۱۰۵

بُخل؛ ج ۱، ص: ۱۷۰ ---- ۱۰۵
بدء؛ ج ۱، ص: ۱۷۰ ---- ۱۰۶
بَدر؛ ج ۱، ص: ۱۷۰ ---- ۱۰۶
بدع؛ ج ۱، ص: ۱۷۱ ---- ۱۰۶
بدل؛ ج ۱، ص: ۱۷۱ ---- ۱۰۶
بَدَن؛ ج ۱، ص: ۱۷۱ ---- ۱۰۶
بُدوّ؛ ج ۱، ص: ۱۷۲ ---- ۱۰۷
بَدْو؛ ج ۱، ص: ۱۷۲ ---- ۱۰۷
بَذر؛ ج ۱، ص: ۱۷۳ ---- ۱۰۷
برء؛ ج ۱، ص: ۱۷۳ ---- ۱۰۷
بَریّه؛ ج ۱، ص: ۱۷۳ ---- ۱۰۷
باری؛ ج ۱، ص: ۱۷۴ ---- ۱۰۸
بُرج؛ ج ۱، ص: ۱۷۴ ---- ۱۰۸
برح؛ ج ۱، ص: ۱۷۷ ---- ۱۰۹
بَرد؛ ج ۱، ص: ۱۷۷ ---- ۱۰۹
بَرَد؛ ج ۱، ص: ۱۷۸ ---- ۱۱۰
بَرر؛ ج ۱، ص: ۱۸۰ ---- ۱۱۱
بروز؛ ج ۱، ص: ۱۸۰ ---- ۱۱۱
برزخ؛ ج ۱، ص: ۱۸۱ ---- ۱۱۱
اشاره ---- ۱۱۱
[زندگی برزخ]؛ ج ۱، ص: ۱۸۲ ---- ۱۱۲
بَرَص؛ ج ۱، ص: ۱۸۸ ---- ۱۱۴
برق؛ ج ۱، ص: ۱۸۸ ---- ۱۱۴
برکت؛ ج ۱، ص: ۱۸۹ ---- ۱۱۵

برم؛ ج ۱، ص: ۱۹۰ ---- ۱۱۵
بُرهان؛ ج ۱، ص: ۱۹۰ ---- ۱۱۵
بزغ؛ ج ۱، ص: ۱۹۰ ---- ۱۱۵
بَسر؛ ج ۱: ص: ۱۹۱ ---- ۱۱۶
بَسّ؛ ج ۱، ص: ۱۹۱ ---- ۱۱۶
بَسط؛ ج ۱، ص: ۱۹۱ ---- ۱۱۶
بسق؛ ج ۱، ص: ۱۹۲ ---- ۱۱۶
بَسل؛ ج ۱، ص: ۱۹۲ ---- ۱۱۶
بَسم؛ ج ۱، ص: ۱۹۲ ---- ۱۱۷
بشر؛ ج ۱، ص: ۱۹۲ ---- ۱۱۷
بَصَر؛ ج ۱، ص: ۱۹۵ ---- ۱۱۸
بَصَل؛ ج ۱، ص: ۱۹۸ ---- ۱۱۹
بِضع؛ ج ۱، ص: ۱۹۸ ---- ۱۱۹
بِضاعت؛ ج ۱، ص: ۱۹۸ ---- ۱۲۰
بُطؤ؛ ج ۱، ص: ۱۹۹ ---- ۱۲۰
بَطَر؛ ج ۱، ص: ۱۹۹ ---- ۱۲۰
بَطش؛ ج ۱، ص: ۱۹۹ ---- ۱۲۰
بطل؛ ج ۱، ص: ۲۰۰ ---- ۱۲۱
بَطْن؛ ج ۱، ص: ۲۰۱ ---- ۱۲۱
بِطانه؛ ج ۱، ص: ۲۰۲ ---- ۱۲۱
بَعث؛ ج ۱، ص: ۲۰۲ ---- ۱۲۲
بُعثر؛ ج ۱، ص: ۲۰۳ ---- ۱۲۲
بَعد؛ ج ۱، ص: ۲۰۴ ---- ۱۲۲
بُعد؛ ج ۱، ص: ۲۰۴ ---- ۱۲۳

بعر؛ ج ۱، ص: ۲۰۵ ---- ۱۲۳
بعض؛ ج ۱، ص: ۲۰۵ ---- ۱۲۳
بَعوضه؛ ج ۱، ص: ۲۰۵ ---- ۱۲۳
بَعل؛ ج ۱، ص: ۲۰۵ ---- ۱۲۳
بَغْت؛ ج ۱، ص: ۲۰۶ ---- ۱۲۴
بُغض؛ ج ۱، ص: ۲۰۶ ---- ۱۲۴
بَغل؛ ج ۱، ص: ۲۰۷ ---- ۱۲۴
بَغی؛ ج ۱، ص: ۲۰۷ ---- ۱۲۴
بَقَر؛ ج ۱، ص: ۲۰۹ ---- ۱۲۵
اشارة ---- ۱۲۵
[بَقَرَة بَنی اسرائیل:]؛ ج ۱، ص: ۲۰۹ ---- ۱۲۵
بُقعه؛ ج ۱، ص: ۲۱۶ ---- ۱۲۸
بَقل؛ ج ۱، ص: ۲۱۶ ---- ۱۲۹
بَقاءِ؛ ج ۱، ص: ۲۱۷ ---- ۱۲۹
بِکر؛ ج ۱، ص: ۲۱۸ ---- ۱۲۹
بَکّهٔ؛ ج ۱، ص: ۲۲۰ ---- ۱۳۰
بُکم؛ ج ۱، ص: ۲۲۰ ---- ۱۳۰
بکی؛ ج ۱، ص: ۲۲۱ ---- ۱۳۱
بل؛ ج ۱، ص: ۲۲۳ ---- ۱۳۲
بَلَد؛ ج ۱، ص: ۲۲۵ ---- ۱۳۲
بلس؛ ج ۱، ص: ۲۲۵ ---- ۱۳۳
إبلیس؛ ج ۱، ص: ۲۲۶ ---- ۱۳۳
بَلع؛ ج ۱، ص: ۲۲۸ ---- ۱۳۴
بَلغ؛ ج ۱، ص: ۲۲۸ ---- ۱۳۴

بَلِی؛ ج ۱، ص: ۲۲۹ ---- ۱۳۴
بَلَی؛ ج ۱، ص: ۲۳۰ ---- ۱۳۵
بنن؛ ج ۱، ص: ۲۳۱ ---- ۱۳۵
بنی؛ ج ۱، ص: ۲۳۲ ---- ۱۳۶
ابن؛ ج ۱، ص: ۲۳۳ ---- ۱۳۶
بنت؛ ج ۱، ص: ۲۳۵ ---- ۱۳۷
بَهت؛ ج ۱، ص: ۲۳۹ ---- ۱۳۹
بهج؛ ج ۱، ص: ۲۳۹ ---- ۱۳۹
بَهل؛ ج ۱، ص: ۲۳۹ ---- ۱۳۹
اشاره ---- ۱۳۹
[حدیث مباهله]؛ ج ۱، ص: ۲۳۹ ---- ۱۳۹
اشاره ---- ۱۳۹
ذیل این مطلب؛ ج ۱، ص: ۲۴۲ ---- ۱۴۰
بهم؛ ج ۱، ص: ۲۴۳ ---- ۱۴۱
بوء؛ ج ۱، ص: ۲۴۵ ---- ۱۴۲
باب؛ ج ۱، ص: ۲۴۶ ---- ۱۴۳
بُور؛ ج ۱، ص: ۲۴۷ ---- ۱۴۳
بال؛ ج ۱، ص: ۲۴۸ ---- ۱۴۳
بیت؛ ج ۱، ص: ۲۴۸ ---- ۱۴۳
بَید؛ ج ۱، ص: ۲۵۲ ---- ۱۴۵
بیض؛ ج ۱، ص: ۲۵۲ ---- ۱۴۵
بیع؛ ج ۱، ص: ۲۵۳ ---- ۱۴۶
بِیَعْ؛ ج ۱، ص: ۲۵۴ ---- ۱۴۶
بَین؛ ج ۱، ص: ۲۵۵ ---- ۱۴۷

بان؛ ج ۱، ص: ۲۵۷ ---- ۱۴۷
ت؛ ج ۱، ص: ۲۶۰ ---- ۱۴۹
تاء؛ ج ۱، ص: ۲۶۰ ---- ۱۴۹
تابوت؛ ج ۱، ص: ۲۶۰ ---- ۱۴۹
تبب؛ ج ۱، ص: ۲۶۲ ---- ۱۵۰
تَبر؛ ج ۱، ص: ۲۶۴ ---- ۱۵۱
تبع؛ ج ۱، ص: ۲۶۵ ---- ۱۵۱
تُبَّع؛ ج ۱، ص: ۲۶۶ ---- ۱۵۱
تجارت؛ ج ۱، ص: ۲۶۷ ---- ۱۵۲
تحت؛ ج ۱، ص: ۲۶۷ ---- ۱۵۲
تراب؛ ج ۱، ص: ۲۶۸ ---- ۱۵۳
ترف؛ ج ۱، ص: ۲۷۲ ---- ۱۵۴
ترک؛ ج ۱، ص: ۲۷۳ ---- ۱۵۵
تِسع؛ ج ۱، ص: ۲۷۳ ---- ۱۵۵
تعس؛ ج ۱، ص: ۲۷۷ ---- ۱۵۶
تَفَث؛ ج ۱، ص: ۲۷۷ ---- ۱۵۷
تقن؛ ج ۱، ص: ۲۷۷ ---- ۱۵۷
تِلک؛ ج ۱، ص: ۲۷۷ ---- ۱۵۷
تَلّ؛ ج ۱، ص: ۲۷۸ ---- ۱۵۷
تلی؛ ج ۱، ص: ۲۷۸ ---- ۱۵۷
تمام؛ ج ۱، ص: ۲۸۴ ---- ۱۶۰
تَنّور؛ ج ۱، ص: ۲۸۴ ---- ۱۶۰
تَوب؛ ج ۱، ص: ۲۸۵ ---- ۱۶۰
اشاره ---- ۱۶۰

چرا توبه در آنحال قبول نیست؟؛ ج ۱، ص: ۲۸۹ ---- ۱۶۲
تارهٔ؛ ج ۱، ص: ۲۹۳ ---- ۱۶۴
تورات؛ ج ۱، ص: ۲۹۳ ---- ۱۶۴
اشاره ---- ۱۶۴
نظری بتورات کنونی؛ ج ۱، ص: ۲۹۵ ---- ۱۶۵
تِین؛ ج ۱، ص: ۲۹۹ ---- ۱۶۷
تیه؛ ج ۱، ص: ۳۰۱ ---- ۱۶۸
ث؛ ج ۱، ص: ۳۰۲ ---- ۱۶۸
ثاء؛ ج ۱، ص: ۳۰۲ ---- ۱۶۸
ثَبُوت؛ ج ۱، ص: ۳۰۲ ---- ۱۶۸
ثُبُور؛ ج ۱، ص: ۳۰۳ ---- ۱۶۸
ثَبط؛ ج ۱، ص: ۳۰۳ ---- ۱۶۸
ثُبَهٔ؛ ج ۱، ص: ۳۰۳ ---- ۱۶۹
ثَجّ؛ ج ۱، ص: ۳۰۳ ---- ۱۶۹
ثِخَن؛ ج ۱، ص: ۳۰۳ ---- ۱۶۹
ثَرب؛ ج ۱، ص: ۳۰۴ ---- ۱۶۹
ثَرَی؛ ج ۱، ص: ۳۰۵ ---- ۱۷۰
ثُعبان؛ ج ۱، ص: ۳۰۵ ---- ۱۷۰
ثَقْب؛ ج ۱، ص: ۳۰۵ ---- ۱۷۰
ثَقْف؛ ج ۱، ص: ۳۰۶ ---- ۱۷۱
ثِقَل؛ ج ۱، ص: ۳۰۷ ---- ۱۷۱
ثَقَل؛ ج ۱، ص: ۳۱۰ ---- ۱۷۲
ثلاث؛ ج ۱، ص: ۳۱۱ ---- ۱۷۳
ثلّ؛ ج ۱، ص: ۳۱۲ ---- ۱۷۳

ثمد؛ ج ۱، ص: ۳۱۴ ---- ۱۷۴
ثَمَر؛ ج ۱، ص: ۳۱۶ ---- ۱۷۵
ثُمّ؛ ج ۱، ص: ۳۱۷ ---- ۱۷۵
ثَمَّ؛ ج ۱، ص: ۳۱۷ ---- ۱۷۶
ثُمُن؛ ج ۱، ص: ۳۱۷ ---- ۱۷۶
ثَمَن؛ ج ۱، ص: ۳۱۸ ---- ۱۷۶
ثنی؛ ج ۱، ص: ۳۱۸ ---- ۱۷۶
ثوب؛ ج ۱، ص: ۳۲۱ ---- ۱۷۷
ثور؛ ج ۱، ص: ۳۲۲ ---- ۱۷۸
ثوی؛ ج ۱، ص: ۳۲۲ ---- ۱۷۸
ثَیِّب؛ ج ۱، ص: ۳۲۲ ---- ۱۷۸
درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان ---- ۱۷۸

قاموس قرآن جلد ۱

مشخصات کتاب

سرشناسه: قرشی بنابی، علی‌اکبر، ۱۳۰۷ -

عنوان و نام پدیدآور: قاموس قرآن/ تالیف علی‌اکبر قرشی.

مشخصات نشر: تهران: دارالکتب‌الاسلامیه، [۱۳] -

مشخصات ظاهری: ۷ ج. در سه مجلد.

شابک: دوره: ۹۶۴-۴۴۰-۰۷۰-۴؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۱)؛ ۳۰۰ ریال (ج. ۱، چاپ؟)؛ ۳۵۰ ریال (ج. ۲، چاپ؟)؛ ۱۰۰۰۰ریال (ج. ۱، چاپ چهارم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۲)؛ ۱۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۹۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ چهارم)؛ ۹۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۸۰۰ ریال (ج. ۵)؛ ۸۰۰ ریال (ج. ۷)؛ ج. ۵ - ۷، چاپ شانزدهم۹۶۴-۴۴۰-۰۶۹-۰:

یادداشت: ج. ۱-۴ (چاپ چهارم: ۱۳۶۴).

یادداشت: ج. ۱ و ۲ (چاپ؟: ۱۳۵۲).

یادداشت: ج.۱-۴ (چاپ دوازدهم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۱-۴ (چاپ نهم: ۱۳۸۱).

یادداشت: ج.۵ - ۷ (چاپ؟: [۱۳]).

یادداشت: ج.۵ - ۷ (چاپ دوازدهم: ۱۳۷۶).

یادداشت: ج. ۵ - ۷ (چاپ چهاردهم: ۱۳۸۴).

یادداشت: ج. ۵ - ۷ (چاپ شانزدهم: ۱۳۸۶).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج. ۱. الف - ث.- ج. ۲. ج - د.- ج. ۳ - ۴. ذ - عسی.- ج. ۵ - ۷. عشر - ی.

موضوع: قرآن -- دایره‌المعارف‌ها

موضوع: قرآن -- واژه‌نامه‌ها

رده بندی کنگره: BP۶۶/۹/ق۴ق۲ ۱۳۰۰ی

رده بندی دیویی: ۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: م۶۸-۵۳۲

مقد مه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِیمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَنْزَلَ عَلی عَبْدِهِ الْکِتَابَ وَ لَمْ یَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً. و الصلوة و السلام علی من جعله شَاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً* و علّمه من لدنه علما و علی آله الذین اذهب عنهم الرجس و طهّرهم و جعل لهم نورا.* إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ قرآن مردم را باستوارترین راه هدایت میکند «۱» کتابی است عزیز و ارجمند که باطل را مطلقا در آن راهی نیست و از جانب خدای حکیم ستوده نازل شده است «۲» برای عالمیان تذکر و بیداری است «۳» حقائق و امثال آن بصورتهای گوناگون بیان گردیده تا مردم متذکّر و بیدار گردند «۴» کتابی است عظیم، مجید، مبین، کریم که جنّ و انس از آوردن نظیر آن عاجزاند «۵» رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بقرآن بسیار اهمیّت میداد و در تعلیم و بکار بستن آن سعی خاصّ مبذول میکرد، آرزومند بود که این

کلام دلنشین خدا در دلها بنشیند و قلوب را که مرکز فرماندهی وجوداند مسخّر کند. میفرمود: قلبی که ظرف قرآن باشد از عذاب خدا بدور است، «لا یعذّب اللّه قلبا وعی القرآن» «۶» میفرمود: چون فتنه‌ها همچون پاره‌های شب تار شما را در میان

(۱)- اسراء: ۹ (۲) فصلت: ۴۲ (۳) ص: ۸۷ (۴) زمر: ۲۷ (۵) اسراء: ۸۸ (۶) وسائل ج ۴ ص ۸۲۵قاموس قرآن، المقدمهٔ، ص: ۲گرفت بقرآن رو آورید «اذا التبست علیکم الفتن کقطع اللیل المظلم فعلیکم بالقرآن » «... ۱» میفرمود: خانه‌های خود را با تلاوت قرآن منوّر گردانید «نوّروا بیوتکم بتلاوهٔ القرآن » «... ۲» میفرمود: فرزندانتان را بر سه چیز پرورش دهید: دوستی پیغمبرتان، دوستی اهل او و تلاوت قرآن «ادّبوا اولادکم علی ثلث خصال حبّ نبیّکم و حبّ اهل بیته و تلاوهٔ القرآن » (... الجامع الصغیر- ادب).قرآن محبوب وی بود از قرائت و استماع و تلقین آن لذت می‌برد و سیر نمیشد، خداوند باو دستور داده بود که قرآن را بتأنّی و دقّت بخواند «وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلًا» مزمّل: ۴ هر شب پیش از خواب مسبّحات را میخواند و میگفت: در آنها آیه‌ای هست که از هزار آیه بهتر است «۳» حذیفه گوید با رسول خدا نماز خواندم سورهٔ بقره را شروع کرد، چون بآیهٔ عذاب میرسید از عذاب بخدا پناه می‌برد، بآیهٔ رحمت که میرسید از خدا رحمت میخواست، چون بآیهٔ تسبیح میرسید خدا را تسبیح میگفت و چون فارغ شد این دعا را که همیشه در ختم قرآن میخواند، بخواند «اللهمّ ارحمنی بالقرآن و اجعله لی اماما و نورا و هدی و رحمهٔ » «... ۴» پیداست که در خواندن آن سورهٔ مفصّل در نماز چه صبر و ثباتی از خود نشان داده است!! با آنکه قرآن را خود بدیگران تعلیم میکرد خوش داشت از دیگران بشنود، شبی تلاوت ابن مسعود را استماع کرد بعد فرمود: هر که خواهد قرآن را همانطور که نازل شده بآرامی بخواند مثل ابن امّ عبد تلاوت کند «۵»

(۱) المحجهٔ ج ۲ ص ۲۱۲ (۲) کافی ج ۲ ص ۶۱۰ (۳) مجمع البیان فضل سورهٔ حدید- صحیح ترمذی کتاب فضائل القرآن باب ۲۱، مسبحات عبارت‌اند از سوره‌های حدید، حشر، صف، جمعه و تغابن که با «یسبح» و «سبح» شروع میشوند (۴) المحجهٔ ج ۲ ض ۲۲۷- ۲۳۲. (۵) المحجهٔ ج ۲ ض ۲۲۷- ۲۳۲.قاموس قرآن، المقدمهٔ، ص: ۳ابن مسعود و بنقلی عبیده گوید، آنحضرت روزی بمن گفت: بر من قرآن بخوان گفتم برای تو با آنکه بر تو نازل شده؟! فرمود دوست دارم از دیگری بشنوم، سورهٔ نساء را آغاز کردم و همینکه بآیهٔ «فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً» «۱» رسیدم سر بلند کردم ... دیدم اشک چشمانش جاری است «۲» بنزد وی دانستن قرآن اعتبار داشت، کسانیکه در قرائت و حفظ قرآن پیش بودند مورد نظر بودند. روزی جمعی را بسفری میفرستاد از آنها پرسید چقدر قرآن میدانید؟ یکی که از همه جوانتر بود گفت: من فلان و فلان و سورهٔ بقره را میدانم فرمود: بروید امیر شما این است. گفتند او از همه کم سال‌تر است! فرمود: او سورهٔ بقره را میداند «۳» مصعب بن عمیر قرشی شهید «جنگ احد» بروزگار جوانی سر پرستی مسلمانان مدینه را پیش از هجرت بعهده گرفت و زمینه را برای هجرت هموار کرد، این مأموریت بزرگ در اثر دانستن قرآن بود «۴» هر یک از صحابه قسمتی از قرآن را حفظ کرده بودند ولی باتفاق مسلمین علی بن ابی طالب صلوات اللّه علیه تمام قرآن را در عهد آنحضرت از برداشت و او در این عمل یگانه بود «۵» گفته‌اند: ابن مسعود و ابیّ بن کعب و معاذ بن جبل همهٔ قرآن را آموخته بودند ولی نگفته‌اند که همهٔ آنرا از بر داشتند.دو چیز را بیشتر سفارش میکرد و آندو را بس مهمّ میخواند: قرآن و اهل بیت. میفرمود: دو چیز وزین و پر ارزش در میان شما میگذارم کتاب

(۱) نساء: ۴۱ (۲) صحیح مسلم ج ۱ ض ۳۲۰ (۳) مجمع البیان فضل سورهٔ بقره (۴) تحفهٔ الاحباب (۵) مقدمهٔ نهج البلاغهٔ ابن ابی الحدید ضمن فضائل علی علیه السلامقاموس قرآن، المقدمهٔ، ص: ۴خدا و اهل بیت من، اگر بآندو چنگ بزنید و از آندو پیروی کنید اصلا گمراه نخواهید شد آندو تا دمیکه در حوض کوثر پیش من آیند از هم جدا نمی‌شوند. «انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی ما ان تمسّکتم بهما لن تضلّوا ابدا انّهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض» «۱» این همه سفارش و توصیه و آنهمه اهمیّت و تلاش برای آن بود که قرآن ضامن سعادت و رفاه هر دو جهان است، مضامین قرآن و جهش مسلمین در صدر اوّل شاهد گویای این مطلب است. ولی مع الوصف ما مسلمانان از قرآن مجید که «هُدیً لِلنّاسِ» است بطور کامل استقبال نکردیم و با

آن قلوب خویش را منوّر ننمودیم و از «وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» بی‌بهره ماندیم و از جهان بینی آن فاصله گرفتیم. کدام عامل سبب شد که اکثریّت ما از دانستن قرآن بدور ماندیم و اقلیّتی هم فقط بفرا گرفتن تلاوت آن اکتفا کردیم بی‌آنکه از معانیش مطلع گردیم؟!!!.یکی از بزرگترین وظائف مسلمین در حال حاضر ترویج قرآن و تعلیم و تعلّم قرآن و رو آوردن بقرآن است. در این باره وظیفهٔ فقهاء و علماء و مسلمانان بیدار از دیگران سنگینتر است باید کاری کرد و وضعی پیش آورد که مسلمان بیدار گردند و بکتاب عزیز خدا رو آورند. باید در

(۱) این حدیث از احادیث متواتره است در این کتاب در «ثقل» بآن اشاره شده است.قاموس قرآن، المقدمهٔ، ص: ۵مساجد و غیره درس قرآن گفته شود، باید در مدارس مسلمانان تدریس قرآن اجباری شود. باید در همهٔ ممالک اسلامی دانستن قرآن یکی از اساسیترین شرایط هر استخدام باشد. باید در این راه از تلاش و صرف پول و ایجاد وضع مناسب دریغ نشود. آری در راه احیاء این امر، یک بیداری و تحوّل همه جانبه ضروری است.نویسندهٔ کتاب سالها مشغول مطالعه و بحث و تفسیر قرآن بوده و اکنون نیز بآن ادامه میدهد و بخواست خدا تا دم مرگ چنین خواهد بود. این کتاب تنها در بارهٔ لغات قرآن نیست، بلکه گذشته از آن در نوبت خود یک کتاب تفسیر و اگر اغراق نباشد یک دائرهٔ المعارف مخصوص بقرآن است. در هر مادّه که تشخیص داده شده آیاتی چند نقل و تفسیر شده است، نقل روایات شأن نزول و اشاره ببعضی از قضایا و نقل اقوال بزرگان از آنجمله است. باحوال و قضایای انبیاء علیهم السلام از دیدگاه قرآن نظر شده و نسبت باقتضاء حال اکثرا بتفصیل سخن گفته شده است.و ذیل بعضی از کلمات امثال: آدم، اجل، ارض، بحر، جنّ، عرش و ... مفصّلا بحث شده است.در تألیف کتاب بمنابع و مأخذ معتبر استناد شده که در متن کتاب مذکوراند و در شمارهٔ آیات، کتاب المعجم المفهرس تألیف محمد فوأد عبد الباقی‌قاموس قرآن، المقدمهٔ، ص: ۶مورد نظر بوده و شمارهٔ خطبه‌های نهج البلاغه از نهج البلاغهٔ عبده آورده شده و در بعضی جاها پس از نقل چند آیه فقط یک شماره گذاشته‌ایم که منظور فقط کلمهٔ مبحوث عنه است وَ مٰا تَوْفِيقِي إِلّٰا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ رضائیه ۲ ربیع الثانی ۱۳۹۳ مطابق ۱۵/ ۲/ ۱۳۵۲ شمسی.قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱

الف؛ ج ۱، ص: ۱

ابّ؛ ج ۱، ص: ۱

ابّ: (بتشدید باء) چراگاه. در مفردات و نهایه گوید: چراگاهی که برای چریدن و چیدن آماده است. در اقرب الموارد گفته: گیاهان خودرو که چهار پایان خورند. «فَأَنْبَتْنٰا فِيهٰا حَبًّا ... وَ فٰاكِهَةً وَ أَبًّا» عبس: ۳۱، کلام مجمع نیز نظیر مفردات و نهایه است.باید دانست مراد از آن در آیه، علفهای خودرو است زیرا. که «أبّ» مفعول«انبتنا» است و روئیدن در علفهاست نه در محلّ آنها و آنجا که چراگاه معنی شده محل بالتبع مراد است. این کلمه در کلام اللّه مجید فقط یکبار یافته است و اصل آن چنانکه اهل لغت گفته‌اند بمعنی تهیّؤ و آمادگی است: «أبّ للسیر أبّا: تهیّأ له» در نهایه گفته: در حدیث قسّ بن ساعده هست: «فجعل یرتع أبّا» . یکی از محققین پس از نقل اقوال علماء در معنی «ابّ» احتمال داده که واو در «وَ أَبًّا» جزء کلمه است و آن بی‌تشدید میباشد، آیه: «وَ فٰاكِهَةً وَ أَبًّا» مرکب است از دو لفظ «فٰاكِهَةً» بمعنی میوه و «وأبا» بمعنی درشت و شاداب و گوناگون علیهذا بقول ایشان واو عاطفه نیست، و «وأب» بر وزن دهر صفت «فاکهة» است. و آنگاه احتمال خویش را نزدیک بیقین دانسته است. روح سخن ایشان در این احتمال آنست که اهل لغت و تفسیر معنای صریحی و روایت صحیحی در بارهٔ این کلمه نگفته و نقل نکرده‌اند. ولی برای «وأب» معنای روشنی است، ایضا میگوید: علمای لغت «ابّ» را دخیل و غیر عربی گفته‌اند. (دیوان دین ص ۱۰۶- ۱۲۴).

(۱) راجع به الف و همزه رجوع شود به «الف»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲

نگارنده پس از تعمق و دقت، تحقیق ایشان را مورد قبول ندانستم زیرا اولاً- هیچ یک از قرّاء باء «ابّ» را بی‌تشدید نخوانده است.ثانیا: در آنصورت تناسب و معنی آیات درست نخواهد بود که آیات بدین قرارند: (فَأَنْبَتْنا فِيها حَبًّا. وَ عِنَباً وَ قَضْباً. وَ زَيْتُوناً وَ نَخْلًا. وَ حَدائِقَ غُلْباً. وَ فاكِهَةً وَ أَبًّا. مَتاعاً لَكُمْ وَ لِأَنْعامِكُمْ».در این آیات چنانکه می‌بینیم فرموده: از زمین برای شما دانه، انگور، تره، زیتون، درخت خرما باغهای انبوه یا درختان بزرگ، میوه و چراگاه رویاندیم. پس از آن میفرماید: اینها متاعند برای شما و چهار پایان شما.معلوم است که انگور، تره و غیره معمولا خوراک انسان است، اگر «أَبًّا» را وأب خوانده و وصف فاکهه بدانیم و درشت معنی کنیم بجملهٔ «متاعا ... لانعامکم» محلّی باقی نخواهد ماند زیرا مذکورات ما قبل، همه «مَتاعاً لَكُمْ» اند و اینکه قضب بمعنی یونجه است و در صحاح گوید: آن اسفست (اسپست: یونجه) فارسی است مطلب تمام نمیشود زیرا ظاهرا مراد از آن در آیه ترهٔ خوردنی است و بمناسبت آنکه پشت سر هم چیده میشود قضب گفته شده وانگهی اگر یونجه باشد برای انعام کافی نیست.اما اگر «ابّ» را چراگاه بگیریم مطلب تمام خواهد بود.ثالثا: وصف فاکهه در آیات دیگر مؤنث آمده مثل: «بِفاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ» زخرف: ۷۳، واقعه: ۳۲، ص: ۵۱، لازم بود در آیهٔ ما نحن فیه گفته شود: «فاکهة وأبة» تا صفت با موصوف در تأنیث موافق باشد، و لفظ وأب از صفات مشترک نیست تا مذکر و مؤنث در آن یکسان باشد و در لغت آنگاه که موصوفش مؤنث باشد آمده: «قدر وأبة» و نیز آمده: «اناء وأب» (اقرب الموارد).وانگهی وأب بمعنی ضخیم و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳

واسع، وصف میوه استعمال نشده بلکه وصف کاسه، گودال و نظیر آنها آمده است. نویسندهٔ فوق الذکر پس از توجّه باین نکته استعمال آنرا در میوهٔ درشت معنای مولّد (تازه) گرفته است تا اشکالی وارد نشود.در خاتمه لازم است بدانیم: أبّ از اوّل پر ماجری است. شیخ مفید رحمه اللّه در ارشاد نقل میکند: از ابو بکر راجع بلفظ ابّ سئوال شد در جواب گفت: فاکهه را می‌شناسیم امّا ابّ خدا بآن داناتر است. این سخن بامیر المؤمنین علیه السّلام رسید فرمود: سبحان اللّه آیا ندانسته که ابّ علف و چراگاه است و خدا در «فاكِهَةً وَ أَبًّا» نعمتهای خود را که بر خلق و چهار پایان داده می‌شمارد؟! زمخشری در کشاف ذیل آیهٔ فوق قسمتی از روایت را نقل کرده و نظیر آنرا از عمر نقل میکند و در مقام اعتذار میگوید: همت آنها مصروف بعمل بود نه بدانستن آنچه مورد عمل نبود.علّامه امینی در الغدیر ج ۷ ص ۱۰۳ و ج ۶ ص ۱۰۰ قول ابن حجر شارح صحیح بخاری را نقل کرده که گفته: بقولی ابّ دخیل است و عربی نیست. مؤیّد این قول خفاء معنی آن بر شیخین است. آنگاه فرموده: احدی از اهل لغت بدخیل بودن آن اشاره نکرده‌اند. نگارنده نیز در صحاح و قاموس و اقرب و نظیر آنها، ندیدم که بدخیل بودن آن اشاره‌ای شده باشد.

أَبَد:؛ ج ۱، ص: ۳

أَبَد: همیشه. پیوسته. این کلمه ۲۸ بار در قرآن مجید بکار رفته است «ماكِثِينَ فِيهِ أَبَداً» کهف: ۳ یعنی مؤمنان در آن اجر همیشگی هستند راغب در مفردات گوید: ابد زمان مستمرّی است که قطع نمیشود و در مادّهٔ «امد» گوید: ابد بمعنی زمان غیر محدود است.در اقرب الموارد هست که: ابد ظرف زمان است و برای تأکید مستقبل میآید نه برای دوام و استمرار آن، چنانکه قطّ و البتّه برای تأکید زمان ماضی است گویند: «ما فعلت

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴

قطّ و البتّهٔ و لا افعله ابدا» بنا بر این سخن، کلمهٔ ابد همیشه معنای ما قبل خود را تأکید میکند، بعبارت دیگر تأکید است نه تأسیس.تدبّر در آیات قرآن مجید خلاف این مطلب را میرساند و ثابت میکند که ابد فقط برای تأکید نیست آیاتی هست که بوسیلهٔ «ابد» از آنها دوام و همیشگی فهمیده میشود نظیر «ماكِثِينَ فِيهِ أَبَداً» کهف: ۳ «لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً» توبه: ۱۰۸ «وَ لا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْواجَهُ مِنْ

بَعْدِهِ أَبَداً» احزاب: ۵۳ و آیات دیگر. ناگفته پیداست که از مکث و عدم قیام و عدم تزویج زنان حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله بعد از فوتش، در صورتی دوام و استمرار فهمیده میشود که «أَبَداً» بآنها اضافه شود و بدون آن دوام و عدم آن هر دو محتمل خواهد بود. در این صورت «أَبَداً» برای تأسیس معنای جدیدی است نه تأکید معنای ما قبل.مخفی نماند «أَبَداً» بمعنی دهر بکار رفته چنانکه در قاموس و غیره هست و نیز وصف استعمال شده چنانکه در نهج البلاغه خطبه ۱۰۷ آمده: «انت الابد فلا امد لک» یعنی خدایا تو دائم و همیشگی هستی و برای تو زمان محدودی نیست. در این استعمال هم، معنای اصلی که دوام باشد در نظر است.

إبراهيم؛ ج ۱، ص: ۴

اشاره

إبراهيم: علیه السّلام جدّ اوّل حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و پیامبران بنی اسرائیل، مورد تصدیق مسلمین و یهود و نصاری است. نام مبارکش ۶۹ بار در قرآن مجید آمده، و دین مبین اسلام همان دین ابراهیم است «ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً» نحل: ۱۲۳ این پیامبر بزرگ در شهر «اور» از شهرهای بابل بدنیا آمد و نیز تولّد او را در شهر «فدّام آرام» نوشته‌اند و در آنجا بزرگ شد و با بت پرستان بمبارزه برخاست و سپس بشام هجرت فرمود: قرآن مجید قسمتهای بزرگی از زندگی و مبارزات وی را برای معرّفی او و ارشاد دیگران نقل کرده است و ما بخشهائی از آنرا در زیر میآوریم. نا گفته نماند: قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵سلیقهٔ ما در این کتاب، استخراج حالات پیامبران از قرآن است، و بخرافات و اسرائیلیات نیز که در احوال آن بزرگواران بافته شده نظر خواهیم نمود.

[سیر در آفاق]؛ ج ۱، ص: ۵

خداوند بابراهیم علیه السّلام رشد فکری داد و او را بسوی حق هدایت فرمود. در قرآن مجید میخوانیم: ابراهیم بپدرش آزر «۱» گفت: آیا بتها را معبود میگیری؟ من تو و قومت را در ضلالی آشکار میبینم بدینسان حکومت و تدبیر آسمانها و زمین را بابراهیم نشان میدهیم (روی عللی) و تا از اهل یقین شود.چون تاریکی شب او را فرا گرفت ستاره‌ای دید گفت: این پروردگار من است و چون غروب کرد گفت: غروب کننده‌ها (زوال پذیران) را دوست نمیدارم. و همینکه ماه را طالع دید، گفت: این پروردگار من است و چون غروب کرد، گفت: اگر پروردگارم مرا هدایت نکند حتما از گمراهان خواهم بود.و همینکه خورشید را طالع دید گفت: این پروردگار من است، این از آندو بزرگتر است و چون در افق ناپدید گردید گفت: ای مردم، من از آنچه شریک خدا قرار میدهید بیزارم، من رو کردم بکسیکه آسمانها و زمین را آفرید، مایل بحقّم و از مشرکان نیستم. قوم با او بمحاجّه برخاستند، گفت آیا با من در بارهٔ خدا که هدایتم کرده محاجّه میکنید من از آنچه بخدا شریک مینگارید بیم ندارم ... چطور از بتهائی که شریک خدا میدانید بترسم و شما بی‌دلیل بخدا شریک میانگارید و نمیترسید ...؟ اینهاست حجّت ما که بابراهیم در برابر قومش دادیم «انعام: آیات ۷۴- ۸۳» بابراهیم از پیش، درک و رشد دادیم و بحال او دانا بودیم، بپدرش و قومش گفت: این تمثالها چیست که بر

(۱) به «آزر» رجوع شود. آیا آزر پدر اصلی آنحضرت بود، آیا استغفار آنحضرت برای او چه صورت داشت؟ توضیح داده شده است.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۶

عبادت آنها کمر بسته‌اید؟ «انبیاء: ۵۱- ۵۲- این آیات ترجمهٔ یک بخش از احوال این پیامبر بزرگ است و از آنها سه مطلب بدست میآید.یکی اینکه خداوند بابراهیم- علیه السّلام رشد و درک عنایت فرمود و او بزودی دریافت که پرستش بتها باطل و عاری از

حقیقت است. آنچه نمی‌بیند و نمی‌فهمد و نمیگوید و لا یضرّ و لا ینفع است چگونه قابل پرستش تواند بود؟ لذا بآن مردم میگفت: آیا اینها آنگاه که میخوانید میشنوند؟یا بشما نفعی یا ضرری میرسانند؟ «شعراء: ۷۳ این بود که با بت پرستی به مبارزه برخاست.دوّم اینکه: ابراهیم علیه السّلام و بت پرستان در وجود خالق توافق داشتند و اختلاف در این بود که آفتاب و ماه و ستارگان و بتها در تدبیر و ادارهٔ عالم تأثیری دارند یا نه؟ ابراهیم علیه السّلام میخواست اثبات کند که تدبیر عالم مثل خلقت آن، هر دو کار خداست این مطلب از «إِنَّنِی بَرِیءٌ مِمَّا تُشْرِکُونَ» و از «أَنَّکُمْ أَشْرَکْتُمْ بِاللَّهِ» آشکارا فهمیده میشود. اگر بخدا عقیده نداشتند گفتن اینکه: بخدا شریک قرار میدهید معنی نداشت. آنحضرت میخواست بفهماند تا خلق و امر را از خدا بدانند و آنها زیر بار نمیرفتند لذاست که میفرمود «آنکه مرا آفرید هم او هدایتم میکند. او اطعامم میکند و سیرابم میگرداند و چون مریض شوم شفایم می‌بخشد و اوست که مرا میمیراند و سپس زنده‌ام میکند و از او انتظار دارم که روز جزا گناهم را ببخشد «شعراء: ۷۸- ۸۲.اینها برای آنست که اثبات کند: تدبیر و گرداندن کارهای جهان مثل آفریدن، کار خالق است و در نتیجه پرستش و عبادت نیز خاصّ اوست.و از اینکه مشرکین و یا لا اقلّ بسیاری از آنها بوجود خدا عقیده داشتند، و اختلاف بر سر تأثیر بتها و اجسام طبیعی دیگر (البتّه تأثیر اجسام

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷

طبیعی بالاستقلال) در امور عالم بود، نباید وحشت کرد. که قرآن از مشرکان نقل میکند میگفتند: «مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ» زمر ۳: «هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ» یونس: ۱۸ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَیَقُولُنَّ اللَّهُ» لقمان: ۲۵ یعنی بتها را برای آن عبادت میکنیم که ما را پیش خدا مقرّب کنند. و اینان نزد خدا واسطه‌های مااند. و ای پیامبر اگر از آنها بپرسی آسمانها و زمین را کی آفرید؟ حتما خواهند گفت: خدا.مطلب سوّم آنست که نفی پرستش آفتاب و ماه نظیر بتها ساده نبود و احتیاج بتدبّر و تفکّر داشت که اوّلا ابراهیم خود یقین کند حکومت و تدبیر دست خداست و آنها معبود و پروردگار نیستند «لِیَکُونَ مِنَ الْمُوقِنِینَ» ثانیا با پرستش آنها بمبارزه برخیزد لذا آنحضرت با رشد و درکیکه خدا داده بود طلوع و غروب و محکوم بحکم و مسلوب الاختیار بودن آنها را بحساب آورد و یقین کرد که پروردگار نیستند و پروردگار همان خالق و آفرینندهٔ زمین و آسمانهاست و آنوقت گفت: «یا قَوْمِ إِنِّی بَرِیءٌ مِمَّا تُشْرِکُونَ. إِنِّی وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِی فَطَرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ».هیچ مانعی ندارد که بگوئیم: ابراهیم علیه السّلام بخدا ایمان داشت و در بارهٔ ربوبیّت آفتاب و ماه و غیره که مردم می‌پرستیدند در کاوش و تحقیق بود و ابتدا در بارهٔ هر یک از آنها گفت: این پرورش دهندهٔ من است سپس بحسابش رسید و دید هیچ یک ربّ نیست و آنگاه گفت: پروردگار من همان خالق من و آفرینندهٔ مخلوقات است. اگر بظاهر قرآن دقّت کنیم و از حق گوئی باک ننمائیم مطلب همین است. از امام صادق علیه السّلام سئوال شد: آیا ابراهیم در گفتن هٰذا رَبِّی* مشرک شد؟فرمود ...: این از او شرک نبود زیرا او در طلب پروردگارش بود.چه مانعی دارد که بگوئیم: ابراهیم علیه السّلام در همان وضع و در

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۸

کاوش بود و گفت «هٰذا رَبِّی» * و بعد بطلانش بروی روشن شد. مگر نه این است که همه با سیر در آفاق و انفس بوجود خدا پی میبرند، مگر نه این است که خدا فرمود: نُرِی إِبْراهِیمَ مَلَکُوتَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لِیَکُونَ مِنَ الْمُوقِنِینَ».ممکن است بعضی ساده لوح چنین پندارد که پیامبران علیهم السّلام همه چیز را از اوّل میدانستند و یقین آنها بدون تفکّر و تدبّر بود و احتیاج بآن نداشتند. ما در مقابل این سخن تفکّر، ۱۵ سالهٔ حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله را در کوه حراء و آیهٔ «أَوْحَیْنا إِلَیْکَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنا ما کُنْتَ تَدْرِی مَا الْکِتابُ وَ لَا الْإِیمانُ» شوری: ۵۲ و آیهٔ «تِلْکَ مِنْ أَنْباءِ الْغَیْبِ نُوحِیها إِلَیْکَ ما کُنْتَ تَعْلَمُها أَنْتَ وَ لا قَوْمُکَ» هود: ۴۹ را دلیل میاوریم که صریح‌اند: حضرت رسول «ص» پیش از وحی از این چیزها اطلاع نداشت.آری خداوند ابراهیم علیه السّلام را هدایت کرد ولی با تفکّر و تدبّر در امور عالم و ملکوت آسمانها و زمین. و سپس وحی آسمانی آن هدایت را محکمتر کرد.

[شکستن بتها]؛ ج ۱، ص: ۸

نادرهٔ دیگری که قرآن از این مرد بزرک نقل میکند شکستن بتها و تکّه پاره کردن آنهاست چه تصمیم بزرک و چه کار پر مخاطره‌ای؟!! چه شجاعت و اقدام مؤثّری و ضربت مهلکی؟!! بازی با مقدّسات مردم آنهم مردم نادان مگر کار آسانی است؟!! هر چه بود آنحضرت خواست بتها را در هم شکند تا مردم بدانند: این معبودهای انگل حتی بدفاع از خود نیز قدرت ندارند.او بپدرش و قومش گفت: این صورت‌ها چیست که پرستش میکنید؟ گفتند: پدران خود را در چنین کار یافته‌ایم (و از آنها پیروی میکنیم) گفت: بی شک شما و پدرانتان در ضلالی آشکار بوده‌اید.گفتند جدّی میگوئی یا شوخی میکنی؟گفت: نه جدّی میگویم، اینها ربّ نیستند ربّ شما ربّ آسمانها و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹

زمین است که آنها را آفریده و من بر این حقیقت گواهم انبیاء: ۵۲- ۵۶ «آنگاه بستارگان نظر کرد (عظمت و ملکوت خداوندی در نظرش مجسّم شد و نادانی مردم ناراحتش کرد) گفت: «إِنِّی سَقِیمٌ» من پریشانم. روی از او بگردانیدند و پی کارشان رفتند. ابراهیم بسوی خدایانشان رفت (پیشوای توحید از دیدن آن مجسّمه‌های بی‌جان که در اثر حکومت جهل، مقام الوهیّت را احراز کرده بودند بسختی تکان خورد و بر آنها فریاد کشید و گفت آیا نمیخورید؟!! چه شده چرا سخن نمیگوئید پس شروع کرد بکوبیدن آنها «صافات: ۸۹- ۹۳.» آنها را تکّه تکّه کرد و فقط بزرگشان را گذاشت که شاید بدو مراجعه کنند (مردم چون وارد بتخانه شدند و از ماجری آگاهی یافتند) گفتند کی با خدایان ما چنین کرده؟ او بی‌شک ستمکار است گفتند: شنیدیم جوانی ابراهیم نام آنها را ببدی یاد میکرد. گفتند: او را بمحضر مردمان بیاورید، تا گواهی دهند (که خدایان را ببدی یاد میکرده و این گواهی وسیلهٔ اقرار او باشد چون ابراهیم را آوردند) گفتند: ای ابراهیم آیا تو با خدایان ما چنین کرده‌ای؟ گفت: بلکه (شاهد حال که همه قطعه قطعه شده‌اند و بزرگشان سالم مانده، نشان میدهد که) بزرگشان این کار را کرده است. از خودشان بپرسید اگر سخن میگویند. مردم بضمیرهای خود مراجعه کردند و گفتند: که شما ستمگرید (نه ابراهیم بعد باطلشان را بجای حق گرفته و خود را در محاکمهٔ او ذی حق دانسته) گفتند: تو میدانی که اینها سخن نمیگویند (و احاله بگفتگو با خدایان دلیل آنست که تو این کار کرده‌ای) گفت: پس جز خدا، چیزی می‌پرستید که نه سودی بشما میرساند و نه زیانی میزند؟!! قباحت بر شما و بر آنچه غیر از خدا می‌پرستید آیا نمی‌فهمید؟! (از این سخنان روشن شد که ابراهیم در مقام دفاع از خود نیست و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰

نمیخواهد بگوید: من نکرده‌ام بلکه غرضش ابطال خدائی خدایان است).گفتند: اگر میخواهید مجازاتش کنید، او را بسوزانید و خدایانتان را یاری کنید (تا در آینده کسی باین فکر نیافتد و بدانند جزای اهانت به خدایان سوزاندن است) گفتیم: ای آتش بر ابراهیم خنک و سالم باش. خواستند با این نیرنک او را مغلوب کنند ولی آنها را زیانکارتر کردیم «فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِینَ» انبیاء: ۵۸- ۷۰. حقّانیّت ابراهیم کاملا روشن گردید.تا اینجا آنچه زیر عنوان سیر در آفاق و شکستن بتها گفته شد، متّخذ از قرآن مجید و کاملا ساده و طبیعی است، ولی برای توضیح بیشتر به سه مطلب از آنچه گذشت دوباره اشاره میکنیم.۱- ابراهیم بآزر، خطاب کرد. آیا آزر پدر اصلی آنحضرت بود یا جدّ امّی او؟ این مطلب در «آزر» تحقیق خواهد شد.۲- «فَنَظَرَ نَظْرَةً فِی النُّجُومِ فَقَالَ إِنِّی سَقِیمٌ» صافات: ۸۹ در ترجمهٔ این آیه گفتیم که: ابراهیم علیه السلام، آنها را توبیخ کرد و از پرستیدن بتها بر حذر نمود، آنگاه بستارگان نگاه کرد و عظمت خدا در نظرش مجسم شد و از نادانی آن قوم بر آشفت و گفت: من پریشان حالم. در لغت بمکان خوفناک و بقلب کینه‌ور مکان سقیم و قلب سقیم گفته شده است. لازم نیست «سَقِیمٌ» را حتماً در آیه بمعنی مریض بگیریم و هیچ مانعی ندارد که مراد از سقیم پریشان حالی باشد و مسلّما ابراهیم در آنوقت ناراحت و پریشان حال بود و ایضا بنظر میاید که مراد از سقیم در آیهٔ «فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَ هُوَ سَقِیمٌ» صافات: ۱۴۵ نیز پریشان حالی بوده باشد. یعنی یونس را از شکم ماهی بصحرا انداختیم و پریشان حال

بود، نه اینکه مریض و تبدار.در این صورت باحتمالات زیادی که در بارهٔ آیهٔ فوق گفته شده

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱

احتیاجی نمی‌ماند. اتفاقا پس از تحقیق در این باره دیدم مرحوم مجلسی نیز در وجه چهارم از وجوهی که برای آیهٔ شریفه ذکر کرده این توجیه را فرموده‌اند (بحار الانوار حالات حضرت ابراهیم علیه السلام).۳- «قالَ بَلْ فَعَلَهُ کَبِیرُهُمْ هٰذا» در بارهٔ این آیه نیز سخنان بسیار گفته شده. در تفسیر المیزان فرموده: گفت شاهد حال که همه قطعه قطعه شده و بزرگشان سالم مانده نشان میدهد که بزرگشان این کار کرده است و این مقدّمه بود که بعدا بگوید: از خودشان بپرسید. و این خبر، جدّی نیست بلکه برای الزام خصم است و اینگونه سخن در محاورات زیاد است. انتهی.آری بطور حتم اینگونه سخن گفتن برای الزام خصم و اثبات حق است و گرنه قرآن آنرا بصورت قبول نقل نمیکرد. کذب قبیح است کاذب مبغوض خداست. ولی ابراهیم علیه السلام خلیل اللّه است و محبوب خداست «وَ اتَّخَذَ اللّهُ إِبْراهِیمَ خَلِیلًا» نساء ۱۲۵ «قالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعالَمِینَ» بقره: ۱۳۱ «سَلامٌ عَلی إِبْراهِیمَ» صافات: ۱۰۹.

وانگهی خود قرآن میگوید ابراهیم خود این نقشه را کشید و بزرگشان را سالم گذاشت تا بدو رجوع کنند «فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً إِلَّا کَبِیراً لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَیْهِ یَرْجِعُونَ» و در روایات اهل بیت علیهم السّلام در خصوص آیهٔ ما نحن فیه هست که فرموده‌اند: و اللّه ابراهیم دروغ نگفت.در صحیح بخاری جزء ۴ باب قول اللّه «وَ اتَّخَذَ اللّهُ إِبْراهِیمَ خَلِیلًا» و جزء ۶ کتاب التفسیر سورهٔ بنی اسرائیل و جزء ۷ باب اتخاذ السراری. و سنن ابی داود کتاب طلاق باب ۱۶ و صحیح مسلم ج ۲ باب فضائل ابراهیم و صحیح ترمذی کتاب تفسیر سورهٔ انبیاء حدیث ۳ از ابو هریره از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نقل شده که: ابراهیم دروغ نگفت مگر در سه مورد، دو تا برای خدا و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲

یکی برای زنش ساره: آنجا که در جواب بت پرستان گفت: «إِنِّی سَقِیمٌ» و آنجا که پس از شکستن بتها گفت: «بَلْ فَعَلَهُ کَبِیرُهُمْ» و آنجا که بپادشاه جبّار گفت: ساره خواهر من است.ابن اثیر در نهایه مادّهٔ سقم در توجیه آیهٔ «إِنِّی سَقِیمٌ» بعد از چند وجه، گوید: صحیح آن است که این یکی از سه دروغ ابراهیم است دوّمی «بَلْ فَعَلَهُ کَبِیرُهُمْ هٰذا» سوّمی که گفت: ساره خواهر من است.در کامل ابن اثیر ج ۱ باب ذکر هجرهٔ ابراهیم باز می‌بینیم که این حدیث از ابو هریره نقل شده است.قهرمان این خرافه، ابو هریرهٔ دوسی است. روسیاهی و دروغ پردازی این شخص حاجت ببیان ندارد. اوست که با کعب الاحبار می‌نشست و دروغهای او را برسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌بست تعجّب از نویسندگان این کتابهاست که فکر نکرده‌اند این گونه خرافات با آیهٔ «وَ اتَّخَذَ اللّهُ إِبْراهِیمَ خَلِیلًا» و ده‌ها آیات دیگر که مقام شامخ ابراهیم علیه السّلام را روشن میکند چگونه می‌سازد؟!!! آیا خدا از یکطرف میفرماید «إِنَّمَا یَفْتَرِی الْکَذِبَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ» و از طرف دیگر ابراهیم دروغگو (نعوذ باللّه) را خلیل خود میخواند؟! ولی چون ابو هریره نقل کرده باید دم نزد و قبول کرد هر چند بر خلاف قرآن باشد عجبا؟!!! در تورات سفر پیدایش» باب ۱۲ داستان مسافرت ابراهیم علیه السّلام بمصر نقل شده و در آنجاست که ابراهیم گفت: این خواهر من است در قرآن مجید ذکری از این سفر و از این سخن بمیان نیامده و در کتابهائی امثال مروج الذهب و تاریخ یعقوبی نیز نقل نشده. ابو هریره نقل تورات را تا حدی رقیق کرده و بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله نسبت میدهد و در همانجاست که ابراهیم یکی از سه دروغ تاریخی خود را گفت و آن این بود که: ساره خواهر من است که بیم داشت اگر بگوید: زن من است در

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳

خطر بیافتد.جریان مسافرت ابراهیم علیه السّلام بمصر در روضهٔ کافی و در بحار ج ۱۲ ص ۴۵ طبع جدید نقل شده در طریق روایت، ابراهیم بن ابی زیاد کرخی که توثیق نشده و سهل بن زیاد واقع است و روایت حجیّت ندارد وانگهی در آن از دروغ خبری نیست و

در آن هست که ابراهیم علیه السّلام فرمود: این زن حرم من و دختر خالهٔ من است.ناگفته نماند دانشمند محترم صدر بلاغی با آنکه در مقدّمهٔ کتاب قصص قرآن مینویسد: قصص قرآن تحریفات و اشتباهکاریهای کتب عهد قدیم و جدید را اصلاح فرموده و همچنین دانشمند محترم سید باقر موسوی که قصص قرآن محمّد احمد جاد المولی را ترجمه کرده، هر دو در ضمن شرح حال ابراهیم علیه السّلام فصلی بنام «ابراهیم در مصر» منعقد کرده و بطور ارسال مسلّم جریان ساره و قول ابراهیم علیه السّلام را که: این خواهر من است نقل کرده‌اند. حال آنکه گفتیم در قرآن از آن خبری نیست و ریشهٔ آن از تورات است. آنهم در صورت بسیار ناروا. حال که نام کتاب را قصص قرآن گذاشته‌اند لازم بود قصص قرآن بنویسند نه قصص تورات. البتّه هر دو کتاب مفیداند ولی این لغزش و امثال آنرا نمیشود نادیده گرفت.

[قربانی]؛ ج ۱، ص: ۱۳

خداوند امتحان بزرگ و بی نظیری برای ابراهیم علیه السّلام پیش آورد: امتحانیکه قرآن در خصوص آن فرمود «إِنَّ هٰذا لَهُوَ الْبَلاءُ الْمُبِينُ» راستی این امتحان آشکاری است، امتحانیکه سلم محض بودن ابراهیم و فرزندش را در فرمان خدا بر ملا ساخت. خدا در دوران پیری بآنحضرت دو پسر داد بنام اسمعیل و اسحق چنانکه خود فرمود «الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الْكِبَرِ إِسْمٰاعِيلَ وَ إِسْحٰاقَ» ابراهیم: ۳۹. چون اسمعیل بحدّ تلاش و کوشش رسید آن امتحان

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۴

پیش آمد. بهتر است از زبان وحی بشنویم «ابراهیم گفت: من بسوی پروردگارم میروم. او حتما راهنمائیم میکند. پروردگارا فرزند نیکوکاری بمن عنایت فرما. او را بپسری بردبار بشارت دادیم. چون بحدّ سعی و تلاش با پدرش، رسید ابراهیم گفت: ای پسر محبوبم من پی در پی در خواب می‌بینم که تو را سر میبرم رأی تو چیست؟گفت: پدرم بمأموریت خود عمل کن. حتما انشاء اللّه مرا بردبار خواهی یافت (در اینجا معلوم شد، این فرزند لایق چه قدر عاقل و بردبار است و این است معنی «غلام حلیم» چون پدر بقربانی کردن و پسر به قربانی شدن تسلیم گشتند و او را به پیشانی بزمین گذاشت (تسلیم و عظمت هر دو روشن شد) و او را ندا کردیم: ای ابراهیم حقّا که خواب خویش را راست کردی و بمرحلهٔ عمل آوردی ما نیکوکاران را همینطور پاداش میدهیم (همچنانکه خواب تو بمرحلهٔ عمل آمد، تمام وعده‌های ما در بارهٔ نیکوکاران همانطور بمرحلهٔ عمل خواهد آمد) راستی این امتحان آشکاری است و بآن قربانی، کشتار بزرگی را عوض دادیم ... سلام بر ابراهیم «صافات: ۹۹- ۱۰۹» در اینجا ذکر سه نکته لازم است.۱- مراد از کشتار عظیم در آیهٔ «وَ فَدَيْنٰاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ» که عوض قربانی اسمعیل است باحتمال قوی، کشتار بزرگ و همه سالهٔ عید قربان است زیرا یکی از علل قربانی موسم حجّ زنده نگاه داشتن خاطرهٔ فداکاری ابراهیم علیه السّلام است. در روایت خصال صدوق و عیون اخبار الرضا علیه السّلام هست که آنحضرت فرمود: هر قربانی که در منی تا روز قیامت ذبح شود فدیهٔ اسمعیل است (بحار ج ۱۲ ص ۱۲۳) و در کتاب عیون اخبار الرضا اضافه شده که قربانیهای دیگر غیر قربانی حجّ هم فدیهٔ اسمعیل میباشند.۲- روایت شده که ابراهیم علیه السّلام در آنروز قوچی را ذبح. کرد

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۵

بنظر من این عمل افتتاح کشتار بزرگ بدست آنجناب بود. یعنی خدا قربانی عظیم و مستمرّ حجّ را عوض اسمعیل قرار داد و افتتاح آنرا بابراهیم علیه السّلام محوّل کرد.بعضی‌ها میگویند: مراد از ذبح عظیم شهادت ابا عبد اللّه الحسین علیه السّلام و یاران اوست و نسبت آنرا بروایت میدهند. در روایات همچو مطلبی پیدا نکردیم. بلکه در حدیث آمده که شهادت امام حسین علیه السّلام از جانب خدا بابراهیم اعلام شد و آنحضرت محزون گردید. خداوند فرمود: ثواب این مانند ثواب حزنی است که دوست داشتی کاش اسمعیل را ذبح میکردی و در راه خدا غمگین میشدی و بثواب میرسیدی.این سخن چنانکه می‌بینیم غیر از آنست که گفته شود:

شهادت امام علیه السّلام و یارانش عوض اسمعیل است.۳- لازم نیست در اینجا از نسخ امر صحبت شود و بگوئیم: ابتدا ابراهیم بسر بریدن مأمور شد و سپس نسخ گردید چنانکه در این باره بتفصیل سخن گفته‌اند. زیرا تدبّر نشان میدهد که نسخی در کار نبوده و ابراهیم علیه السّلام عین آنچه را در خواب دیده انجام داده است. آنحضرت بفرزندش گفت: من در خواب می‌بینم که تو را سر میبرم، نه فرمود: دیدم که سرت را بریدم.بعبارت دیگر تمام شدهٔ عمل را در خواب ندیده بود. فرق هست میان ایندو که بگوئیم «اری اذبحک» و «اری ذبحتک» همان را که در خواب دیده بود در ظاهر بعمل آمد. النهایه باید گفت که آن حضرت تصوّر میکرد این عمل قهرا بانجام خواهد رسید، ولی وحی صریح آن تصوّر را از بین برد. داستان این قربانی در تورات نیز (سفر پیدایش باب ۲۲) نقل شده است.

[بنای کعبه]؛ ج ۱، ص: ۱۵

کعبه خانهٔ خدا و در عین حال خانهٔ مردم و برای مردم است «أَوَّلَ بَیْتٍ وُضِعَ لِلنّاسِ» آل عمران:

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۶

۹۶. تدبر در آیات روشن میکند که کعبه پیش از ابراهیم علیه السّلام بنا شده بود. آنحضرت آنرا پس از خرابی تجدید ساختمان کرد و زن و فرزندش را در آن بیابان سکونت داد در حالیکه اثری از آبادی در آنجا نبود. تا رفته رفته محلی آباد گردید و محلّ تجمع مردم شد.آن بزرگوار در بنای کعبه و اسکان خانوادهٔ خود در آنجا جز رضای خدا نظری نداشت تفصیل این قضایا در سوره‌های بقره و ابراهیم و حجّ مذکور است و در «کعبه» روشن خواهد شد.اعمال و مراسم فعلی حجّ، مشروح احکام و دستورهای حضرت ابراهیم است که با وحی آسمانی توسّط فرزند بزرگوار آنحضرت حضرت محمّد بن عبد اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پی ریزی شده است.گذشته از آنچه تاکنون نقل شد، قرآن مبین نادره‌های دیگری از ابراهیم علیه السّلام آورده است. از جمله زنده شدن چهار مرغ است در دست او، که بامر پروردگار برای اطمینان هر چه بیشتر آنحضرت در بارهٔ معاد، زنده شدند «ابراهیم گفت: خدایا بمن بنما که چگونه مردگان را زنده میکنی؟ گفت: آیا تو هنوز ایمان نیاورده‌ای؟گفت: آری ایمان آورده‌ام ولی میخواهم قلبم آرام شود» الخ بقره: ۲۶۰ کلمهٔ کَیْفَ تُحْیِ الْمَوْتیٰ صریح است در اینکه سئوال آنحضرت از کیفیّت احیاء بود. این مثل آنست که کسی مثلا پالایشگاه آبادان را ندیده، باو آنرا تعریف میکنند او بوجود پالایشگاه یقین دارد ولی آرزو میکند که ایکاش با چشم خود آنرا ببیند تا قلبش آرام و حسرتش از بین برود در صحیح مسلم ج ۲ باب من فضائل ابراهیم، از ابو هریره نقل شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ما بشکّ (در امور معاد) از ابراهیم احقّیم، آنگاه که گفت: «رَبِّ أَرِنِی کَیْفَ تُحْیِ الْمَوْتیٰ قالَ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۷

أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قالَ بَلیٰ وَ لکِنْ لِیَطْمَئِنَّ قَلْبِی» بقره: ۲۶۰.عجبا. خداوند گواهی میدهد که ابراهیم ایمان داشت ولی ابو هریره او را در امر معاد مردّد میداند و نعوذ باللّه برسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نسبت شک میدهد و میگوید: او بشک از ابراهیم سزاوارتر است!! سخن ابو هریره با موازین اسلامی و با «آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَیْهِ مِنْ رَبِّهِ» بقره: ۲۸۵ چگونه میسازد آیا رسول خدا در امر معاد (معاذ اللّه) مردّد بود؟!!.تورات در سفر پیدایش باب ۱۷ آیهٔ ۲۴ نقل میکند: ابراهیم در نود سالگی خود را ختنه کرد. در صحیح مسلم ج ۲ باب فضائل ابراهیم و بخاری جزء ۴ باب «وَ اتَّخَذَ اللّهُ إِبْراهِیمَ خَلِیلًا» نساء: ۱۲۵ از ابو هریره نقل شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: ابراهیم در هشتاد سالگی ختنه کرد.بنظر میاید ابو هریره این سخن را از کعب الاحبار گرفته و بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نسبت داده است.اگر در آیات ۷۵ تا ۸۴ سورهٔ انعام دقت کنیم خواهیم دید محاورهٔ ابراهیم علیه السّلام با قوم خود در بارهٔ اصنام و در نظر بستارگان و ماه و آفتاب و گفتن «هٰذا رَبِّی» و بعد ابطال آن، همه در محل اصلی آن حضرت و قبل از خروج از بابل بوده است، تاریخ یعقوبی و تاریخ کامل ابن اثیر و مجمع البیان و مروج الذهب نیز چنین نوشته است

در کتاب قصص قرآن تألیف دانشمند محترم آقای صدر بلاغی و قصص قرآن محمد احمد جاد المولی که دانشمند محترم آقای سید محمد باقر موسوی ترجمه کرده است. این محاوره در شهر حرّان و با ستاره پرستان آن شهر نقل شده است و آنحضرت از وطن خود خارج شده و بشهر حرّان آمده بود. معلوم نیست این مطلب از کجا گرفته شده

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸

و با ظاهر قرآن مخالف است.مستر هاکس در قاموس کتاب مقدّس ص ۴ میگوید: ابراهیم بانی و موجد و رئیس عظیم طایفهٔ یهود و بنی اسماعیل و سایر طوایف اعراب بود.مخفی نماند یهود برای اینکه خود را حقّ جلوه دهند میگفتند: ابراهیم از ماست و یهودی بود.نصاری نیز میگفتند: چون با آمدن انجیل، دین بنصرانیّت برگشت، پس ابراهیم نصرانی است و از ما میباشد. این سخن دروغ است، زیرا یهودیّت و نصرانیّت بعد از نزول تورات و انجیل پیدا شده و ابراهیم علیه السّلام پیش از آندو بود قرآن فرماید «ای اهل کتاب چرا در بارهٔ ابراهیم محاجّه میکنید (و هر یک او را از خود می‌پندارید) حال آنکه تورات و انجیل بعد از او نازل شده آیا نمی‌فهمید؟ «مٰا کٰانَ إِبْرٰاهِیمُ یَهُودِیًّا وَ لٰا نَصْرٰانِیًّا وَ لٰکِنْ کٰانَ حَنِیفاً مُسْلِماً وَ مٰا کٰانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ» آل عمران: ۶۵- ۶۷ صاحب قاموس کتاب مقدس در اسناد پایه گذاری یهودیّت بابراهیم، اشتباه کرده است.آنچه تا اینجا در باره حضرت ابراهیم علیه السّلام گفته شد همه استخراج از قرآن مبین است، در نقل حالات انبیاء بقرآن مجید نظر مستقلّ داریم لازم است مسلمانان در شناختن انبیاء اللّه که مردان پاک و معلّمین بشراند دقّت بیشتر بخرج دهند و پی نقلهائی که شاید بیشتر از اسرائیلیات باشند نروند و نیز از سنّت قطعیّه استفاده کنند. نادره‌های دیگری نیز از ابراهیم علیه السّلام در قرآن هست ولی ما بآنچه نقل کردیم اکتفا میکنیم هر چه تورات و ابو هریره‌ها در بارهٔ پیامبران پاک بگویند تا قرآن و سنت قطعیه تأیید نکند اعتبار ندارد.

إِباق:؛ ج ۱، ص: ۱۸

إِباق: رفتن در حال خشم. «إِذْ أَبَقَ إِلَی الْفُلْکِ الْمَشْحُونِ» صافّات: ۱۴۰ یعنی آنگاه که یونس در حال خشم و نارضائی بطرف کشتی پر شده رفت. اکثر اهل لغت اباق را فرار

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۹

معنی کرده‌اند گویند: ابق العبد یعنی غلام از آقایش فرار کرد. ولی قاموس آنرا رفتن بدون ترس و زحمت و نیز رفتن پس از مخفی شدن نوشته است. با در نظر گرفتن آیهٔ «وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغٰاضِباً» انبیاء: ۷۸ که ظاهرا عبارت اخرای «إِذْ أَبَقَ إِلَی الْفُلْکِ» است، روشن میشود که ابق بمعنی رفتن در حال خشم و قهر است و سخن قاموس درست است با اضافهٔ قید ناراحتی و انزجار. و اینکه اباق را بمعنی فرار گفته‌اند و عبد آبق بغلام فرار کننده اطلاق شده، منظور دویدن و فرار نیست بلکه رفتن در حال قهر از مولای خود است.

إِبِل:؛ ج ۱، ص: ۱۹

إِبِل: بکسر الف «أَ فَلٰا یَنْظُرُونَ إِلَی الْإِبِلِ کَیْفَ خُلِقَتْ» غاشیه: ۱۷ ابل بمعنی مطلق شتر است اعمّ از نر و ماده و از هر جنس که باشد و لفظ آن مفرد است و دلالت بر جنس دارد. چنانکه جمل شتر نر، و ناقه شتر ماده است. ابل فقط دو بار در قرآن مجید آمده است انعام: ۱۴۴، غاشیه: ۱۷.

أَبابیل:؛ ج ۱، ص: ۱۹

أَبابیل: دسته‌ها و گروه‌ها.بقول کسائی مفرد آن ابول است مثل عجول (مجمع البیان) راغب مینویسد: مفرد آن ابیل است و گفته‌اند:

اسم جمع است و از خود مفرد نـدارد «وَ أَرْسَـلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً أَبابِيلَ» فيل: ۳ أَبابِيـلَ حال است از طَيْراً و یا صـفت آن است یعنی بر آنها مرغـانی را فرسـتاد در حـالیکه دسـته‌ها و گروه‌ها بودنـد. در افواه عوام هست که ابابیل علم جنس مرغانی است که بر سـر لشـگریان ابرهه سـنگ ریختند، ولی این کلمه چنانکه گفتیم وصف و بمعنی گروه‌ها و دسته‌هاست.در تفسیر برهان از امام باقر علیه السّلام نقل است که هر پرنـده سه سـنگ در چنگال و منقار خود داشت. سـنگها را بروی لشـگریان ریختنـد، در اثر آن در میان آنها مرض آبله پدید آمد و پرندگان بدان وسیله هلاکشان کردند و پیش از آن آبله در آنجا دیده نشده بود

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۰

...ابن اثیر در تاریـخ کامـل ج ۱ ص ۲۶۳ مینویسـد: بیشتر اهل تاریـخ بر آننـد که حصـبه و آبله اوّلین بار در عرب بعد از واقعهٔ فیل دیده شد.نگارنده گوید: بنظر میآید که این پرندگان از بحر احمر آمده و سنگریزه‌هایشان با میکرب حصبه و آبله آلوده بوده است و بر اثر ریختن آنها این دو مرض در میان لشـگریان بروز کرده و خداوند باین طریق آنها را تار و مار نموده است.در بعضی از روایات فریقین هست که سنگریزه‌ها بسر هر که میخورد از دبرش بیرون میشد و اللّه العالم.

أَبْ؛ ج ۱، ص: ۲۰

أَبْ: پدر. بزرگ قوم.مصلح. راغب گوید: پدر و نیز هر که سـبب اصـلاح، یا ایجاد و ظهور چیزی بشود نسـبت بآن اب (پدر) است بدین علّت حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله بعلی گفت: «انا و انت أبوا هذه الامّة» و بآنکه از میهمانان پذیرائی کند ابو الاضیاف و بآنکه آتش جنگ بر افروزد ابو الحرب گوینـد ... بمعلّم نیز اب گفته‌انـد (مفردات) تفصـیل این سـخن در «آزر» خواهـد آمد «ابت» بکسر تاء اصلش ابی است یاء متکلم بتاء عوض شده است مثل «يا أَبَتِ لا تَعْبُدِ الشَّيْطانَ» مریم: ۴۴.

باء؛ ج ۱، ص: ۲۰

بـاء: امتنـاع. خـودداری.راغب آنرا امتنـاع شدیـد گفته و در قـاموس بمعنی کراهت مطلق است میشـود گفت که سـخن راغب قریب بتحقیق است زیرا لازم است با امتناع فرق مختصـری داشـته باشد.ناگفته نماند علت اباءِ و امتناع گاهی خودپسـندی و تکبر است نظیر «إِلَّا إِبْلِيسَ أَبى وَ اسْـتَكْبَرَ» بقره: ۳۴ علت امتنـاع ابلیس لعین همان خود پسـندی و اسـتکبار بود.گاهی سـبب آن عـدم قـدرت اسـت چنـانکه از کریمـهٔ «عَرَضْـنَا الْأَمانَةَ عَلَى السَّـماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَها وَ أَشْـفَقْنَ مِنْها» احزاب: ۷۲ اسـتفاده میشود و ممکن است علت آن بی اعتنائی باشد که نوعی از خود پسندی است

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۱

چنانکه در آیهٔ «فَأَبى أَكْثَرُ النّاسِ إِلّا كُفُوراً» اسراء: ۸۹ بنظر میرسـد از صدر آیه که در بارهٔ معاد است روشن میشود که انکار و امتناع مردم در اثر بی اعتنائی است.

أتی؛ ج ۱، ص: ۲۱

أتی: اتیان بمعنی آمدن و آوردن هر دو آمده است مانند «أَتى أَمْرُ اللّهِ فَلا تَسْتَعْجِلُوهُ» نحل: ۱ یعنی امر خدا آمد آنرا بعجله نخواهید و مثل «وَ اللّاتِي يَأْتِينَ الْفاحِشَةَ مِنْ نِسائِكُمْ» نساء: ۱۵ یعنی زنانیکه زنا میاورند در تفسیر المیزان ذیل آیهٔ فوق هست «يُقالُ أَتاه وَ أَتى بِهِ ای فَعَلَه» آن در قرآن مجیـد اغلب بمعنی آمـدن بکار رفته و بمعنی آوردن خیلی کم آمـده است.آتی یؤتی إیتاء از باب افعال بمعنی دادن و عطـا کردن است مثـل «وَ آتَى الْمالَ عَلى حُبِّهِ وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَى الزَّكاةَ- و آتاهُ اللّهُ الْمُلْكَ- و آتُوهُمْ مِنْ مالِ اللّهِ- و آتاكُمْ مِنْ كُلِّ ما سَأَلْتُمُوهُ» در آیاتیکه «أُوتُوا الْكِتابَ» و نظیر آن واقع شـده بایـد در ترجمه گفت: کسانیکه بآنها کتاب داده شـده است زیرا

در آیاتی نظیر «الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ ... الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ الْإِیمانَ» مفعول اول نائب فاعل و تقدیرش «آتاهم اللّه الکتاب- آتاهم اللّه العلم» میباشد.

أَثاث:؛ ج ۱، ص: ۲۱

أَثاث: «أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ» نحل: ۸۰ اهل لغت اثاث را اسباب خانه معنی کرده‌اند، راغب قید کثرت را بر آن افزوده و گوید ریشهٔ آن از «أثّ اذا کثر و تکاثف» است و بهر مال که زیاد باشد اثاث گفته شده و گویند اثاث آن است که برای مصرف و استفاده است نه برای تجارت (اقرب الموارد) در آیهٔ «أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ» مجمع البیان آنرا اسباب خانه گرفته و در آیهٔ «وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثاثاً وَ رِءْیاً» مریم: ۷۴ بنظر میاید که بمعنی اسباب زندگی باشد یعنی پیش از آنها مردمان بسیاری هلاک کرده‌ایم که از حیث وسائل زندگی و منظر بهتر بودند.در المیزان فرموده: متاع از اثاث اعمّ است بمطلق آنکه مورد

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۲

بهره است گفته میشود و مخصوص باسباب خانه نیست.

أَثَر:؛ ج ۱، ص: ۲۲

أَثَر: نشانه. در قاموس باقی ماندهٔ شیئی گفته است. بطور کلّی اثر عبارت است از علامت و نشانه‌ایکه از چیزی یا از کسی باقی ماند خواه بنائی باشد یا دینی یا بدعتی یا جای پائی و یا غیر از اینها آنجا که آمده «نَحْنُ نُحْیِ الْمَوْتی وَ نَکْتُبُ ما قَدَّمُوا وَ آثارَهُمْ» یس: ۱۲ مراد اعمال و کارها و سنّت‌هائی است که از انسانها باقی می‌ماند.و در کریمهٔ «إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ» زخرف: ۲۳ مراد طریقه است. یعنی ما پدران خود را بر دینی و طریقه‌ای یافتیم و ما آثار و باقی ماندهٔ آنها که همان طریقهٔشان است پیروی خواهیم کرد.اثر را بعد و پشت سر نیز معنی کرده‌اند گویند «خرج فی اثره» یعنی در پی او خارج شد شخص سابق که رفته، راه و جای قدمهایش علامت و باقی ماندهٔ اوست و آنکه از پس وی خارج میشود در علامت و نشانهٔ او قدم بر میدارد. موسی در بارهٔ قومش بخدا عرض میکند «هُمْ أُولاءِ عَلی أَثَرِی» طه: ۸۴ قوم من پشت سر من‌اند یعنی آن هفتاد نفر براهیکه من پیموده‌ام قدم خواهند گذاشت و در «طور» بمن خواهند رسید. در آیهٔ «وَ قَفَّیْنا عَلی آثارِهِمْ بِعِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ» مائده: ۴۶ مراد از آثار همان دین و طریقهٔ توحید است که اثر پیامبران گذشته است یعنی عیسی بن مریم را در پی آنها و بر دین آنها فرستادیم.در کریمهٔ «ائْتُونِی بِکِتابٍ مِنْ قَبْلِ هذا أَوْ أَثارَةٍ مِنْ عِلْمٍ» احقاف: ۴ بمعنی بقیّه و نشانه است یعنی کتابی غیر از این و یا نشانه‌ای از علم که اثر گذشتگان است بیاورید.در جریان سامری آمده که او بموسی گفت «فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُها» طه: ۹۶ مراد از اثر، چنانکه از ابو مسلم اصفهانی و فخر رازی نقل شده دین موسی و مراد از رسول خود موسی است

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۳

یعنی من مقداری از دین تو را قبول کردم و سپس آنرا بدور افکندم و معنی «بَصُرْتُ بِما لَمْ یَبْصُرُوا بِهِ» در صدر آیه آن است که من بطلان دین تو را دریافتم ولی این مردم ندانستند ولی باز این ترجمه دارای اشکال است و دلچسب نیست و اللّه العالم.و در بارهٔ آنکه سامری از جای پای مرکب جبرئیل خاک زنده شده را برداشت و مراد از اثر در آیه جای پای مرکب و مراد از رسول، جبرئیل است یک روایت مرسلهٔ از علی بن ابراهیم نقل شده (تفسیر برهان ذیل آیه) و چند روایت در الدر المنثور و غیره آمده ولی بعید بنظر میاید و در ذیل روایت هست که در اثر زدن خاک مزبور بگوساله در بدن آن مو روئید و این عجیبتر است در مجسّمه‌ایکه از طلا ساخته شده چطور مو میروید؟!! وانگهی آنوقت که مرکب جبرئیل وارد آب شد بنی اسرائیل از آب گذشته بودند سامری در آنجا نبود که خاک را ببیند و بردارد و اللّه العالم.آثر یؤثر از باب افعال یعنی برگزیدن و اختیار کردن است مثل «وَ آثَرَ الْحَیاةَ الدُّنْیا»

نازعات: ۳۸ یعنی زندگی دنیا را برگزید و مثل «وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ» حشر: ۹ راغب در مفردات گوید: استعمال اثر در تفضّل و برگزیدن بطور استعاره است.

أَثْل:؛ ج ۱، ص: ۲۳

أَثْل: «ذَواتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَ أَثْلٍ» سباء: ۱۶ اثل بمعنی درخت گز است در برهان قاطع ذیل اثل مینویسد: نوعی از درخت گز را گویند و در ذیل گز گوید: گز درختی است که بیشتر در کناره‌های آب و رودخانه روید و آنرا بعربی طرفاء گویند. در کتب لغت عرب گفته‌اند اثل درخت طرفاء و یا نوعی از آن است. در مجمع البحرین هست: «انّ منبر النبیّ كانَ من أَثلِ الغابة» منبر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم از درخت گز بیشه بود. در نهایه گفته: آن غیضه‌ای بود در ۹ میلی مدینه. غیضه محلی است که آبش فرو رفته و در آن

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۴

درخت روئیده باشد (بیشه) معنی آیه در «خمط» دیده شود.

إِثم:؛ ج ۱، ص: ۲۴

إِثم: گناه- خمر- قمار کار حرام- (قاموس) نام کارهائی است که از ثواب باز میدارند (مفردات) بنظر میاید که معنی اصلی اثم، ضرر باشد در قرآن میخوانیم «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِما إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنافِعُ لِلنّاسِ وَ إِثْمُهُما أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما» بقره: ۲۱۹ از تو از خمر و قمار میپرسند، بگو در آندو ضرری بزرگ و نیز منافعی برای مردم هست ولی ضررشان از نفعشان بیشتر است. از مقابلهٔ اثم با منافع و اثمهما بانفعهما بدست میاید که معنی اصلی آن ضرر است زیرا همیشه ضرر مقابل نفع است. در المنار ذیل آیهٔ فوق گوید: اثم هر آنچیزی است که در آن ضرر و زیان باشد.در این صورت بگناه و قمار و خمر و مطلق کار حرام از آنجهت اثم گفته شده که ضرراند و از خیر باز میدارند.اثام در آیهٔ «يَلْقَ أَثاماً» فرقان: ۶۸ بمعنی عذاب و عقوبت است، گویا بعذاب از آنجهت اثام اطلاق شده که مسبّب از اثم است و از باب تسمیهٔ مسبّب باسم سبب است آثم یعنی: گناهکار- بضرر افتاده. «وَ مَنْ يَكْتُمْها فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ» بقره: ۲۸۳ هر که کتمان شهادت کند قلبش گناهکار است. اثیم صیغهٔ مبالغه است «وَيْلٌ لِكُلِّ أَفّاكٍ أَثِيمٍ» جاثیهٔ: ۷.تأثیم نسبت دادن گناه بدیگری است «لا يَسْمَعُونَ فِيها لَغْواً وَ لا تَأْثِيماً» واقعه: ۲۵ یعنی در بهشت بیهوده و نسبت دادن گناه بیکدیگر نمیشنوند کلمهٔ اثم با سائر مشتقات آن ۴۸ بار در قرآن بکار رفته است.

أُجاج؛ ج ۱، ص: ۲۴

أُجاج- آب شور که بتلخی زند «هذا عَذْبٌ فُراتٌ سائِغٌ شَرابُهُ وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ» فاطر: ۱۲ ثعالبی در سرّ الادب گوید: اجاج آب شوری است که بتلخی زند و در قاموس گوید: مآءِ اجاج آبی است که شور و تلخ باشد «لَوْ نَشاءُ جَعَلْناهُ أُجاجاً» واقعه: ۷۰ اگر میخواستیم

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۵

آنرا (آب باران) تلخ و شور قرار میدادیم و وقت تبخیر، املاح دریا با آن تبخیر میشد چرا شکر نمیکنید؟! این کلمه در کلام اللّه مجید سه بار آمده است: فرقان: ۵۳، فاطر: ۱۲، واقعه: ۷۰.

أَجْر:؛ ج ۱، ص: ۲۵

أَجْر: مزد، ثواب و پاداش که در مقابل عمل نیک بانسان میرسد اجیر: کسیکه در مقابل مزد کار میکند.استیجار بمزدوری گرفتن در قرآن مجید بثواب آخرت و دنیا هر دو اطلاق شده است «وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ» نحل: ۴۱ «وَ آتَيْناهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيا» عنکبوت: ۲۷. و نیز بمهریّهٔ زنان اجر گفته شده «وَ آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» نساء: ۲۵.راغب در مفردات تصریح میکند که: اجر فقط در مزد عمل خوب گفته میشود بر خلاف جزاء که در عمل خوب و بد هر دو استعمال میشود ناگفته نماند در تمام قرآن کریم، اجر در مقابل عمل نیک استعمال شده حتی در آیهٔ «فَلَمَّا جاءَ السَّحَرَةُ قالُوا لِفِرْعَوْنَ أَ إِنَّ لَنا لَأَجْراً» شعراء: ۴۱ زیرا که ساحران عمل خویش را آنوقت خوب میدانستند در آیهٔ «كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ وَ إِنَّما تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ» آل عمران: ۱۸۵ بنظر میاید مراد از اجور اعمّ باشد مجمع البیان در تفسیر آیه میگوید: بجزای اعمالتان میرسید خیر باشد خیر، شرّ باشد شرّ، در تفسیر بیضاوی و کشّاف نیز شامل جزاء اعمال نیک و بد دانسته‌اند.اما نمیشود این آیه را از قاعدهٔ کلّی که راغب تصریح کرده مستثنی دانست، مخصوصا که در قرآن فقط در یکجاست. بنظر میاید که: مراد از آیهٔ شریفه تشویق باشد که: کار خوب کنید زیرا پاداش آنرا فقط در قیامت تمام و کامل خواهید دید و هیچ مانعی از این معنی بنظر نمیرسد کلمهٔ اجر با سائر صیغ آن ۱۱۰ بار در قرآن آمده است.

أَجَل:؛ ج ۱، ص: ۲۵

اشاره

أَجَل: مدّت معیّن و آخر مدّت.راغب در مفردات گوید: اجل مدّتی است که برای چیزی معین شود و اجل انسان مدّت حیات اوست.

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۶

قاموس آنرا مدّت شیء و آخر مدت معنی کرده. بنا بر این، اجل دو معنی دارد، مدّت معین و آخر مدّت.و شاید استعمال آن در آخر مدت بطور مجاز باشد و میشود گفت که معنای اصلی آن تمام مدت است و اغلب استعمال آن در این معنی است در آیاتی نظیر «لِيَقْضى أَجَلٌ مُسَمًّى ...- لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ...- لِكُلِّ أَجَلٍ كِتابٌ ...- فَلَمَّا قَضى مُوسَى الْأَجَلَ - ... أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ» و ... مراد تمام مدت است.در آیهٔ «إِذا تَدايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ» بقره: ۲۸۲ و آیهٔ «مَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ» (عنکبوت: ۵) در المیزان فرموده هر دو بمعنی آخر مدت است (ج ۷ ص ۶) ولی بنظر میاید که مراد از أَجَلَ اللّهِ روز قیامت باشد یعنی هر که امیدوار لقاء اللّه است زمان لقاء اللّه حتما خواهد آمد چنانکه در المیزان ج ۱۶ ص ۱۰۵ فرموده است.در کریمهٔ «وَ أَنْ عَسى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ» اعراف: ۱۸۵ ممکن است مراد آخر مدت باشد یعنی آخر عمرشان نزدیک است و شاید مراد تمام مدت باشد یعنی نزدیک است که اجلشان (عمرشان) تمام شود در مجمع البیان آنرا وقت مرگ گرفته یعنی: مدتی که با مرگ شروع میشود.روشنترین محلّی که اجل را بمعنی آخر مدت گرفته‌اند آیهٔ «فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ» (طلاق: ۲) است گفته‌اند: یعنی چون زنان بآخر وقت عدّه رسیدند آنها را بشایستگی نگاه دارید (رجوع کنید) و یا بشایستگی از آنها جدا شوید ناگفته نماند: اگر أَجَلَهُنَّ را آخر وقت عدّه بدانیم لازم میاید که پیش از آن رجوع جایز نباشد، حال آنکه آیهٔ «وَ الْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلاثَةَ قُرُوءٍ ... وَ بُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذلِكَ» (بقره ۲۲۸) دالّ بر جواز رجوع در تمام اوقات عدّه است «ذلِكَ» اشاره به «ثَلاثَةَ قُرُوءٍ»

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۷

است و معنی آیه این است: زنان مطلّقه باید تا سه پاکی از شوهر کردن خود داری کنند ... و شوهرهایشان سزاوارتراند که در این مدت آنها را بنکاح اول برگردانند و رجوع کنند.و آنگهی از «فَأَمْسِكُوهُنَّ ... أَوْ فارِقُوهُنَّ» استفاده میشود که شخص در یک زمان

میان امساک و مفارقت مخیّر است ولی چنانکه میدانیم در آخر وقت فقط اختیار رجوع دارد و بعد از انقضاء عدّه فقط اختیار جدا شدن. مگر آنکه بگوئیم: چون بآخر مدّت رسیدند یا رجوع کنید و یا منتظر باشید تا عدّه منقضی شود و آنوقت جدا شوید، این هم احتیاج بتقدیر دارد.بنظر میاید که مراد از اجل در آیه تمام مدت و مراد از بلوغ اجل تمام شدن آن و مراد از فَأَمْسِكُوهُنَّ نگاه داشتن با عقد جدید است یعنی چون مدتشان تمام شد بشایستگی با عقد جدید آنها را نگاه دارید و یا جدا شوید «۱» آیهٔ «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ» اعراف: ۳۴ که چندین بار در قرآن مجید تکرار شده صریح است در اینکه امّتها نیز مدّت معیّن دارند و چون مدّتشان سر آمد از بین خواهند رفت مانند قوم نوح، عاد، ثمود و اقوام دیگر که نامشان در تاریخ مانده است ممکن است مدت ملّتی تا آخر دنیا باشد مانند امّت اسلام و این امر آنرا از دارای مدّت بودن خارج نمیکند النهایه مدتش دراز است. در تفسیر المیزان است آیهٔ «وَ أَلْقَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ» (مائده: ۶۴) دلالت دارد که امّت یهود تا قیامت باقی

(۱) چنانکه نظیر این کلمه در بارهٔ عدّهٔ وفات آمده و مراد از آن تمام شدن مدت است آیهٔ ۲۳۴ بقره چنین است: «يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْراً فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِيما فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ» یعنی چون مدتشان سر آمد بر شما در آنچه میکنند گناهی نیست.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸

خواهد ماند. نگارنده گوید نظیر آن، آیهٔ «فَأَغْرَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ» (مائده ۱۴) است که راجع بنصاری میباشد.علی هذا قوم یهود و نصاری تا قیامت خواهند ماند زیرا بودن دشمنی میان آنان تا روز قیامت، مستلزم آنست که تا قیامت بمانند. در دوران حکومت جهانی اسلام که بدست امام زمان علیه السّلام تشکیل خواهد شد، یهود و نصاری قهرا بصورت اقلیّت خواهند ماند نه اینکه بکلّی بر چیده خواهند شد و اللّه العالم.گذشته از اینها بتصریح قرآن، زمین، آسمان، خورشید و تمام عالم دارای اجل و مدت معین‌اند و در انقضاء آن ناقوس مرگشان بصدا در خواهد آمد «ما خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُسَمًّى» (روم: ۸) خدا آسمانها و زمین و آنچه در میان آندو است جز بحق و مدت معین نیافرید نظیر این آیه در سورهٔ احقاف: ۳، سورهٔ لقمان: ۲۹، رعد: ۲ فاطر: ۱۳ و سورهٔ زمر: ۵ نیز آمده است.در کتاب آغاز و انجام جهان تألیف آقای محمد امین رضوی، عمر زمین و هفت آسمان آن، با استفاده از قرآن مجید هیجده میلیارد سال احتمال داده شده است (۱۶۴ ۱۶۷).

[(اجَل مُعَلّق و اجَلِ حَتمی)]؛ ج ۱، ص: ۲۸

مسئلهٔ اجل معلّق و اجل حتمی در زبانها شایع است، و مراد آنست که انسان دو اجل دارد یکی اجل مشروط که اگر شرطش موجود شود خواهد آمد و الّا نه و دیگری اجل حتمی که بالاخره در وقتش میاید و برو برگرد ندارد، در نتیجه اجل اوّل قابل محو و اثبات و دوّمی ثابت و پایدار است.اینک بعضی از آیات را در این زمینه بررسی میکنیم: پیامبران در جواب آنانکه انکارشان میکردند میگفتند «أَ فِي اللَّهِ شَكٌّ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرَكُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹

(ابراهیم: ۱۰) گفتند: آیا در خدا که آفرینندهٔ آسمانها و زمین است شکّی است. شما را بوسیلهٔ ما میخواند تا از گناهانتان بیامرزد و تا اجل تعیین شده شما را بتأخیر اندازد. حضرت نوح بمردم میگفت «أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ وَ أَطِيعُونِ. يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرْكُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذا جاءَ لا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (نوح: ۴) عبادت خدا کنید و از عذاب او بپرهیزید و مرا اطاعت کنید تا از گناهانتان بیامرزد و شما را تا مدت معین بتأخیر اندازد، راستی چون اجل خدا بیاید مؤخّر نمیشود ایکاش این مطلب را میدانستید، ممکن است «من» در هر دو آیه بیانیّه باشد و نیز بقومش میگفت «اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كانَ غَفَّاراً يُرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْكُمْ

مِدْراراً وَ يُمْدِدْكُمْ بِأَمْوالٍ وَ بَنِينَ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ جَنّاتٍ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهاراً» (نوح ۱۰) یعنی از خدای خود آمرزش بخواهید که او بسیار آمرزنده است، تا بشما باران فراوان بفرستد. و شما را بمالها و فرزندان کمک کند و برایتان باغها و جویبارها پدید آورد.از این آیات چند مطلب استفاده میشود یکی اینکه عبادت و استغفار و اطاعت خدا سبب وفور نعمت و آمرزیدن گناهان است. دوم اینکه استغفار و اطاعت سبب تأخیر تا اجل معیّن است و اگر اطاعت و استغفار نکنند تأخیر نخواهد بود و مرگ زودتر از وقت معیّن خواهد رسید چون میگوید: استغفار کنید تا مرگ شما را بتأخیر اندازد یعنی اگر استغفار نکنید زودتر خواهد رسید و آیهٔ «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرَكُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى» صریح است که خدا با این دعوت میخواهد از گناهان بیامرزد و همچنین شما را تا اجل معین بتأخیر اندازد یعنی در صورت عدم اطاعت، مغفرت و تأخیر نخواهد بود و قهرا مرگتان زودتر خواهد رسید.در بسیار جاها پس از ذکر عذاب و هلاکت اقوام نا فرمان

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۰

نظیر این آیه «وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ» نحل: ۱۱۸ را میخوانیم و نیز نظیر آیهٔ «وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمّا ظَلَمُوا» (یونس ۱۳) آمده است از این آیات صریحا فهمیده میشود که اگر ستم نمیکردند هلاک نمیشدند، ستم بود که مرگشان را جلو انداخت.و آیهٔ «وَ ما تَحْمِلُ مِنْ أُنْثى وَ لا تَضَعُ إِلّا بِعِلْمِهِ وَ ما يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلّا فِي كِتابٍ» (فاطر ۱۱) (یعنی هیچ مادهای جز با علم او بار بر ندارد و نگذارد و هیچ عمرداری عمر نمیکند و از عمر احدی کاسته نمیشود مگر آنکه در کتابی است) در بیان مطلب ابهامی باقی نمیگذارد. در تفسیر المیزان ذیل آیهٔ «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضى أَجَلًا وَ أَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ» (انعام: ۲) اجل اول را که نکره است، اجل مشروط و اجل دوم را اجل محتوم گرفته و در این زمینه بتفصیل سخن گفته و وجود دو اجل را اثبات فرموده است.در خصوص این مطلب روایات زیادی هست که عدهای از آنها را مرحوم مجلسی در بحار الانوار ج ۵ طبع آخوندی ص ۱۳۶ - ۱۴۳ نقل کرده است و از جمله از تفسیر عیّاشی از امام صادق علیه السّلام نقل میکند که حمران از آنحضرت از آیهٔ «ثُمَّ قَضى أَجَلًا وَ أَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ» پرسید، فرمود آنها دو اجل‌اند، اجل مشروط، خدا در آن هر چه بخواهد میکند و اجل محتوم.نا گفته نماند با در نظر گرفتن آیات و روایات، زیادت و نقصان عمر و تغییر و تبدیل آن جای گفتگو نیست ولی تحلیل آن برای نگارنده دشوار است زیرا در علم خداوند برای افراد مردم بیشتر از یک اجل نمیتوان فرض کرد، مثلا خدا میداند که فلانی با اختیار خود ستم خواهد کرد و آن ستم سبب مرگ او در فلان وقت خواهد شد پس برای این شخص یک اجل بیشتر وجود ندارد، اگر گوئی: در صورتیکه ستم نمیکرد زیاد عمر مینمود؟

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۱

گوئیم: خدا میدانست که باختیار خود ستم کرده و در آن وقت خواهد مرد، پس یک اجل بیشتر نداشته است وضع اشخاص دیگر اعمّ از خوب و بد از این فرض معلوم میشود.در تحقیق این مطلب آنچه بنظر میاید این است که مراد از اجل محتوم و مسمّی قابلیّت بقاء انسان است و مراد از اجل مشروط زوال آن و یا اضافه شدن بر آن، مثلا بچراغی یک لیتر نفت ریختهایم میگوئیم: مدّت روشن بودن این چراغ دو ساعت است.، بشرط آنکه باد آنرا در اثناء خاموش نکند و یا نفت تازه بر آن نریزند. یا میگوئیم این عمارت میتواند تا صد سال باقی بماند مشروط بر آنکه زلزله ویرانش نکند و یا هر سال تعمیر نکنند.معلوم است آمدن باد و اضافه شدن نفت، همچنین آمدن زلزله و یا تعمیر عمارت، دو ساعت و صد سال را کم و یا زیاد خواهد کرد امّا قطع نظر از آنها مدّت چراغ دو ساعت و مدت عمارت صد سال است.هکذا میگوئیم: یک فرد انسان که خدا آفریده، وجودش استعداد آنرا دارد که بطور عادی هفتاد سال زندگی کند، بشرط اینکه مرض و با نگیرد و ... بنا بر این سخن، اجل حتمی قابلیّت بقاء و اجل مشروط بر هم خوردن آن قابلیت در اثر عوامل است، و امّا اینکه این شخص در علم خدا با اجل حتمی خواهد مرد یا با مشروط، مسئلهٔ دیگری است مثلا در آیهٔ «وَ يُؤَخِّرَكُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى» منظور این است: شما میتوانید با پیروی از دستورات حق، طوری زندگی کنید که تا پایان

استعداد وجودتان، زنده و در رفاه باشید بشرط آنکه با ایجاد عوامل ناروائی، این استعداد را از بین نبرید.این احتمال بسیار قانع کننده است، ولی باز جاهای مبهمی برای نگارنده باقی است انشاء اللّه خدا روشن خواهد فرمود.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۲

خوانندهٔ عزیز این سخن را از من یاد دار، هر وقت مطلبی را ندانستی احتمال نقص در امور دین و کارهای خدا (معاذ اللّه) نده و نقص را از خودت بدان و بگو: مطلب حق است ولی من نمیدانم. و در مقام تسلیم، هر مطلبی که بر تو مشکل ماند بگو: من بآنچه پیش خدا و بآنچه حقیقت است ایمان دارم و از خدایم و دینم می‌پذیرم، این سخن برای یک مسلمان کنجکاو بهترین محلّ اتکاء است.لازم است در اینجا از آیهٔ «یَمْحُوا اللّهُ مٰا یَشٰاءُ وَ یُثْبِتُ» نیز صحبت کنیم این آیه و ما قبل آن در قرآن مجید چنین است «وَ لَقَدْ أَرْسَلْنٰا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ وَ جَعَلْنٰا لَهُمْ أَزْوٰاجاً وَ ذُرِّیَّةً وَ مٰا کٰانَ لِرَسُولٍ أَنْ یَأْتِیَ بِآیَةٍ إِلّٰا بِإِذْنِ اللّٰهِ لِکُلِّ أَجَلٍ کِتٰابٌ. یَمْحُوا اللّٰهُ مٰا یَشٰاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتٰابِ» (رعد، ۳۸- ۳۹» محو بمعنی ازالهٔ رسم و صورت چیز است گویند محوت الکتاب: یعنی خطوط و نقوش آنرا از بین بردم. «امّ» بمعنی ریشه و اصل است چنانکه در «امّ» خواهد آمد، معنای آیه چنین است. پیش از تو پیامبرانی فرستادیم و برای آنها ازواج و فرزندانی قرار دادیم، به هیچ پیامبری نرسد که جز باذن خدا آیه‌ای بیاورد برای هر مدت کتابی هست. خدا آنچه بخواهد محو و اثبات میکند و اصل کتاب در نزد او است.از این دو آیه فهمیده میشود که بمقتضای وضع زمان، برای هر زمان کتابی و قانونی مخصوص هست و خداوند روی آن مقتضا کتابی را میبرد و کتاب دیگری بجای آن میگذارد بنا بر این، آیهٔ «یَمْحُوا اللّهُ..» توجیه آیهٔ قبلی است و راجع به عوض شدن شریعت‌ها و احکام است. مثلا یک تکّه موم را در نظر بگیرید آنرا نرم کرده بصورت انسان در میاوریم بعد از آن بصورت درخت میاوریم در اینجا یک شکل از بین میرود و شکل دیگر جای آنرا میگیرد ولی اصل آن که موم است باقی است.در این آیه نیز ممکن است مراد از

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۳

امّ الکتاب اصل تکلیف باشد و محو و اثبات نسبت بمقتضای زمان در کیفیت و شکل آن باشد، یعنی خدا از کیفیت تکلیف و حکم، هر چه را بخواهد میبرد و یا میگذارد ولی اصل مکلّف بودن در نزد خداست یعنی: بشر باید تحت تکلیف زندگی کند، این اصل در هر زمان ثابت و حتمی است و محو و اثبات فقط در کیفیت و کمیّت آن است.ولی آیهٔ شریفه خود بخود اعمّ است و منحصر بتکلیف و احکام نیست، بلکه بهمه چیز شامل است.احتمال قوی آن است که مراد از أُمُّ الْکِتٰابِ علّت محو و اثبات است و جواب «یَمْحُوا و یُثْبِتُ» میباشد.یعنی خدا محو و اثبات میکند و این محو و اثبات روی علل بخصوصی است نزد خدا و میداند چرا محو و چرا اثبات میکند. بنا بر این عموم، میتوان تغییر اجلها را نیز با در نظر گرفتن آیات دیگر و روایات، از آیهٔ شریفه فهمید نا گفته نماند در این صورت «أُمُّ الْکِتٰابِ» در این آیه غیر از «أُمِّ الْکِتٰابِ» در آیهٔ «وَ إِنَّهُ فِی أُمِّ الْکِتٰابِ لَدَیْنٰا لَعَلِیٌّ حَکِیمٌ» است که در «امّ» خواهد آمد و مراد از آن لوح محفوظ است.

أَجْل:؛ ج ۱، ص: ۳۳

أَجْل: (بر وزن عقل) سبب.علت. «مِنْ أَجْلِ ذٰلِکَ کَتَبْنٰا عَلیٰ بَنِی إِسْرٰائِیلَ» مائدهٔ: ۳۲ یعنی بسبب آن قتل بر بنی اسرائیل چنین نوشتیم ارباب لغت اصل آنرا بمعنی جنایت نوشته‌اند. در اقرب الموارد گوید: این کلمه ابتدا در تعلیل جنایت سپس در مطلق تعلیل استعمال شده است، در نهایه گوید: در همزهٔ آن فتح و کسر هر دو صحیح است.در قرآن مجید فقط یکبار آمده است.

أَحَد:؛ ج ۱، ص: ۳۳

أَحَد: «قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ» توحید: ۱ این کلمه در اصل (وحد) با واو است و دارای دو استعمال میباشد یکی آنکه اسم استعمال میشود

در این صورت بمعنی یکی و یکنفر است «إِذا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ» بقره: ۱۸۰ آنگاه که

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۴

مرک یکی از شما رسید، و چون در سیاق نفی واقع شود افادهٔ عموم میکند مثل «وَ ما هُمْ بِضارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ» (بقره: ۱۰۲) به هیچ کس جز باذن خدا بواسطهٔ آن سحر ضرر نمیزنند و اکثر استعمال آن در قرآن مجید در سیاق نفی است.زمخشری در فائق و ابن اثیر در نهایه نقل میکنند که یکی از صحابه در وقت دعا بدو انگشت بخدا اشاره میکرد حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: أحّد أحّد: یکی یکی.یکی کن یعنی با یک انگشت اشاره کن خدائیکه تو او را میخوانی یکی است.مؤنّث احد، احْدَی است مثل «هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ» توبه: ۵۲ و در قرآن بضمائر، کم کما، هم، هما، هنّ و نا و نیز باسم ظاهر اضافه شده و هم مقطوع از اضافه آمده است.استعمال دوّم آنست که وصف باشد بمعنی یکتا و بی‌همتا و در این استعمال فقط بذات باری تعالی اطلاق میشود چنانکه در مفردات و قاموس تصریح شده است.

أَخْذ:؛ ج ۱، ص: ۳۴

أَخْذ: گرفتن. حیازت «وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْواحَ» اعراف: ۱۵۴ چون غضب موسی فرو نشست الواح را گرفت ناگفته نماند مصادیق اخذ و کیفیت آن مختلف است ولی در همهٔ آنها معنی اولی ملحوظ میباشد مثل اخذ پیمان، اخذ بعذاب، اخذ زمین زینت خود را از روئیدنیها، اخذ چیزی با دست، اخذ خُلق یعنی متخلق شدن بخلقی و نظائر اینها، چنانکه بترتیب در این آیات و امثال آنها آمده است «وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ» مائده: ۱۲ «وَ أَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذابٍ بَئِيسٍ» اعراف: ۱۶۵ «حَتَّى إِذا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَها وَ ازَّيَّنَتْ» یونس: ۲۴ «قالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ» بقره: ۲۶۰ «خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ» اعراف: ۱۹۹.آخذ: گیرنده «ما مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۵

بِناصِيَتِها» هود: ۵۶ اتخاذ یعنی گرفتن توأم با قبول نحو «وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْراهِيمَ خَلِيلًا» نساء: ۱۲۵ با مراجعه به المعجم المفهرس در موارد استعمال اتَّخذ و اتّخذوا و سایر صیغ آن از باب افتعال، بنظر میاید که در تمام موارد آن، گرفتن توأم با قبول و با خوشنودی ملحوظ است.امّا موأخذه. راغب در مفردات گوید: در آیهٔ «وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ» نحل: ۶۱ از آنجهت از باب مفاعله آمده که مردم نعمتها را اخذ کرده و شکر بجای نیاورده‌اند موأخذه بدین نحو طرفینی است.نا گفته نماند موأخذه در تمام موارد آن در قرآن بمعنی مجازات و اخذ بعقوبت است، میتوان گفت که: مفاعله در این ماده بمعنی شدّت و تأکید است و لازم نیست که مفاعله همواره بین الاثنین باشد چنانکه در «سافرت شهرا و عاقبت اللصّ» بین الاثنین نیست، گفته راغب درست بنظر نمیرسد ولی آیهٔ «إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ» هود: ۱۰۲ مؤید قول ما است.

آخِر:؛ ج ۱، ص: ۳۵

آخِر: (بر وزن فاعل) مقابل اوّل است «رَبَّنا أَنْزِلْ عَلَيْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ تَكُونُ لَنا عِيداً لِأَوَّلِنا وَ آخِرِنا» (مائده ۱۱۴) تأخیر مقابل تقدیم و آخرون مقابل اوّلون است نظیر «ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ» (واقعه: ۱۴) در قرآن مجید بقیامت و نشاء دیگر دار الآخرة، یوم الآخر، اطلاق شده و این از آن رواست که زندگی دنیا اوّل و زندگی عقبی آخر و پس از آن است، راجع بآخرت در «قیامت» بحث خواهد شد.

آخَر:؛ ج ۱، ص: ۳۵

آخَر: (بفتح خاء) غیر. دیگری.مثل «لٰا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهاً آخَرَ» اسراءِ: ۲۲ با خدا، خدای دیگر مگیر و مثل «فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمٰا وَ لَمْ یُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ» (مائده: ۲۷) از یکی قبول شد و از آن دیگری پذیرفته نگردید. جمع آخر (بفتح خاء) آخرون است مثل «أَعٰانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (فرقان: ۴) یعنی کفّار گفتند: در آوردن قرآن مردمان دیگری او را یاری کرده‌اند. مؤنث

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۶

آخر، اخری است (بر وزن کبری) «وَ لِیَ فِیهٰا مَآرِبُ أُخْرىٰ» (طه: ۱۸) و جمع آن اخر (بر وزن صرد) است مثل «فَعِدَّةٌ مِنْ أَیّٰامٍ أُخَرَ» (بقره: ۱۸۴) این کلمه همواره وصف استعمال میشود و در تمام مشتقات آن معنای اولی ملحوظ است.

أخ:؛ ج ۱، ص: ۳۶

أَخ: برادر. رفیق. مصاحب.ریشهٔ آن اخو با واو است. در اصل کسی را گویند که با دیگری در پدر و مادر و یا در یکی از آندو شریک است، در مفردات برادر رضاعی را نیز از اصل معنی شمرده است. در اقرب الموارد گوید: اخ کسی است که تو و او را یک صلب یا یک شکم جمع کند. عبارت اقرب الموارد ناقص است، زیرا ببرادر پدر و مادری شامل نیست. مگر با اولویّت. ناگفته نماند: استعمال اخ مانند اب و امّ و اخت بسیار وسیع است در مفردات پس از ذکر معنای اصلی آن میگوید: هر که با دیگری در قبیله یا در دین یا در صنعت یا در معامله یا در مودّت و یا در غیر اینها شریک باشد باو، اخ گفته میشود در قرآن مجید، هم در معنای اصلی و هم در معنای مجازی هر دو بکار رفته است نظیر «ثُمَّ أَرْسَلْنٰا مُوسىٰ وَ أَخٰاهُ هٰارُونَ بِآیٰاتِنٰا» که در معنای اصلی است. و مثل «وَ إِلىٰ عٰادٍ أَخٰاهُمْ هُوداً» (اعراف ۶۵) «وَ إِلىٰ ثَمُودَ أَخٰاهُمْ صٰالِحاً» (اعراف: ۷۳) «وَ إِلىٰ مَدْیَنَ أَخٰاهُمْ شُعَیْباً» (اعراف ۸۵) و غیر اینها که سبب استعمال مشارکت در قبیله است، پیداست که هود و صالح و شعیب از قبیله عاد، ثمود و مدین بودند.در آیهٔ «إِذْ قٰالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَ لٰا تَتَّقُونَ» (شعراء: ۱۶۱) لوط علیه السّلام برادر مردمیکه بر آنان مبعوث شده بود، خوانده شده، معلوم است که لوط از اهل بابل است و با ابراهیم علیه السّلام بشام آمده بود، در این آیه ممکن است بمناسبت همشهری بودن و یا بمناسبت دوست داشتن و غمخوار بودن اخ گفته شده است، و گویند در اثر زن گرفتن از آنها بوده است.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۷

در بارهٔ همسلکی آمده «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات ۱۰) «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوٰاناً» (آل- عمران ۱۰۳) ممکن است اخوهٔ و اخوان در این دو آیه راجع به حقیقت خانواده در قیامت باشد بمادهٔ اهل و آل رجوع شود.بعنوان شرکت در بدکاری و پیروی از آن نیز آمده «إِنَّ الْمُبَذِّرِینَ کٰانُوا إِخْوٰانَ الشَّیٰاطِینِ» (اسراء ۲۷) در بارهٔ اهل بهشت است «إِخْوٰاناً عَلىٰ سُرُرٍ مُتَقٰابِلِینَ» (حجر ۴۷) ممکن است بعنوان هم دینی یا محبت و عدم تزاحم و یا بعنوان برادر حقیقی (بنا بآنچه در اهل و آل خواهد آمد)، اخوان گفته شده است. جمع اخ اخوهٔ و اخوان است، فرید و جدی در دائرهٔ المعارف گوید: گفته‌اند اخوان جمع اخ بمعنی رفیق است یعنی اگر اخ بمعنی برادر حقیقی باشد جمع آن اخوهٔ و اگر بمعنی صدیق باشد جمع آن اخوان است.قرآن مجید این قول را تصدیق نمیکند زیرا در برادر حقیقی جمع اخ، اخوان آمده است نظیر «أَوْ أَبْنٰاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوٰانِهِنَّ أَوْ بَنِی إِخْوٰانِهِنَّ» (نور ۳۱) «لٰا جُنٰاحَ عَلَیْهِنَّ فِی آبٰائِهِنَّ وَ لٰا أَبْنٰائِهِنَّ وَ لٰا إِخْوٰانِهِنَّ وَ لٰا أَبْنٰاءِ إِخْوٰانِهِنَّ» (احزاب ۵۵) هر دو آیه در بارهٔ اظهار زینت زنان است و مراد از اخوان برادران حقیقی‌اند.و نیز در یک محل بر برادران دینی که بنا بر مشهور غیر حقیقی‌اند، اخوهٔ اطلاق شده است «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات ۱۰) بلی با استفاده از قرآن مبین میشود گفت: فرق میان اخوهٔ و اخوان آن است که اخوان در برادران اعم از حقیقی و غیر حقیقی استعمال میشود چنانکه در قرآن مبین آمده است و اخوهٔ فقط در برادران حقیقی بکار میرود چنانکه در همه جای قرآن باستثناء آیهٔ فوق در برادران حقیقی بکار رفته است مثل «لٰا تَقْصُصْ رُؤْیٰاکَ عَلىٰ إِخْوَتِکَ - ... کٰانَ فِی یُوسُفَ وَ إِخْوَتِهِ آیٰاتٌ لِلسّٰائِلِینَ» یوسف: ۵ و ۷ «فَإِنْ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۸

کانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ» نساء: ۱۱ و در خصوص آیهٔ «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» باید گفت: این بنا بر آنست که قرآن و اخبار برادر ایمانی را برادر حقیقی میدانند چنانکه در (اهل و آل) خواهد آمد.

أُخْت:؛ ج ۱، ص: ۳۸

أُخْت: خواهر. نظیر. هم- مثل. ظاهر آن است که معنی اصلی آن خواهر حقیقی و در غیر آن مجاز باشد. در قرآن مجید هر دو معنی را میتوان یافت «وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ» (نساء ۱۲) یعنی میت را برادر یا خواهری باشد «کُلَّما دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَها» (اعراف ۳۸) هر وقت امتی بجهنم داخل شود بامت هم مثل خود، لعنت کند «وَ ما نُرِیهِمْ مِنْ آیَةٍ إِلَّا هِیَ أَکْبَرُ مِنْ أُخْتِها» (زخرف ۴۸) هیچ آیه بقوم موسی نشان نمیدادیم مگر اینکه از نظیرش و از آیهٔ پیش بزرگتر بود.جمع اخت، اخوات است مثل «وَ أَخَواتُکُمْ مِنَ الرَّضاعَةِ» نساء: ۲۳ جمع بین دو خواهر در نکاح حرام است «حُرِّمَتْ عَلَیْکُمْ أُمَّهاتُکُمْ ... وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَیْنَ الْأُخْتَیْنِ» نساء: ۲۳

إدّ:؛ ج ۱، ص: ۳۸

إدّ: (بر وزن ضد) کار ناپسند امر فظیع «وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً لَقَدْ جِئْتُمْ شَیْئاً إِدًّا» مریم: ۸۸- ۸۹ گفتند: خدا پسری گرفته است، حقا که چیزی شگفت آور و نا پسند آورده‌اید. در قاموس گوید: الاد و الادهٔ العجب و الامر الفظیع و الداهیهٔ و المنکر» ممکن است مراد از آیه چیز شگفت آور باشد.

آدَم:؛ ج ۱، ص: ۳۸

اشاره

آدَم: کلمه‌ای است غیر عربی (دخیل) این کلمه ۲۵ بار در قرآن بکار رفته، ۱۷ دفعه «آدم» و ۸ دفعه (بنی آدم) اکثریت نزدیک بتمام اهل لغت و تفسیر آنرا علم شخص گرفته و نام یک فرد گفته‌اند بعضی هم آنرا مثل انسان و بشر نوع دانسته‌اند. ما در ذیل این لفظ مطالب متنوّعی خواهیم گفت که نوعا احتمالات و نظرات است و علم واقعی را محوّل بخدا و رسول و ائمه علیهم السّلام میداریم.

[عَلَم شخص یا عَلَم نوع؟]؛ ج ۱، ص: ۳۸

گفتیم که اکثریّت نزدیک بتمام

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۹

اهل لغت و تفسیر کلمهٔ آدم را علم شخص دانسته و آنرا فقط یکنفر میدانند و بعضی آنرا مثل انسان و بشر علم نوع میدانند.۱- به بینیم آیا قول دوّم را میشود از قرآن استفاده کرد؟ «وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَةِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَةً قالُوا أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ قالَ إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَی الْمَلائِکَةِ فَقالَ أَنْبِئُونِی بِأَسْماءِ هؤُلاءِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ. قالُوا سُبْحانَکَ لا عِلْمَ لَنا إِلَّا ما عَلَّمْتَنا. إِنَّکَ أَنْتَ الْعَلِیمُ الْحَکِیمُ. قالَ یا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمائِهِمْ قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَکُمْ إِنِّی أَعْلَمُ غَیْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ » ... بقره: ۳۰- ۳۳.در این آیات صحبت از خلافت بشر است. روشن است که منظور خلافت یک فرد نیست و گر نه «یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ» و تصدیق آن از جانب خدا درست نبود از یک نفر به تنهائی که نفر دیگر نبوده باشد سفک دماء و فساد متصوّر نیست.آیا مراد از این خلیفه خلیفهٔ اللّه است

یعنی بشر جانشین خداست؟ یا خلافت از اقوام پیشین؟ در صورت اخیر لازم میاید که پیش از نسل بشر، نسل دیگری در روی زمین بوده باشد.رجوع شود به «خلف».اگر بگوئیم: ضمیر «عَرَضَهُمْ» بآدم راجع است و مراد از «هؤُلاءِ» نیز آدم میباشد در این صورت آدم علم نوع است یا لااقلّ از آن نوع مراد است یعنی: خدا نامها را بآدم آموخت آنگاه آدمها را بملائکه نشان داد و فرمود: از نامهای اینان بمن خبر دهید. (کارهائی که اینها میکنند بکنید). ولی آنانکه آدم را علم شخص گرفته‌اند گویند: ضمیر «عَرَضَهُمْ و هؤُلاءِ» راجع بمسمیات است یعنی: نامها را بآدم تعلیم کرد آنگاه نامیده‌گان را بملائکه نشان داد و فرمود از نامهای اینان خبر دهید. مراد از تعلیم اسماء چنانکه در «سمو» گفته‌ایم ظاهرا استعداد و قابلیت انسان است برای کارهائیکه از ملائکه

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴۰

ساخته نیست و اظهار عجز ملائکه هم از این جهت بود که گفتند: «لا عِلْمَ لَنا إِلّا ما عَلَّمْتَنا» و گر نه میگفتند خدایا آنچه در پنهانی بآدم آموخته‌ای بما هم بیاموز تا خبر دهیم ولی ملائکه دیدند: آنها طوری آفریده شده‌اند که کار آدمیان از آنها میسّر نیست و این امر سبب خضوع و سجدهٔ آنان گردید و بلیاقت آدم در خلافت اعتراف کردند.اگر بگوئیم: ضمیر «اسمائهم» در هر دو جا بملائکه راجع است مراد آن میشود که آدم نامهای ملائکه را بخودشان خبر داد. قهرا در این صورت منظور همان «نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ» است که آدم آن کلمات را گفت ملائکه دیدند این موجود ارضی هم بآنچه آنها میگویند قادر است و هم باسماء دیگر. از جملهٔ «وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ» بدست میاید که ملائکه میگفتند: خدایا اگر مقصودت از خلیفه تسبیح و تقدیس است ما آنها را انجام میدهیم. و یا مقصودشان از آن اطاعت بود یعنی ما پیوسته در طاعت و فرمان تو هستیم.ولی اگر ضمیر «اسمائهم» راجع به مسمّیات فوق باشد مراد آنست که آدم بملائکه اسماء آنها را خبر داد (ظاهرا استعداد خویش را اظهار کرد تا ملائکه تسلیم شدند).۲- «وَ لَقَدْ خَلَقْناكُمْ ثُمَّ صَوَّرْناكُمْ ثُمَّ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السّاجِدِينَ» اعراف ۱۱، در این آیه اول خلقت و تصویر آنهم اضافه به «کم» ذکر شده سپس موضوع سجده بمیان آمده در این صورت لفظ آدم یا علم نوع است مثل انسان و یا لا اقلّ فرزندانش نیز در خلقت او در نظرند و گر نه اضافه بضمیر «کم» معنی نداشت. آیا اولاد آدم همه بصورت مصوّر در وجود وی حاضر بودند؟!! ولی ظاهر آیات کثیرهٔ دلالت بعلم شخص دارند و اینکه آدمیکه قرآن از آن یاد میکند یک فرد بیشتر نبوده است. از جمله قصهٔ زوج اوست که «أَنْتَ وَ زَوْجُكَ» بقره: ۳۵ق

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴۱

اعراف: ۱۹ و سایر آیات، اگر مراد آدم نوعی بود احتیاج بذکر زوج نبود که آدم نوعی بمرد و زن شامل است. دیگر ضمائر تثنیه است در بارهٔ وی و زوجش مثل «كُلا مِنْها رَغَداً، ... شِئْتُما ...، لا تَقْرَبا ...، فَتَكُونا ...، فَأَزَلَّهُمَا ...، فَأَخْرَجَهُما» بقره: ۳۵ و ۳۶ نظیر این الفاظ در قرآن کریم بسیار است ایضا ظهور «بنی آدم» در آیهٔ «يا بَنِي آدَمَ لا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطانُ كَما أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ» اعراف: ۲۷. این کلمه مجموعا ۷ بار در قرآن تکرار شده است. ایضا لفظ «أَبَوَيْكُمْ» بصورت تثنیه دال بر دو فرد است.ولی در سورهٔ طه ضمیرها هم مفرد آمده و هم تثنیه مثل ... «فَلا يُخْرِجَنَّكُما مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقى. إِنَّ لَكَ أَلّا تَجُوعَ فِيها وَ لا تَعْرى ... فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطانُ ... فَأَكَلا مِنْها فَبَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما ... وَ عَصى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوى» طه: ۱۱۷- ۱۲۱ گفته‌اند: زوجه تابع مرد است لذا ضمیر مفرد آمده و گرنه در «فَتَشْقى» مثلا هر دو تیره بخت شدند ولی نباید مطلب باین سادگی باشد.با همهٔ اینها قرآن، در علم شخص بودن آدم، طوری صریح نیست که قابل تأویل نباشد و اللّه العالم.

[کیفیت خلقت]؛ ج ۱، ص: ۴۱

اشاره

در اینکه انسان اوّلی از خاک آفریده شده شکّی نیست. و این هم یقین است که پس از خلقت اوّلی ازدیاد نسل وی بوسیلهٔ زناشوئی شده است. «وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ. ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ ماءٍ مَهِينٍ ثُمَّ سَوّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ» سجده: ۷- ۹ مراد از تسویه و نفخ روح ظاهرا همان است که در رحم مادر انجام میشود.ایضا: «إِنّا خَلَقْناهُمْ مِنْ طِينٍ لازِبٍ» صافات: ۱۱ «إِنِّي خالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ» ص: ۷۱، قالَ أَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيناً» اسراء: ۶۱ این آیات مطابق آیاتی است که در آنها صلصال ذکر شده که صلصال بمعنی گل خشکیده است راغب گوید بگل خشکیده طین هم

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴۲

گفته میشود، آن آیات بقرار ذیل‌اند: «وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ... وَ إِذْ قالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي خالِقٌ بَشَراً مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ. فَإِذا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ ساجِدِينَ» حجر: ۲۶- ۲۹ نظیر این آیات است آیهٔ «إِنِّي خالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ. فَإِذا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ ساجِدِينَ» ص: ۷۲، همچنین آیاتیکه میگویند: بشر از تراب آفریده شده مثل «فَإِنّا خَلَقْناكُمْ مِنْ تُرابٍ» حج: ۵ ایضا ۳۷ کهف، ۲۰ روم، ۱۱ فاطر، ۶۷ غافر و در بعضی از آنهاست: «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ». که اشاره بخلقت مرحلهٔ اول و دوم میباشد.اکنون می‌رسیم باینکه کیفیت خلقت چگونه بوده است؟ آیا مثل مار شدن عصای موسی بوده یعنی خداوند جسدی از گل آفریده و پس از خشکیدن آنرا دفعهٔ مبدّل بیک بشر کرده است چنانکه عصای موسی را بمار و اژدها مبدّل کرد یا طور دیگر بوده است؟ سه وجه در اینجا متصوّر است:

اوّل اینکه مثل عصای موسی جسد گلی آدم با ارادهٔ خداوندی مبدّل بانسان شده است،؛ ج ۱، ص: ۴۲

این مطلب را میشود از آیهٔ، «إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» آل عمران: ۵۹ بدست آورد.جملهٔ «خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ» مفید خلقت جسد اوست و جملهٔ «ثُمَّ قالَ لَهُ كُنْ» می‌فهماند که خدا اراده فرمود و همان جسد بانسان مبدّل شد گر چه بغیر این هم میشود حمل کرد. خطبهٔ اول نهج البلاغه در این مطلب صریح و غیر قابل تأویل است در آن فرموده: «ثمّ جمع اللّه سبحانه من حزن الارض و سهلها و عذبها و سبخها تربهٔ سنّها بالماء حتّی خلصت و لاطها بالبلّهٔ حتّی لزبت فجبل منها صورهٔ ذات احناء و وصول و أعضاء و فصول اجمدها حتّی استمسکت و اصلدها حتّی صلصلت لوقت معدود و امد معلوم. ثمّ نفخ فیها من روحه

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴۳

فَمَثُلَتْ انساناً ذا أَذْهانٍ يُجيلُها وَ فِكَرٍ يَتَصَرَّفُ بِها» این کلمات صریح است که ابتدا جسد گلی تشکیل یافته سپس در آن روح دمیده شده و بانسان کامل مبدّل گشته است.علی هذا مراد از صلصال در آیات ۲۶ و ۲۸ سورهٔ حجر همان جسد گلی است که از لجن بد بو و متغیّر تشکیل یافته و مراد از «سَوَّيْتُهُ» در آیهٔ ۲۹ سورهٔ فوق و در آیهٔ ۷۲ سوره ص، خلقت جسد و مراد از «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» دمیدن روح و مبدّل شدن بانسان است و اللّه العالم.

دوم اینکه نطفهٔ بشر و سلّول اوّلی در میان لجن‌های سیاه بد بو متکوّن شده؛ ج ۱، ص: ۴۳

و چون در گذشته حرارت زمین بیش از امروز بوده لجن‌ها مثل رحم مادر، حرارت ثابت داشته‌اند در نتیجه سلّول شروع برشد کرده و بتدریج مبدل بجنین شده و هکذا.این مطلب چندان بعید نیست زیرا در قیامت نیز حرارت زمین تغییر یافته و خواهد توانست با ارادهٔ پروردگار همچون رحم مادر سلّولهای خشکیدهٔ اموات را تغذیه و رشد دهد ولی فعلا آن قابلیت را ندارد. و این نظیر رشد نطفهٔ مریم با اذن خدا در رحم اوست.رفیق دانشمندم آقای محمد امین سلدوزی احتمال داده که: خداوند نطفهٔ انسان را در هوا

آفریده و آن بمیان لجن‌های کرانهٔ دریا ریخته و شروع برشد کرده است چنانکه در حال حاضر تخم کرمها در هوا اند و بر روی پنیرها و گوشتها و غیره باریده و مبدّل بکرمها میشوند و تخم قرباغه‌ها بباتلاق‌ها ریخته مبدّل بقورباغه میشوند.در رسالهٔ (معاد از نظر قرآن و علم) از بحار و تفسیر برهان ذیل آیهٔ ۳۶ سورهٔ «یس» از امام صادق علیه السّلام نقل کرده‌ایم که فرموده‌اند: نطفه از آسمان بزمین میاید و بر روی علف و میوه و درخت می‌نشیند مردم و چهار پایان از آن میخورند و در وجود آنها گردش میکند.بنا بر این «من» در «مِنْ صَلْصالٍ»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴۴

بمعنی بعضیّت است نه بیان. یعنی بشر را از بعض صلصال که قسمت زیرین و نرم آن باشد آفریدیم.آنانکه لجن‌های کرانهٔ دریا را دیده‌اند میدانند که روی لجن‌ها خشکیده و شیار شیار میشوند ولی زیر آنها نرم و نطفه در آن قابل رشد است. در آیاتی نظیر آیهٔ: «خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَةٍ » ... نحل: ۴ نیز «من» برای بعضیت است که نطفه بمعنی آب کم است و سلولیکه جنین از آن تشکیل میشود. بعض نطفه میباشد.علی هذا مراد از «سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی» نظیر آن است که در آیات «وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِینٍ. ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ ماءٍ مَهِینٍ. ثُمَّ سَوّاهُ وَ نَفَخَ فِیهِ مِنْ رُوحِهِ وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ » ... سجده: ۷- ۹ ذکر شده، پیداست که این تسویه و نفخ در رحم مادر است ولی جملهٔ «فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ» در ما بعد «نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی» مانع از این تطبیق است که از پس این نفخ و تسویه سجود ذکر شده بخلاف آیهٔ فوق که بعدش «جَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ » ... آمده است و حکایت از تحوّلات رحم مادر دارد.

سوم: اینکه موجودات ساده و زنده در اثر ارادهٔ خداوند بتدریج و با مرور زمان بانسان اوّلی مبدّل شده باشند؛ ج ۱، ص: ۴۴

این فرضیه فعلا بسیار ضعیف شده و موقعیّت خویش را از دست داده است بلکه میشود یقین کرد که خداوند انواع را مستقلّ آفریده است ولی اگر روزی علمی شود و یقین گردد، آیات قرآن بآن قابل تأویل خواهد بود. بنظر نگارنده: وجه اول با ظاهر قرآن از وجوه دیگر بهتر میسازد اگر اشتباه نکنم.

[یک آدم یا چند آدم؟]؛ ج ۱، ص: ۴۴

ظهور آیات در آن است که ابتدا یک انسان با زنش آفریده شده و تکثیر از آندو شروع گردیده است «یا أَیُّهَا النّاسُ إِنّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثی وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴۵

لِتَعارَفُوا » ... حجرات: ۱۳ لفظ «ناس» و «کُم» نشان میدهد که خطاب بهمهٔ بشر است و ظهور ذکر و انثی در پدر و مادر اوّلیه است. ایضا آیهٔ: «یا أَیُّهَا النّاسُ اتَّقُوا رَبَّکُمُ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ وَ خَلَقَ مِنْها زَوْجَها وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالًا کَثِیراً وَ نِساءً » ... نساء: ۱. «وَ هُوَ الَّذِی أَنْشَأَکُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ» انعام: ۹۸. «خَلَقَکُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها» زمر: ۶.علی هذا باید بچند سئوال پاسخ گفت: ۱- در این صورت ازدواج فرزندان آن دو نفر چگونه بوده آیا خواهر را ببرادر داده‌اند؟! ۲- بشر چطور در همه قاره‌ها پیدا شده با آنکه فقط در یک قاره بوجود آمده است؟! ۳- این همه اختلاف از حیث اشکال و قیافه و رنک و قامتها چگونه بوجود آمده است؟! ۱- در زمینهٔ سئوال اول باید گفت هیچ مانعی نیست که در ازدواج اولیه برادر خواهر خویش را تزویج کند، ضرورت آنرا اقتضا میکرد و چاره‌ای جز آن نبود بعدها که جمعیت زیاد شدند روی مصالحی تحریم گردید و ظهور: «بَثَّ مِنْهُما رِجالًا کَثِیراً وَ نِساءً » ... آنست که در بثّ و انتشار نسل انسان جز آندو نفر موجود سوّمی دخیل نبوده است. و در روایت احتجاج از امام سجاد علیه السّلام منقول است که: آن ابتدا جایز بوده سپس تحریم شد.در المیزان پس از اختیار نظریهٔ فوق فرموده:

امّا حکم بحرمت آن در اسلام و سایر شریعتها چنانکه حکایت شده، حکم تشریعی و تابع مصالح و مفاسد است، حکم تکوینی نیست که قابل تغییر نباشد، وقت آن در دست خداست و او فاعل ما یشاء و حاکم ما یرید است، جایز است که روزی برای داعی ضرورت مباح و سپس برای بر طرف شدن ضرورت و اینکه موجب انتشار فحشاء است تحریم کند.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴۶

و اینکه گفته‌اند: آن بر خلاف فطرت است درست نیست که فطرت آنرا از لحاظ تنفّر نفی نمیکند بلکه از این جهت که موجب شیوع فحشاء و بطلان غریزهٔ عفت است. اما در روزیکه جز برادر و خواهر کسی نبود و خدا کثرت نسل را اراده فرموده بود عنوان تنفّر فطرت منطبق نیست.دلیل بر اینکه فطرت از جهت تنفّر آنرا نفی نمیکند رسمی بودن آن در میان مجوس است بنا بر نقل تاریخ، ایضا قانونی بودن آن در روسیّه است چنانکه حکایت میکنند و نیز شیوع آن بطرز زنا در ملل اروپاست، که از عادات امروز در ملل اروپا و امریکا آنست: دختران پیش از ازدواج بکارت خویش را از بین می‌برند، آمار نشان میدهد که بعضی از آنها را پدران و برادران ازالهٔ بکارت میکنند (المیزان باختصار) ۲- در زمینهٔ سئوال دوّم باید دانست قارّه‌های فعلی در اصل یک قارّه بیش نبوده در اثر مرور زمان و تحولات زمین و پیش و پس رفتن آبها از هم جدا شده و چند قسمت گردیده‌اند، تاریخ نقل میکند: پادشاهان گذشتهٔ ایران از قصر شوش سوار کشتی میشدند ولی فعلا خلیج فارس از شوش بسیار دور شده است، و نیز مسلّم است که جزایر بریتانیا از اروپا منفصل شده و دریای مانش بوجود آمده است و همچنین جزایر ژاپون از قسمت شرقی آسیا جدا شده‌اند. علی هذا مانعی ندارد که بگوئیم: بشر در یکمحل بوجود آمده سپس در اثر انفصال قاره‌ها از هم جدا شده‌اند.۳- در بارهٔ سئوال سوّم میگوئیم: دانشمندان در بر گرداندن نژادها باصل واحد زحمت بسیار کشیده‌اند و شاید بتوانند در این زمینه توفیق بیشتر حاصل کرده و این معما را حل کنند.با همهٔ اینها قرآن مجید در بارهٔ اینکه همه از آدم و زوجهٔ او بوجود آمده‌اند صراحت غیر قابل

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴۷

تأویل ندارد. در آیهٔ «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ وَ خَلَقَ مِنْها زَوْجَها وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالًا كَثِيراً وَ نِساءً» نساء: ۱، نمیشود بطور قطع گفت مراد آدم و یک فرد است در بارهٔ «نفس» بسیار چیزها میشود گفت گر چه ظهورش در یک فرد است زیرا ممکن است: مراد جنس باشد هکذا «نَفْسٍ واحِدَةٍ» در آیهٔ ۹۸ سورهٔ انعام و ۶ سورهٔ زمر که در اوّل این فصل نقل شده. ایضا در آیهٔ «إِنّا خَلَقْناكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَ أُنْثى» حجرات ۱۳ شاید ذکر و انثای مجهول مراد باشد که حتّی بسلّول نر و ماده شامل است.در روضهٔ کافی باب «حدیث یأجوج و مأجوج» حدیث ۲۷۴ از امیر المؤمنین علیه السّلام نقل شده ... « بنی آدم هفتاد جنس‌اند، مردم همه اولاد آدم‌اند مگر یأجوج و مأجوج» مراد از یأجوج و مأجوج در قرآن مجید باحتمال قوی مردم چین و مغولان‌اند.وانگهی در کنگوی افریقا قبائلی بنام «پیکمه» در جنگل زندگی میکنند، قدّ آنها از ۶۷ سانت تجاوز نمیکند و بلندی قامت تیکی تیکی‌های افریقا را ۱۳۰ سانت نوشته‌اند و در همسایگی آنها قبیله (مانگ بیو) زندگی میکنند که قدّ آنها خیلی بلند و تفاوتشان با تیکی تیکی‌ها مانند تفاوت روز و شب است. از طرف دیگر: بلند قدّترین مردم روی زمین در «سودان» در امتداد رود نیل قبیله «دنیکا» است که حدّ اقل قدّشان دو متر است. قبیلهٔ (واتوسی) در بخش خاوری جنگل ایتوری در کنگواند که طول قامتشان از دو متر بالاتر است.بسیار مشکل است بتوان این مردم را با این اختلاف (با آنکه در یک قاره و یک محیطانند) بیک تبار و یک اصل برگرداند. (و اللّه العالم) گفته‌اند: عمدهٔ الوان انسانها چهار رنک است: سفید پوستان مانند مردم نقاط معتدله از آسیا و اروپا. سیاه پوستان مانند مردم جنوب افریقا. زرد پوستان چون

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۴۸

اهل چین و ژاپون. سرخ پوستان مثل بومی‌های امریکا. باید مردم هر رنک باصلی غیر از مردم رنک دیگر منتهی شوند چون اختلاف رنک دلیل اختلاف مادهٔ خونهاست علی هذا اصل بشر لا بد باید بچهار جفت زن و مرد برسد. و اگر تعدّد اصل بشر ثابت شود احتیاجی بازدواج برادران و خواهران نخواهد بود.

[آیا آدم پیغمبر بود؟]؛ ج ۱، ص: ۴۸

«كانَ النّاسُ أُمَّةً واحِدَةً فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النّاسِ فِيما اخْتَلَفُوا فِيهِ » ... بقره: ۲۱۳.ظهور این آیه در آن است که ابتدا در میان مردم پیغمبری وجود نداشته است زیرا لفظ فاء در «فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِيِّينَ» دلالت بر بعدیّت دارد یعنی مردم یک امّت بودند و پیامبرانی در میان آنها نبود سپس چون دارای رشد شدند و اختلاف کردند خداوند برای رفع اختلافات زندگی و ایجاد نظم، پیامبران و کتابها فرستاد.علی هذا مراد از امّت واحده آنست که مردم در فطرت اولیّه و کم رشد بودند مثل دنیای اطفال که با فکر سازج خود زندگی میکنند و بقانون احتیاج ندارند و از آن سر در نمیاورند، (و امّت واحده در عدم اختلاف‌اند)، ولی بعدها که عقول پیش رفت، اختلاف پیدا شده و بعثت پیامبران را ایجاب کرده بدین تقدیر میشود گفت که آدم ابو البشر پیغمبر نبوده است و مردم اولیّه احتیاج به پیامبر نداشته‌اند که در مراحل بسیار ساده زندگی میکرده‌اند.جمهور مفسّران چنانکه در «المنار» است لفظ امّة را در آیه ملّت و دین گفته‌اند. ولی این بسیار بعید است بلکه ظاهرا ملّت واحده در سطح پائین و فطرت اوّلی و عدم اختلاف و نظیر آن مراد است.بعضی گفته‌اند: «کان» در این آیه و آیهٔ «وَ ما كانَ النّاسُ إِلّا أُمَّةً واحِدَةً فَاخْتَلَفُوا» یونس: ۱۹ بمعنی ماضی نیست بلکه بمعنی ثبوت «هست» میباشد یعنی مردم یک امت

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۴۹

بیش نیستند ولی اختلاف کردند.در آیهٔ ما نحن فیه معنی چنین میشود: مردم یک امت‌اند پس خداوند برای رفع اختلاف و ایجاد نظم پیامبران را بر انگیخت تا یگانگی و وحدت آنها حفظ شود.ولی بنظر من در آیهٔ ما نحن فیه «کان» دلالت بماضی و گذشته دارد و از حال بشر اوّلی حکایت میکند.در مجمع از امام باقر علیه السّلام نقل فرموده: «قالَ كانُوا قَبْلَ نوحٍ أُمَّةً واحِدَةً عَلى فِطْرَةِ اللّهِ لا مُهْتَدِينَ و لا ضُلّالًا فَبَعَثَ اللّهُ النَّبِيِّينَ» از این روایت نیز میشود عدم نبوّت آدم اوّلی را بدست آورد.در نهج البلاغه خطبهٔ اول فرموده: «وَ اصْطَفى سُبْحانَهُ مِنْ وُلْدِهِ انْبِياءَ » ... میشود گفت: خودش پیمبر نبود و پیامبران از فرزندانش مبعوث شدند. ولی کلام امام علیه السّلام از این هم آبی نیست که خودش پیغمبر بود انبیائی هم از فرزندانش مبعوث گردیدند گر چه ظهور اوّلی قوی‌تر است.بعضی‌ها از آیهٔ: «إِنَّ اللّهَ اصْطَفى آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِيمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَى الْعالَمِينَ» آل عمران: ۳۳ استفاده کرده و گفته‌اند انسان بر آدم سبقت دارد و آدم فرد بخصوصی است و ابو البشر نیست و از میان انسان‌ها مبعوث شده زیرا خداوند برای بعثت آدم و نوح یک «اصْطَفى» فرموده چنانکه نوح از میان مردمان برخاسته آدم هم از میان جمعیّتی مبعوث شده است.نتیجه این میشود که او اوّلین پیغمبر است ولی اوّلین بشر نیست و از این میشود بدست آورد که بشر اولیّه پیغمبر نبوده و پیامبران بعدا مبعوث شده‌اند.اینکه گفته‌اند: آدم ابو البشر نیست ظاهرا مخالف آیهٔ: «إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ » ... آل عمران: ۵۹ است که آدم را بشر اوّلی و ابو البشر معرفی میکند.از طرف دیگر: اصطفاء لازم نگرفته حتما از میان مردم باشد

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۵۰

بلکه خداوند او را اوّلین خلیفه در روی زمین قرار داد و اولین بار در توبه را بروی او گشود و اولین بار باو شریعت و دین ارسال فرمود «فَإِمّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً فَمَنِ اتَّبَعَ هُدايَ فَلا يَضِلُّ وَ لا يَشْقى» طه: ۱۲۳ و کلمهٔ «عَلَى الْعالَمِينَ» مؤید این معنی است که با «علی» آمده نه با «من».ولی آیاتیکه در زمینهٔ گفتار خدا با آدم نازل شده از قبیل «فَإِمّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً » ... که گذشت همچنین آیهٔ «فَتَلَقّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِماتٍ فَتابَ عَلَيْهِ ... فَإِمّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً فَمَنْ تَبِعَ هُدايَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا » ... بقره: ۳۷- ۳۹ و آیهٔ «ثُمَّ اجْتَباهُ رَبُّهُ فَتابَ عَلَيْهِ وَ هَدى» طه: ۱۲۲ و هکذا: «إِنَّ اللّهَ اصْطَفى آدَمَ وَ نُوحاً» همه حکایت از نبوت او دارند و در این زمینه اخبار بیشتر نیز وارد شده است مگر آنکه آیات را بواقعیّت انسان و ارتباط او با شیطان و نفس و غیره حمل کنیم که در صورت سئوال جواب و خطاب عقاب ذکر شده است در «شیطان» راجع باین مطلب بحث شده است و نیز بگوئیم:

مراد از آدم در «اصْطَفی آدَمَ» آدم اوّلی نیست بلکه پیامبری بوده که آدم نام داشته و پیش از نوح می‌زیسته است و اللّه العالم.آیهٔ: «شَرَعَ لَکُمْ مِنَ الدِّینِ مٰا وَصّی بِهِ نُوحاً ... وَ مٰا وَصَّیْنٰا بِهِ إِبْرٰاهِیمَ وَ مُوسیٰ وَ عِیسیٰ » ... شوری: ۱۳ روشن میکند که شریعت آدم بسیار ساده بوده بطوریکه اولین شریعت شریعت نوح شمرده شده و گر نه می‌بایست شریعت او، اول شمرده شود.

[انسان کنونی از کی پیدا شده؟]؛ ج ۱، ص: ۵۰

تاریخ یهود مدّعی است که عمر نسل بشر فعلی در حدود هفت هزار سال است و بیشتر از آن نیست. میتوان تا حدی این مطلب را با اعتبار عقلی مطابق دانست در صورتیکه نسل فعلی بیک زن و مرد

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵۱

منتهی شود.اگر زن و مردی را در نظر بگیریم و توالد و تناسل آندو را در یکقرن حساب کنیم و آنگاه کسانی را که در یک قرن در اثر مرک طبیعی و حوادث و جنگها و غیره از بین رفته‌اند از تعداد فوق کسر کنیم و حساب قرنها را پیش ببریم خواهیم دید در عرض هفتاد قرن در حدود ۲ میلیارد و نیم یا ۳ میلیارد بیشتر نخواهد بود و آمار جهانی جمعیت فعلی کرهٔ زمین را در حدود ۳ میلیارد معین میکند.یکی از دانشمندان غربی در کتابی بنام (تقدم و فقر) در ردّ نظریّهٔ مالتوس کشیش انگلیسی که عقیده داشت بشر روی زمین در هر ۲۵ سال دو برابر میشود میگوید: خانوادهٔ کنفوسیوس معروف در چین باقی است و با احترام خاصّ زندگی میکنند و وسائل زندگیشان از هر جهت فراهم است ولی پس از گذشت دو هزار و چهار صد سال شمارهٔ افراد آن خاندان از بیست دو هزار تن تجاوز نکرده است. «ژولین هکسلی» دانشمند زیست شناس انگلیسی جمعیّت روی زمین را در هشت هزار سال قبل ده میلیون تخمین می‌زند و ارقام مذکوره در ذیل را بدست میدهد: جمعیت زمین در ۵۰۰۰ سال قبل از میلاد ۲۰ میلیون نفر.در ۴۰۰ میلادی ۲۰۰ میلیون نفر.در ۱۶۵۰ میلادی ۵۴۰ میلیون نفر.در ۱۹۵۰ میلادی ۲۲۰۰ میلیون نفر. «هکسلی» روزگاریکه مدیر کلّ یونسکو بود بایران سفر کرده است و این آمار را در مجلهٔ جهان زیر عنوان جمعیت و سرنوشت بشر در ۱۹۵۰ میلادی ماه ژانویه منتشر کرده است.در المیزان ج ۴ ص ۱۴۸ در زمینهٔ فوق محاسبه‌ای نقل و تأیید شده است. آنگاه در جواب این سئوال که: دانشمندان علم طبقات الارض میگویند: عمر بشر کنونی زاید بر میلیونها سال است و بعضی از فسیل‌های انسان یافته شده که

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵۲

زمان آنرا پانصد هزار سال پیش گفته‌اند، فرموده: این را گفته‌اند ولی دلیلی قانع کننده برای اتصال این نسل باعقاب گذشته ندارند جایز است بگوئیم: آن نوعها در زمین پیدا و منقرض شده‌اند تا نوبت بنسل آخر که ما باشیم رسیده است (یعنی فسیل‌ها مال انواع دیگر انسانهاست نه نسل ما).نگارنده گوید: این نظر که فرموده‌اند بعید نیست که در روایت مؤیّد و بلکه دلیل بر آن میتوان یافت صدوق علیه الرحمه در کتاب توحید باب ۳۸ ضمن خبر دوّم از امام باقر علیه السّلام نقل کرده که فرمود ...، « بلی و اللّه لقد خلق اللّه الف الف عالم و الف الف آدم انت فی آخر تلک العوالم و اولئک الآدمیین» . این روایت در خصال نیز نقل شده و آن آخرین حدیث از آن کتاب است. نظیر این روایت در بحار و غیره نیز یافته است. و هزار هزار در حدیث ظاهرا برای بیان کثرت است نه تعیین عدد واقعی.لذا هیچ مانعی ندارد که بگوئیم این فسیل‌ها با این زمانهای طولانی که معیّن میکنند از نسلهای قبلی است نه انسان کنونی.

[آخرین پدیدهٔ روی زمین]؛ ج ۱، ص: ۵۲

پیدا شدن و بوجود آمدن موجودات روی زمین واقعا اعجاب آور و یکپارچه معجزه است و آنچه در این زمینه تصور و خیال کرده‌اند کاملا بی‌اساس است و پیش بردن تاریخ پیدایش و جلو کشیدن جابجا شدن تدریجی، مشکل را حلّ نمیکند در پیدایش

این همه موجودات عجیب و غریب و منظّم و ایجاد این موازنهٔ حیرت انگیز جز با ارادهٔ خالق توانا عزّ اسمه محال و خارج از امکان است. آخرین پدیدهٔ قدرت لا یزال نسل کنونی بشر است. «هَلْ أَتیٰ عَلَی الْإِنْسٰانِ حِینٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ یَکُنْ شَیْئاً مَذْکُوراً» دهر: ۱ در باره پیدایش انسان گفته‌اند: اگر تمام دورهٔ عمر زمین را یکسال فرض کنیم هشت ماه از عمر زمین بدون اینکه موجود زنده‌ای بر

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵۳

آن باشد گذشته است. در ماه نهم و دهم نخستین موجودات جاندار بوجود آمده‌اند. در هفتهٔ دوّم ماه آخر سال پستانداران نمودار شدند در ساعت یازده و ۴۵ دقیقهٔ روز سی و یکم ماه یعنی در ربع آخر سال، انسان پا بعرصهٔ حیات گذاشته است دورهٔ تاریخی انسان شصت ثانیهٔ اخیر سال است.در این بارهٔ به «ارض» بند ۲ که در بارهٔ خلقت زمین و تقسیم دورانهای ششگانه بحث شده رجوع شود.

[ماجَرایِ شَجَرهٔ مَنْهیّه]؛ ج ۱، ص: ۵۳

ماجرای درخت نهی شده و وسوسهٔ شیطان و خوردن آدم و زوجه‌اش از آن و رانده شدن از جنّت در سورهٔ بقره، اعراف، طه و غیره نقل شده و در «شیطان» تحت عنوان حکایت تمرد شیطان مطلبی در بیان آن گفته شده است.این است آنچه ذیل کلمهٔ آدم بنظر ما آمده، علم واقعی پیش خداوند است.

أداء؛ ج ۱، ص: ۵۳

أداء: در مفردات راغب آمده، اداء یعنی دادن حق تمام در یکدفعه، مثل اداء جزیه و ردّ امانت «الأداء دفع الحق دفعهٔ و موفیته» ولی در قاموس مطلق رساندن و قضا کردن آمده است.قرآن مجید فقط در دادن حق و ردّ امانت بکار برده نه در مطلق دادن چیزی، مثل «إِنَّ اللّٰهَ یَأْمُرُکُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمٰانٰاتِ إِلیٰ أَهْلِهٰا» (نساء ۵۸) «فَمَنْ عُفِیَ لَهُ مِنْ أَخِیهِ شَیْءٌ فَاتِّبٰاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَدٰاءٌ إِلَیْهِ بِإِحْسٰانٍ» بقره: ۱۷۸ آیه در بارهٔ دیه (خونبها) است که در مقابل عفو از قصاص داده میشود و سبب اصلی آن قتل است در اینجا نیز اداء، اداء حق است.ولی تمام و یکدفعه بودن را که راغب گفته بطور صریح نمیتوان از قرآن استفاده کرد در روایات هست که خونبهای قتل عمدی باید در یک سال ادا شود ولی یکجا دادن قید نشده است.آنجا که موسی بفرعون و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵۴

فرعونیان میگوید «أَدُّوا إِلَیَّ عِبٰادَ اللّٰهِ» دخان: ۱۸ بندگان خدا را بمن بدهید گویا منظور این است: آنها را که بندگان خدایند، بناحق بنده خود خوانده‌اید و اذیت میکنید، آنها را برگردانید و از آنها دست بکشید همچنانکه برگرداندن عبد مغصوب بمولای او برگرداندن حق بصاحب حقّ است همچنین برگرداندن بندگان خدا و دست کشیدن از آنها اداء حقّ خدا است و اللّه العالم.

إِذْ؛ ج ۱، ص: ۵۴

إِذْ: ظرف زمان ماضی است و از گذشته خبر میدهد نحو «وَ إِذْ أَخَذْنٰا مِیثٰاقَ بَنِی إِسْرٰائِیلَ» بقره: ۸۳ راغب گوید: اذ معنای شرط ندارد مگر آنکه کلمهٔ «ما» بآن اضافه شود.

إِذا؛ ج ۱، ص: ۵۴

إِذا: ظرف زمان آینده است و از آینده خبر میدهد مثل «إِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ» تکویر ۱ اذا دو نوع استعمال دارد یکی آنکه ظرف زمان متضمّن معنای شرط است در اینصورت مدخولش پیوسته جملهٔ فعلیّه است دیگری آنست که حرف مفاجاة است (بمعنی ناگاه و

آنوقت) در این صورت بجملهٔ اسمیّه داخل میشود و احتیاج بجواب ندارد (اقرب الموارد) مثل «إِذا هُمْ يَقْنَطُونَ» روم: ۳۶.

أُذُن:؛ ج ۱، ص: ۵۴

أُذُن: (بر وزن عنُقُ) گوش. «وَ الْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَ الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ» مائده: ۴۵. جمع آن آذان است نحو «أَمْ لَهُمْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها» اعراف: ۱۹۵ و بکسی که بهر سخن گوش دهد و باور کند اذن گویند مثل: «وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ.هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ» (توبه: ۶۱) یعنی بعضی از آنها پیغمبر را اذیت میکنند میگویند: او گوش است (زود باور است)، بگو برای شما گوش خوبی است خدا را تصدیق میکند و مؤمنان را تصدیق میکند.در مجمع البیان میگوید: این تسمیهٔ شخص است باسم عضو مخصوص برای مبالغه. همچنانکه بجاسوس میگویند: عین. گویا وجودش یکپارچه چشم است ناگفته

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵۵

نماند مراد از «اذن» در آیهٔ صرف شنیدن و گوش دادن نیست بلکه منظور عمده باور کردن است، مراد منافقان آن بود که حضرت بسیار زود باور است، آنچه می‌شنود تصدیق میکند چنانکه «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ» مؤید آن است. در تفسیر المنار نقل شده: عده‌ای از منافقان که از آنجمله جلاس بن سوید، مخشی بن حمیر و ودیعهٔ بن ثابت بود، جمع شدند و خواستند در غیاب حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم از او بد گوئی کنند، بعضی گفتند: این کار را نکنید میترسیم که باو خبر دهند و در بارهٔ شما بد گوئی کند، بعضی گفتند: محمد یکپارچه گوش است اگر باو خبر دادند قسم میخوریم تصدیقمان میکند. در نتیجه آیهٔ فوق نازل شد.مخفی نماند: کفّار با این کلمه قصد اهانت داشتند، ولی قرآن آنرا بصورت مدح آورده و میگوید: پیغمبر زیاد گوش میدهد و باور میکند امّا نه بهر کس بلکه بوحی خدا و سخن مؤمنان گوش میدهد و باور میکند و این گوش دادن و باور کردن بخیر و صلاح شماست که شما را راهنمائی میکند.از این ماده فعل اذن یأذن از باب علم یعلم بمعنی گوش دادن و اطاعت کردن آمده است مانند «إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها وَ حُقَّتْ» (انشقاق ۱) آنگاه که آسمان شکافته شود و از فرمان پروردگارش پیروی کند و اطاعت آن حتمی است در تفسیر کشّاف ذیل آیهٔ فوق و در الفائق و نهایه مادهٔ «اذن» از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منقول است «ما أذن اللّه لشیء کإذنه لنبیّ یتغنّی بالقرآن» خدا بچیزی گوش نداده مانند گوش دادنش بپیغمبری که قرآن را با صوت حزین و رقیق میخواند. در فائق گوید: مراد از تغنّی تحزین و ترقیق صوت است.بنظر میآید که بجای «لنبیّ» «لرجل» باشد چون از «لنبیّ» استفاده میشود قرآن ببسیاری از پیامبران نازل شده حال آنکه چنین

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵۶

نیست.و از همین ماده، اذن بمعنی علم استعمال شده در صورتیکه متعدی با باء باشد مثل «فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ» بقره: ۲۷۹ یعنی یقین کنید بجنگ با خدا و رسول. بنظر میآید که معنای علم بآن اشراب شده است و یا علمیکه از شنیدن حاصل شود، یعنی گوش کنید و بدانید که با خدا و رسول در جنگید.نا گفته نماند: فرق ما بین اذن بمعنی گوش دادن و اطاعت و اذن بمعنی علم، آن است که اوّلی با لام و الی و دوّمی با باء متعدّی میشود برای مزید توضیح به «اذن» بر وزن علم رجوع شود.

إِذْن:؛ ج ۱، ص: ۵۶

إِذْن: (بر وزن علم) در قرآن مجید بمعنی اجازه، اراده، اعلام، اطاعت، و علم بکار رفته، ولی میشود گفت که ریشهٔ اذن بمعنی اطاعت و علم از اذن (بر وزن عنق) است که گذشت و ریشهٔ اذن بمعنی اجازه و اراده و اعلام از اذن (بر وزن علم) است.در قاموس هست «اذن به: علم و اذن له فی الشیء: اباحه له اذن الیه و له: استمع» بدین طریق می‌بینیم فعل اذن چون با باء متعدی باشد بمعنی علم، و چون با لام باشد بمعنی اجازه و گوش دادن و چنانچه با الی باشد فقط بمعنی استماع و گوش دادن است.در تمام قرآن کریم

فقط در سه محلّ با باء متعدی شده است ۱- «فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ» که گذشت. ۲- «أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّهُ» شوری: ۲۱ بنا بر آنکه از قاموس نقل شد معنای آیه چنین است، یا برای آنها شریکانی هست بآنها دینی آورده‌اند که خدا نمیداند. ولی ارباب تفسیر «يَأْذَنْ» را در آیهٔ شریفه بمعنی اجازه گرفته و «أَمْ» را در صدر آیه «بل» معنی کرده‌اند و این بر خلاف متعدی شدن اذن با باء است.۳- «وَ أَذِّنْ فِي النّاسِ بِالْحَجِّ» (حج ۲۷) میان مردم حج را اعلام کن. در سایر جاهای قرآن که بمعنی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵۷

اجازه است با لام متعدی شده مثل «عَفَا اللّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ» توبه: ۴۳ در بعضی از آیات، اذن را اراده و مشیّت معنی کرده‌اند نظیر «فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللّهُ أَنْ تُرْفَعَ» یعنی: در خانه‌هائیکه خدا اراده فرموده بزرگ و محترم شوند، و نظیر «وَ ما كانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلّا بِإِذْنِ اللّهِ» آل عمران ۱۴۵ برای هیچ کس نیست که بمیرد جز بارادهٔ خدا. این برای آنست که اذن با اراده یکی است و اراده در مقام از اذن مقدّم است، باید اوّل اراده کنیم سپس اذن بدهیم.اذان: بمعنی اعلام است «وَ أَذانٌ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى النّاسِ» توبه: ۳، اذان اسلام را از آنجهت اذان گفته‌اند که مؤذّن با صدای بلند دخول وقت را اعلام میکند، مؤذن یعنی کسیکه بندا و صدای بلند اعلام میکند «فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ» اعراف: ۴۴، آذَنَ در کریمهٔ «آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ» اعراف: ۱۲۳ و امثال آن بمعنی اذن دادن است آذنته در مفردات گوید: اذنته بکذا و آذنته بمعنی» ارباب تفاسیر نیز چنین گفته‌اند، شاید مراد از مفاعله در اینجا شدت باشد یعنی پیش از آنکه من اذن قطعی و صریح بدهم بموسی ایمان آوردید؟! در کریمهٔ «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلى سَواءٍ» انبیاء: ۱۰۹ و در کریمهٔ «وَ يَوْمَ يُنادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكائِي قالُوا آذَنّاكَ ما مِنّا مِنْ شَهِيدٍ» (فصلت ۴۷) آذن را اعلام معنی کرده‌اند یعنی: اگر از دعوت تو سر پیچیدند بگو: بهمه بطور مساوی اعلام کردم. و روز قیامت ندایشان میکند: شریکان من کجایند؟ گویند: بتو خبر دادیم که از ما گواهی نیست که بگوید: تو را شریکی هست.فرق این دو آیه، با آیهٔ «آذَنَ لَكُمْ» آنست که آن با لام متعدی شده و بمعنی اذن دادن است چنانکه از قاموس نقل شد. ولی در این دو آیه ظاهرا، باء مقدّر است یعنی «آذنتکم بعذاب اللّه علی سواء» و «آذنّاک بانّه ما منّا من شهید» و سابقا روشن گردید که چون اذن متعدی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵۸

بباء باشد بمعنی علم است.تأذّن: بمعنی اعلام و اخبار است با قید کثرت و تکرار (قاموس) بنا بر این، معنی کریمهٔ «وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» ابراهیم ۷ آنست که خدای شما مکرر اعلام کرده که در صورت شکر، نعمت خود را زیاد خواهد فرمود.استیذان: یعنی طلب اذن. «وَ يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ» احزاب ۱۳ ناگفته نماند: تمام معانی اذن (بر وزن عنق) و اذن (بر وزن علم) بمعنی اجازه و گوش دادن بر میگردد و این دو معنی جامع تمام معانی است.

إِذَن؛ ج ۱، ص: ۵۸

إِذَن: (بر وزن عنب) حرف جواب و جزاء است بمعنی آنگاه و آنوقت، نحو «إِنَّكُمْ إِذاً مِثْلُهُمْ» نساء: ۱۴۰ یعنی شما آنوقت نظیر آنها هستید. در قرآن مجید همه جا با تنوین (اذاً) نوشته شده و محلی که با نون (اذن) نوشته شود یافته نشد.

أَذى؛ ج ۱، ص: ۵۸

أَذى: نا خوش آیند. نا پسند «لا تُبْطِلُوا صَدَقاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَ الْأَذى» بقره ۲۶۴ صدقات خود را با منت گذاردن و کار نا پسند باطل نکنید.گوئیم: فلانی مرا اذیت کرد یعنی در بارهٔ من کار نا پسندی انجام داد در قاموس هست: «الأذيّة و الأذى و هى المكروه» در اقرب الموارد آمده «اذى يأذى اذا و اذاة: وصل اليه المكروه. الاسم الاذيّة».اذى مصدر و اسم هر دو استعمال شده است در الفائق بعد

از نقل حدیث «الایمان نیّف و سبعون درجهٔ ادناها اماطهٔ الاذی عن الطریق» گوید: مراد از اذی خار و سنگ و هر چیزی است که در راه‌ها سبب آزار میگردد فعل ثلاثی اذی از باب علم یعلم و مزیدش از باب افعال و غیره آمده است نظیر «وَ ما کانَ لَکُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّهِ» احزاب: ۵۳ شما را نرسد که رسول خدا را اذیت کنید.بنا بر آنچه گذشت معنی آیهٔ «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْمَحِیضِ قُلْ هُوَ أَذیً فَاعْتَزِلُوا النِّساءَ فِی الْمَحِیضِ» بقره: ۲۲۲ چنین میشود و تو را از خون

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۵۹

حیض می‌پرسند بگو: آن چیز پلید و ناپسندی است از زنان در زمان حیض کناره کنید (مقاربت نکنید) و این در صورتی است که محیض اول را خون حیض و دوم را اسم زمان بگیریم چنانکه در «حیض» خواهد آمد در مجمع «اذی» را از قتاده و سدّی، قذر و نجس نقل فرموده است. و بقولی: آن اذیت و زحمتی است برای زنان. در تفسیر المیزان ذیل آیهٔ فوق فرماید: اذی بمعنی ضرر نیست گر چه بعضی گفته‌اند زیرا نمیشود با نفع مقابل کرد و گفت: نفع و اذی چنانکه گفته میشود: نفع و ضرر. پس معنی آن چیز ناپسند و یا آزار است و گاهی بوجهی بر ضرر منطبق میشود.

إِرب:؛ ج ۱، ص: ۵۹

إِرب: حاجت. از این ماده فقط دو بار در قرآن آمده است و هر دو بمعنی حاجت و نیاز است.یکی «أَوِ التّابِعِینَ غَیْرِ أُولِی الْإِرْبَهِ مِنَ الرِّجالِ» (نور ۳۱) که گفته‌اند: مراد کسانی هستند که بنکاح حاجت و نیاز ندارند. دیگری در آیهٔ «وَ لِیَ فِیها مَآرِبُ أُخْرىٰ» (طه ۱۸) که موسی بخدا عرض کرد: مرا در آن عصا حاجت‌های دیگری است. در مجمع البیان گوید: مآرب یعنی حوائج مفرد آن مأربهٔ است. راغب گفته: ارب احتیاج شدیدی است که در دفع آن بحیله متوسل شوند در لغت معانی دیگری هم دارد ولی در قرآن مجید بکار نرفته است. در نهج البلاغه خطبهٔ ۲۰۳ فرموده: «و اللّه ما کانت لی فی الخلافهٔ رغبهٔ و لا فی الولایهٔ إربهٔ»

أَرض:؛ ج ۱، ص: ۵۹

أَرض: این کلمه که مراد از آن زمین ماست ۴۶۱ بار در قرآن آمد است، امّا همیشه بلفظ مفرد، در روایت و نهج البلاغه بلفظ جمع (ارضون، ارضین) نیز آمده است، شاید آن در آخر بحث، بررسی شود.امّا اینکه در قرآن مجید همواره مفرد آمده، باحتمال قوی علتش آن است که آنچه غیر از زمین است نسبت بما آسمان محسوب میشود مثلا مرّیخ گر چه فی حدّ نفسه، یک کره و زمین است ولی نسبت بما

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۶۰

که بالای سر ماست آسمان حساب میشود، علی هذا ما را یکزمین بیشتر نیست که زیر پای ماست.لذاست که قرآن آنرا همواره مفرد بکار برده است.در کلام اللّه مجید [راجع بزمین] مسائلی و حقائقی بیان شده که به بعضی از آنها اشاره می‌کنیم: ۱- زمین و آسمانها در ابتدای خلقت، همه بسته و یک چیز بودند در اثر انبساط تدریجی وسعت یافته و از هم جدا شده‌اند «أَ وَ لَمْ یَرَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ کانَتا رَتْقاً فَفَتَقْناهُما» (انبیاء: ۳۰) مگر کفار ندانسته‌اند که آسمانها و زمین پیوسته و توی هم بودند، آنها را از همدیگر بازشان کردیم؟! رتق بمعنی گره شده و بسته و پیوسته، و فتق بمعنی باز کردن و ایجاد فاصله میان اجزاء شیئی متصل است.اگر مراد از «السّموات» تمام جهانها و منظومه‌ها باشد. مسئلهٔ رتق و فتق شامل تمام عالم است، و اگر مراد آسمانهای هفتگانهٔ اطراف زمین باشد که محیط بر زمین‌اند، آنوقت معنی آیه این است که: زمین با آسمانهای هفتگانهٔ آن، ابتدا در هم فرو رفته و یکی بوده‌اند بتدریج بصورت فعلی در آمده‌اند، ناگفته نماند «السموات» جمع محلی بالف و لام مفید عموم است و کلمهٔ «فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» بمعنی شکافنده زمین و آسمانها در ۷ محل از قرآن ذکر شده و سموات همه با الف و لام آمده‌اند، علی هذا احتمال قوی

میرود که مراد از «السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» تمام کاینات باشد.در کتاب آغاز و انجام جهان ص ۶۳ گوید: در قرآن کریم «سموات» که با «ارض» هم استعمال شده بمعنی همهٔ جهانهای غیر از زمین آمده است «فَلِلّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّماواتِ وَ رَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعالَمِينَ» جاثیه ۳۶ «رَبِّ الْعالَمِينَ» که بی واو است بدل است از «رَبِّ السَّماواتِ وَ رَبِّ الْأَرْضِ» پس بایستی که «پروردهٔ جهانها» مساوی باشد

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۶۱

با «پروردهٔ آسمانها و زمین» پس بایستی که «سموات» برابر باشد با «همه جهانها منهای زمین».۲- زمین در دو روز «دو دوران» و پیش از آسمانهای هفتگانهٔ خود آفریده شده، باین آیات توجه کنید که در بند سوّم نیز لازم خواهد بود: «قُلْ أَ إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَ تَجْعَلُونَ لَهُ أَنْداداً ذلِكَ رَبُّ الْعالَمِينَ. وَ جَعَلَ فِيها رَواسِيَ مِنْ فَوْقِها وَ بارَكَ فِيها وَ قَدَّرَ فِيها أَقْواتَها فِي أَرْبَعَةِ أَيّامٍ سَواءً لِلسّائِلِينَ. ثُمَّ اسْتَوى إِلَى السَّماءِ وَ هِيَ دُخانٌ فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قالَتا أَتَيْنا طائِعِينَ. فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَ أَوْحى فِي كُلِّ سَماءٍ أَمْرَها وَ زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِمَصابِيحَ» (فصلت: ۹- ۱۲).از این آیات بدست میاید اوّلا زمین در دو روز (دو دوران) آفریده شده (البته بدون نبات و حیات و اقوات) «خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ» مراد از روز بطور قطع دوران است نه بیست و چهار ساعت که مدت گردش وضعی زمین است و همچنین مراد از چهار روز و دو روز، دو دوران و چهار دوران است و مجموع این شش روز بحساب روزهای ما شاید از میلیونها سال بیشتر باشد.استعمال یوم بمعنی دوران و مدت مفصلی از زمان، شایع و از معانی مشهور یوم است، ابن اثیر در نهایه گوید: گاهی از یوم مطلق وقت اراده میشود و حدیث «تلك ایّام الهرج» از آن است. راغب در مفردات گوید: گاهی از مدت هر مدتی که باشد با یوم تعبیر میشود.در قرآن مجید هست «وَ تِلْكَ الْأَيّامُ نُداوِلُها بَيْنَ النّاسِ» آل عمران ۱۴۰ «فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلّا مِثْلَ أَيّامِ الَّذِينَ خَلَوْا» یونس ۱۰۲ که مراد زمانهای حوادث است «وَ إِنَّ يَوْماً عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ» حج ۴۷ «فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ» معارج: ۴.احتمال قوی آنست که منظور از دو دوران یکی مذاب شدن زمین است، که بصورت گاز مشتعل بود و در اثر کاسته شدن حرارت مذاب گردید،

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۶۲

و دیگری انعقاد و انجماد سطح آن است.ثانیا: تشکیل کوهها و تقدیر اقوات برای موجودات زنده در چهار دوران انجام یافته است «وَ جَعَلَ فِيها رَواسِيَ مِنْ فَوْقِها وَ بارَكَ فِيها وَ قَدَّرَ فِيها أَقْواتَها فِي أَرْبَعَةِ أَيّامٍ» و اینکه بعضی از بزرگان چهار روز را فصول اربعه گرفته‌اند بسیار بعید است، زیرا در آیات فوق صحبت از ابتدای خلقت و حالت مذاب بودن زمین و غیره است، فصول اربعه حساب بعدهاست و این آیات تفصیل شش روزی است که در آیهٔ: «إِنَّ رَبَّكُمُ اللّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيّامٍ» یونس: ۳ و غیره آمده است، بعد از «أَرْبَعَةِ أَيّامٍ» فرموده: «ثُمَّ اسْتَوى إِلَى السَّماءِ وَ هِيَ دُخانٌ » ... آنروزها فصولی در بین نبوده است.ثالثا: آسمان که آنوقت دخان (گاز فشرده و غلیظ) بود و زمین که دو دوران دیده و تازه منعقد شده بود، هر دو بیکبار از دستور خدا پیروی کردند، در اثر این فرمان گاز فشرده و تیره، رقیق شد و طبقات جوّ را تشکیل داد و در عین حال زمین استعداد یافت و تقدیر اقوات گردید «فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيا ... فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِي يَوْمَيْنِ».بطور قطع، دو دوران تشکیل آسمانها «سَبْعَ سَماواتٍ فِي يَوْمَيْنِ» با چهار دوران تقدیر اقوات «أَرْبَعَةِ أَيّامٍ» متداخل‌اند. و خلاصه اینکه زمین در دو روز مذاب و منعقد شد و آسمان بصورت گاز فشرده و تیره از زمین بیرون آمد و اطراف آن را فرا گرفت (این مرحلهٔ اوّل) در مرحلهٔ دوم، بزمین و آسمان یکدفعه فرمان رسید «فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيا» این جمله تکلیف هر دو را در یک وقت اعلام میکند، در نتیجهٔ این فرمان وضع دیگری پیش آمد، و آن اینکه زمین آماده شد و تقدیر اقوات گردید، و گاز فشرده بطبقات هفت گانهٔ جوّ مبدّل گردید کلمهٔ «ثُمّ» در آیهٔ «ثُمَّ اسْتَوى إِلَى السَّماءِ» راجع بآیهٔ اول است و تقدیر اینطور است «خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ ... ثُمَّ اسْتَوى

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۶۳

إِلَى السَّماءِ» و آیهٔ وسط «وَ جَعَلَ فِيها رَواسِيَ مِنْ فَوْقِها » ... توضیح آمادگی زمین در اثر دستور دوم است.اگر دو دوران تشکیل

آسمانها با چهار دوران تقدیر اقوات متداخل نباشد لازم میاید که خلقت آسمانها و زمین در هشت روز انجام یافته باشد، حال آنکه خداوند فرموده «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ» این مطلب در ۷ محل بشرح زیر تکرار شده است اعراف: ۵۴، یونس: ۳، هود: ۷، فرقان: ۵۹، سجده: ۴، ق ۳۸، حدید: ۴.اگر گویند: در صورت متداخل بودن دو دوران آسمانها در چهار دوران تقدیر اقوات، معنی این آیه که میگوید «خَلَقَ لَكُمْ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ فَسَوّاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ» بقره: ۲۹ چگونه درست میشود، زیرا «ثمّ» در آیه صریحا میرساند که تشکیل آسمانها بعد از خلق ما فی الارض بوده است.گوئیم: با قرینهٔ آیات گذشته می‌فهمیم که مراد از «خَلَقَ لَكُمْ ما فِی الْأَرْضِ» مرحلهٔ اول است که خمیرهٔ ما فی الارض بوده باشد، نه مرحله دوم که تقدیر اقوات است، بعبارت دیگر، این «خَلَقَ لَكُمْ» همان «خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ» است.و چون در آن مرحله، ماده و خمیرهٔ تمام اقوات موجود بود، مانعی ندارد که گفته شود: آنچه در زمین است برای شما آفریدیم، در این صورت «ثمّ» در جای خود واقع است، نظیر آیات سورهٔ فصّلت.تحقیق این مطلب را بدین طریق در جائی ندیده‌ام و کلید فهم آن فقط الهام خداوندی است و للّه الحمد.رابعا- آیات گذشته، فقط در بارهٔ زمین و طبقات هفتگانهٔ جوّ است و شامل تمام آسمانها و همهٔ کائنات نیست برای توضیح بیشتر به «سماء» رجوع شود.خامسا- زمین (زمین دو روزه) پیش از آسمانهای هفتگانه آفریده شده «خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ ... ثُمَّ

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۶۴

اسْتَوی إِلَی السَّماءِ ... فَسَوّاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ».۳: زمین پس از آسمان خورشید (آسمان منظومهٔ شمسی) آفریده شده است «أَ أَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمِ السَّماءُ بَناها. رَفَعَ سَمْكَها فَسَوّاها وَ أَغْطَشَ لَیْلَها وَ أَخْرَجَ ضُحاها. وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذلِكَ دَحاها. أَخْرَجَ مِنْها ماءَها وَ مَرْعاها وَ الْجِبالَ أَرْساها» نازعات ۲۷ - ۳۲.ترجمهٔ این آیات بنا بر تحقیقی که در کتاب آغاز و انجام جهان، کرده چنین است: آیا شما در آفرینش محکمتر هستید یا آسمان؟ که خدا آنرا بنا نهاد، ارتفاعش را بلند گرفت، پس آنرا ساخت و شبش را «تاریک کم نور» گردانید و روشنائیش را آشکار کرد، و زمین را بعد از آن دحو کرد (بزرگش کرد و در حالیکه آنرا میچرخانید به پائین پرتاب کرد) انتهی از ظاهر این آیات بدست میاید که چرخش زمین بعد از آسمان بوده است «وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذلِكَ دَحاها» حال آنکه از آیات گذشته روشن شد که زمین پیش از آسمانها خلق شده است «خَلَقَ الْأَرْضَ ... ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ» فصلت: ۹.در جواب باید دانست که: این: «سماء» در آیهٔ «أَمِ السَّماءُ بَناها» غیر از سموات هفتگانهٔ گذشته است، مراد از «سماء» در این آیات بنا بر آنچه در «سماء» خواهد آمد، آسمان خورشید و فضای منظومهٔ شمسی است نه آسمانهای محیط بر زمین، و مسلّما زمین بعد از آسمان منظومهٔ شمسی باین صورت در آمده و دحو شده است.۴: زمین خدا را تسبیح میکند «تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ» اسراء: ۴۴، آری زمین باین عظمت با آسمانهای هفت گانهٔ آن رشحه‌ای از رشحات رحمت خدا است در پیشگاه آفرینندهٔ خود خاضع و تسبیح گو است.۵: زمین با آسمانهای هفت گانه‌اش که طبقات هفتگانهٔ جوّ باشند در شش روز (شش دوران) آفریده

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۶۵

شده‌اند «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ» توضیح این مطلب گذشت و در «سماء» بیشتر روشن خواهد شد.۶: زمین در آیندهٔ قیامت کوبیده و ریز ریز خواهد شد و بزمین غیر از این مبدّل خواهد گردید (بزمین انبساط یافته) «یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ» ابراهیم: ۴۸ «وَ حُمِلَتِ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ فَدُكَّتا دَكَّةً واحِدَةً» حاقّة: ۱۴ و نتیجهٔ این انبساط و اتّساع ما فوق تصور است.۷: زمین حافظ اسرار و اعمال آدمی است و روز قیامت اسرار خویش را بیرون میدهد و گواه آنها خواهد بود «یَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبارَها بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحی لَها» زلزال: ۴ و ۵ ۸: کلمهٔ ارض همانطور که بتمام کرهٔ زمین اطلاق شده، ببعضی از آن نیز گفته شده است «ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ» مائده: ۲۱ «فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتّی یَأْذَنَ لِی أَبِی» یوسف: ۸۰ «فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ» قصص ۸۱ مراد از الارض در آیهٔ اول سرزمین فلسطین و در دومی سر زمین مصر و در سومی محلی است که قارون و خانه‌اش در آن فرو رفت.۹: همانطور که در اوّل گفتیم کلمهٔ ارض در قرآن مفرد استعمال شده ولی در احادیث و نهج البلاغه بصیغهٔ جمع (ارضون و ارضین)

نیز بکـار رفته است نظیر کلمـات فرج «لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّه رَبُّ السَّمواتِ السَّبْعِ وَ رَبُّ الارَضِـینَ السَّبْعِ وَ ما فِیهِنَّ وَ ما بَیْنَهُنَّ» (وسائل ج ۴ ص ۹۰۷).ولی چـون بعضـی از مـوارد نهـج البلاـغه صـریح است در اینکه مراد از ارضون خشـکیهای روی زمین و باصـطلاح هفت اقلیم است، باید بگوئیم که در احادیث و جاهای دیگر نهج البلاغه مقصود از آن خشـکیهاست که در گذشـته به هفت، تقسـیم میکردند، در نهـج البلاـغه هست «وَ رکوبها اعناقَ سُـهولِ الارَضـین. ا لَمْ یَکُونوا ارْباباً فی اقطارِ الارضـین. فَهُمْ حُکامٌ عَلَی العالَمینَ وَ مُلُوکٌ فی اطْرافِ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۶۶

الارَضـین» این کلمات در نهج البلاغه عبده بترتیب ج ۱ ص ۱۷۴- ج ۲ ص ۱۷۷ و ص ۱۷۹ واقع است.جملهٔ اول در بارهٔ کوههاست که میفرماید: کوهها بر گردن هموارِیهای زمین سوارند، دوّمی در بارهٔ مردمان گذشته است که فرمود: آیا در اطراف زمین پادشاهان و مالـک رقـاب نبودنـد؟ و سومی در خصوص عربهاست که به برکت اسـلام در اطراف زمین پادشاهان شدنـد. در این جاها چنانکه می‌بینیم خشـکی‌های زمین مقصود است.این مطلب که تحت شـمارهٔ ۹ گفته شـد از کتـاب آغاز و انجام جهان ص ۶۸- ۷۰ استفاده شده است.علامهٔ شهرستانی رحمه اللّه راجع بتعدّد زمینها در کتاب هیئت و اسلام. بحث مفصلی دارد. ما منکر آن نیستیم که مرّیخ و مشتری و امثال آن نسبت بخود. زمین‌انـد و زمینهای بیشـمار دیگری در فضای بیکران وجود دارند.ولی نمیتوانیم قبول کنیم که مراد از زمینهای هفتگانه، سیّارات هفتگانه است، زیرا آنها از هفت بیشتراند، اگر عدد هفت را برداشـته و بگویند: کرات و زمینهائیکه در فضای بیکران بـدور خورشـیدهای خود میچرخنـد، خارج از شـمارند حرفی نـداریم فقط مخالف و نافی این هستیم که کسـی بگوید مراد از زمینهای هفتگانه، سیارات منظومهٔ شمسـی است، ناگفته نماند، قرآن کریم بزمینی غیر از زمین ما نظری نداشـته و غیر از آنرا سماء و سموات بحساب آورده است.۱۰- در خاتمهٔ این بحث لازم است بدانیم که: کرهٔ زمین نسبت بخود، موجودی بس بزرگ و اعجاب آور است، حجم آنرا بنـا بر حسـابی هزار و هشـتاد سه میلیـارد و بنـا بر حساب دیگری هزار و هشـتاد سه میلیارد و سـیصد و بیست ملیون کیلومتر مکعب گفته‌انـد، یکمیلیارد شایـد بنظر شـما چنـدان مهمّ نیاید ولی طبق حساب صـحیح اگر شخصـی روزی ده ساعت کار بکند. شمردن یکمیلیارد

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۶۷

پنجاه سال وقت لازم دارد.جمعیّت روی زمین در حـدود سه میلیارد نفر است. صـندوقی در نظر بگیریـد که هر سه بعـد آن هر یک، یـک کیلو متر باشـد، اگر همـهٔ انسانهـای روی زمین را در چنین صـندوقی بریزیم، حسـاب سـاده میرسانـد که در حـدود یک ششـم صندوق اشـغال میشود، زیرا این صندوق بیشتر از هیجده میلیارد نفر یعنی هیجده میلیارد و هفتصد و پنجاه میلیون نفر ظرفیت دارد، و اگر بخـواهیم زمیـن را تکه تکه کرده در چنین صـندوق جـای بـدهیم، به هزار و هشـتاد سه میلیـارد و سـیصد و بیست میلیـون از این صنـدوق‌ها احتیاج داریم.اگر همهٔ انسانهای زمین را بدریای خزر بریزیم، آب دریا بالا میاید اما چقدر؟ گفته‌اند: مطابق حساب دقیق، آب آن از یـک سـانتیمتر هم کمتر بالاـ میایـد، یعنی این بالاـ آمـدن برای مـا هیـچ محسوس نیست در صورتیکه دریـای خزر دریای بزرگی نیست بلکه دریاچه است و فقط چهار صـد و بیست هزار کیلو متر مربّع مساحت دارد، چه رسـد باقیانوس آرام مثلا که صد و هشتاد میلیون کیلومتر مربّع مساحت آن است.اگر بزرگی حجم زمین را با طبقات هفتگانه جوّ آن در نظر آوریم از عظمت آن متحیّر خواهیم بود، جرم جوّ زمین را در حـدود پنـج میلیون میلیـارد تن حسـاب کرده‌انـد، فَسبحان من خَلَقها و دَبَّرها و دَحاها و أَخْرَجَ مِنْها ماءَها وَ مَرْعاها وَ الْجِبالَ أَرْساها.ارقـامیکه در اینجا راجع بوسـعت زمین ذکر شـد، همه از کتابهای معتبر اخـذ شـده است ایضا باید دانست که زمین بزرگ میشـود زیرا هر روز میلیونهـا تن از انرژی خورشـید وارد آن شـده و بصـورت حرارت در آن جـذب میشود، کافی است که بدانیم در هر ثانیه چهار میلیون تن از خورشـید کاسـته میشود مقدار کثیری از آن نصـیب زمین است، علی هذا تا روز قیامت زمین پیوسته بزرگ و آفتاب کوچک خواهد شد و وسعت زمین

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۶۸

را در آنروز جز خدا کسی نمیداند.

أَرِيكَة؛ ج ۱، ص: ۶۸

أَرِيكَة: (بر وزن سَفِينَه) تخت مزیّن «مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرائِكِ» کهف ۳۱ یعنی: در بهشت بر تخت‌های مزیّن تکیه زده‌اند، ارباب لغت آنرا تخت مزیّن. که در خیمه یا اطاقی است و تخت اطاق عروس و سرا پردهٔ عروس که روی سریر است و فرش اطاق عروس.معنی کرده‌اند. این کلمهٔ بصیغهٔ جمع (ارائک) پنج بار در قرآن مجید آمده است.نا گفته نماند: اریکه تخت خالی نیست. بلکه مزیّن بودن آن منظور است چنانکه در اطلاق سریر بر تخت. سرور و شادی مورد نظر است.

إِرَم؛ ج ۱، ص: ۶۸

اشاره

إِرَم: (بر وزن عنب) سنگهائیکه روی هم می‌چینند برای نشان دادن راه در بیابانها (نهایه) جمع آن آرام است. و ارم (بر وزن عقل) بمعنی خوردن، پوسیدن و فانی شدن است «أرم ما علی المائدهٔ: اکَلَه، أَرَمَ المالُ: فنی، أَرَمَ: ای بلی و صار رمیما». «أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُها فِي الْبِلادِ» فجر: ۶ و ۳: با تدبر در آیهٔ شریفه روشن میشود که «ارم» بدل اشتمال است از «عاد» و عاد چنانکه میدانیم قوم هود علیه السّلام است.ترجمهٔ این دو آیه چنین میشود: آیا ندانستی که پروردگارت با قوم عاد، با آن بنای ستوندار که نظیر آن در سر زمین‌ها ساخته نشده بود، چه کرد؟ اگر «عاد» ذکر نمیشد معنی آیه تمام بود ولی معلوم نمیشد این بنا یا شهر متعلق بکدام قوم است.پر روشن است که «ارم» عمارت مخصوص و یا شهری با شکوه بود.که نظیر آن تا آنروز ساخته نشده بود، و نیز این دو آیه، از ویران شدن آن در اثر غضب خداوندی، خبر میدهد.

[افسانه ارم]؛ ج ۱، ص: ۶۹

در شرح و تفسیر «ارم» افسانه‌ی بکتب اسلامی راه یافته که ریشهٔ آن به وهب بن منبّه میرسد و کعب الاحبار

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۶۹

یهودی بر آن صحّه گذاشته است.لازم است بآن اشاره شود.وهب بن منبّه گوید: عبد اللّه بن ابی قلابه، برای پیدا کردن شتر خود در صحراهای عدن میگشت ناگاه بشهری رسید، اطراف آن قلعه بود، عبد اللّه گمان کرد که در آنجا کسی هست، وارد قلعه شد، دو درب بسیار بزرگ دید، که با یاقوتهای سفید و سرخ مرصّع بودند کاخهائی دید که بالای آنها غرفه‌ها و غرفه‌های دیگر که از طلا و نقره و لوءلوء و یاقوت بنا شده بودند ... و کاخها با لئالی و مشک و زعفران مفروش (شن ریزی) شده بود، چشمه‌هائی از نقره دید که آب آنها از آفتاب روشنتر بود ... از لوءلوء و زعفران و مشک آنجا مقداری برداشت و بیرون آمد.قضیّهٔ این شخص بمعاویه رسید، او را احضار کرد و او آنچه دیده بود باز گفت، معاویه گفت: تا کعب الاحبار را حاضر کردند و از وی در این باره توضیح خواست، کعب گفت: آری آن بهشت شدّاد است و چنین و چنان بود و در زمان تو مردی که دارای فلان صفات است در طلب شتر خود بآنجا وارد خواهد شد.سپس، بعبد اللّه بن ابی قلابه که در آنجا بود نگاه کرد و گفت: بخدا قسم این همان مرد است (مجمع البیان بطور اختصار).این افسانه چنانکه دیدیم از وهب بن منبّه است و کعب الاحبار آنرا تصدیق میکند، حال این دو نفر بر اهل تحقیق روشن است، در کتاب «سیری در اسلام» وضع آندو را ضمن بحث جاعلین حدیث، آشکار کرده‌ام.این شهر در کجای

دنیاست، کدام کاوشهای علمی و زیر زمینی، وجود آنرا تأیید میکند؟! در آن روزگار: آنهمه طلا و نقره و ... از کجا جمع شده بود؟!.زمخشری در کشّاف از وهب نام نبرده و میگوید: چنین روایت شده، سپس تصدیق کعب در محضر معاویه را نقل میکند، مجلسی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۰

رحمه اللّه آنرا در بحار ج ۱۱ ص ۳۶۷ ط جدید، بدون ردّ و قبول از کمال الدین مرحوم صدوق از مردی بنام ابو وائل نقل کرده است. ناگفته نماند: ابو وائل شخصی مجهول الهویّه است و در رجال مدح و قدحی ندارد. بنظر میاید که این شخص، قضیّه را از وهب و یا کسیکه از وهب شنیده نقل کرده است.صدوق علیه الرحمه آنرا در کمال الدین باب ۵۴ از ابی وائل نقل نموده ولی آنرا قبول ندارد و در آخر همان باب میگوید: این قضایا که نقل کردم اعتمادی بآنها ندارم، ولی می‌بینم که خصمم قبول دارد برای الزام او ایراد میکنم. و در ذیل افسانهٔ بهشت شداد میگوید اگر بشود گفت که در روی زمین همچو بهشت نادیده هست و کسی جای آنرا نمیداند، ولی از طریق خبرها میگویند: هست، پس چرا وجود و غیبت امام عصر علیه السّلام را از طریق اخبار قبول ندارند، با آنکه خبر بهشت شدّاد از ابی وائل است ولی اخبار قائم علیه السّلام از حضرت رسول و ائمه طاهرین علیهم السّلام.!!!در تفسیر بیضاوی و صافی و مجمع البحرین بطور اشاره بی‌آنکه نامی از وهب و کعب برده شود، این افسانه نقل شده است.ابن کثیر شامی در تفسیر خود، بعد از اشاره بآن میگوید: این از خرافات اسرائیلی است. مسعودی در مروج الذهب (ج ۱ ص ۳۶۸) گوید: بسیاری از دانایان گفته‌اند: این داستان از خرافات است.فرید وجدی در دائرهٔ المعارف گفته: آنچه گفته‌اند: ارم شهری بود از طلا و نقره، نه نصّی دارد و نه مبتنی بدلیلی است، جرجی زیدان در تاریخ تمدن اسلام (ج ۱ ص ۱۲ ترجمه) آورده: این جزافه گوئیها مبتنی بر اساس نبوده و حدّ اقل آن است که پاره‌ای از عمارات قوم عاد و ثمود با جواهرات گرانبها تزیین میشده.از قرآن مجید، فقط این اندازه بدست میاید که بنای «ارم»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۱

در آن روزگار بی‌نظیر بوده است، امّا بهشتی و شهری با آن طمطراق افسانه‌ای بیش نیست، در خاتمه این نکته را ناگفته نگذاریم که در این باره هر چه جستجو کردیم، حدیثی از رسول خدا و ائمّه علیهم السّلام هر چند ضعیف هم باشد نقل نشده است، و من این مطلب را در کتاب سیری در اسلام مفصّل و روشنتر آورده‌ام.

أَزْر:؛ ج ۱، ص: ۷۱

أَزْر: نیرو، محکمی (نهایه) موسی بخدا عرض کرد اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی» طه: ۳۱ بوسیلهٔ برادرم هارون بر نیروی من بیافزای و مرا بوسیلهٔ او نیرومندتر کن، و او را شریک کار من گردان در قاموس، احاطه، نیرو، تقویت و پشت، معنی شده. در مجمع البیان ذیل آیهٔ فوق گوید: یعنی پشت مرا بدو محکم کن، بنظر میاید که معنی جامع، همان محکمی باشد، و آن با احاطه و پشت قابل جمع است. «کَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ» فتح: ۲۹ یعنی مانند زرعی که جوانهٔ خود را از زمین بیرون کرد (رویاند) پس آنرا نیرو داد تا سخت شد، مفاعله در آیه، بمعنی تکثیر است.

آزر:؛ ج ۱، ص: ۷۱

اشاره

آزر: «وَ إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ لِأَبِیهِ آزَرَ أَ تَتَّخِذُ أَصْناماً آلِهَةً» انعام: ۷۴ ظاهر آیه آنست که آزر پدر ابراهیم علیه السّلام بود. و صریح آیات

است که آزر مشرک و بت پرست بود و در مقام انکار میگفت «أَ رَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِی یَا إِبْرَاهِیمُ» مریم: ۴۶ در این جا دو سئوال پیش میآید، [پدر ابراهیم] اول آنکه اهل تاریخ نام پدر ابراهیم علیه السّلام را تارح (با حاء و خاء) نوشته‌اند، در مجمع البیان از زجّاج نقل شده: بین علماء نسب اختلاف نیست که نام پدر ابراهیم، تارخ بود مسعودی در اثبات الوصیهٔ پدر آن حضرت را از پیامبران شمرده و نام وی را تارخ گفته است، میگوید: تارخ که پدر ابراهیم خلیل بود: در عهد نمرود بدعوت برخاست و آنگاه او را بیست و چهارمین پیغمبر از پیامبران نقل میکند و نیز میگوید: از عالم علیه السّلام نقل شده که: آزر

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۲

جدّ امّی ابراهیم بود.در کامل ابن اثیر، نام پدر آن حضرت را تارخ نوشته و در تورات حاضر تارح است.دوم: آنکه: لازم میاید در آباء حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مشرک وجود داشته باشد با آنکه شیعه بالاتفاق در موحّد بودن پدران آنحضرت اجماع کرده‌اند: مجلسی علیه الرحمه در بحار (ج ۱۲ ص ۴۹ ط جدید» میگوید: اخباریکه بر اسلام پدران آنحضرت دلالت میکند، از طریق شیعه مستفیض بلکه متواتر است.طبرسی علیه الرحمهٔ در مجمع البیان پس از نقل قول زجّاج فرموده: سخن زجّاج مؤیّد اصحاب ما «امامیّه» است که: آزر جدّ امّی و یا عموی ابراهیم بود، نزد امامیّه بصحّت رسیده که پدران حضرت رسول صلوات اللّه علیهم تا آدم همه موحّد بودند، و طایفهٔ امامیّه بر این مطلب اجماع کرده‌اند.ناگفته نماند: تدبّر در کلام عرب و آیات قرآن کریم نشان میدهد که معنای حقیقی اب گر چه پدر اصلی است، ولی در غیر آن نیز: بقدری استعمال شده که نزدیک است معنای اصلی بعضا بقرینه محتاج باشد راغب گوید: «الاب: الوالد، و یسمّی کلّ من کان سببا فی ایجاد شیئی او اصلاحه او ظهوره ابا» اب.پدر و هر که سبب ایجاد، یا اصلاح و یا ظهور چیزی باشد، باو اب گفته میشود حضرت رسول بعلی (علیهما السّلام) فرمود «انا و انت ابوا هذه الامّهٔ» من و تو دو پدر این امت هستیم، بآنکه از میهمانان پذیرائی کند گویند: ابو الاضیاف، و بآنکه آتش جنگ بیفروزد: ابو الحرب، بمعلّم نیز اب گفته‌اند (از مفردات).در قرآن مجید، پدران در جای بزرگان قوم و بالعکس استعمال شده است، در چندین جا از کفّار نقل شده که در مقابل پیامبران گفته‌اند: «بَلْ نَتَّبِعُ مٰا أَلْفَیْنٰا عَلَیْهِ آبٰاءَنٰا» بقره: ۱۷۰ یعنی از پدران خود پیروی خواهیم کرد. در جای دیگر بجای «آبٰاءَنٰا «...» سٰادَتَنٰا وَ کُبَرٰاءَنٰا» آمده،

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۳

که روز قیامت خواهند گفت «رَبَّنٰا إِنّٰا أَطَعْنٰا سٰادَتَنٰا وَ کُبَرٰاءَنٰا فَأَضَلُّونَا السَّبِیلَا» احزاب: ۶۷.ناگفته نماند اخ و اخت چنانکه گذشت و امّ، چنانکه خواهد آمد مانند اب، استعمالشان بسیار وسیع است و اما کلمهٔ والد و والدهٔ فقط بپدر و مادر حقیقی اطلاق میشود، لا غیر.در این صورت، بسیار آسان است که بگوئیم: آزر، جدّ امّی ابراهیم علیه السّلام بود و باو پدر خطاب کرده است.المیزان در این خصوص تحقیقی دارد که خلاصهٔ آنرا در اینجا میاوریم و آنچه میان دو قوس (پرانتز) گفته میشود از نگارنده است. «تدبّر در آیات نشان میدهد که: آزر پدر اصلی ابراهیم علیه السّلام نبوده است، زیرا آنحضرت در اوّلین برخورد با قومش، دعوت خویش را از مردی شروع کرد که قرآن فرموده: پدر او بود، و اصرار کرد که وی بدین توحید در آید، او در جواب تندی کرد گفت: اگر بس نکنی سنگبارانت کنم، از من دور شو، ابراهیم بر او سلام کرد و گفت: از پروردگارم برای تو آمرزش خواهم خواست. و از شما و آنچه جز خدا میخوانید کنار میشوم. مریم ۴۱- ۴۸.در سورهٔ شعراء داستان از سر گرفته شده و در آنجا پس از گفتگو با پدر و قومش و تخطئهٔ بت پرستی، دعا میکند و میگوید: پروردگارا مرا بصالحان ملحق کن و پیش آیندگان نیکنام گردان. و از وارثان بهشت کن و پدرم را بیامرز که از گمراهان است «وَ اغْفِرْ لِأَبِی إِنَّهُ کٰانَ مِنَ الضّٰالِّینَ» شعراء: ۷۰- ۸۶. (چون دعای آنحضرت و استغفار برای پدرش بعد از گفتگو با بت پرستان نقل شده، چنین بدست میاید که آنحضرت در آنموقع هنوز از بابل خارج نشده بود، گر چه صاحب المیزان از «کان» در «کٰانَ مِنَ الضّٰالِّینَ» استفاده کرده و گفته است: استغفار، شاید بعد از مرگ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۴

آزر و یا بعد از خروج از بابل بود.ولی صدر آیات در سورهٔ شعراء مانع از آن است). (هیچ مانعی ندارد که «کان» در آیه بمعنی حال و ثبوت باشد نظیر «کَیْفَ نُکَلِّمُ مَنْ کانَ فِی الْمَهْدِ صَبِیًّا» یعنی با کسیکه اکنون در گهواره و کودک است چگونه تکلّم کنیم؟! و معنی «إِنَّهُ کانَ مِنَ الضّالِّینَ» آنست که او از گمراهان است. و اینکه فرموده: استغفار بعد از مرگ آزر بوده بسیار بعید است، زیرا در سورهٔ توبه، چنانکه خواهد آمد هست «فَلَمّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» چون بر ابراهیم روشن شد که آزر دشمن خداست از او بیزاری کرد. تا آزر زنده بود، ابراهیم احتمال میداد که او، ایمان آورد و چون مشرک بمرد این احتمال منتفی شد و آنحضرت از وی بیزاری کرد، در این صورت معنی ندارد که بگوئیم: بعد از فوت او، برایش استغفار نمود، بلکه قهرا این کار را پیش از مرگ او کرده بود و عنقریب در این باره توضیح بیشتر داده خواهد شد).آنوقت، خداوند فرموده که: استغفار ابراهیم برای پدرش بواسطهٔ وعدهٔ قبلی بود، و چون بر وی روشن شد که او دشمن خداست از وی بیزاری نمود توبه ۱۱۴ و خلاصه، قرآن روشن میکند که ابراهیم برای پدرش هم دعا کرد و هم بیزاری نمود. همهٔ اینها در اوائل عهد آنحضرت بود که هنوز از بابل هجرت نکرده بود.سپس خداوند، هجرت و اولاد خواستن او را بیان میکند: گفت من بسوی پروردگارم میروم او حتما مرا راهنمائی میکند.پروردگارا برای من اولاد صالح عنایت فرما، صافّات ۹۹- ۱۰۰ و آنوقت میفرماید: او و لوط را نجات دادیم و بزمین با برکت بردیم. و باو اسحاق و یعقوب را دادیم. انبیاء: ۷۱ و نیز فرموده: چون از بت پرستان و معبودهایشان کنار شد: باو اسحاق و یعقوب را

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۵

دادیم. مریم ۴۹.سپس خداوند، دعای آنحضرت را در آخر عمر و در مکّه و پس از تولّد دو فرزندش و اسکان اسمعیل در مکّه و بنای کعبه، چنین نقل میکند: پروردگارا این دیار را امن گردان. من و فرزندانم را از بت پرستی دور کن ... پروردگارا من بعضی از ذرّیّهٔ خودم را بدرهٔ غیر قابل کشت نزد خانهٔ محترم تو سکونت دادم، تا نماز بپا کنند ... حمد خدای را که در پیری، اسمعیل و اسحق را بمن عنایت فرمود ... تا گفت: «رَبَّنَا اغْفِرْ لِی وَ لِوالِدَیَّ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ یَوْمَ یَقُومُ الْحِسابُ» (ابراهیم ۳۵- ۴۱).آیهٔ فوق بهترین شاهد است این پدر که با مادرش یکجا برای آنها مغفرت میخواهد غیر از «آزر» است، زیرا دیدیم که دعا برای آزر روی وفا بوعده بود و سپس از وی بیزاری نمود، دیگر معنی ندارد که در آخر ۷ عمر باز برای کسیکه از او بیزاری کرده آمرزش بخواهد.جای دقّت است که در این دعا «والدیّ» آمده که جز بپدر و مادر اصلی اطلاق نمیشود، بر خلاف «اب» که اعمّ است و در دعای آزر، گفته بود «وَ اغْفِرْ لِأَبِی» پس نتیجه این است که آزر، پدر اصلی ابراهیم علیه السّلام نبود، بلکه عنوانی داشت که میشد باو «یا أَبَتِ» خطاب کرد، لغت عرب اجازه میدهد که کلمهٔ اب بر جدّ، عمو، ناپدری، سرپرست امور، و بر هر بزرگ مطاع، گفته شود. (المیزان ج ۷ ص ۱۶۸- ۱۷۱).

[استغفار ابراهیم برای آزر]؛ ج ۱، ص: ۷۵

در این بحث از آیات استفاده خواهیم کرد که: ۱: استغفار برای مشرک تا وقتی که نمرده و احتمال هدایت داده میشود. جایز است.۲: چون مشرک در حال شرک از دنیا رفت و اهل عذاب بودنش حتمی شد، دیگر نمیشود برای او آمرزش خواست.۳: در این کار از ابراهیم علیه السّلام که برای آزر استغفار کرد پیروی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۶

خواهیم نمود، نه اینکه او در همه کار مقتدای ماست جز در استغفار برای مشرک.۴: آمرزش برای مشرک معنایش آنست که بگوئیم: خدایا او را هدایت کن و بیامرز.۵: روشن خواهد شد که در پیروی ما از آنحضرت هیچ استثنائی وجود ندارد، و این اشتباه محض است که بگوئیم: قرآن میگوید در همه کار از ابراهیم پیروی کنید مگر در استغفار برای مشرک.اینک آیات را بررسی میکنیم «قالَ سَلامٌ عَلَیْکَ سَأَسْتَغْفِرُ لَکَ رَبِّی» مریم: ۴۷ «وَ اغْفِرْ لِأَبِی إِنَّهُ کانَ مِنَ الضّالِّینَ» شعراء: ۸۶ یعنی سلام بر تو از خدایم برای

تو آمرزش خواهم خواست و در ضمن دعاهای خود گفت: پدرم را بیامرز که از گمراهان است.این دو آیه صریح‌اند در اینکه آنحضرت بآزر وعدهٔ استغفار کرد و بآن عمل نمود. در سورهٔ توبه، در بارهٔ استغفار برای مشرکان چنین آمده «مٰا كٰانَ لِلنَّبِيِّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَ لَوْ كٰانُوا أُولِي قُرْبىٰ، مِنْ بَعْدِ مٰا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحٰابُ الْجَحِيمِ، وَ مٰا كٰانَ اسْتِغْفٰارُ إِبْرٰاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلّٰا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهٰا إِيّٰاهُ فَلَمّٰا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ، إِنَّ إِبْرٰاهِيمَ لَأَوّٰاهٌ حَلِيمٌ» توبه: ۱۱۳ ۱۱۴.یعنی پیغمبر و مؤمنان را نرسد برای مشرکان آمرزش بخواهند، گر چه خویشاوند باشند، پس از آنکه معلوم شد که آنها اهل جهنّمند، استغفار ابراهیم برای پدرش، فقط برای وعده‌ای بود، و چون بر او روشن شد که پدرش دشمن خداست از وی بیزاری نمود که ابراهیم خدا ترس و بردبار است.از این دو کریمه چند مطلب بدست میاید.۱: پیغمبر و مؤمنان را جایز نیست برای مشرکان پس از مردن آنها و حتمی شدن عذابشان، آمرزش بخواهند «مِنْ بَعْدِ مٰا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحٰابُ الْجَحِيمِ» تبیّن و روشن

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۷

شدن طبعا در صورتی است که مشرک در حال شرک از دنیا برود و تا وقتیکه نمرده احتمال هدایت شدن دارد و جهنّمی بودنش قطعی نیست. امّا آیا میشود برای مشرک در حال حیاتش آمرزش خواست و گفت: خدایا او را هدایت کن و بیامرز، آیه از حکم آن ساکت است. ولی از خارج میدانیم که اشکال ندارد.۲: ابراهیم برای پدرش تا وقتیکه زنده بود، آمرزش خواست و چون در حال شرک بمرد، جهنّمی بودنش یقینی شد، از او بیزاری نمود «فَلَمّٰا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» ولی تا زنده بود و احتمال هدایت شدن میرفت از او بیزاری نکرد، در مجمع البیان و المنار و تفسیر ابن کثیر ذیل آیهٔ فوق، هست که ابن عباس گوید: ابراهیم علیه السّلام پیوسته برای آزر استغفار میکرد تا بمرد و چون در حال شرک از دنیا رفت.بر ابراهیم روشن گردید که او دشمن خداست، آنوقت از او بیزاری نمود.و خلاصهٔ مضمون دو آیهٔ فوق چنین است: پیغمبر و مؤمنان نباید برای مشرکان، پس از مرگ آنها استغفار کنند. گویا کسی اشکال کرده و میگوید: پس چرا ابراهیم برای آزر که مشرک بود استغفار کرد؟جواب اینست که: ابراهیم نیز پس از مرگ او آمرزش نخواست. بلکه از او بیزاری نمود، فقط پیش از مرگ وی، روی وعده‌ایکه کرده بود برای او استغفار نمود و آن نیز جایز و بلا- مانع است. بیضاوی در ذیل آیهٔ «مِنْ بَعْدِ مٰا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحٰابُ الْجَحِيمِ» میگوید: تبیّن در صورتی است که بر کفر بمیرد بعد میگوید: این دلیل است که برای مشرکان زنده، استغفار جایز است و آن طلب توفیق ایمان برای آنهاست و با این جواز، اشکال استغفار ابراهیم دفع میشود.بچند تفسیر که دسترس بود مراجعه کردم جز بیضاوی باین نکته توجّه نکرده‌اند و حقّا که او خوب فهمیده است. آری ابراهیم علیه- السّلام برای مشرک زنده، آمرزش خواست و چون در حال شرک مرد.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۸

از وی بیزاری کرد، زیرا یقین شد که او اهل عذاب است. پیغمبر و مؤمنان نیز که دینشان همان دین ابراهیم است. نمیتوانند برای مشرکان پس از مرگ آنها آمرزش بخواهند ولی پیش از مرگشان جایز است همانطور که ابراهیم کرد. در آیهٔ شریفه إِلّٰا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهٰا إِيّٰاهُ» اشاره بوعده ظاهرا برای این است که آنحضرت در این کار، وفا بوعده نیز کرد. نه اینکه، اصل استغفار جایز نبود ولی ابراهیم چون وعده کرده بود آنخلاف را انجام داد (نعوذ باللّه).در سورهٔ ممتحنه پس از نهی از مودّت مشرکان و دشمنان خدا، چنین آمده «قَدْ كٰانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرٰاهِيمَ وَ الَّذِينَ مَعَهُ، إِذْ قٰالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنّٰا بُرَآؤُا مِنْكُمْ وَ مِمّٰا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ، كَفَرْنٰا بِكُمْ وَ بَدٰا بَيْنَنٰا وَ بَيْنَكُمُ الْعَدٰاوَةُ وَ الْبَغْضٰاءُ أَبَداً حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ، إِلّٰا قَوْلَ إِبْرٰاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَ مٰا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ» ممتحنه ۴.یعنی در عمل ابراهیم و پیروانش برای شما سرمشق خوبی هست، آنگاه که بقومشان گفتند: ما از شما و آنچه سوای خدا میپرستید بیزاریم، بشما کفر میورزیم و همیشه میان ما و شما، عداوت و کینه‌توزی هست تا بخدای تنها، ایمان بیاورید (میان آنها ربطی نماند) مگر سخن ابراهیم که بپدرش گفت: از خدا برای تو آمرزش خواهم خواست و جز این در قبال خدا برای تو کاری نتوانم کرد.دفعهٔ دیگر، آیه و ترجمه آنرا بدقّت بخوانید. در این کریمه «إِلّٰا قَوْلَ إِبْرٰاهِيمَ» استثناء است از مضمون جملهٔ فوق، که

همان جدائی و بیزاری و عداوت و عدم الفت باشد و بعبارت اخری از کلمهٔ «إِذْ قالُوا لِقَوْمِهِمْ» تا «ما أَمْلِكَ لَكَ مِنَ اللّهِ مِنْ شَيْءٍ» یعنی مجموع مستثنی و مستثنی منه، توضیح و تفصیل «اسوهٔ» در صدر آیه است. و خلاصهٔ مطلب این است: شما هم باید مانند ابراهیم و تابعانش از مشرکان جدا شوید و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۷۹

آنها را دوست ندارید و باید بگوئید: همیشه میان ما و شما عداوت و کینه هست. فقط از این جدائی و عداوت قول ابراهیم را استثناء میکنم که بپدرش گفت: برای تو از خدا آمرزش خواهم خواست. شما هم با وجود عداوت، میتوانید برای مشرکان آمرزش بخواهید چنانکه او خواست. و بعبارت دیگر، مانند ابراهیم باشید هم در عداوت با مشرکان و هم در خواستن توفیق ایمان برای آنها. و بتعبیر سوّم: ابراهیم برای شما سر مشق خوبی است هم در عداوت مشرکان و هم در استغفار برای آنان.دلیل دیگر این مطلب آن است که در ذیل آیات فوق آمده «لا يَنْهاكُمُ اللّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» ممتحنه: ۸.یعنی خدا شما را از نکوئی کردن و انصاف ورزیدن با کسانیکه در کار دین با شما جنگ نکرده و از دیارتان بیرون ننموده‌اند، منع نمیکند آزر مشرک بود ولی در کار دین با ابراهیم جنگ نکرده بود «۱» و او را از خانه بیرون ننموده بود، چه مانعی داشت که آنحضرت با او نکوئی کند و کدام نکوئی بالاتر از آنست که بگوید: خدایا باو توفیق ایمان بده و بیامرز. مگر حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در حق مشرکان نمیگفت: «اللّهمّ اهد قومی فانّهم لا یعلمون» . بسیار بسیار عجیب است که مفسّران شیعه و سنّی «إِلّا قَوْلَ إِبْراهِيمَ» را از «أُسْوَةٌ» استثناء گرفته و گفته‌اند: مقصود این است که از ابراهیم پیروی کنید مگر در استغفار برای پدرش، برای نمونه بتفسیر مجمع البیان، صافی، کشّاف جلالین، ابن کثیر، طنطاوی، مراغی فخر رازی، طبری، درّ منثور، ابو الفتوح و منهج الصادقین، رجوع کنید خواهید دید که استثناء را از «أُسْوَةٌ» گرفته و گفته‌اند: یعنی از ابراهیم پیروی کنید مگر در استغفار برای پدرش که در این کار نباید

(۱) مگر آنکه مخالفت او را با ابراهیم، جنگ حساب کنیم با وجود آن باز استغفار مانعی نداشت

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۸۰

از وی پیروی نمائید زیرا او این عمل را روی وعده‌ایکه داده بود، کرد.بیضاوی در تفسیر آیه ۱۱۴ از سورهٔ توبه چنانکه در سابق گفتیم مطلب را خوب درک کرده و گفته است: آیه بر جواز استغفار برای مشرکان دلالت دارد و اشکال قول ابراهیم با آن دفع میشود. ولی در سورهٔ ممتحنه، مطلب را از یاد برده و استثناء را از «أُسْوَةٌ» گرفته و میگوید نباید در استغفار بابراهیم تأسّی کنید.این مفسّران نامی در صورت صحّت کلامشان، لازم میاید که ابراهیم علیه السّلام خلاف شرع کرده باشد و مطلب این میشود که: از ابراهیم تأسّی کنید مگر در این عمل که کاری بر خلاف دستور خدا بود.اگر گویند: وعده کرده بود، میبایست بوعدهٔ خود عمل کند! گوئیم: مگر وعده، خلاف شرع را شرعی میکند!؟ و آنگهی وعدهٔ خلاف شرع را چرا میکرد؟! اگر گویند: این عمل در شریعت آنحضرت جایز بود و در شرع اسلام نسخ شده است! گوئیم: از کجا؟! بضرورت قرآن دین ما همان دین حنیف ابراهیم است قُلْ صَدَقَ اللّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً» آل عمران: ۹۵ «ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً» نحل: ۱۲۳.شکر خدا را که الهام بخشید این حقیقت ارزنده را از قرآن مجید با مقایسهٔ آیات بدست آوردیم، آنچه قرنها بر مفسّران پوشیده مانده بود روشن گردید، و معلوم شد که ابراهیم علیه السّلام در همه کار مقتدا و سر مشق ماست حتی در استغفار برای مشرک.دیگر لازم نیست سخنی بگوئیم که مستلزم ناروا برای آنحضرت باشد.ابراهیم بآزر وعده کرد، آن وعده جایز و شرعی بود و بهمان وعده عمل کرد، آنهم جایز بود، ما هم میتوانیم در این کار بر آن پیامبر بزرگ تأسّی نمائیم سلام بر او.

أزّ؛ ج ۱، ص: ۸۰

أزّ: تحریک شدید «أَنَّا أَرْسَلْنَاقاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸۱الشَّیٰاطِینَ عَلَی الْکٰافِرِینَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا» مریم: ۸۳ یعنی ما شیاطین را برای کافران فرستادیم، آنها را بشدّت تحریک میکنند و بر اعمال خلاف وا میدارند، از مفردات راغب بدست میاید که قید شدید در تحریک ملحوظ است گویند: ازّت القدر ای اشتدّ غلیانها». قاموس آنرا مطلق تحریک و غلیان معنی کرده است.در نهایه هست «کان الذی ازّ عایشهٔ علی الخروج ابن الزبیر، ای حرّکها و حملها علی الخروج» یعنی ابن زبیر بود که عایشه را بر خروج بجنگ جمل تحریک کرد:

أزَف:؛ ج ۱، ص: ۸۱

أزَف: نزدیک شدن وقت «أَزِفَتِ الْآزِفَةُ» النجم: ۵۷ یعنی نزدیک شونده نزدیک شد. مراد روز قیامت است. و نیز عجله، و خوب شدن زخم معنی شده است، راغب گوید در آن، گذشته از نزدیکی، ضیق وقت نیز مراد است. «وَ أَنْذِرْهُمْ یَوْمَ الْآزِفَةِ» غافر ۱۸، آنها را از روز نزدیک شونده بترسان، روز قیامت از نظر واقع نزدیک و نزدیک شونده است، گر چه ما آنرا دور میدانیم «إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَرٰاهُ قَرِیباً» معارج: ۶ «اقْتَرَبَ لِلنّٰاسِ حِسٰابُهُمْ وَ هُمْ فِی غَفْلَةٍ» انبیاء: ۱

أَسْر:؛ ج ۱، ص: ۸۱

أَسْر: بستن. حبس. گرفتار کردن. ناگفته نماند معنی جامع همان بستن و بسته شدن است. اسیر را از آنجهت اسیر گویند که گرفتار و بسته شده است أُساری جمع اسیر است یعنی گرفتار شدگان و «تَأْسِرُونَ فَرِیقاً» احزاب: ۲۶ یعنی قسمتی را اسیر و گرفتار میکنید «اسراء» نیز جمع اسیر است «نَحْنُ خَلَقْنٰاهُمْ وَ شَدَدْنٰا أَسْرَهُمْ» انسان: ۲۸ یعنی ما آنها را آفریدیم و ترکیب وجودشان را محکم کردیم، میان اعضاء بدن، اتصال و همبستگی هست ما آن پیوند را محکم کردیم آنانکه «اسر» را در آیهٔ فوق، خلقت معنی کرده‌اند، مرادشان باید همان اتصال و ترکیب باشد.

إسرائیل:؛ ج ۱، ص: ۸۲

إسرائیل: این کلمه بنقلی اسم دوّم حضرت یعقوب و بنقلی لقب آنحضرت است. بنظر میاید که

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۸۲

لقب درست باشد، زیرا اثبات دو اسم برای یکنفر محتاج مؤنه است.فرید وجدی در دائرهٔ المعارف آورده گویند: معنای آن بندهٔ خدا و برگزیدهٔ خداست، «ایل» خدا «اسری» بنده. در المنار گوید: اسرائیل را امیر مجاهد مع اللّه گفته‌اند.این کلمهٔ ۴۳ بار در قرآن مجید آمده است، ۴۱ بار بلفظ «بنی اسرائیل».مراد از بنی اسرائیل، فرزندان دوازده گانه حضرت یعقوب و اولاد آنهاست که بقوم یهود معروف‌اند.در قرآن داستانهای مفصّلی دارند که مقداری از آنها در «یهود» خواهد آمد انشاء اللّه.

أساس:؛ ج ۱، ص: ۸۲

أساس: اصل. پایه. گویند «أسّس بنیانه» یعنی برای ساختمانش پایه قرار داد «أَسَّسَ بُنْیٰانَهُ عَلیٰ تَقْویٰ مِنَ اللّٰهِ» توبه: ۱۰۹ بنای خویش را بر پرهیز کاری پایه نهاد، یعنی اصل و پایهٔ بنای او تقوی است «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْویٰ» توبه: ۱۰۸ مسجدیکه بر تقوی پایه گذاری شده، پایهٔ آن تقوی است. این کلمهٔ بصورت ماضی معلوم و مجهول فقط سه بار در کلام اللّه استعمال شده و هر سه در سورهٔ توبه آیه ۱۰۸- ۱۰۹ واقع است.لازم نیست، پایه و اصل، مادّی باشد بلکه اعمّ است چنانکه در دو آیهٔ فوق، پایهٔ معنوی مراد است.

أَسَف:؛ ج ۱، ص: ۸۲

أَسَف: حزن. غضب. در مجمع گوید: اسف بمعنی شدّت غضب است، بمعنی اندوه نیز میاید.بنا بقول راغب: منشاء اسف، حسّ انتقام است، اگر انتقام نسبت بضعیف باشد اسف بصورت غضب متجلّی میشود (و معنای غضب میدهد) و هر گاه نسبت بقوی باشد بصورت اندوه ظاهر میگردد انتهی.بنا بر این میشود که بمعنی غضب باشد نظیر «فَلَمّا آسَفُونا انْتَقَمْنا مِنْهُمْ» زخرف: ۵۵، چون ما را بخشم آوردند از آنها انتقام گرفتیم. و میشود بمعنی اندوه باشد مثل «فَلَعَلَّکَ باخِعٌ نَفْسَکَ ... أَسَفاً» کهف: ۶ شاید تو از اندوه خودت را هلاک کننده‌ای اسِف بکسر (س) صفت

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۸۳

مشبهه است بمعنی اندوهگین «رَجَعَ مُوسی إِلی قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً» اعراف: ۱۵۰ موسی بسوی قوم خویش خشمگین و اندوهناک برگشت. در هنگام اندوه و تأسف از فوت چیزی گویند: یا اسفی، مثل «وَ قالَ یا أَسَفی عَلی یُوسُفَ» یوسف، ۸۴ ای دریغ از یوسف.

إِسمعیل:؛ ج ۱، ص: ۸۳

إِسمعیل: نام دو نفر از پیامبران است.۱- اسمعیل پسر ابراهیم علیه السّلام.۲- اسمعیل از پیامبران بنی اسرائیل. باید دانست که بعضی‌ها اسمعیل را یک نفر دانسته. و گفته‌اند اسمعیل پسر ابراهیم همان اسمعیل صادق الوعد است. و بعضی احتمال داده‌اند که صادق الوعد از آنجهت است که پدرش گفت: در خواب می‌بینم تو را قربانی میکنم. او بپدرش گفت: این کار را بکن من صبر خواهم کرد و وقت عمل بوعدهٔ خود وفا کرد. [اسمعیل نام دو پیامبر] ولی با استمداد از آیات قرآن خواهیم دید که اسمعیل نام دو نفر از پیامبران است و اسمعیل صادق الوعد غیر از اسمعیل بن ابراهیم است که همواره با ابراهیم ذکر شده مثل «وَ عَهِدْنا إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ أَنْ طَهِّرا بَیْتِیَ» بقره: ۱۲۵ «وَ إِذْ یَرْفَعُ إِبْراهِیمُ الْقَواعِدَ مِنَ الْبَیْتِ وَ إِسْماعِیلُ» بقره: ۱۲۷ «نَعْبُدُ إِلهَکَ وَ إِلهَ آبائِکَ إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ» بقره: ۱۳۳ «وَ ما أُنْزِلَ إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ» بقره: ۱۳۶ و نیز آیه ۱۴۰ بقره و ۸۴ آل- عمران و ۱۶۳ نساء و ۳۹ سورهٔ ابراهیم.و اسمعیل دیگر در ردیف انبیاء بنی اسرائیل و غیره آمده نظیر «وَ زَکَرِیّا وَ یَحْیی وَ عِیسی وَ إِلْیاسَ کُلٌّ مِنَ الصّالِحِینَ وَ إِسْماعِیلَ وَ الْیَسَعَ وَ یُونُسَ وَ لُوطاً وَ کُلًّا فَضَّلْنا عَلَی الْعالَمِینَ» انعام: ۸۶- ۸۷ «وَ إِسْماعِیلَ وَ إِدْرِیسَ وَ ذَا الْکِفْلِ کُلٌّ مِنَ الصّابِرِینَ» انبیاء: ۸۵ «وَ اذْکُرْ إِسْماعِیلَ وَ الْیَسَعَ وَ ذَا الْکِفْلِ وَ کُلٌّ مِنَ الْأَخْیارِ» ص ۴۸، این مؤید آنست که این دو نفر غیر همانند.گذشته از این: در یک محلّ از قرآن، اسمعیل فرزند ابراهیم و

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۸۴

یعقوب خوانده شده و پر روشن است که اسمعیل بن ابراهیم از اولاد یعقوب نیست بلکه عموی آنحضرت است.در سورهٔ مریم از اوّل تا آیهٔ ۵۸ هشت نفر از پیامبران، زکریّا، یحیی، عیسی، ابراهیم، موسی، هارون، اسمعیل و ادریس ذکر شده و سپس چنین آمده «أُولئِکَ الَّذِینَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَیْهِمْ مِنَ النَّبِیِّینَ مِنْ ذُرِّیَّةِ آدَمَ وَ مِمَّنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ وَ مِنْ ذُرِّیَّةِ إِبْراهِیمَ وَ إِسْرائِیلَ» یعنی پیامبرانیکه در این سوره یاد شدند، همه از اولاد این چهار نفرند، آدم، نوح ابراهیم و اسرائیل. در این آیه «مِنْ ذُرِّیَّةِ آدَمَ» شامل هر هشت نفر است است که گفته شد. و کلمهٔ «مِمَّنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ» شامل هفت نفر منهای ادریس است که گفته‌اند: ادریس، جدّ حضرت نوح بود (دائرة المعارف وجدی) و داخل در «مِمَّنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ» نیست. آنوقت، اسرائیل با «واو» بر ابراهیم عطف شده و نشان میدهد که شش نفر بقیّه که اسمعیل نیز از آنهاست همه از اولاد ابراهیم و اسرائیل‌اند، یعنی هر که از آنها، فرزند ابراهیم است فرزند اسرائیل نیز است علی هذا بقیّه که زکریا، یحیی، عیسی، موسی، هارون و اسمعیل بوده باشند هم فرزند ابراهیم و هم فرزند اسرائیل‌اند، پس اسمعیل در عین حال که فرزند ابراهیم بود فرزند اسرائیل نیز بود. و در نتیجه این اسمعیل غیر از اسمعیل بن ابراهیم است و گر نه برای عطف

بواو در آیه محمل درستی نخواهد داشت.ناگفته نماند در تفسیر برهان ذیل آیه «إِنَّهُ كانَ صادِقَ الْوَعْدِ» هشت روایت هست که اسمعیل صادق الوعد غیر از اسمعیل بن ابراهیم است و در بعضی احادیث او را اسمعیل بن حزقیل نقل کرده‌اند.راجع باسمعیل بن ابراهیم آنچه در قرآن آمده از این قرار است.۱- او پیغمبر بود «وَ ما أُنْزِلَ إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ» بقره ۱۳۶، آیهٔ ۸۴ آل عمران و ۱۶۳ نساء نیز در

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۸۵

همین مضمون است.۲- او در بنای کعبه با پدرش شرکت کرد بقره: ۱۲۷ و همو بود که راضی شد پدرش او را در راه خدا قربانی کند (که در ابراهیم گذشت) گذشته از روایات اهل بیت علیهم السّلام قرآن خود شاهد است که ذبیح او بود نه برادرش اسحق، در سورهٔ صافّات پس از نقل داستان مفصل قربانی میگوید «وَ بَشَّرْناهُ بِإِسْحاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ» این آیه بدست میدهد که اسحق در آنروز هنوز متولد نشده بود و مژدهٔ ولادت وی پس از جریان قربانی بابراهیم داده شد. پس از نوشتن این استدلال دیدم عین آنرا امام صادق علیه السّلام در روایتی که در المیزان از فقیه نقل شده بیان فرموده‌اند و نیز در بحار ج ۱۲ ص ۱۲۹ از حضرت رضا علیه السّلام نقل گردیده است.برای تکمیل بحث به بحار (ج ۱۲ ص ۱۲۳) طبع جدید رجوع شود در اصول کافی ج ۱ باب مشیت و اراده حدیث چهارم ذبیح را اسحق گفته. علامهٔ طباطبائی در ذیل آن فرموده: این خلاف اخبار متظافر شیعه است.امّا اسمعیل صادق الوعد، سه دفعه با ادریس و یسع ذکر شده چنانکه گذشت و خدا او را در آن سه محلّ تعریف کرده که از بندگان صابر و برگزیده است و بر عالمیان فضیلت دارد. و نیز در بارهٔ او فرموده «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِسْماعِيلَ إِنَّهُ كانَ صادِقَ الْوَعْدِ وَ كانَ رَسُولًا نَبِيًّا وَ كانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ وَ كانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا» مریم ۵۴- ۵۵.یعنی در این کتاب یاد کن اسمعیل را که صادق الوعد و پیامبر بلند پایه بود، کسان خود را بنماز خواندن و زکوهٔ دستور میداد و نزد پروردگارش پسندیده بود.در قرآن مجید کلمهٔ «اهل» چون بشخص اضافه شود مثل: أَهْلِي* و أَهْلَهُ*، اغلب بمعنی کسان و خانواده آمده علی هذا از جملهٔ «يَأْمُرُ أَهْلَهُ» میشود استفاده کرد که او فقط بخانواده‌ی خود پیغمبر بود

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۸۶

و اگر مراد از اهل، قوم باشد باید گفت: که قوم او از یک خانواده بوده‌اند، در المیزان کلمهٔ «أَهْلَهُ» را بخواصّ که کسان و عشیره و قوم باشد معنی کرده است ولی با مراجعه بقرآن خواهیم دید که «اهل» در موقع اضافه بشخص چنین معنای وسیعی ندارد، مگر بنا بر مطلبی که در «اهل» خواهد آمد و در آن صورت بمعنی مطلق پیروان خواهد بود خواه از کسان باشد یا نه.امّا باید گفت که رسالت آن حضرت عامّ بود و آیهٔ «يَأْمُرُ أَهْلَهُ» ناظر بمطلبی مخصوص است چنانکه در بارهٔ حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله آمده «وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» شعراء ۲۱۴ «وَ أْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْها» طه: ۱۳۲ با آنکه انذار و امر آن حضرت شامل عموم بود و اینها خطابهای مخصوص‌اند و مانع از عموم رسالت نیستند.در احادیث شیعه و اهل سنّت هست که: این پیامبر عظیم الشأن بشخصی وعده داد که در مکانی حاضر شود، آنشخص نیامد، اسمعیل روی وعدهٔ خود یکسال در آنجا منتظر ماند بدین جهت صادق الوعد لقب یافت. و نیز روایت شده که سه روز منتظر ماند. حدیث یکسال در تفسیر برهان بسند ضعیف از امام رضا علیه السّلام و در مجمع البیان مرسلا از امام صادق علیه السّلام منقول است و در کافی باب الصدیق و اداء الامانهٔ حدیثی بسند حسن نقل شده و در آن هست «فَانْتَظَرَهُ فی ذٰلِكَ الْمَكانِ سَنَةً» نا گفته نماند، انتظار نشستن یکسال تمام، بعید است و از نظر عرف و عقل خوب نیست مثلا کسی یکسال تمام در محلّی بنشیند، وسائل خورد و خوابش را بآنجا بیاورد، بخورد بخوابد، کار نکند و هر که از آنجا بگذرد، بگوید: منتظر فلانی هستم چون بوی وعده داده‌ام، چنین کاری خیلی بعید است و در خور شأن یک پیامبر نیست.قهرا مراد آن است که مدت یکسال مراقب آن محل بود و گاه گاه بآنجا

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۸۷

سر میزد و یا کسی میفرستاد که شخص موعود آمده است یا نه؟.

أَسن:؛ ج ۱، ص: ۸۷

أَسن: (بر وزن فرس و فلس) تغییر یافتن، گویند: «أسن الماء» یعنی آب متغیّر شد. در قاموس و اقرب الموارد مطلق تغیّر آب و در نهایه و مفردات تغیّر بوی آن نقل شده «آسن»: آبیکه رنگ و طعم آن تغییر یافته (قاموس) «فِیهٰا أَنْهٰارٌ مِنْ مٰاءٍ غَیْرِ آسِنٍ» محمد: ۱۵ یعنی در بهشت نهرهایی است از آب تغییر نا پذیر.باید گفت: مراد مطلق عدم تغیّر است، نه فقط بوی آن. بهشت جای خلود و دوام است و مقتضای خلود، عدم تغیّر است.زیرا اصل کهولت از اشیاء در آنجا برداشته شده است.

أَسو:؛ ج ۱، ص: ۸۷

و اسوه: سر مشق، مقتدا. در مفردات گوید: آن بخوب و بد هر دو شامل است لذا در قرآن با کلمهٔ «حسنهٔ» توصیف شده است «لَقَدْ کٰانَ لَکُمْ فِی رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» احزاب: ۲۱ یعنی در اعمال و اقوال رسول خدا برای شما سر مشق خوبی هست. این کلمه سه بار در قرآن مجید آمده است یکی آیهٔ فوق و دومی و سومی در سورهٔ ممتحنه آنجا که سر مشق و مقتدا بودن ابراهیم علیه السّلام بیان شده است. در اقرب الموارد گوید: «الاسوهٔ: القدوهٔ».

أَسی:؛ ج ۱، ص: ۸۷

أَسی: حزن. اندوه «فَلٰا تَأْسَ عَلَی الْقَوْمِ الْکٰافِرِینَ» مائده: ۶۸ بر قوم کافر غصه مخور. راغب گوید: حقیقت آن تعقیب چیز فوت شده است بحزن و اندوه «لِکَیْلٰا تَأْسَوْا عَلیٰ مٰا فٰاتَکُمْ» حدید: ۲۳ تا بر آنچه از شما فوت شده غصه نخورید «فَکَیْفَ آسیٰ عَلیٰ قَوْمٍ کٰافِرِینَ»: اعراف ۹۳ چگونه بر قوم کافر اندوهگین شوم. در لغت آمده: «اسی علیه: حزن».

أَشِر:؛ ج ۱، ص: ۸۷

أَشِر: (بر وزن کتف) خود پسند. متکبر. طاغی. راغب گوید آن شدت بطر است. بطر: طغیان و خود گم کردنی که از وفور نعمت و قدرت ناشی میشود. «بَلْ هُوَ کَذّٰابٌ

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۸۸

أَشِرٌ. سَیَعْلَمُونَ غَداً مَنِ الْکَذّٰابُ الْأَشِرُ» قمر: ۲۵- ۲۶ بلکه او (پیغمبر) دروغگوی متکبّر است فردا. حتما میدانند دروغگوی متکبّر کیست.این کلمه فقط دو بار در قرآن یافت میشود.

إِصْر:؛ ج ۱، ص: ۸۸

إِصْر: سنگینی. پیمان. گناه (قاموس) در مفردات گره زدن (عقد الشیء) و حبس بقهر گفته است و نیز گفته‌اند: سنگینی که صاحبش را اصر یعنی حبس و بی حرکت میکند.نا گفته نماند: این معانی بهمدیگر نزدیک‌اند و معنی جامع همان سنگینی است. پیمان یکنوع سنگینی و قبول مسئولیت، و گناه نیز یکنوع سنگینی است. در آیهٔ «أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلیٰ ذٰلِکُمْ إِصْرِی» آل عمران: ۸۱ بمعنی پیمان است یعنی: آیا اعتراف کردید؟ و بر آن، پیمان مرا گرفتید؟و در شریفهٔ «وَ لاٰ تَحْمِلْ عَلَیْنٰا إِصْراً» بقره: ۲۸۶ بمعنی سنگینی است یعنی تکلیف سنگین بر ما بار مکن، در حالات حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم آمده «وَ یَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلاٰلَ الَّتِی کٰانَتْ عَلَیْهِمْ» اعراف: ۱۵۷ یعنی از آنها سنگینی و اغلالشان را بر میدارد و بشریعت آسان و طبیعی راهنمائی میکند.

أَصْل:؛ ج ۱، ص: ۸۸

أَصْل: ریشه. پایه. «كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُها ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِي السَّماءِ» ابراهیم: ۲۴، کلمهٔ پاک همچون درخت پاکی است که ریشهٔ آن ثابت و شاخه‌اش در هواست جمع آن اصول است «أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها» حشر: ۵.

أَصِيل:؛ ج ۱، ص: ۸۸

أَصِيل: وقت ما بعد عصر تا مغرب (اقرب الموارد) «وَ سَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا» احزاب: ۴۲ او را بامداد و آخر روز تسبیح گوئید. جمع آن در قرآن فقط آصال استعمال شده «يُسَبِّحُ لَهُ فِيها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ رِجالٌ» نور: ۳۶ برای خدا در آن خانه‌ها بامدادان و پسینان مردانی تسبیح گویند «اصیل» چهار بار و «آصال» سه بار در قرآن آمده است.

أُفّ:؛ ج ۱، ص: ۸۸

أُفّ: «فَلا تَقُلْ لَهُما أُفٍّ»

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۸۹

اسراء: ۲۳ در قاموس گوید: افّ کلمهٔ اظهار تنفّر است چون انسان چیزی را مکروه داشت در مقام اظهار کراهت میگوید: افّ، ابراهیم علیه السّلام در مقام اظهار تنفّر از بتان و بت پرستان گفت: «أُفٍّ لَكُمْ وَ لِما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» انبیاء: ۶۷.راغب گفته: افّ در اصل هر چیز تنفّر آور است از قبیل چرک و ناخن گرفته شده، و در مقام اظهار تنفّر بکار میرود، فقط سه بار در قرآن آمده است «بپدر و مادر اف مگو» یعنی از کارها و اعمال و رفتار آنها، اظهار تنفّر و ملالت نکن.

أُفُقْ:؛ ج ۱، ص: ۸۹

أُفُقْ: ناحیه. طرف. (قاموس نهایه، مفردات) «وَ لَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ» تکویر ۲۳ یعنی او را در ناحیهٔ روشن دید، جمع آن آفاق است یعنی اطراف. نواحی «سَنُرِيهِمْ آياتِنا فِي الْآفاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ» فصلت: ۵۳ آیات خود را در اطراف آسمانها و زمین و در وجودشان، بانها حتما مینمایانیم در نهج خطبهٔ ۹۰ هست: «و انّ الآفاق قد اغامت» اطراف ابر آلوده شده است:

إِفک:؛ ج ۱، ص: ۸۹

اشاره

إِفک: ساخته. برگرداندن چیزی از حقیقتش «وَ قالُوا هذا إِفْكٌ مُبِينٌ» نور: ۱۲ گفتند این، ساخته و دروغ آشکار است. دروغ را از آن افک گویند که از واقعیّتش برگردانده شده در جوامع الجامع فرموده، «الافک: ابلغ الکذب» و اصل آن از افک بمعنی برگرداندن است.در نهایه گفته است: «افکه یأفکه افکا: اذا صرفه عن الشیء و قلّبه» و در مفردات گوید: افک چیزی است که از حقیقتش برگردانده شده باشد (ساخته) نا گفته نماند این معنی جامع همه‌ی معانی است. در قرآن کریم بمعنی ساخته، دروغ و برگرداندن بکار رفته. مصدر و فعل آن بمعنی برگرداندن و اسم مصدرش بمعنی برگردانده شده (ساخته) است و فعل آن لازم و متعدّی هر دو آمده است «قالُوا أَ جِئْتَنا لِتَأْفِكَنا عَنْ آلِهَتِنا» احقاف: ۲۲، گفتند: آیا آمده‌ای تا ما را از خدایانمان

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۹۰

برگردانی؟ «أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ» اعراف: ۱۱۷ عصایت را بیانداز، پس آنگاه عصا، آنچه بدروغ می‌ساختند میگرفت، «وَيْلٌ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ» جاثیه: ۷، وای بر هر دروغساز گناهکار، افّاک صیغه مبالغه است. «قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ» منافقون: ۴، خدا آنها را بکشد از حق و خدا، بکجا برگردانده میشوند «إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ، يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ» ذاریات: ۸- ۹ ظاهر معنی آیه این است که: شما اهل مکّه در بارهٔ قرآن و آورندهٔ آن سخن گوناگون دارید: برگردانده میشود از ایمان بآن، هر که برگردانده شود از تفکّر و تدبّر صحیح. بنظر میاید که تقدیر آن چنین باشد «یؤفک عن الایمان بالقرآن. من افک عن التدبّر و التفکّر» مؤید این احتمال آیات ما قبل و ما بعد است که تفکّر در موجودات طبیعت را بمیان کشیده است. «وَ الْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى» النجم: ۵۳ «وَ جَاءَ فِرْعَوْنُ وَ مَنْ قَبْلَهُ وَ الْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ» حاقّه: ۹ مؤتفکات، در لغت بمعنی بادهائی است که از مسیر خود برمیگردند و محل وزیدن خود را عوض میکنند و یا زمینهائیکه زیر و رو میشوند. و ظاهرا مراد از آن در قرآن شهرهای ویران و زیر و رو شده است نظیر شهرهای لوط و غیره معنی آیهٔ اول: مؤتفکه (قراء زیر و رو شونده) را ساقط کرد.

[داستان افک]؛ ج ۱، ص: ۹۰

حدیث افک که در سورهٔ نور از آیه ۱۱ تا آیه ۲۶ بآن اشاره شده و از طرف خدا تکذیب گردیده و احکام و نصایحی نیز در آن ضمن، گفته شده است، دروغی بود که منافقان آنرا شهرت دادند و خاطر شریف حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را بدرد آوردند، آیات وحی آنرا تکذیب کرد و چند نفر از جمله عبد اللّه بن ابیّ، مسطح بن اثاثه، حسّان بن ثابت و حمنهٔ خواهر زینب دختر جحش در آن افتراء تازیانه خوردند (حدّ قذف) و قضیّه خاتمه

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹۱

یافت.و خلاصهٔ جریان چنانکه تفاسیر و تواریخ نوشته‌اند از این قرار بود حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله در یکی از جنگها زنش عایشه را با خود همراه برد وقت برگشتن که در منزلی نزول کرده بودند، عایشه گردن بند خود را گم کرد، برای پیدا کردن آن از لشگریان دور رفت، مسلمانان پنداشتند که او در کجاوهٔ خود است، شترش را حرکت دادند و رفتند، عایشه برگشت و دید لشگریان رفته‌اند، در همان جا نشست، یکی از مسلمانان بنام صفوان بن معطّل سلّمی که عقب مانده بود رسید و عایشه را شناخت شتر خود را خوابانید و او را سوار کرد و برد بی‌آنکه حرفی بزند، چون بلشگریان رسیدند، این ماجری برای منافقان و بعضی از مریض القلب‌ها عنوان شد و عایشه را نعوذ باللّه متهم بفجور با آن مرد کردند، و در این امر، عبد اللّه بن ابیّ رئیس منافقین از همه بیشتر آن را شهرت میداد، تا آیات قرآن این ساخته را تکذیب کرد.نگارنده: از نقل این داستان ناراحتم، و چون بعضی از مغرضین اهل سنّت نعوذ باللّه، شیعه را که از عایشه خوشش نمیاید، باین کار متّهم میکنند و میگویند: شیعه «نعوذ باللّه» بعایشه چنین نسبت میدهند از این جهت این را نوشتم و از طرف خودم و شیعهٔ اثنا عشریه میگویم: هر که بعایشه چنین نسبت بدهد او کافر و تکذیب کنندهٔ قرآن است، زیرا قرآن این نسبت را تکذیب کرده است.آری شیعه، عایشه را گناهکار میداند. زیرا با امام بر حق علی بن ابی طالب علیه السّلام بمبارزه برخاست و خون مسلمانان را بهدر ریخت و تا آخر عمر در عداوت آنحضرت پایدار ماند و آیه «فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا» تحریم: ۴ در بارهٔ او و حفصه نازل شد و غیر ذلک. ولی این کجا و آن نسبت بی‌اساس کجا؟ نعوذ باللّه.خداوند بعبد اللّه ابیّ لعنت کند که

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹۲

سبب آزردگی قلب نازنین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شد.

أُفُول:؛ ج ۱، ص: ۹۲

أُفُول: غروب کردن «فَلَمّٰا أَفَلَ قٰالَ لٰا أُحِبُّ الْآفِلِينَ» انعام: ۷۶ پس چون غائب شد (غروب کرد).گفت: غائب شونده‌ها را دوست ندارم. راغب آنرا غائب شدن آفتاب و ماه و ستارگان گفته ولی در قاموس و غیره اعمّ گرفته‌اند، در قاموس هست «أَفَلَ الرضيع: ذهب لبنها» فعل آن از باب ضرب و نصر و علم هر سه آمده. در نهج خطبهٔ: ۸۱ فرموده: «غرور حائل و ضوء آفل» .

أَكل:؛ ج ۱، ص: ۹۲

أَكل: خوردن و بر سبيل تشبيه گويند: آتش هيزم را خورد.يهود ميگفتند: «إِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ إِلَيْنٰا أَلّٰا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنٰا بِقُرْبٰانٍ تَأْكُلُهُ النّٰارُ» آل عمران: ۱۸۳ «أَكّٰالُونَ» مبالغه از اكل است «أكل» بضمّ اول و دوم بمعنى خوردنى است «تُؤْتِي أُكُلَهٰا كُلَّ حِينٍ» ابراهيم: ۲۵ يعنى خوردنى (ميوه) خود را هر زمان ميآورد.

أَلا:؛ ج ۱، ص: ۹۲

أَلا: آگاه باش. آگاه باشيد.حرف تنبيه است بر تحقق ما بعدش دلالت دارد مثل «أَلا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهٰاءُ» «أَلا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقٰاءِ رَبِّهِمْ» و نيز بمعنى عرض (طلب ملايم) و تحضيض (طلب شديد) مياید و مخصوص بجملهٔ فعليّه است مثل «أَ لٰا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ» و نيز بمعنى توبيخ و انكار و استفهام از نفى و تمنّى مياید و در چهار صورت اخير مخصوص جملهٔ اسميه است (اقرب الموارد).

أَلت:؛ ج ۱، ص: ۹۲

أَلْت: نقصان «وَ مٰا أَلَتْنٰاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» طور: ۲۱ از عملشان چيزى كمشان نكرديم، لازم و متعدى هر دو آمده است گويند: «ألت مالّه: نقصه و ألت الشيء: نقص». اين لفظ در قرآن فقط يكبار آمده است.

إِلف:؛ ج ۱، ص: ۹۲

إِلْف: (بر وزن علم) پيوند.جمع شدن با ميل و رغبت (مفردات) بايد دانست الفت جمع شدن مطلق نيست بلكه جمع شدنى است كه ميان اجزاء آن قبول و ميل و الفت باشد

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹۳

بهترين كلمه براى آن در فارسى «پيوند» است «كُنْتُمْ أَعْدٰاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» آل عمران: ۱۰۳ دشمنان بوديد ميان دلهاى شما پيوند داد. «ألفهٔ»: انس گرفتن و دوست داشتن «إيلاف» بمعنى الفت دادن مصدر باب افعال است در مجمع و كتب لغت هست: «آلفه ايلافا: جعله يألف». راغب آنرا مصدر باب تفعيل گرفته است «الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ» يعنى كسانيكه قلوبشان تأليف و جلب شده. مراد كسان غير اسلامى‌اند كه براى تأليف قلوب بآنها زكوهٔ داده ميشود.مسلمانان ضعيف العقول نيز از مؤلفهٔ قلوبهم‌اند چنانكه سيّد مرحوم در عروه فرموده است «لِإِيلٰافِ قُرَيْشٍ.إِيلٰافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتٰاءِ وَ الصَّيْفِ. فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ» قريش: ۱- ۳ لفظ لِإِيلٰافِ در اول آيه متعلق است به «فَلْيَعْبُدُوا» يعنى خداى اين خانه را عبادت كنند كه قريش را الفت داده و محترم كرده است بعقيدهٔ بعضى: آن متعلق است به «فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ» در سورهٔ ما قبل. يعنى براى الفت دادن بقريش اصحاب فيل را كوبيد.

أَلِف:؛ ج ۱، ص: ۹۳

أَلِف: الف، يا ساكن است كه بآن ليّنه گويند و يا متحرّك است كه بآن همزه گويند. راغب در مفردات گويد: بطور كلّى الف‌هائيكه (اعمّ از الف و همزه) براى اثبات معنائى ميايند سه نوعند. نوعى باول كلام داخل ميشوند و نوعى بوسط و نوعى بآخر

آن.نوع اول برای استخبار است نظیر «أَ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها» و برای مغلوب کردن مخاطب و غیر آن، مثل «أَ هُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ» و «أَ فَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخالِدُونَ» و برای تسویه نحو «سَواءٌ عَلَيْنا أَ جَزِعْنا أَمْ صَبَرْنا» و برای نفی و این همزه چون بر نفی داخل شود افادهٔ اثبات میکند و بالعکس نحو «أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ ...- أَ لَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحاكِمِينَ».نوعیکه در وسط میایند عبارتند از الف تثنیه و الف بعضی از جمع‌ها مثل مسلمان، مسلمات و مساکین

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹۴

نوعیکه در آخر واقع میشوند عبارتند از الف تأنیث مثل حبلی و بیضاء و الف ضمیر در تثنیه مثل «اذْهَبا إِلى فِرْعَوْنَ» و الفهائیکه بآخر آیات داخل میشوند همچنانکه در آخر ابیات میایند مثل «وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ...- فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا» لیکن این الف‌ها معنائی ندارند و فقط برای اصلاح لفظ وارد میشوند (مفردات باختصار).

أَلْف:؛ ج ۱، ص: ۹۴

أَلْف: (بر وزن عقل) هزار.از اسماء عدد است جمع آن در قرآن کریم الوف و آلاف بکار رفته است «وَ إِنَّ يَوْماً عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ» حجّ: ۴۷ یک روز نزد پروردگار مانند هزار سال است «خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ» بقره: ۲۴۳ «يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلاثَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ» آل عمران: ۱۲۴.

إِلّ:؛ ج ۱، ص: ۹۴

إِلّ: پیمان. قسم. قرابت.همسایه (قاموس) در قرآن مبین فقط بمعنی قرابت بکار رفته «لا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً» توبه: ۱۰ یعنی مشرکان در بارهٔ هیچ مؤمنی قرابت و پیمانی را رعایت نمیکنند. تنها دو بار در قرآن آمده است توبه: ۸- ۱۰.در قاموس هست که: الّ و ایل از اسماء اللّه میباشد ولی راغب در مفردات آنرا بی‌اساس میداند.

الّا:؛ ج ۱، ص: ۹۴

الّا: حرف استثناء است در اقرب الموارد گوید: الّا بر چهار وجه است ۱- استثناء ۲- صفت بمعنی غیر ۳- عاطفه بمعنی واو ۴- زائده.در آیه «فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلّا يَكُونَ لِلنّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلا تَخْشَوْهُمْ» بقره: ۱۵۰ مجمع البیان از ابو عبیده نقل میکند که «الّا» بمعنی واو عاطفه است و تقدیر آن «و لا الذین ظلموا» میباشد ولی این نا صواب است و الّا در جای خود واقع است النهایه، استثنا منقطع است، مشروح مطلب آنکه یهود در کتاب خود خوانده بودند: پیغمبر جدید، قبله را عوض خواهد کرد، چون قبله از بیت- المقدس بکعبه عوض شد، قرآن فرمود این تحوّل سبب آنست که

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹۵

مردم (یهود مثلا) بر علیه شما دلیلی نداشته باشند و بدانند که پیغمبر اسلام مطابق آنچه تورات گفته است عمل کرد، لیکن ستمکاران آنها قانع نخواهند شد، از آنها نترسید.آیهٔ دیگری که گفته‌اند الّا بمعنی واو است این آیه است «يا مُوسى لا تَخَفْ إِنِّي لا يَخافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ إِلّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ» نمل: ۱۰ و ۱۱ گفته‌اند: تقدیرش چنین است «لا يَخافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ إِلّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً».در تفسیر المیزان فرموده: آنچه میشود گفت- اللّه اعلم- این است که چون آیهٔ قبلی از ایمنی و عدم خوف مرسلین خبر داد، بنظر آمد که غیر مرسلین از اهل ظلم ایمنی ندارند و باید بترسند، آیه توبه کاران اهل ظلم را استدراک و استثناء کرد ... و منظور این است: لکن آنکه معصیت کرده و بعد توبه نموده نیز نباید بترسد. ناگفته نماند در این صورت عدم ترس بیگناهان نیز ضمنا مفهوم میشود.در مجمع البیان ذیل آیهٔ ۱۵۰ بقره از مبرّد نقل شده که: الّا هیچ وقت بمعنی واو

نمیاید.ناگفته نماند در قرآن مجید استثناء منقطع که بمعنی «لکن، ولی» است بسیار یافت میشود و اینکه گفته‌اند: استثناء منقطع در کلام فصیح نمیاید درست نیست در دو آیهٔ گذشته استثناء چنانکه دیدیم منقطع است و در کریمهٔ «مٰا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبٰاعَ الظَّنِّ» نساء: ۱۵۷ نیز منقطع است. و شاهد بسیار روشن این استثناء آیات ۴۰- ۷۴ ۱۲۸- ۱۶۰ سورهٔ صافّات است که همهٔ الّاها بمعنی «ولی و لکن» آمده و منقطع‌اند در مجمع و کشّاف تصریح شده که آن در «إِلّٰا مَنْ تَوَلّٰی وَ کَفَرَ» غاشیه: ۲۴ منقطع است.

الّتی:؛ ج ۱، ص: ۹۵

الّتی: اسم موصول و مؤنّث الّذی است. از جمع آن فقط در قرآن فقط اللّائی و اللّاتی بکار رفته مثل «إِنْ أُمَّهٰاتُهُمْ إِلَّا اللّٰائِی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹۶

وَلَدْنَهُمْ» مجادله: ۲ نیست مادران آنها مگر زنانیکه آنان را زائیده‌اند و نحو «وَ اللّٰاتِی تَخٰافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ» نساء: ۳۴ زنانیکه از نا فرمانیشان میترسید نصیحتشان کنید.

الَّذی:؛ ج ۱، ص: ۹۶

الَّذی: اسم موصول مذکّر جمع آن در قرآن فقط الذین آمده ناگفته نماند محلّ الّتی و الّذی، مادّهٔ (ل ت ی- ل ذ ی) بود چنانکه در اقرب الموارد است ولی ما ترتیب المعجم المفهرس را مراعات کردیم.

أَلَم:؛ ج ۱، ص: ۹۶

أَلَم: درد. راغب قید شدّت را نیز اضافه کرده است «ألیم» دردناک «لِلْکٰافِرِینَ عَذٰابٌ أَلِیمٌ» بقره: ۱۰۴ در مفردات و قاموس و اقرب- الموارد، الیم را بمعنی اسم فاعل (مؤلم) درد آور گرفته‌اند، ولی بهتر است بگوئیم صفت مشبهه است مثل شریف و دالّ بر دوام و ثبوت است خاصّه که عذاب اخروی با آن توصیف شده است، پس عذاب الیم یعنی عذاب دردناک دائم «فَإِنَّهُمْ یَأْلَمُونَ کَمٰا تَأْلَمُونَ» نساء: ۱۰۴ آنها رنج میبرند، درد زخم میکشند چنانکه شما رنج میبرید و درد میکشید.کلمهٔ الیم ۷۲ بار در قرآن آمده است (المعجم المفهرس).

إِلٰه:؛ ج ۱، ص: ۹۴

إِلٰه: معبود. مصدر آن بمعنی عبادت و حیرت آمده و اله مثل فعال مصدر بمعنی مفعول (مألوه) است (قاموس) گویند: «اله یأله: عبد» از باب منع یمنع (مفردات) و گویند: اله الها: تحیر» از باب علم یعلم (اقرب الموارد). پس اگر آنرا از اله بمعنی تحیّر بگیریم، خدا را از آنجهت اله گویند که عقول در درک ذات او متحیّر است و اگر از اله بمعنی عبادت بگیریم، از آنجهت اله گوئیم که او معبود است.راغب در مفردات گوید: حق آن بود که این کلمه جمع بسته نشود چون سوای خدا معبودی نیست، لیکن عرب باعتقاد خود که معبودهائی هست آنرا جمع بسته و گفته‌اند: آلهة.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹۷

این کلمه در قرآن دو محلّ استعمال دارد یکی در بارهٔ ذات باری تعالی مثل «وَ إِلٰهُکُمْ إِلٰهٌ وٰاحِدٌ لٰا إِلٰهَ إِلّٰا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِیمُ» بقره: ۱۶۳ دیگری در بارهٔ معبودهای دروغین که همه‌ی آنها را در مقام ذم و انکار نقل کرده است نظیر «الَّذِینَ یَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهاً آخَرَ فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ» حجر: ۹۶ و نظیر «أَ إِنَّکُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللّٰهِ آلِهَةً أُخْرىٰ» انعام: ۱۹ از آیهٔ «وَ مٰا کٰانَ مَعَهُ مِنْ إِلٰهٍ إِذاً لَذَهَبَ کُلُّ إِلٰهٍ بِمٰا خَلَقَ » ... مؤمنون: ۹۱ روشن میشود که معبود باید خالق باشد و جز خالق کسی حق ندارد معبود باشد فلذا معبود یکی است.

اللّه؛ ج ۱، ص: ۹۷

اشاره

اللّه: علم (اسم) خداوند تبارک و تعالی است، بعضی گویند اصل آن اله است، همزه‌اش حذف شده و الف و لام بر آن اضافه گشته و لام در لام ادغام گردیده است، صاحب قاموس گوید: اصحّ آنست که علم غیر مشتقّ است.باید دانست: در این کلمه صفت بخصوص از صفات حق تعالی منظور نیست و آن فقط علم ذات باری است، ولی التزاما بجمیع صفات خدا دلالت دارد و شاید از این جهت گفته‌اند: اللّه نام ذات واجب الوجودی است که جامع تمام صفات کمال است. این لفظ مبارک مجموعا دو هزار و هفتصد و دو بار در قرآن مجید آمده است پنج بار «اللّهم» و بقیّه «اللّه» (المعجم المفهرس).وجود حق تعالی و توحید او اساس دین مبین اسلام و تمام ادیان آسمانی است، هیچ دینی و هیچ دانشمندی، موقعیّت و عظمت و وجود و صفات خدا را مانند قرآن تعریف نکرده و نشان نداده است.

[خدائیکه قرآن تعریف میکند]؛ ج ۱، ص: ۹۷

۱: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ، لَمْ یَلِدْ وَ لَمْ یُولَدْ، وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ کُفُواً أَحَدٌ» بگو: او خدای بی‌همتاست خدای که مقصود همه است، نزاده و زائیده نشده، هیچکس همتای او نیست، نا گفته نماند چنانکه در «احد» گذشت: این کلمه فقط در ذات باری بمعنی وصفی استعمال

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹۸

گردیده است بنا بر این لازم است احد را در قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، بی همتا معنی کنیم، در این صورت، تمام سه آیه که بعد از آیهٔ اولی آمده است شرح احد میباشد. یعنی بی‌همتاست زیرا که مقصود همه است و زائیدن و زائیده شدن که از خواصّ تمام موجودات است، در او نیست و بالاخره هیچکس کفو و برابر او نیست راجع بمعنای صمد بآن ماده رجوع شود.این است خدائیکه قرآن معرّفی میکند یعنی خود خدا معرّفی میکند زیرا قرآن کلام خداست. از نظر علم و عقل و فطرت فقط این خدا قابل قبول است نه خدایان دروغین و نه خدائیکه ادیان تحریف شده میگویند.۲: خدا خالق و آفرینندهٔ تمام اشیاء و تمام جهان و جهانیان و تمام موجودات است. و جز او هر چه هست آفریدهٔ اوست «لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خالِقُ کُلِّ شَیْءٍ» انعام: ۱۰۲ «قُلِ اللَّهُ خالِقُ کُلِّ شَیْءٍ» رعد: ۱۶ «اللَّهُ خالِقُ کُلِّ شَیْءٍ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ وَکِیلٌ» زمر: ۶۲ «ذلِکُمُ اللَّهُ رَبُّکُمْ خالِقُ کُلِّ شَیْءٍ» غافر: ۶۲ «وَ خَلَقَ کُلَّ شَیْءٍ وَ هُوَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ» انعام: ۱۰۱.۳- تربیت تمام اشیاء و موجودات بدست اوست و او مربّی همه‌ی مخلوقات است «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ» فاتحه ۲- فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّماواتِ وَ رَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعالَمِینَ» جاثیه ۳۶ کلمه «رَبِّ الْعالَمِینَ» ۴۲ بار در قرآن آمده است. و خلاصه بند ۲ و ۳ این است که آفرینش و پرورش هر دو از خدا و در دست خداست و بتعبیر دیگر چنین است «أَلا لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ تَبارَکَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ» اعراف: ۵۴ بدان آفریدن و تدبیر و دستور فقط برای اوست، بلند مرتبه است خدا، که پرورش دهندهٔ مخلوقات است. در «ربب» خواهیم گفت که «ربّ» تربیت دهنده است.۴- خدا بر هر چیز قادر و تواناست و هیچ چیز از حیطهٔ قدرت و توانائی او بیرون نیست و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۹۹

او بر کار خود پیروز است «تَبارَکَ الَّذِی بِیَدِهِ الْمُلْکُ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ» ملک: ۱ «وَ اللَّهُ غالِبٌ عَلی أَمْرِهِ» یوسف: ۲۱، جملهٔ «هُوَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ» و «اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ» مجموعا ۳۴ بار در قرآن تکرار شده.۵- حیات و مرگ مطلقا در دست اوست، و اوست که حیات می‌بخشد و میمیراند «وَ اللَّهُ یُحْیِی وَ یُمِیتُ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ» آل عمران ۱۵۶ «إِنَّا لَنَحْنُ نُحْیِی وَ نُمِیتُ وَ نَحْنُ

الْوارِثُونَ» حجر: ۲۳، این دو تعبیر ۱۱ مرتبه در قرآن آمده است.۶- شروع آفرینش و اعادهٔ آن از او و بدست اوست، که آفریده و اوست که بعد از ویرانی، نظم جدید برقرار کرده و آفریدن را از سر میگیرد «یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ کَما بَدَأْنا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِیدُهُ وَعْداً عَلَیْنا إِنّا کُنّا فاعِلِینَ» انبیاء: ۱۰۴ روزی آسمانرا می‌پیچیم و جمع میکنیم. همانطور که طومار نوشته‌ها را میپیچد و جمع میکند.پس از آن همچون آفرینش اوّل، آفریدن را دوباره شروع میکنیم، این وعده بر ما حتمی است و ما آنرا عملی خواهیم کرد. «قُلِ اللّهُ یَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ» یونس: ۳۴.۷- او نور آسمانها و زمین است زندگی و حرکت و افاضه مطلقا از اوست «اللّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» نور: ۳۵.۸- او شریک و همتائی ندارد، خدائی و معبودی جز او نیست، فرزندی ندارد، کسی را بفرزندی انتخاب نکرده است «مَا اتَّخَذَ اللّهُ مِنْ وَلَدٍ وَ ما کانَ مَعَهُ مِنْ إِلهٍ» مؤمنون: ۹۱ «سُبْحانَهُ أَنْ یَکُونَ لَهُ وَلَدٌ» نساء: ۱۷۱ «لَمْ یَتَّخِذْ وَلَداً وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ شَرِیکٌ فِی الْمُلْکِ» اسراء: ۱۱۱.۹- او هر روز در کاری است.همه از او میخواهند، از او استمداد میکنند و دست نیاز بسوی او دراز کرده‌اند اگر چه عدّه‌ای متوجّه نیستند. «یَسْئَلُهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَأْنٍ» رحمن: ۲۹ هر که در آسمانها و زمین هست

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۰

حاجت خود را از او میخواهند، او هر روز در کار بخصوصی است.آیهٔ شریفه راجع باصل احتیاج و استمداد از خداست، بحکم آیهٔ «لِلّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» لقمان: ۲۶ و آیهٔ «یا أَیُّهَا النّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللّهِ وَ اللّهُ هُوَ الْغَنِیُّ» فاطر: ۱۵، بشر از خود چیزی ندارد، او مطلقا فقیر و محتاج است، در مقابل، هر چیز از خدا و ملک خدا و خدا غنیّ مطلق است، پس تمام مردم اعمّ از خدا شناس و غیره که برای رفع حاجت خود بوسائل مادّی متوسّل میشوند، بوسائل خدا متوسّل میشوند. و از خدا میخواهند، این آیه، نظیر آیه‌ی «وَ آتاکُمْ مِنْ کُلِّ ما سَأَلْتُمُوهُ» ابراهیم: ۳۴ است مردم همه چیز را از خدا نخواسته‌اند، بلکه خدا مطابق احتیاج واقعی آنها وسائل زندگی بوجود آورده است، این سئوال، سئوال فطری و واقعی است که همان احتیاج بوده باشد.و امّا «کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَأْنٍ» خداوند ربّ العالمین است، معنای ربوبیّت آنست که ربّ هر روز در کاری نظیر کار گذشته یا غیر آن بوده باشد مثل بنّاء که هر روز یکجور کاری در ساختمان، نظیر روز قبل یا غیر آنرا میکند تا بنای آن سر آید.تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل.۱۰- عزّت و ذلّت و گرفتن و عطا کردن در دست اوست، او پادشاهی میدهد و پادشاهی را می‌ستاند، اختیار در دست اوست، او شب را بروز و روز را بشب داخل میکند و زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون میاورد «قُلِ اللّهُمَّ مالِکَ الْمُلْکِ تُؤْتِی الْمُلْکَ مَنْ تَشاءُ وَ تَنْزِعُ الْمُلْکَ مِمَّنْ تَشاءُ وَ تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشاءُ، بِیَدِکَ الْخَیْرُ ... تُولِجُ اللَّیْلَ فِی النَّهارِ وَ تُولِجُ النَّهارَ فِی اللَّیْلِ وَ تُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ» آل عمران: ۲۶- ۲۷.همانطور که تمام نعمت‌ها را خدا میدهد، پادشاهی و حکمرانی را نیز او عنایت میکند، این دلیل نمیشود که پادشاه و حکمران هر چه

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۱

خواهد بکند و بگوید: خدا بمن داده است، چنانکه یکنفر پر زور و قهرمان نمیتواند همه را زیر مشت و لگد بیاندازد و بگوید: خدا این نیرو را بمن داده است، نیکو کار و بدکار بودن شخص، روی کاری است که میکند، پادشاه بودن یا مردم عادی بودن، دلیل عزّت و ذلّت و خوبی و بدی نیست، حساب عمل در میان است، معاویه‌ی مقتدر از همه بدتر، و ابو ذر فقیر از همه (نسبت بخودش) نیکوتر بود.۱۱- هدایت و گمراهی در دست او و در اختیار اوست، اوست که هدایت میکند و گمراه میگرداند ولی گمراه نمیکند مگر فاسقان را، اگر مردم ارادهٔ گمراهی کردند گمراه میکند، او بقلب کفّار مهر میزند که خود در اثر ادامه‌ی معاصی چنین خواسته‌اند «یُضِلُّ بِهِ کَثِیراً وَ یَهْدِی بِهِ کَثِیراً وَ ما یُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفاسِقِینَ» بقره: ۲۶ «إِنَّ اللّهَ یُضِلُّ مَنْ یَشاءُ وَ یَهْدِی إِلَیْهِ مَنْ أَنابَ» رعد: ۲۷ «وَ یُضِلُّ اللّهُ الظّالِمِینَ وَ یَفْعَلُ اللّهُ ما یَشاءُ» ابراهیم: ۲۷ «خَتَمَ اللّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ» بقره: ۷.قرآن همه چیز را از خدا و در دست خدا میداند، و بی پروا میگوید: که عزّت و ذلّت و ضلالت و هدایت از خداست، اما معیّن میکند که: کارهای خدا گزاف نیست و اینها

روی نظم و حساب دقیقی است، چنانکه فرمود «يُضِلَّ اللَّهُ الظّالِمِينَ» ابراهیم: ۲۷ «وَ ما يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفاسِقِينَ» بقره: ۲۶ آنها که ستم پیشه کرده‌اند، گمراهشان میکند، مشروح سخن در «ضلال» دیده شود.۱۲- او دانه را میشکافد، مرده از زنده و زنده را از مرده بیرون میاورد (از تخم بی‌حرکت و دانهٔ مرده و بی حرکت درختان و بوته‌ها و علفهای زنده بیرون میاورد، دوباره از آنها، تخم‌ها و دانه‌های مرده و بی‌حرکت خارج میکند) فقط او میگریاند، میخنداند، میمیراند، زنده میکند، نر و ماده را او آفریده خلقت آخرت نیز در دست اوست، او بی‌نیاز میکند، او عطا میکند، او

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۲

غذا میدهد، او مریض را شفا می‌بخشد انعام: ۹۰ نجم: ۴۳- ۴۸، شعراء: ۷۹- ۸۱.۱۳- روزی موجودات از او و در دست اوست، او رزّاق مطلق است «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ» ذاریات، ۵۸ «وَ كَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَ إِيّاكُمْ» عنکبوت: ۶۰ «وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» هود: ۶.۱۴- او باندازهٔ قدرت و توانائی انس و جنّ، تکلیف میکند و این قاعدهٔ کلّی تکلیف است «لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلّا وُسْعَهَا» بقره: ۲۸۶، این حقیقت پنج بار بدین صورت در قرآن تکرار شده است.۱۵- بازگشت همه بسوی اوست، خوبان و بدان همه بسوی او بر میگردند «كُلٌّ إِلَيْنا راجِعُونَ» انبیاء: ۹۳ ۱۶- کسانی و کارهائی که خدا دوست ندارد و از آنها بیزار است بقرار ذیل‌اند: «إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» بقره: ۱۹۰ «وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الْفَسادَ» بقره: ۲۰۵ «وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ كَفّارٍ أَثِيمٍ» بقره: ۲۷۶ «فَإِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْكافِرِينَ» آل عمران: ۳۲ «وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الظّالِمِينَ» آل عمران: ۵۷ «إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ مُخْتالًا فَخُوراً» نساء: ۳۶ «إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ خَوّاناً أَثِيماً» نساء: ۱۰۷ «وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ» مائده: ۶۴ «إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» اعراف: ۳۱ «إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ» نحل: ۲۳ «إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ» قصص: ۷۶.۱۷- آنانکه خدا دوستشان دارد بقرار زیراند: نیکو کاران «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» بقره: ۱۹۵ توبه کاران: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوّابِينَ» بقره: ۲۲۲ پاکیزه‌ها: «وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ» بقره: ۲۲۲ پرهیزکاران: «فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ» آل عمران: ۷۶ بردباران: «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصّابِرِينَ» آل عمران: ۱۴۶ توکّل کنندگان: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» آل- عمران ۱۵۹ دادگران: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» مائده: ۴۲

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۳

جنگجویان در راه خدا: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ» صفّ: ۴ ۱۸- قرآن در بارهٔ اثبات وجود خدا و توحید او، بیشتر برهان نظم را که دلیل قطعی شعور و درک و عقل است، پیش میکشد، آری برای اثبات حق تعالی و یگانگی او، برهان نظم بهترین برهان و عموم فهم است.۱۹- اسماء حسنی را که نامهای- مخصوص خدا باشند در «حسنی» مطالعه فرمائید.

اللّهمّ:؛ ج ۱، ص: ۱۰۳

اللّهمّ: اصل آن یا اللّه است، حرف نداء از اوّلش حذف شده، و میم مشدّد در آخر جای آنرا گرفته است، در قرآن فقط در معنای نداء بکار رفته، در زبان عرب بمعنای تمکین جواب و استثناء نیز استعمال شده است، و در قرآن مجید فقط پنج بار آمده است.

أَلْو:؛ ج ۱، ص: ۱۰۳

أَلْو: (بر وزن فلس) تقصیر.کوتاهی (مفردات). «لا تَتَّخِذُوا بِطانَةً مِنْ دُونِكُمْ لا يَأْلُونَكُمْ خَبالًا» آل عمران: ۱۱۸، یعنی از غیر خودتان همراز مگیرید که در تباهی شما کوتاهی نمیکنند «وَ لا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَ السَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبى وَ الْمَساكِينَ» نور، ۲۲ صاحبان فضل و وسعت کوتاهی نکنند از اینکه بنزدیکان و مساکین چیزی بدهند، کلمهٔ «يَأْتَلِ» را در آیه، قسم خوردن معنی کرده‌اند ولی معنای اوّلی بهتر است، گر چه «ائتلی» بمعنی قسم خوردن آمده است، زیرا حفظ وحدت معنی بهتر است و اثبات اشتراک دشوار میباشد.ناگفته نماند: مادهٔ الو را از باب نصر ینصر و افتعال و تفعیل بمعنی تقصیر و کوتاهی گرفته‌اند، و از باب افعال

و تفعّل و افتعال قسم خوردن معنی کرده‌اند (اقرب الموارد) در مفردات گوید: «لَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ» میشود از باب افتعال باشد بمعنی تقصیر، و میشود از آلیت باشد بمعنی قسم خوردن.در المیزان ذیل آیهٔ مذکور گفته: ایتلاء بمعنی تقصیر، ترک،

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۴

و قسم خوردن است و هر سه معنی در آیه خالی از تناسب نیست، و معنی آیه این است صاحبان فضل و وسعت از دادن، تقصیر و کوتاهی نکنند، یا عطا کردن را ترک نکنند و یا قسم نخورند که چیزی ندهند.

ایلاء:؛ ج ۱، ص: ۱۰۴

ایلاء: قسم خوردن. ایلاء در فقه اسلامی آنست کسی قسم بخورد که بزن خود نزدیکی نخواهد کرد، زن او ۴ ماه حق اعتراض ندارد، پس از چهار ماه اگر بحاکم رجوع بکند، حاکم شوهر او را میان دو چیز مخیّر میکند، و آن اینکه یا طلاق بدهد و از زن جدا شود و یا کفّاره بدهد و بزن خود برگردد، در صورت امتناع وی را زندانی میکند، تا یکی از دو کار را اختیار نماید (شرایع) «۱» قرآن مجید فرموده «لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ، فَإِنْ فاؤُ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ، وَ إِنْ عَزَمُوا الطَّلاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (بقره: ۲۲۶- و ۲۲۷) برای آنها که قسم میخورند از زنان خود دور شوند و مقاربت نکنند، چهار ماه انتظار هست، سپس اگر برگشتند خدا آمرزگار و رحیم است، و اگر قصد طلاق کردند، خدا دانا و شنواست.در صورت برگشتن چون قسم خود را شکسته و بر خلاف آن عمل کرده است، باید کفّاره بدهد چنانکه شیعه قائل است و جملهٔ «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» دلیل آن است که بر رجوعش عذابی و عقابی نیست رجوع و یا طلاق اگر در عرض چهار ماه عملی شد، هیچ و الّا پس از انقضاء چهار ماه، حاکم اجبار میکند که یکی از آن دو را اختیار نماید.

إلی:؛ ج ۱، ص: ۱۰۴

إلی: حرف جرّ است، معنای مشهورش، دلالت بانتهای مکان یا زمان است مثل «سُبْحانَ الَّذِي أَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى» اسراء: ۱، اوّل مکان سیر مسجد حرام و انتهای آن مسجد اقصی است، و نظیر «ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيامَ إِلَى اللَّيْلِ» بقره: ۱۸۷ که انتهای زمان روزه رسیدن شب است

(۱) کفّاره‌اش کفّارهٔ قسم است

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۵

جز این معنی، معانی دیگر از قبیل معیّت، تأکید، تبیین و مرادفهٔ نیز گفته‌اند که محلّ آنها کتب لغت و ادبیّات است.

آلاءِ:؛ ج ۱، ص: ۱۰۵

آلاءِ: نعمتها، مفرد آن، الی (بر وزن حبر و فرس و عنب) است (اقرب الموارد) «فَاذْكُرُوا آلاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» اعراف: ۶۹ این کلمه بصورت جمع ۳۴ بار در قرآن مجید آمده است.

إلیاس:؛ ج ۱، ص: ۱۰۵

إلیاس: این شخص بزرگوار یکی از پیامبران خداست، و از اینکه در قرآن مجید در ردیف انبیاء بنی اسرائیل شمرده شده میتوان بدست آورد که از پیامبران بنی اسرائیل است.در مجمع البیان از ابن عباس و محمد بن اسحق و غیره، نقل شده که: او از انبیاء بنی اسرائیل و از اولاد هارون برادر موسی میباشد.در قرآن مجید دو بار اسم او ذکر شده یکی در سورهٔ انعام آیه: ۸۵ که خداوند او را از

صالحان شمرده «وَ زَكَرِيَّا وَ يَحْيى وَ عِيسى وَ إِلْياسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ»، دیگر در سورهٔ صافّات که فرموده «وَ إِنَّ إِلْياسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ، إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ لا تَتَّقُونَ.أَ تَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخالِقِينَ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَ رَبَّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ.فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ. إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ. وَ تَرَكْنا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ سَلامٌ عَلى إِلْياسِينَ. إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» صافات: ۱۲۳- ۱۳۲.یعنی: الیاس از پیامبران بود، آنگاه که بقوم خویش گفت: آیا تقوی نمیکنید؟ آیا بعل (نام بت آن قوم) را میخوانید و خدا را که احسن الخالقین است ترک میکنید؟! همان خدائیکه پروردگار شما و پروردگار پدران قدیم شماست، پس او را دروغگو شمردند، آنها بعذاب احضار شدگانند. مگر بندگان خاصّ خدا (که در قوم او بودند) برای او در میان آیندگان نام نیک یا شریعت، باقی گذاشتیم سلام بر الیاسیان، ما نیکو کاران را چنین جزا میدهیم (احتمال دارد که مراد از «إِلْياسِينَ» الیاس و تابعان او

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۶

باشند بر «إِلْياسِينَ» رجوع شود.آیات فوق روشن میکند که: این شخص بزرگوار همچون پیامبران دیگر بر قومی بت پرست مبعوث شده بود و نیز او را مانند پیامبران دیگر تکذیب کرده‌اند، فرید وجدی او را همان ادریس نبی دانسته که گویند: جدّ حضرت نوح بود و نیز نقل شده که «بعل» نام بتی بود در بعلبک، و این نام، از نام آن بت گرفته شده است و احتمال دارد که بر اهل بعلبک مبعوث شده باشد.در بارهٔ این پیامبر نیز، چیزهای غیر معقول نقل شده که قرآن مجید نامی از آنها نمیبرد و در نقل آنها، پای کعب الاحبار و وهب بن منبّه در میان است، در تفسیر المیزان آنها را از تفسیر الدر المنثور نقل و ردّ میکند و نیز میگوید: در بعض اخبار شیعه هست که: الیاس همیشه زنده است امّا آنها اخبار ضعیف‌اند (المیزان ج ۱۷ ص ۱۶۶)

الْ یاسین؛ ج ۱، ص: ۱۰۶

الْ یاسین: «سَلامٌ عَلى إِلْياسِينَ» صافات: ۱۳۰ در مجمع البیان فرماید: ابن عامر و نافع و رویس از یعقوب، آنرا آل یاسین خوانده‌اند بفتح الف و کسر لام که به «یاسین» متّصل نیست. و دیگران الیاسین خوانده‌اند بکسر الف و سکون لام متّصل به «یاسین». ابو الحسن شعرانی در پاورقی مجمع البیان مینویسد که: اتفاق کرده‌اند در تمام قرآنها «ال» را از «یاسین» جدا بنویسند بصورت «إِلْياسِينَ» نه بصورت «الیاسین» باز طبرسی فرماید: زجّاج گفته: هر که الیاسین خوانده او الیاس و امّت مؤمن او را جمع کرده اینطور جمع هست که گویند: مسامعه و مهالبه که غرض اولاد مسمع و اولاد مهلب باشد. وجه دیگر آنست که: الیاس و الیاسین دو لغت‌اند و مراد یکنفر است مثل میکال و میکائیل و نیز از ابن عبّاس نقل میکند: آل یاسین عبارتند از آل محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و یاسین اسم آنحضرت است.زمخشری در کشّاف گوید: الیاسین خوانده شده بنا بر آنکه الیاس دو جور خوانده میشود، و نیز

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۷

الیاسین خوانده‌اند بنا بر آنکه جمع است و مراد، الیاس و قوم اوست و آنکه آل یاسین خوانده مرادش آنست که یاسین نام پدر الیاس است و آل بآن اضافه شده..در تفسیر برهان ۱۲ روایت نقل شده که: آل یاسین عبارتند از آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، دو تای آن روایات از امیر المؤمنین و دو تا از امام صادق و یکی از امام رضا علیه السّلام است و بقیه از ابن عباس و ابی- مالک و ابو عبد الرحمن میباشد، از پنج روایت فوق که از ائمه علیهم السّلام نقل شده، آنچه از حضرت رضا علیه السّلام مروی است سندش صحیح است بنا بر آنکه جعفر بن محمّد بن مسرور که مورد پسند مرحوم صدوق است، ثقه باشد.ابن حجر در صواعق محرقهٔ خود در ضمن آیات نازله در شأن اهل بیت علیهم السّلام آیهٔ «سَلامٌ عَلى إِلْياسِينَ» را سوّمین آیه شمرده و گفته: جماعتی از مفسّرین از ابن عباس نقل کرده‌اند: مراد از آیه، سَلامٌ عَلى آلِ مُحَمَّدْ، است، کلبی نیز چنین گفته است. ابن کثیر در تفسیر خود گفته: دیگران سلام علی آل یاسین خوانده‌اند یعنی آل محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، بیضاوی نیز در تفسیر خود بآن اشاره کرده است.از مجموع آنچه نقل شده سه مطلب بدست آمد.۱- ال یاسین لغتی است در الیاس و هر دو یکی‌اند مثل جبریل و جبرئیل

میکال و میکائیل- سیناء و سینین، ۲- الیاسین جمع الیاس است، مراد، او و قوم او است.۳- این کلمه آل یاسین است و یاسین نام حضرت رسول صلّی اللّه علیه- و آله است، آل یاسین یعنی آل محمد صلّی اللّه علیه و آله.ناگفته نماند: قضیّهٔ سیاق آیات سوره میرساند که مراد از ال- یاسین، یکی از دو احتمال اوّل است زیرا در این سوره ابتدا حکایت نوح ذکر شده و در ذیل آن آمده «سَلامٌ عَلی نُوحٍ فِی الْعالَمِینَ» پس از آن در ذیل حکایت ابراهیم آمده «سَلامٌ عَلی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۸

إِبْراهِیمَ» آنگاه در ذیل حکایت موسی و هارون فرموده «سَلامٌ عَلی مُوسی وَ هارُونَ» سپس در ذیل قصّه الیاس آمده «سَلامٌ عَلی إِلْ یاسِینَ» و اگر مراد آل محمد صلوات اللّه علیهم اجمعین باشد باید گفت: این آیه در سیاق آیات قبل نیست و نیز در سیاق آیات ما بعد هم نخواهد بود و اللّه اعلم ولی میشود که آن از بطون قرآن باشد.

ام:؛ ج ۱، ص: ۱۰۸

ام: حرف استفهام است، دو جور بکار میرود متّصله و منقطعه.متّصله آن است که در ردیف الف استفهام واقع شود و بمعنی ایّ (کدام) میاید مثل «وَ إِنْ أَدْرِی أَ قَرِیبٌ أَمْ بَعِیدٌ مٰا تُوعَدُونَ» انبیاء: ۱۰۹ یعنی نمیدانم آیا نزدیک یا دور است آنچه وعده میشوید و نیز بعد از الف تسویه واقع میشود نحو «سَوٰاءٌ عَلَیْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لٰا یُؤْمِنُونَ» بقره: ۶ یعنی برای آنها یکسان است خواه بترسانی یا نترسانی ایمان نمیاورند. بهتر است بگوئیم: در این صورت الف تسویه و ام هر دو بمعنی «خواه» میایند.متّصله از آن سبب گویند که ما قبل «ام» بما بعدش متّصل است.منقطعه آنست که از ما بعدش قطع شده و بمعنی بل (بلکه) میاید مانند «أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعٰاءَ» زمر: ۴۳ یعنی بلکه جز خدا واسطه هائی گرفته‌اند.ام گاهی به هل داخل میشود ولی بهمزه داخل نمیشود مانند «أَمْ هَلْ تَسْتَوِی الظُّلُمٰاتُ وَ النُّورُ» رعد: ۱۶، آنچه در بارهٔ «ام» نوشته شد همه از اقرب الموارد است، فقط مثل‌ها را از قرآن آورده‌ایم.

أَمْت:؛ ج ۱، ص: ۱۰۸

أَمْت: بلندی. مکان مرتفع (اقرب الموارد) «لٰا تَرِیٰ فِیهٰا عِوَجاً وَ لٰا أَمْتاً» طه: ۱۰۷ یعنی در زمین پستی و بلندی نمی‌بینی از قرینه‌ی امت فهمیده میشود که «عوج» بمعنی انخفاض و پستی است. در قاموس گوید: امت یعنی مکان مرتفع، تپّه‌های کوچک، پستی و بلندی، و اختلاف در شیئی. ولی مراد از آن در آیه، بلندی است، و این آیه عبارت اخری آیه‌ی ما

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۰۹

قبل است که فرموده «فَیَذَرُهٰا قٰاعاً صَفْصَفاً» قاع بمعنی گسترده و صفصف بمعنی هموار است.

أَمَد:؛ ج ۱، ص: ۱۰۹

أَمَد: مدّت. زمان «فَطٰالَ عَلَیْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ» حدید: ۱۶، مدّت بر آنها دراز شد، دلهایشان سخت گردید. راغب گوید: تفاوت امد و ابد آنست که ابد بمعنی زمان غیر محدود و امد بمعنی زمان محدود ولی مجهول الحدّ است.و فرق میان زمان و امد، آنکه امد باعتبار آخر مدّت گفته میشود ولی زمان شامل اوّل و آخر مدّت است، بدین سبب گفته‌اند: مدی و امد متقارب‌اند. امد، چهار بار در قرآن آمده است آل عمران: ۳۰، کهف: ۱۲، حدید: ۱۶، جنّ: ۲۵.

أَمَر:؛ ج ۱، ص: ۱۰۹

اشاره

أَمْر: امر دو معنی دارد یکی کار و چیز، جمع آن امور است مثل «وَ إِذا قَضى أَمْراً فَإِنَّما يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» بقره: ۱۱۷، چون چیزی را اراده کند، بدان گوید: باش پس میشود، و مثل «وَ شاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» آل عمران: ۱۵۹ در کار با آنها مشورت کن «وَ إِذا جاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذاعُوا بِهِ» نساء: ۸۳ چون چیزی از ایمنی و ترس بیاید آنرا منتشر میکنند. و مثل «إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ» بقره: ۲۱۰ «وَ لِلَّهِ عاقِبَةُ الْأُمُورِ» حجّ: ۴۱ کارها بخدا بر میگردد، عاقبت کارها با خدا و برای خداست.دیگری: دستور و فرمان، قاموس گوید: «الامر ضدّ النهی» مثل «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ» اعراف ۲۹ بگو خدایم بعدل فرمان داده است «أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ» یوسف: ۴۰ دستور داده که جز او را نپرستید.نا گفته نماند: امر بمعنای اوّل اسم مصدر، و بمعنای دوم مصدر و اسم مصدر است، در تفسیر المیزان: ۸ ص ۱۵۴ احتمال داده که: معنای مصدری اصل، و اسم مصدر، معنای ثانوی و بعنایت باشد.و بطور خلاصه میتوان گفت:

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۰

امر یا قولی است و یا فعلی، قولی بمعنی دستور و فعلی بمعنی کار و چیز است.در آیاتی نظیر «وَ ما أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ» هود: ۹۷ و غیر آن ظاهرا هر دو امر، مراد است. «امّارة» مبالغه است «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمّارَةٌ بِالسُّوءِ» یوسف: ۵۳ یعنی نفس ببدی، بسیار امر کننده است. ایتمار، یعنی قبول امر و مشورت «إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ» قصص: ۲۰ یعنی اشراف قوم در باره‌ی تو مشورت میکنند که تو را بکشند «وَ أْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ» طلاق: ۶ ما بین خودتان بشایستگی مشورت کنید. راغب گوید: مشورت را از آنجهت، ایتمار گویند که مشورت کنندگان امر یکدیگر را قبول میکنند.

[«اولی الامر»]؛ ج ۱، ص: ۱۱۰

«أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ» نساء: ۵۹، یعنی بخدا و رسول و صاحبان امر اطاعت کنید و اگر در چیزی نزاع و اختلاف کردید، آنرا بخدا و رسول بر گردانید اگر بخدا و روز قیامت ایمان دارید.مراد از اولی الامر چه کسانی هستند؟ در تعیین اولی الامر، اقوال اهل تفسیر مختلف است راغب در مفردات گفته: گویند مراد امراء است که در زمان حضرت رسول (ص) بودند. گفته شده: مراد ائمه اهل بیت اند علیهم السّلام و گویند: امر بمعروف کنندگانند. ابن عباس گفته: فقهاء و اهل دین‌اند که مطیع خدا باشند. انتهی در تفسیر المنار نیز، نزدیک بآنچه نقل شد، گفته است، و نیز گوید: استاد گفت: مدّتها در بارهٔ این آیه فکر کردم، تا فکرم باینجا رسید که مراد از اولی الامر، اهل حلّ و عقداند. آنگاه شرایط زیادی به اهل حلّ و عقد ذکر میکند، که بنظر نگارنده، شاید یکدفعه هم آن شرایط جمع نشود، تا به اولی الامر

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۱

اطاعت شود.بهتر است خود را گیج نکنیم و در خود آیه دقت نمائیم، در آیه برای رسول (ص) و اولی الامر، فقط یک «أَطِيعُوا» آمده و اولی الامر در ردیف رسول (ص) شمرده شده است، اگر آیه «اطیعوا الرّسُولَ و اطیعوا اولِی الامْر» بود، مطلب دیگری از آن استفاده میشد. از طرف دیگر «اطیعوا» مطلق است و قید و شرطی ندارد و میرساند که اولی الامر مانند رسول (ص) مطلقا و در هر کار، مطاع‌اند، و کسی حق اعتراضی نسبت بآنها ندارد، همچنانکه نسبت برسول (ص) ندارد، و عموم این آیه، نظیر عموم آیه‌ی «ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» حشر: ۷ است.در اینصورت، قهرا باید اولی الامر کسانی باشند که مثل رسول (ص) دارای علم و عصمت باشند، و گرنه هرگز بدون قید و شرط و سر گشاده در ردیف رسول (ص) نمیامدند و مطاع و مطلق نمیشدند، آیهٔ شریفه با زبان خود این مطلب را می‌فهماند و میگوید: اولی الامر اشخاصی ممتاز و تالی رسول‌اند.اگر گویند: در این صورت میفرمود «فَانْ تَنازَعْتُمْ فی شَیءٍ فَرُدُّوهُ إِلی اللّهِ وَ الرَّسُولِ وَ اولِی الامْرِ» حال آنکه فقط ردّ بخدا و رسول ذکر شده است؟ گوئیم: چون تشریع فقط بخدا و رسول مربوط است و در صورت ردّ باولی الامر، آنها هم قول خدا و رسول را خواهند گفت، از این سبب فقط

ردّ بخدا و رسول (ص) ذکر شده است و گر نه در صورت تنازع با نبودن رسول (ص) باید بولیّ امر که امام معصوم باشد برگشت.اگر گویند: «فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ» قید اولی الامر است. و مقصود این است که بخدا و رسول و اولی- الامر اطاعت کنید و اگر با اولی- الامر در چیزی نزاع کردید آنوقت برای قطع نزاع بخدا و رسول بر گردید، نتیجه اینکه: اطاعت اولی-

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۲

الامر بدون قید و شرط نیست.گوئیم اولا این سخن مخالف صدر آیه است، چطور میشود که خداوند، ابتدا بدون قید و شرط بفرماید: باولی الامر اطاعت کنید، بعد بفرماید: در صورت تنازع چنین و چنان کنید، کسیکه مانند رسول (ص) بدون قید و شرط، اطاعتش واجب است، آیا میشود با او نزاع کرد؟ مثلا آیا در مورد رسول (ص) معقول است که بعد از اطیعوی مطلق اجازهٔ تنازع و مخالفت با او داشته باشیم؟! البته نه، همچنین است اولی الامر که بحکم آیه، مطاع مطلقند.ثانیا کلمه‌ی «تَنازَعْتُمْ» که از باب تفاعل و دلالت بر اشتراک دارد، احتیاج بتقدیر ندارد، معنایش این است: اگر اختلاف کردید، و با صدر آیه چنین میشود: ای کسانیکه ایمان آورده‌اید اگر در چیزی اختلاف و نزاع کردید آنرا بخدا و رسول برگردانید، این مطلب خود بخود تمام است و احتیاج بتقدیر ندارد و گر نه مخالف باب تفاعل خواهد بود و اینکه زمخشری و بیضاوی گفته‌اند «فَانْ تَنازَعْتُمْ وَ اولِی الامْرِ فی شیءٍ» اشتباه محض است و با صدر آیه، که اطاعت مطلق را میرساند مخالف است و تفسیر برأی میباشد، و اگر مقصود این بود میفرمود «فان تنازعتم معهم فی شیء» و ضمیر «معهم» باولی الامر بر میگشت و مطلب تمام میشد.نظیر این، آیه‌ی «حَتّی إِذا فَشِلْتُمْ وَ تَنازَعْتُمْ فِی الْأَمْرِ» آل عمران: ۱۵۲ و آیه‌ی «وَ لَوْ أَراکَهُمْ کَثِیراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِی الْأَمْرِ» انفال: ۴۳ است و چنانکه می‌بینیم، احتیاج بتقدیر ندارد، چون تفاعل بین الاثنین را میرساند یعنی «تنازعتم انتم بینکم فی الامر» منظور است.چه قدر سبک و خنده‌آور است که بگوئیم مراد از آیه، امراء، یا فقهاء و یا امر بمعروف کنندگان‌اند یعنی اینها هم در ردیف رسول (ص) اند و بدون قید و شرط مطاع مطلق‌اند!! آیا میشود خداوند اینها را مطلق و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۳

مانند رسول (ص) مفترض الطاعهٔ کند و برای هر دو یک «اطیعوا» بفرماید؟!! گذشته از دلالت آیه بر ائمّهٔ معصومین، در تفسیر برهان ۳۰ روایت نقل شده که اولی الامر ائمّهٔ معصومین علیه السّلام‌اند و در تفسیر عیاشی ۱۲ حدیث در این زمینه هست. طالب تفصیل بیشتر، به تفسیر المیزان و کافی و بحار و تفسیر برهان و غیره رجوع کند.

إِمْر:؛ ج ۱، ص: ۱۱۳

إِمْر: (بکسر همزه) ناپسند.عجیب «لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً إِمْراً» کهف: ۷۱ حقّا که کار ناپسندی کردی «الإِمْر: العَجیبَ. و المُنْکَر» (اقرب الموارد).

أَمس:؛ ج ۱، ص: ۱۱۳

أَمْس: دیروز «قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ» قصص: ۱۹ یعنی دیروز کسی را کشتی، اهل لغت آنرا روزیکه یکشب پیش از امروز است گفته‌اند (دیروز حقیقی) در اقرب الموارد هست که میشود از آن، روزی از ایّام گذشته را اراده کرد. امس اگر بدون الف و لام باشد مبنی است و چون با الف و لام باشد بالاجماع معرب است، در قرآن مجید فقط چهار بار آمده، آنهم با الف و لام (الامس) در آیه‌ی فوق ظاهرا مراد دیروز حقیقی است: در بعضی از آیات میشود گفت که: مطلق گذشته، مراد است مانند «فَجَعَلْناهُمْ حَصِیداً کَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ» یونس: ۲۴ آنرا درو شده کردیم گویا که روز پیش یا در گذشته اصلا نبوده.

أَمَل:؛ ج ۱، ص: ۱۱۳

أَمَل: آرزو، امید. «ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَ يَتَمَتَّعُوا وَ يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ» حجر: ۳ بگذار بخورند و برخوردار شوند و آرزو سرگرمشان کند، این کلمه فقط دو بار در قرآن آمده است: کهف: ۴۶، حجر: ۳

أُمّ:؛ ج ۱، ص: ۱۱۳

اشاره

أُمّ: مادر، اصل و پایهٔ هر چیزیکه چیزهای دیگر بآن منضمّ شود، معظم چیزها، امّ النجوم یعنی کهکشان (قاموس، مفردات) در حدیث آمده: از خمر بپرهیزید که آن امّ الخبائث است (نهایه).بجرأت میتوان گفت که «امّ» مشترک معنوی است و معنی جامع آن

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۴

همان اصل و پایه است، النهایه استعمال آن در مادر حقیقی بقدری شهرت دارد که احتمال داده میشود: در «مادر» حقیقت و در معانی دیگر مجاز است.موارد استعمال آن در کلام اللّه مجید بقرار ذیل میباشد.۱- مادر حقیقی «وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى أَنْ أَرْضِعِيهِ» قصص ۷ ۲- اصل و پایه. مثل امّ الکتاب در آیهٔ «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتابَ مِنْهُ آياتٌ مُحْكَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتابِ وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ» آل عمران: ۷ یعنی: خدا کسی است که بر تو کتاب نازل کرد، بعضی از آن، آیات محکم و واضح الدلالهٔ است و آنها پایه‌ی کتاب‌اند و بعضی دیگر متشابهاتند.در تفسیر المیزان از عیون اخبار صدوق از امام رضا علیه السّلام نقل است که فرمود: هر که متشابه قرآن را بمحکم آن برگرداند بصراط مستقیم هدایت یافته است بعد فرمود: در اخبار ما نیز مانند قرآن متشابه هست متشابه آنرا بمحکمش برگردانید، از متشابه آن پیروی نکنید مبادا گمراه شوید.بنا بر این آیات محکم و واضح الدلاله از آن جهت امّ الکتاب نامیده شده‌اند که ریشه و پایه‌ی کتابند و آیات متشابه با برگرداندن بآنها، روشن میشوند مثلا در سورهٔ حجر میخوانیم «وَ إِنْ كانَ أَصْحابُ الْأَيْكَةِ لَظالِمِينَ» آیه: ۷۸، نمیدانیم اصحاب ایکه قوم کدام پیغمبرند آنگاه در سورهٔ شعراء آیهٔ ۱۷۶ چنین میخوانیم «كَذَّبَ أَصْحابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ. إِذْ قالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَ لا تَتَّقُونَ» معلوم میشود که اصحاب‌ایکه، قوم شعیب‌اند. یا مثلا در یک جا میخوانیم «وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ناضِرَةٌ إِلى رَبِّها ناظِرَةٌ» قیامت: ۲۳ از این آیه بنظر میاید که خداوند جسم است و روز جزا بعضی‌ها باو نگاه میکنند، و در آیه‌ی دیگر میخوانیم «لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصارَ» انعام: ۱۰۳ پی میبریم که مراد از آیهٔ فوق، معنی دیگری است زیرا که این آیه محکم و صریح

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۵

است در اینکه چشمها، خدا را درک نمیکند، چه بسیار از آیات متشابه که با ارجاع بآیات محکم، واضح و روشن میشوند رجوع شود به «شبه» «يَمْحُوا اللَّهُ ما يَشاءُ وَ يُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتابِ» رعد: ۳۹ بنظر میاید که مراد از امّ در این آیه، علت و ریشه باشد و نیز احتمال دارد که کتاب بمعنای مصدری باشد نه بمعنای مکتوب این مطلب در «اجل معلّق» تحقیق شده است. «إِنَّا جَعَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ. وَ إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتابِ لَدَيْنا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ» زخرف: ۴ در اینجا میفرماید: قرآن در اصل کتاب که نزد ماست، بلند پایه و محکم است اگر «لَدَيْنا» را صفت أُمِّ الْكِتابِ بگیریم، روشن میشود که امّ الکتاب نزد خداست، و «فی» در فِي أُمِّ- الْكِتابِ بمعنی ظرفیت است میرساند که امّ الکتاب ظرف قرآن است و قرآن در آن بوده و بر ما نازل شده است، برای روشن شدن این امر، دو آیهٔ دیگر نقل میکنیم «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ، لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ» واقعه: ۷۷- ۷۹، در اینجا نیز آمده که قرآن در کتابی پوشیده است، «کتاب» نکره، است و «فی» دلالت بر ظرف دارد یعنی قرآن در یکجور کتاب پوشیده است «بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ» بروج: ۲۱- ۲۲ بلکه آن قرآن مجید است و در صفحه‌ایست محفوظ. (لوح محفوظ).لوح محفوظ و کتاب مکنون و امّ

الکتاب هر سه، قهرا یک چیزانـد و ظرف قرآن میباشـند قهرا این سه چیز محلّی است که مقـدّرات انسانها، در آنجاست و آن در نزد خـداست و محفوظ از هر جهت و پوشـیده از همه است، بعضـی از ملائکه باذن خدا بآنجا راه دارند و برای پیامبران میاورند، ممکن است بگـوئیم کـه مراد از ایـن سه چیز، قلب حضـرت رسـول صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم است که قرآن در آنجـاست، ولی کلمه‌ی «لَدَیْنا» در آیهٔ اوّل و کلمه‌ی «مَکْنُونٍ» و «مَحْفُوظٍ»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۶

در دو آیه‌ی دیگر مـانع از آن است، زیرا اوّلی حـاکی است که آن نزد خـداست و مکنون و محفوظ هم دلالت بر دوام و همیشـگی دارنـد، و رسـول خـدا (ص) همیشـگی نیست و وفـات یـافته است ولی قرآن، اکنـون هم در کتـاب مکنون و لوح محفوظ هست.۳- معنای سوم امّ معظم شـیئی و مرکز آن است مثل امّ القری که بمکّهٔ معظّمه گفته شده «لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرىٰ وَ مَنْ حَوْلَها» انعام: ۹۲ «أَوْحَیْنا إِلَیْکَ قُرْآناً عَرَبِیًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرىٰ وَ مَنْ حَوْلَها» شوری: ۷ مکّه معظّمه را از آنجهت امّ القری گویند که مرکز آبادیهای حجاز بود مثل مراکز ممالک کنونی.راغب و دیگران گفته‌اند: امّ القری بودن مکّه بجهت آنست که زمین از زیر آن گسترده شده.بموجب روایات، مکّهٔ معظّمه، اوّلین محلّ منعقد شده و خشکیده از زمین است، ولی تدبّر در قرآن نشان میدهد که امّ القری بودن بدین تناسب نیست، بلکه بمناسبت مرکز بودن آنست.زیرا در قرآن هست «وَ مـا کـانَ رَبُّکَ مُهْلِـکَ الْقُریٰ حَتّیٰ یَبْعَثَ فِی أُمِّهـا رَسُولًـا یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِنا» قصص: ۵۹ این آیه، میگوید: ابتدا در مرکز آبادیها و شهرها، رسولی بر انگیخته میشود، پس از آن دوران هلاکت آنها میرسد، بنا بر این، امّ القری بودن مخصوص مکّه نیست تا بگوئیم زمین از زیر آن گسترده شـده، بلکه تمام آبادیها و شـهرها، امّ (مرکز) دارنـد. «وَ أَمّـا مَنْ خَفَّتْ مَوازِینُهُ فَأُمُّهُ هاوِیَةٌ» قارعه: ۹ و امّا هر که میزانهای او سبک شـده، مسکن و قرارگاه او هاویه است، طبرسـی فرمایـد: بجهنم از آن سـبب امّ گفته شـده که آدمی در آن جـای میگیرد چنـانکه در کنار مادرش.میشود گفت: این مثل «مَأْواکُمُ النّارُ» اسـت زیرا مأوی بمعنی جایگاه و محلّی است که آدمی در آن جای میگیرد.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۷

نـا گفته نمانـد جمع امّ، میبایست امّات باشـد ولی امّهات آمـده، راغب گویـد: گوینـد اصل امّ، امّهـهٔ است زیرا در جمع آن گوینـد: امّهات در مصـغّر آن گوینـد: امیهـهٔ، و گوینـد اصل آن از مضاعف (امم) است، زیرا گفته‌انـد: امّات و امیمه، و بعضـی گویند: امّات اکثرا در بهائم و امّهات در انسان بکار میرود.

[أمّهات مؤمنین:]؛ ج ۱، ص: ۱۱۷

مراد از امّهـات مؤمنین، زنـان حضـرت رسول صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم انـد «النَّبِیُّ أَوْلیٰ بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِـهِمْ وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ» احزاب: ۶ یعنی پیـامبر، به مؤمنـان از خودشـان برتر است و همسـران وی مادر مؤمنان‌انـد.در این آیه، همسـران حضـرت نازل بمنزلهٔ مـادران مؤمنـان شده‌انـد و مراد از این تنزیـل چنانکه شـیعه و سـنّی تصـریح کرده‌انـد، حرمت تزویـج است مثل مادران حقیقی. و نیز احترام منظور است.ولی آنهـا بمؤمنین محرم نیسـتند نگـاه کردن بآنهـا جـایز نیست، میان آنها و مؤمنین توارث نیست و دخترانشان بر مؤمنان حرام نیسـتند.گذشته از آیه‌ی فوق آیه‌ی ۵۳ همـان سوره، در این مطلب صـریح است «وَ مـا کـانَ لَکُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّهِ وَ لا أَنْ تَنْکِحُوا أَزْواجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَداً إِنَّ ذلِکُمْ کانَ عِنْدَ اللّهِ عَظِیماً» یعنی شما را نرسد که رسول خدا را آزار کنید، و نه اینکه زنان وی را از پس وی بنکـاح آریـد، ایـن نزد خـدا گنـاهی بزرگ اسـت.شـیعه و سـنّی نقـل کرده‌انـد: بعـد از نزول آیـهٔ حجـاب در بـارهٔ زنـان آنحضـرت، طلحـهٔ بن عبیـد اللّه گفت: محمّد ما را از دختر عمّه‌هایمان محجوب میکند ولی خود بعد از ما زنان ما را تزویج مینماید، اگر از دنیـا برود زنـان او را بنکـاح خود در خواهیم آورد، در نتیجه آیـهٔ فوق نازل شـد.بنظر نگارنـده این مطلب خیلی سـبک است، حرمت نکاح زنان آنحضرت حکمت بخصوصی دارد

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۸

که در- نساء النّبیّ- خواهد آمد انشاء اللّه.کلمهٔ «مِنْ بَعْدِهِ» در آیه میرساند که حرمت نکاح نسبت بزنانی است که حضرت از آنها فوت کرده و آنها مانده‌اند، نه زنانیکه آنحضرت در حال حیات طلاقشان داده است.ابن کثیر در تفسیر خود ذیل آیهٔ فوق گوید: در باره‌ی زنانیکه آنحضرت دخول کرده و در حال حیات خود طلاق داده، اختلاف کرده‌اند که آیا میشود با آنها ازدواج کرد یا نه؟ ...امّا در حلیّت زنانیکه آنحضرت پیش از دخول طلاق داده، اختلافی سراغ نداریم.بیضاوی نقل میکند: اشعث بن قیس، مستعیذه (زنی که بعد از دین آنحضرت، گفت: اعوذ باللّه منک، بعد از این کلمه حضرت او را ترک کرد جریان مخصوصی دارد) را تزویج کرد، عمر بن خطاب خواست، باشعث حدّ بزند، گفتند حضرت رسول با این زن همبستر نشده است، عمر از وی دست کشید.

أُمّهٔ:؛ ج ۱، ص: ۱۱۸

أُمّهٔ: جماعتیکه وجه مشترک دارند، امّ در لغت بمعنی قصد است گویند: «أَمَّهُ: ای قَصَدَهُ» «آمِّینَ الْبَیْتَ الْحَرامَ» مائده: ۲ یعنی قاصدان خانهٔ خدا.بنا بر این، امّت بکسانی گفته میشود که قصد مشترک و نظر مشترک دارند، راغب گوید: امّت هر جماعتی است که یک چیز مثل دین یا زبان و یا مکان آنها را جمع کند.مثلا در آیه‌ی «کُلَّما دَخَلَتْ أُمَّهٌ لَعَنَتْ أُخْتَها» اعراف: ۳۸ منظور اشتراک در کفر و شرک است، در آیهٔ «إِنَّ إِبْراهِیمَ کانَ أُمَّهً قانِتاً لِلّهِ» نحل: ۱۲۰، ابراهیم بتنهائی یک امّت شمرده شده، گفته‌اند: او امّتی بود که فقط یکفرد داشت زیرا که آنروز فقط او موحّد بود.راغب گوید: یعنی او در عبادت خدا در مقام یک جماعت بود گویند: فلانی بتنهائی یک قبیله

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۱۹

است.ابن اثیر در نهایه نقل میکند: در باره‌ی قسّ بن ساعده آمده: «یبعث یوم القیمهٔ امّهٔ واحدهٔ» . در آیه‌ی «وَ قالَ الَّذِی نَجا مِنْهُما وَ ادَّکَرَ بَعْدَ أُمَّهٍ» یوسف: ۴۵، امّت را مدّت معنی کرده‌اند یعنی آنکه از دو نفر زندانی نجات یافته بود و بعد از مدّتی یوسف را یاد آورد، گفت: الخ.شاید از جهت یکنواخت بودن روزها و سالهای گذشته، بآنها امّت اطلاق شده است راغب گوید: «وَ ادَّکَرَ بَعْدَ أُمَّهٍ» یعنی بعد از گذشتن اهل یک زمان یا اهل یک دین، یوسف را یاد آورد، این معنی بنظر قوی میاید.

أُمم:؛ ج ۱، ص: ۱۱۹

أُمم: جمع أمّت است، آیه‌ی «وَ ما مِنْ دَابَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا طائِرٍ یَطِیرُ بِجَناحَیْهِ إِلّا أُمَمٌ أَمْثالُکُمْ» انعام: ۳۸، صریح است در اینکه جنبندگان و طیور دارای تشکیلات و نظامات‌اند و در زندگی اهداف مشترک و مقررات مخصوصی دارند.امروز، این مسئله کاملا روشن شده است، نظام زندگی که میان مورچه‌ها، موریانه‌ها، ماهیان و غیر آنها برقرار است واقعا مایه‌ی اعجاب میباشد و آیه‌ی فوق، بسیار قابل دقّت است.

أُمّی:؛ ج ۱، ص: ۱۱۹

أُمّی: درس نا خوانده.راغب گوید: امّی کسی است که نوشتن و خواندن بلد نیست و از قطرب نقل میکند که: امیّهٔ بمعنی غفلت و جهالت است، و امّی از آن معنی است، در المیزان فرماید: امّی منسوب بامّ (مادر) است زیرا مهربانی مادر مانع از آن میشد که فرزندش را بدست معلّم بسپارد، فرزند فقط بتربیت مادر اکتفا میکرد. «وَ مِنْهُمْ أُمِّیُّونَ لا یَعْلَمُونَ الْکِتابَ إِلّا أَمانِیَّ» بقره: ۷۸ یعنی قسمتی از یهود بیسوادند، کتاب را جز دروغهائیکه علماء آنها میسازند، نمیدانند.کلمهٔ امّی در دو جا، صفت حضرت رسول (ص) آمده

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۰

«الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ ... فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ» اعراف: ۱۵۷- ۱۵۸، امّی و درس ناخوانده بودن، یکی از دلائل نبوّت و من عند اللّه بودن آنحضرت است زیرا که بعد از نبوّت عالیترین احکام و علوم را آورد و دنیا را عوض کرد. و این کار از درس ناخوانده محال است مگر آنکه این موهبت از جانب خدا باشد، آیه‌ی «وَ مٰا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتٰابٍ وَ لٰا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذاً لَارْتٰابَ الْمُبْطِلُونَ» عنکبوت ۴۸، هم معنی امّی را در بارهٔ آنحضرت روشن میکند و هم دلالت بر نبوّتش را، یعنی تو پیش از نزول وحی، کتابی نمیخواندی و با دست نمینوشتی و اگر غیر آن بود، اهل باطل در کار تو شکّ میکردند و میگفتند در اثر خواندن و نوشتن چنین چیزها را آورده است. «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ» جمعه: ۲ او کسی است که در میان درس ناخوانده‌ها، پیغمبری از خودشان برانگیخت، مراد از امیّین، اهل حجاز است. یهود ظاهرا غیر یهود را امیّین میخواندند چنانکه قرآن از آنها نقل میکند «لَيْسَ عَلَيْنٰا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ» آل عمران: ۷۵.در المیزان فرماید: اهل کتاب مشرکین عرب را امیّین میخواندند و آیه‌ی فوق را شاهد میآورد ولی گفتیم از آیه بنظر میاید که یهود، مطلق غیر یهود را امیّین میخواندند زیرا میگفتند: در بارهٔ امیّین و خیانت بآنها بر ما مسئولیّتی نیست، پس قهرا منظورشان مطلق غیر یهود است نه فقط مشرکین عرب. در جوامع الجامع فرموده: میگفتند در کتاب ما، غیر یهود را حرمتی نیست.

أَمام:؛ ج ۱، ص: ۱۲۰

أَمام- (بفتح اول) جلو. «بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسٰانُ لِيَفْجُرَ أَمٰامَهُ» قیامهٔ: ۵ بلکه انسان میخواهد در آینده (نیز) بد کاری کند، ظاهر معنی آیه این است که گفته شد.این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

إِمام:؛ ج ۱، ص: ۱۲۰

إِمام- پیشوا. راغب گوید: امام آنست که از وی پیروی و بوی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۱

اقتدا شود، خواه انسان باشد یا کتاب یا غیر آن، حق باشد یا باطل جمع آن ائمّه است. در قاموس گفته امام آنست که از وی پیروی شود رئیس باشد یا غیر آن، ریسمانی که بنّا بدیوار میکشد تا راست بنا کند، راه، متولّی امر، قرآن، پیغمبر، خلیفه، فرمانده لشگر، و آنچه بچّه هر روز یاد میگیرد، و نمونه‌ایکه از روی آن نظیر آنرا میسازند و ... ناگفته نماند معنی جامع، همان مقتدا بودن است، ریسمانیکه بنّا از آن پیروی میکند و طبق آن بنا میکند، راهیکه انسان در امتداد آن قدم بر میدارد، کتابیکه میخواند همه امام و پیشوا و مقتدایند.در آیهٔ «إِنِّي جٰاعِلُكَ لِلنّٰاسِ إِمٰاماً قٰالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي قٰالَ لٰا يَنٰالُ عَهْدِي الظّٰالِمِينَ» بقره: ۱۲۴ مراد از امام، ابراهیم علیه السّلام است و از «لٰا يَنٰالُ عَهْدِي الظّٰالِمِينَ» میفهمیم که امامیکه خدا از او راضی است و امامیکه امامت او را خدا میدهد از ستمکاران برگزیده نمیشود «لٰا يَنٰالُ عَهْدِي الظّٰالِمِينَ».اگر گویند: کسیکه ظالم و ستمگر بود ولی توبه کرد و نیکو کار شد، یا کافر و مشرک بود و ایمان آورد چه مانعی دارد که چنین کسی از جانب خدا امام باشد؟گوئیم: وجدان و فطرت حکم میکند که چنین کسی هم امام نباشد و خدا او را برای اینکار انتخاب نکند، درست است توبه و ایمان بسیاری از کارها را جبران میکند، ولی باز وجدان حکم میکند که خداوند فقط پاکان مطلق را برای اینکار انتخاب میکند نه آنانکه در گذشته ستمگر و مسلوب الاطمینان بوده و الآن توبه کرده‌اند و یا مشرک بوده و ایمان آورده‌اند، حقّا آن شاعر خوب گفته: لیس من اذنب ذنبا بامام کیف من اشرک دهرا و کفر تفصیل سخن را در کتب تفسیر ذیل آیه‌ی فوق مطالعه کنید «۱» با در نظر گرفتن آنچه در معنی امام گفته شد معنی آیه‌ی

(۱) در بارهٔ این آیه در «عهد» توضیح داده شده حتما بآنجا رجوع شود.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۲

«وَ كُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْناهُ فِي إِمامٍ مُبِينٍ» یس: ۱۲ روشن میشود «امام مبین» بمعنی کتاب مبین است.در تفسیر المیزان از تفسیر قمّی از ابن عباس از علی علیه السّلام نقل شده که فرمود: بخدا منم امام مبین حق را از باطل آشکار میکنم، و این را از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بارث برده‌ام. و از معانی الاخبار از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده که در بارهٔ علی علیه السّلام فرمود: او امامی است که خدا در وی علم هر چیز را شمرده آنگاه صاحب المیزان فرموده این دو حدیث در صورت صحت ابدا راجع بتفسیر نیستند، بلکه از بطن قرآن و اشارات آن میباشند و مانعی نیست که خدا علم کتاب مبین را بکسی که بنده‌ی خالص و خاصّ خداست بدهد و او علیه السّلام، بعد از رسول خدا (ص) سیّد موحّدین است. «فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ وَ إِنَّهُما لَبِإِمامٍ مُبِينٍ» حجر: ۷۹ از آنها انتقام کشیدیم و آندو در راه آشکاری است، امام در اینجا بمعنی راه است و ضمیر «إِنَّهُما» بخرابه‌های قوم لوط و صالح بر میگردد، و در آیهٔ «وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتابُ مُوسى إِماماً وَ رَحْمَةً» هود: ۱۷- احقاف: ۱۲، بتورات امام اطلاق شده است.ناگفته نماند: قرآن پیشوایان را بدو دسته تقسیم میکند، پیشوایان حقّ و پیشوایان باطل، مثل «وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا» انبیاء: ۷۳ «وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» قصص: ۴۱.

أَمّا:؛ ج ۱، ص: ۱۲۲

أَمّا: امّا بفتح اوّل حرف شرط و تفصیل و تاکید است و استعمال آن در تفصیل بیشتر است مثل «أَمَّا أَحَدُكُما فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْراً وَ أَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ» یوسف: ۴۱ «فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ» حاقّه: ۵- ۶ می‌بینیم که: امّا میان دو کس و دو قوم تفصیل میدهد و آنها را از هم جدا میکند.

إِمّا:؛ ج ۱، ص: ۱۲۲

إِمّا: بکسر اوّل پنج معنی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۳

دارد، شکّ، ابهام، تخییر، اباحه، و تفصیل.ابهام: مثل «وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ» توبه: ۱۰۶ یعنی وضع و آیندهٔ آنها مبهم است یا خدا عذاب میکند و یا می‌بخشد.تخییر: مثل «إِمّا أَنْ تُعَذِّبَ وَ إِمّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْناً» کهف: ۸۶ یعنی- اختیار داری خواه عذاب بکنی و خواه نیکو رفتار نمائی.تفصیل: مثل «هَدَيْناهُ السَّبِيلَ إِمّا شاكِراً وَ إِمّا كَفُوراً» دهر: ۳، راجع بتفصیل بیشتر، بکتب لغت رجوع شود.

أَمن:؛ ج ۱، ص: ۱۲۳

أَمن: ایمنی. آرامش قلب.خاطر جمع بودن. امن و امانهٔ و امان در اصل بیک معنی‌اند (مفردات) «فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً» بقره: ۲۸۳ اگر بعضی از شما ببعضی خاطر جمع باشد، یعنی باو اطمینان داشته باشد که خیانت نخواهد کرد، «أَ فَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا بَياتاً وَ هُمْ نائِمُونَ» اعراف: ۹۷، آیا اهل شهرها ایمنند که عذاب ما شبانه آنگاه که در خوابند بسوی آنها بیاید. «وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثابَةً لِلنّاسِ وَ أَمْناً» بقره: ۱۲۵ خانه‌ی کعبه را برای مردم مرجع و ایمنی قرار دادیم آمن: خاطر جمع، کسیکه در او ایمنی است و یا شهریکه ایمن است «مَنْ دَخَلَهُ كانَ آمِناً» آل عمران: ۹۷ «رَبِّ اجْعَلْ هذا بَلَداً آمِناً» بقره: ۱۲۶، لازم نیست در آیه‌ی اخیر، آمن را ذا امن معنی کنیم، بلکه شهر ایمن مثل شخص ایمن کاملا صحیح و درست است اینگونه چیزها در قرآن بسیار است مانند «يَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِيراً» دهر: ۱۰ که عبوس و قمطریر صفت یوم آمده و مانند «وَ كانَ يَوْماً عَلَى الْكافِرِينَ عَسِيراً» فرقان: ۲۶ «آمنهٔ» بمعنی امن است،

(انفال: ۱۱) أمین در لغت بمعنی فاعل و مفعول (آمن مأمون) هر دو آمده است در آیه‌ی «وَ أَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ» اعراف: ۶۸ و نظائر آن ممکن است، امین بمعنی اسم فاعل باشد، یعنی من بشما

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۴

ناصح و خیر خواهم و مطمئنم که خیر خواهم، و همچنین در آیه‌ی «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ» شعراء: ۱۰۷ و امثال آن، یعنی از رسالتم مطمئنم و ایضا ممکن است بمعنی مفعول باشد.آیات «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ» دخان: ۵۱ «وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ» تین: ۳ مثل بَلَداً آمِناً اند.بنا بر آنچه گذشت، امانت را از آنجهت امانت گویند که شخص امانت گذار از خیانت آنکه امانت پیش اوست مطمئن و ایمن است «۱» مؤمِن فعل امن اگر متعدّی بنفسه باشد بمعنی ایمنی دادن است مثل «وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» قریش: ۴ یعنی آنها را از ترس ایمن گردانید و مؤمن که از اسماء حسنی است از همین معنی است، یعنی ایمنی دهنده (مفردات) «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ- الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ» حشر: ۲۳.آیاتیکه آمن و آمنوا و سایر مشتقّات آن بمعنی ایمان آوردن است، اکثرا با باء و گاهی با لام متعدّی شده‌اند مثل «كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ» بقره: ۲۸۵ و مثل «فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ» عنکبوت: ۲۶.

إیمان؛؛ ج ۱، ص: ۱۲۴

إیمان: تسلیم توأم با اطمینان خاطر.اگر گویند: چرا بر خلاف اهل تفسیر ایمان را تسلیم معنی میکنید با آنکه طبرسی رحمه الله فرموده ازهری میگوید: علماء اتفاق دارند بر اینکه ایمان بمعنی تصدیق است، المیزان آنرا استقرار اعتقاد در قلب معنی کرده و راغب تصدیق توأم با اطمینان خاطر گفته است.گوئیم [قرآن مجید ایمان بمعنی اعتقاد را تأیید نمیکند] بلکه بهترین معنای آن همان تسلیم است زیرا می‌بینیم آنانرا که اعتقاد دارند ولی تسلیم عقیدهٔ خویش نیستند کافر می‌شمارد. در بارهٔ فرعون و قوم او آمده: «وَ جَحَدُوا بِهَا وَ اسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا» نمل: ۱۴ فرعونیان در باطن و نفس خویش عقیده داشتند که آیات موسی از قبیل عصا و غیره از جانب خداست ولی

(۱) راجع بآیهٔ «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ » ... به «جهل» رجوع شودقاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۵در ظاهر تسلیم نشدند و اقرار نکردند نظیر این آیه قول موسی علیه السّلام است بفرعون که فرمود: «لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» اسراء: ۱۰۲ فرعون یقین داشت که آیات از جانب خداست ولی تسلیم نبود.شیطان بخدا عقیده داشت میگفت: «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ » ... اعراف: ۱۲ میگفت: «رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي» حجر: ۳۹ خدا را خالق خود میدانست و او را «ربّ» خطاب میکرد. بمعاد نیز عقیده داشت لذا میگفت: تا روز قیامت مهلتم ده: «أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» اعراف: ۱۴. ایضا بانبیاء معتقد بود و میدانست بعباد مخلصین راهی ندارد و آنها را نتواند فریفت «إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ» حجر: ۴۰ با همهٔ اینها در باره‌اش فرموده «أَبَى وَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكافِرِينَ» بقره: ۳۴.بسیاری از اهل کتاب بحضرت رسول (ص) عقیده داشتند و میدانستند که او پیغمبر است و حتی او را مانند پسران خود میشناختند ولی حق را کتمان میکردند و بعقیدهٔ خویش تسلیم نبودند «الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ يَعْرِفُونَهُ كَما يَعْرِفُونَ أَبْناءَهُمْ وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ» بقره: ۱۴۶ آیهٔ ۲۰ سورهٔ انعام نیز همین است ولی ذیل آن چنین میباشد: «الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ».پس ایمان بمعنی اعتقاد و تصدیق نیست و گر نه میبایست این اشخاص مؤمن باشند بلکه ایمان بمعنی تسلیم است. مؤمن کسی است که بحق تسلیم باشد و آن قهرا با عمل توأم است و بدون آن مصداق ندارد.وانگهی در آیاتی نظیر «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدادُوا كُفْراً لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ » ... نساء: ۱۳۷ و نظیر: «ذلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلى قُلُوبِهِمْ» منافقون: ۳.چطور میشود گفت: آنها چندین بار اعتقاد پیدا کرده و سپس کافر شده‌اند بلکه آنها تسلیم شده و بعدا

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۶

از تسلیم بیرون رفته‌اند.خلاصهٔ سخن آنکه: ایمان پس از اعتقاد است، شخص اگر پس از اعتقاد بعقیده‌اش تسلیم شد مؤمن است و

گر نه منافق یا کافر میباشد، از طرف دیگر هر قدر اعتقاد قوی باشد تسلیم محکم خواهد بود، شدت و ضعف ایمان و دارای مراتب بودنش از این روشن میشود.در آیاتی نظیر «وَ لَقَدْ جٰاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰاتِ فَمٰا كٰانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمٰا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ » ... اعراف: ۱۰۱ بنظر ما منظور همان عدم تسلیم است یعنی: بآنچه قبلا تکذیب کرده بودند تسلیم شونده نبودند «۱» بقیّهٔ مطلب را در «سلم- اسلام» مطالعه کنید.اگر گویند: چرا در معنی ایمان اطمینان خاطر را قید کردید؟ گوئیم: آن برای ملاحظهٔ اصل مادّه است که ایمان بالاخره از امن مشتق است پس مؤمن آنست که بحق تسلیم شود و قلبش در آن تسلیم مطمئن و آرام و بی‌اضطراب باشد «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتٰابُوا» حجرات: ۱۵، اصل ریب چنانکه در اقرب الموارد گوید: قلق و اضطراب قلب است. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوٰاءٌ عَلَيْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لٰا يُؤْمِنُونَ» بقره: ۶ «لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لٰا يُؤْمِنُونَ» یس: ۷، در اینگونه آیات آیا منظور عدم قدرت ایمان است یعنی آنها دیگر قدرت تسلیم ندارند و نمیتوانند بحق تسلیم شوند و قابلیّت تسلیم از بین رفته است و یا منظور آنست که قدرت دارند ولی با عنادیکه دارند تسلیم نخواهند شد؟میشود گفت: فرض دوم مراد است یعنی قدرت دارند و اگر بخواهند می‌توانند ولی چون نخواهند خواست خدا در مقام اخبار میفرماید که تسلیم نخواهند شد. و نیز میشود گفت در اثر استکبار و عناد طوری قلوبشان از حق اعراض کرده که دیگر توجّه بحقّ و قدرت ایمان از آنها سلب شده است.

(۱) احتمال دارد که فاعل «یؤمنوا» غیر از فاعل «کذّبوا» باشد.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۷

در اینصورت نمیشود گفت: که با عدم قدرت تکلیف ساقط است که عدم قدرت نتیجهٔ اعمال اختیاری آنهاست. آنها از اوّل اعراض کرده‌اند خداوند بر اعراضشان افزوده «يٰا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَ قَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللّٰهِ إِلَيْكُمْ فَلَمّٰا زٰاغُوا أَزٰاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ» صف: ۵ می‌بینیم که بنی اسرائیل با علم آنکه موسی رسول خداست اذیتش میکردند و چون از حق میل و اعراض کردند خداوند قلوبشان را از حق کنار کرد.هکذا: «ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ » ... توبه: ۱۲۷ بنا بر آنکه دعا نباشد. علی هذا این عدم قدرت مسقط تکلیف نیست که خود سبب آنرا فراهم آورده‌اند.ناگفته نماند: ملاحظهٔ «خَتَمَ اللّٰهُ عَلىٰ قُلُوبِهِمْ وَ عَلىٰ سَمْعِهِمْ وَ عَلىٰ أَبْصٰارِهِمْ غِشٰاوَةٌ» که بعد از آیهٔ «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا » ... واقع شده و ملاحظهٔ «إِنّٰا جَعَلْنٰا فِي أَعْنٰاقِهِمْ أَغْلاٰلًا ... فَأَغْشَيْنٰاهُمْ فَهُمْ لٰا يُبْصِرُونَ» بعد از آیهٔ «لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ » ... نشان میدهد که بمسلوب القدرهٔ بودن نزدیک‌اند و بنظر نگارنده قدرت بکلی از آنها سلب نشده است.ایضا: اینگونه اشخاص از روی عناد کافرند نه از روی جهل و گر نه جاهل پس از علم ایمان آوردنش سهل است.مراد از «کفر» در مقابل ایمان در آیاتی نظیر «وَ لٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ » ... بقره: ۲۵۳، کفر از روی علم است که همان استکبار و عدم تسلیم باشد و الّا کفر از روی جهل که در «کفر» خواهد آمد حساب دیگری دارد، و خلاصه: پس از وضوح حقّ هر که بآن تسلیم شود مؤمن و هر که آنرا کتمان کند و تسلیم نشود کافر است این ایمان و کفر است که سبب بهشت و جهنّم میگردد. و سر و کار قرآن مجید با این ایمان و کفر است.در آیاتیکه خدا از مردم ایمان میخواهد نظیر «آمِنُوا كَمٰا آمَنَ النّٰاسُ»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۸

بقره: ۱۳ «آمِنُوا بِمٰا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً» بقره: ۴۱، بنظر نگارنده مراد آن نیست که: عقیده پیدا کنید و معتقد باشید که آن بسته باستدلال و مشاهدهٔ براهین است، بلکه مقصود آنست که: بخدا و بحق تسلیم شوید. ایضا در آیاتیکه خطاب «يٰا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» آمده منظور آن نیست که: ای باور کنندگان خدا و حق، بلکه ای تسلیم شوندگان. ولی میدانیم که تسلیم بعد از علم و عقیده است. تکمیل این بحث با مطالعه «اسلام» و «کفر» است.

أَمَة:؛ ج ۱، ص: ۱۲۸

أَمَة: کنیز مملوک. «وَ لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ» بقره: ۲۲۱، جمع آن در قرآن اماء آمده «وَ الصّٰالِحِينَ مِنْ عِبٰادِكُمْ وَ إِمٰائِكُمْ» نور:

.۳۲

أَنْ:؛ ج ۱، ص: ۱۲۸

أَنْ: (بفتح الف) حرفی است بر چهار وجه باشد: حرف مصدری ناصب مضارع مثل «وَ أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ» بقره: ۱۸۴ یعنی «صومکم خیر لکم».مخفّف از ثقیله مثل «عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضى» مزمّل: ۲۰ که در اصل انّ بود، مفسّره که ما قبل خود را تفسیر میکند مثل «فَأَوْحَيْنا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ» مؤمنون: ۲۷. تأکید مطلب و اغلب پس از حرف لمّا واقع میشود نحو «فَلَمَّا أَنْ جاءَ الْبَشِيرُ أَلْقاهُ عَلى وَجْهِهِ» یوسف: ۹۶.

إِنْ:؛ ج ۱، ص: ۱۲۸

إِنْ: (بکسر الف) بر چهار وجه باشد: ۱- حرف شرط که دو (شرط و جزاء) را جزم دهد، مثل «إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ».۲- مخفّف از ثقیله و اکثرا در جوابش لام مفتوح میاید. مثل «إِنْ كانَ وَعْدُ رَبِّنا لَمَفْعُولًا».۳- حرف نفی و بیشتر در جوابش الّا میاید مثل «إِنِ الْكافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ... إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنى» در قاموس گوید: اینکه گفته‌اند در جوابش همیشه الّا و یا لمّا میاید مثل «إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْها حافِظٌ» مردود است زیرا در قرآن مجید آمده «إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطانٍ» یونس: ۶۸ «إِنْ أَدْرِي أَ قَرِيبٌ مَا

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۲۹

تُوعَدُونَ».۴- تأکید نفی مثل: ما ان یخرج زید.

انَّ:؛ ج ۱، ص: ۱۲۹

انَّ: (بفتح و کسر) هر دو حرف تأکیداند و برای تأکید مطلب ذکر میشوند مثل إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» فرق مشهور میان این دو حرف آنست که ما بعد انّ (بکسر اوّل) جمله میباشد و ما بعد انّ (بفتح اوّل) در حکم مفرد است.

إِنّما:؛ ج ۱، ص: ۱۲۹

إِنّما: (بفتح و کسر) همان انّ و انّ است که ماء کافّه بر آن داخل شده و معنی فقط و این است جز این نیست، میدهد، مثل «قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحى إِلَيَّ أَنَّما إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ» فصلت: ۶، که انّمای اوّل بکسر و دوّمی بفتح است در قاموس گوید: انّما بفتح و کسر هر دو مفید حصر است و هر که گوید: افادهٔ حصر مخصوص به انّما بکسر اول است، سخنش مردود میباشد. ولی در اقرب الموارد آمده: انّما بکسر مفید حصر و حرف حصر است و جمهور گویند: انّما بفتح، مفید حصر نیست ناگفته نماند در آیهٔ فوق هر دو مفید حصراند.

أَنا:؛ ج ۱، ص: ۱۲۹

أَنا: ضمیر رفع و در مذکّر و مؤنّث یکسان باشد مثل «إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ» اعراف: ۱۸۸.

أنث:؛ ج ۱، ص: ۱۲۹

أنث: انثی بمعنی ماده است مقابل نر، خواه انسان باشد یا غیر آن مثل «مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى» نحل: ۹۷ که مراد انسان

است و مثل «اللّهُ یَعْلَمُ ما تَحْمِلُ کُلُّ أُنْثی» رعد: ۸ که شامل تمام ماده‌هاست اعمّ از انسان و غیره.إناث جمع آن بکسر الف است مثل «یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ إِناثاً وَ یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ الذُّکُورَ» شوری: ۴۹: انثیین تثنیهٔ انثی است «لِلذَّکَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَیَیْنِ» نساء: ۱۱ «إِنْ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلّا إِناثاً وَ إِنْ یَدْعُونَ إِلّا شَیْطاناً مَرِیداً» نساء: ۱۱۷ یعنی نمیخوانند جز خدا مگر ماده‌هائی و نمیخوانند مگر شیطان بی‌فایده را.این آیه میان مفسّران معرکهٔ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۰

الآراء است راغب در مفردات گوید: بعضی از مفسّرین حکم لفظ را معتبر دانسته و گفته: چون نام معبودهای آنان، مؤنّث بود مثل لات، منات و عزّی، بدین جهت در آیه‌ی شریفه «اناث» آمده، و بعضی حکم معنی را معتبر شمرده و گفته: اناث بمعنی منفعل است و بآنکه قبول فعل کند انیث گویند و بآهن نرم انیث گفته شده و گوید: موجودات بعضی نسبت ببعضی سه گونه‌اند، یکی فقط فاعل است بدون انفعال و آن خداست و دیگری فقط منفعل است بدون فعل و آن جماد است و سوّمی از جهتی فاعل و از جهتی منفعل است مثل ملائکه، انسانها، و جنّ، که نسبت بخدا منفعل و نسبت بکارهای خود فاعل‌اند، و چون بت‌های مشرکان فقط منفعل بودند بدون فعل لذا آنها را «اناث» خوانده است «إِنْ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلّا إِناثاً» راغب خودش وجه دوم را صحیح‌تر دانسته و پسندیده است.در المیزان فرموده: اصنام و تمام معبودهای غیر خدا، اناث خوانده شده، چون آنها قابل و منفعلند (نه فاعل) و آنچه پرستندگان توقّع دارند در قدرت آنها نیست و بعد چند آیه در بارهٔ عدم قدرت بتها آورده است. مثل «وَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ ما یَمْلِکُونَ مِنْ قِطْمِیرٍ» فاطر: ۱۳.در المنار گوید: برای هر قبیله بتی بود که آنرا انثای آن قبیله میخواندند یا مراد نامهای معبودهاست- که از حقیقت الوهیّت بر کنار بودند، بعد گوید: استاد گفت: بسیاری از مفسران گفته‌اند: مراد از اناث در آیه، مردگانند زیرا عرب بر مردگان اناث اطلاق میکند چون ضعیف و عاجزاند، بعد گوید: استاد این اخیر را اختیار کرده است.در کتاب آغاز و انجام جهان ص ۱۳۸- ۱۴۰ گفته: در سورهٔ توحید اوصافی برای خداوند متعال ذکر شده است که همه آنها منحصر در ذات مقدّس اوست خدا احد

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۱

است، صمد است ... و زائیده نشده و همتائی برای او نیست با این سوابق و لواحق بدست میاوریم: تنها خداوند است که نزائیده است و جز او هر چه و هر که هست همه زاینده‌اند و زائیده‌اند پس لا بدّ همه ماده هستند، ماده‌ای نکره و ناشناس، زن نیستند ولی زائیده‌اند. (نقل باختصار).مراد صاحب کتاب این است که کلمه‌ی اناث در معنی حقیقی خود است و احتیاج بتأویل نیست و موجودات عالم جز خدا همه انثی هستند و میزایند و انثی لازم نیست فقط زن باشد، تمام موجودات تو در تو هستند و بتدریج از هم زائیده و باز میشوند. این سخن در نظر نگارنده بسیار عمیق و از همه صحیح‌تر و درستتر است و اللّه العالم.أُنْس: (بضمّ اوّل) الفت «لا تَدْخُلُوا بُیُوتاً ... حَتّی تَسْتَأْنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا عَلی أَهْلِها» نور: ۲۷ بخانه‌ی دیگران داخل نشوید تا طلب الفت بکنید المیزان گوید: استیناس طلب الفت و سکون است با کاریکه باعث الفت شود مثل دخول با تنحنح و ذکر خدا و از مجمع از ابو ایوب انصاری نقل کرده که رسول خدا (ص) فرمود استیناس آنست که سبحان اللّه، الحمد للّه، اللّه اکبر گویند و بر اهل خانه تنحنح کنند. و بر اهل خانه سلام کنند، آنس را دانستن و دیدن و احساس کردن گفته‌اند (قاموس) مثل «آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً» قصص: ۲۹ از جانب کوه آتشی مشاهده کرد، و مثل «فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً» نساء: ۶ اگر از آنها رشدی احساس گردید راغب گوید: اگر دانستید که با رشد انس دارند. «فَإِذا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَ لا مُسْتَأْنِسِینَ لِحَدِیثٍ» احزاب: ۵۳ یعنی چون غذا خوردید پراکنده شوید و بگفتگوئی سر گرم نشوید و در الفت و آشنائی در خانه‌ی پیغمبر باز نکنید.نا گفته نماند: معنای اوّلی در تمام موارد بالا بنوعی ملحوظ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۲

و مراد است.

أُنْس:؛ ج ۱، ص: ۱۳۱

أُنْس: (بضمّ اوّل) الفت «لا تَدْخُلُوا بُيُوتاً ... حَتّى تَسْتَأْنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا عَلى أَهْلِها» نور: ۲۷ بخانه‌ی دیگران داخل نشوید تا طلب الفت بکنید المیزان گوید: استیناس طلب الفت و سکون است با کاریکه باعث الفت شود مثل دخول با تنحنح و ذکر خدا و از مجمع از ابو ایوب انصاری نقل کرده که رسول خدا (ص) فرمود استیناس آنست که سبحان اللّه، الحمد للّه، اللّه اکبر گویند و بر اهل خانه تنحنح کنند. و بر اهل خانه سلام کنند، آنس را دانستن و دیدن و احساس کردن گفته‌اند (قاموس) مثل «آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً» قصص: ۲۹ از جانب کوه آتشی مشاهده کرد، و مثل «فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً» نساء: ۶ اگر از آنها رشدی احساس گردید راغب گوید: اگر دانستید که با رشد انس دارند. «فَإِذا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَ لا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ» احزاب: ۵۳ یعنی چون غذا خوردید پراکنده شوید و بگفتگوئی سر گرم نشوید و در الفت و آشنائی در خانه‌ی پیغمبر باز نکنید.نا گفته نماند: معنای اوّلی در تمام موارد بالا بنوعی ملحوظ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۲

و مراد است.

إنس؛ ج ۱، ص: ۱۳۲

إنس: (بکسر اوّل) بشر خلاف جنّ در قرآن مجید پیوسته در مقابل جنّ بکار رفته «وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» ذاریات ۵۶، واحد آن انسیّ است مثل «فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا»: مریم: ۲۶، جمع آن اناس و اناسیّ است مثل «قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ مَشْرَبَهُمْ» بقره: ۶۰ «وَ أَناسِيَّ كَثِيراً» فرقان: ۴۹.انس ۱۸ بار و اناس ۵ بار و انسیّ و اناسی یک بار در قرآن آمده است: از مجموع ۱۸ محلّ در هفت محل، انس قبل از جنّ و در یازده محلّ، جنّ قبل از انس آمده است، علی هذا نمیشود گفت: چون جنّ پیش از انس بوجود آمده لذا پیش از آن ذکر میشود، زیرا در این صورت میبایست در همه جا، پیش از انس بیاید، قبل و بعد ذکر شدن آنها روی تقریبهای بخصوصی است که با تدبّر در آیات روشن میشود.

إنسان؛ ج ۱، ص: ۱۳۲

إنسان: این کلمه ۶۵ بار در قرآن مجید بکار رفته است، با مراجعه بموارد آن خواهیم دید که از آن جسد ظاهری و صورت ظاهری مراد نیست چنانکه در بشر مراد است، بلکه باطن و نهاد و استعداد و انسانیت و عواطف او در نظر است، مثل «إِنَّ الْإِنْسانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ» ابراهیم: ۳۴- «وَ كانَ الْإِنْسانُ عَجُولًا» اسراء: ۱۱- «وَ كانَ الْإِنْسانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» کهف: ۵۴- «لَيْسَ لِلْإِنْسانِ إِلَّا ما سَعى» نجم: ۳۹- «وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ إِحْساناً» احقاف: ۱۵، در آیاتیکه راجع باوّل خلقت و عنوان آنها انسان است مثل «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ» حجر: ۲۶ «خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَةٍ» نحل: ۴، اگر در ما قبل و ما بعد آیات دقت شود خواهیم دید که صورت ظاهر از آنها مراد نیست.فرق مشروح میان انسان و بشر در بشر خواهد آمد، بعضی از آنچه قرآن در باره‌ی انسان آورده بقرار ذیل است: ۱- انسان از گل خشک شده از لجن سیاه و بد بو و کهنه آفریده شده

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۳

«وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ» حجر: ۲۶ تفصیل این سخن در «آدم» دیده شود.۲- انسان نسبت بذاتش و جنبه‌ی حیوانیّتش، ضعیف آفریده شده و ستمگر، نا سپاس، عجول، تنگ چشم، مجادله کن، نادان، خود پسند، کم صبر، پر طمع و طاغی است، ولی نسبت بجوهرهٔ انسانیّت و ایمان و درک و تربیت و عقلش، یک موجود بسیار عالی و پر ارزش است، او و جنّ دو موجود پر ارزش روی زمین و حامل امانت و تکلیف خداوندی‌اند و قرآن از. آندو ثقلان (دو چیز پر قیمت و وزین) تعبیر میکند «سَنَفْرُغُ

لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ» رحمن: ۳۱.آری انسان در مرحله‌ی اوّل مشمول «إِنَّ الْإِنْسانَ لَظَلُومٌ كَفّارٌ ...- وَ كانَ الْإِنْسانُ عَجُولًا ...- وَ كانَ الْإِنْسانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا - ... إِنَّهُ كانَ ظَلُوماً جَهُولًا ...- إِنَّ الْإِنْسانَ خُلِقَ هَلُوعاً ...- خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِيفاً ...- وَ كانَ الْإِنْسانُ كَفُوراً» است و در مرحله‌ی دوّم از اهل «إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُخْلَصِينَ ...- إِنّا وَجَدْناهُ صابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ ...- إِذا ذُكِرَ اللّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ...- لا تُلْهِيهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّهِ ...- يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَ قِياماً ...- وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَنِي آدَمَ» میباشد.

أَنْف:؛ ج ۱، ص: ۱۳۳

أَنْف: بینی. «وَ الْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَ الْأَنْفَ بِالْأَنْفِ» مائده: ۴۵ چشم در مقابل چشم و بینی در مقابل بینی است آنفا یعنی هم اکنون «ما ذا قالَ آنِفاً» محمد: ۱۶ یعنی هم اکنون چه گفت، در مجمع البیان گوید: آنِفاً یعنی در اوّلین وقتیکه بما نزدیک است. آن یکبار بیش در قرآن نیست.

أَنام:؛ ج ۱، ص: ۱۳۳

أَنام: خلق. جنّ و انس.مطلق خلق اعمّ از جنّ و انس (قاموس) «وَ الْأَرْضَ وَضَعَها لِلْأَنامِ» رحمن: ۱۰ در مجمع البیان، انسانها معنی کرده و در کشاف مطلق آنچه در روی زمین از جنبندگان است، گفته. ناگفته نماند این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده و چون سورهٔ رحمن در بارهٔ جنّ و انس

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۴

است احتمال قوی آنست که مطلق جنّ و انس مراد باشد.

انّی:؛ ج ۱، ص: ۱۳۴

انّی: ظرف زمان و مکان است و برای بحث از آندو باشد و در استفهام نیز بکار میرود، معنای فارسی آن: کی و کجا و چطور، است (این، متی، کیف) مثل «يا مَرْيَمُ أَنّى لَكِ هذا» آل عمران: ۳۷ ای مریم این طعام برای تو از کجاست؟ و مثل «انّی جئت» کی آمدی و مثل «أَنّى يُحْيِي هذِهِ اللّهُ بَعْدَ مَوْتِها» بقره: ۲۵۹ خدا این مردگان را چطور زنده میکند؟. «نِساؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنّى شِئْتُمْ» بقره: ۲۲۳ یعنی زنان شما کشت شمااند هر زمان که خواستید بکشت خود در آئید، اگر انّی ظرف مکان باشد، یعنی در هر مکان که خواستید در آئید و اگر ظرف زمان باشد، یعنی در هر زمان که خواستید با آنها نزدیکی کنید، این آیه مباح بودن مقاربت را میرساند، ولی بر جواز مقاربت از عقب دلالت ندارد، و کلمهٔ «حرث» قرینهٔ قاطعهٔ این مطلب است، زیرا کشت آنست که از آن بهره برداری شود و آن از زن که تولید نسل است در صورتی است که مقاربت از عقب نباشد و نیز ما بعد آیه «وَ قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ» برای خود پیش اندیشی کنید، که گفته‌اند مراد وجود فرزند است، قرینه‌ی این سخن میباشد. بعبارت دیگر نمیشود «أَنّى» را مکانیّه گرفت و بر جواز مقاربت از عقب استدلال کرد.

آناءِ:؛ ج ۱، ص: ۱۳۴

آناءِ: ساعتها. «يَتْلُونَ آياتِ اللّهِ آناءَ اللَّيْلِ» آل عمران: ۱۱۳ یعنی در ساعات شب آیات خدا را تلاوت میکنند، مفرد آنرا انی (بر وزن عنب و فرس و صرد) گفته‌اند (مفردات).در کریمه‌ی «لا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلى طَعامٍ غَيْرَ ناظِرِينَ إِناهُ» احزاب: ۵۳، راغب «انا» را بمعنی وقت و مفرد آناء گرفته و معنی آیه چنین است: بخانه‌ی پیامبر داخل نشوید مگر آنکه برای طعام اجازه شود بی آنکه

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۵

منتظر وقت شوید، پیش از وقت داخل نشوید که منتظر طعام باشید بلکه در وقتش وارد شوید. ولی مجمع البیان آنرا از انی یأنی گرفته که معنی رسیدن است، یعنی پیش از پخته شدن وارد نشوید که بانتظار پختن آن بنشینید. در نهایه گفته: الاناء بکسر الهمزهٔ و القصر: النضج».در المیزان آنرا بمعنی ظرف گرفته و فرموده: بی آنکه منتظر ورود ظرف طعام باشید. نا گفته نماند در این صورت میبایست آیه «غیر ناظرین اناه» باشد، زیرا اناء بمعنی ظرف آخرش همزه است.بنظر نگارنده مراد از آیه گفتهٔ مجمع است.

إناء:؛ ج ۱، ص: ۱۳۵

إناء: ظرف. جمع آن آنیه است «وَ یُطافُ عَلَیْهِمْ بِآنِیَةٍ مِنْ فِضَّةٍ» انسان: ۱۵ ظرفهائی از نقره بر آنها گردانده میشود.

إنْی:؛ ج ۱، ص: ۱۳۵

إنْی: نزدیک شدن. رسیدن «أَ لَمْ یَأْنِ لِلَّذِینَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِکْرِ اللَّهِ» حدید: ۱۶ آیا وقت آن نرسید که قلوب مؤمنان خاشع شود «حمیم آن» آب جوشانیکه بشدت حرارت رسیده «یَطُوفُونَ بَیْنَها وَ بَیْنَ حَمِیمٍ آنٍ» رحمن: ۴۴ «تُسْقی مِنْ عَیْنٍ آنِیَةٍ» غاشیه: ۵ از چشمه‌ایکه بشدت حرارت رسیده آب داده شوند. راغب آنرا نزدیک شدن وقت گفته ولی دیگران مطلق نزدیک شدن گفته‌اند.

أهل:؛ ج ۱، ص: ۱۳۵

اشارهٔ

أَهل: خانواده. خاندان.در مفردات گوید: اهل الرجل در اصل کسانی‌اند که با او در یک خانه زندگی میکنند، بعد بطور مجاز بکسانیکه او و آنها را یک نسب جمع میکند اهل بیت آنمرد گفته‌اند.در قاموس گوید: اهل مرد، عشیره و اقربای اوست و اهل الامر والیان امراند، اهل خانه، ساکنان آنست و اهل مذهب، عقیده‌مندان آن میباشد و ... در قرآن مجید آمده: أَهْلِ الْکِتابِ ... أَهْلُ الْإِنْجِیلِ ...، أَهْلَ الْقُری ...، أَهْلِ- الْمَدِینَةِ ...، أَهْلَ الْبَیْتِ ...، أَهْلَ الذِّکْرِ ...، أَهْلِ هذِهِ الْقَرْیَةِ ...، أَهْلِ النّارِ ...، أَهْلُ- التَّقْوی وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۶

نا گفته نماند بنا بر استعمال قرآن مجید، و گفتهٔ اهل لغت، اهل در صورتی استعمال میشود که میان یکعده افراد، پیوند جامعی بوده باشد مثل پدر، شهر، کتاب، علم و غیره و میان جامع و آن افراد انسی و الفتی لازم است و کلمهٔ اهل بآن جامع اضافه میشود مثل اهل الکتاب. اهلی: در مقابل وحشی است که بمعنی کنار و نا آشناست.قرآن کریم آنانرا که با پیغمبری هم عقیده باشند و باو ایمان آورند اهل او و ذرّیهٔ او میداند و کسانی را که فرزند نسبی وی باشند در صورت ایمان نیاوردن از اهل او بیرون میداند در بارهٔ حضرت نوح آمده که: نوح بعد از طوفان و غرق شدن پسرش گفت: «رَبِّ إِنَّ ابْنِی مِنْ أَهْلِی وَ إِنَّ وَعْدَکَ الْحَقُّ» هود: ۴۵ یعنی خدایا پسرم از اهل من است و وعدهٔ تو حق است وعده داده بودی که اهل مرا از غرق نجات دهی پس چرا پسرم غرق شد؟ خدا در جواب فرمود «إِنَّهُ لَیْسَ مِنْ أَهْلِکَ» هود: ۴۶ یعنی او حتما از اهل تو نیست او عمل غیر صالح است.در اینجا ملاحظه میکنیم که فرزند نوح در اثر کفر از اهل او خارج میشود و در جای دیگر چنین آمده «فَأَنْجَیْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ فِی الْفُلْکِ الْمَشْحُونِ ثُمَّ أَغْرَقْنا بَعْدُ الْباقِینَ» شعراء: ۱۱۹ و ۱۲۰ این دو آیه صریح‌اند در اینکه نوح و آنانکه با او بودند همه نجات یافتند و دیگران همه هلاک شدند و در سورهٔ صافات آمده «وَ نَجَّیْناهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ وَ جَعَلْنا ذُرِّیَّتَهُ هُمُ الْباقِینَ ... ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِینَ» آیهٔ ۷۶- ۷۷- ۸۲ در

اینجاست که پیروان نوح، اولاد او و اهل او شمرده شده‌اند، میگوید: فقط فرزندان او را باقی گذاردیم حال آنکه در دو آیه قبل خواندیم تمام آنانکه با او بودند نجات یافتند، میگوید او و اهل او را از غصّهٔ بزرگ نجات دادیم حال آنکه تمام پیروان او را نجات داد، در جای دیگر آمده «فَنَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۷

وَ نَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ» انبیاء: ۷۶- ۷۷ در اینجا نیز فقط از نجات اهلش صحبت شده میدانیم که پیروان داخل در اهل‌اند، بقیّه مطلب در «آل» دیده شود.

[أَهل البيت]؛ ج ۱: ص: ۱۳۷

[أَهل البيت]: کلمه‌ی اهل- البیت فقط دو بار در قرآن مجید آمده است یکی در بارهٔ حضرت ابراهیم علیه السّلام که ملائکه بزنش گفتند «رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ» هود: ۷۳، دیگری در بارهٔ اهل بیت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» احزاب: ۳۳ و این همان آیهٔ معروف تطهیر است و مراد از آن پنج تن آل عبا صلوات اللّه علیهم هستند. مسلمانان بتبعیّت از قرآن، کلمهٔ اهل بیت را در اهل بیت حضرت رسول استعمال کرده‌اند و بطوری شهرت یافته که ارادهٔ دیگری از این کلمه محتاج بقرینه است.در تفسیر ابن کثیر و غیره نقل شده که عکرمه در بازار ندا میکرد و میگفت: آیه‌ی تطهیر در شأن زنان حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است و نیز نقل میکند که عکرمه میگفت: هر کس بخواهد با او مباهله میکنم که این آیه در بارهٔ زنان آنحضرت است.نا گفته نماند: عکرمه از خوارج و از دشمنان علی و اهل بیت علیهم السّلام است و این سخن از فرومایه‌ی مثل عکرمه بعید نیست راجع بشرح حال او بکتاب الکلمهٔ الغرّاء فی تفصیل- الزهراء علیها السّلام فصل ثانی ص: ۵۱ تألیف شرف الدین رجوع شود.در اینجا بسه مطلب اشاره میکنیم ۱- آیهٔ تطهیر در سیاق آیات زنان حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم آمده ولی علی رغم عکرمه و مقاتل، خود آیه بیان میکند که در بارهٔ زنان آنحضرت نیست زیرا چند آیه پیش از آیهٔ تطهیر را میخوانیم می‌بینیم، در آنها زنان آنحضرت مخاطبند و همه بصورت جمع مؤنّث آمده مثل: كُنْتُنَّ، تُرِدْنَ ...، فَتَعَالَيْنَ، أُمَتِّعْكُنَّ ...، أُسَرِّحْكُنَّ ...، مِنْكُنَّ،

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۸

لَسْتُنَّ ...، اتَّقَيْتُنَّ، فَلَا تَخْضَعْنَ، ... قَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ ...، أَقِمْنَ الصَّلَاةَ ...، آتِينَ الزَّكَاةَ ...، أَطِعْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ، بعد از این همه جمع مؤنث‌ها یکمرتبه وضع کلام عوض میشود و بصورت جمع مذکر میاید و میفرماید «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» می‌بینیم که در آیه از جمع مؤنّث خبری نیست بلکه «عَنْكُمُ ... وَ يُطَهِّرَكُمْ» هر دو جمع مذکّر آمده، از این تغییر وضع یقین میکنیم که مراد از «عَنْكُمُ وَ يُطَهِّرَكُمْ» جمعی است که همهٔشان و یا اکثرشان مردانند و گر نه مثل سیاق قبل میفرمود «لِيُذْهِبَ عَنْكُنَّ الرِجْسَ وَ يُطَهِّرَكُنَّ» قابل توجّه است که بعد از این آیه باز سیاق عوض شده و راجع بزنان آنحضرت جمع مؤنّث آمده و آن، چنین است «وَ اذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ» اگر دشمنی با حق، چشم عکرمه را کور کرده، ما بحمد اللّه از خود قرآن واقعیّت را درک کرده‌ایم.۲- بیشتر از هفتاد حدیث از طرق شیعه و اهل سنّت نقل شده که این آیه در بارهٔ پنج تن آل عبا علیهم السّلام است، برای نمونه بکتاب الدرّ المنثور، تفسیر طبری، تفسیر ابن کثیر، صواعق محرقه ابن حجر آیهٔ اوّل از آیات نازله در شأن اهل بیت، صحیح ترمذی تفسیر سورهٔ احزاب و در ابواب مناقب باب مناقب اهل البیت، صحیح مسلم کتاب فضائل الصحابه باب فضائل اهل بیت النبی (ص) و کتابهای دیگر رجوع کنید، و از کتابهای شیعه کافی است که بکتاب الکلمهٔ الغرّاء تألیف شرف الدین فصل ثانی رجوع فرمائید.در تفسیر المیزان فرموده: روایات در این باره از هفتاد متجاوز است و آنچه اهل سنت نقل کرده‌اند از روایات شیعه بیشتر است، اهل سنت آنرا قریب به چهل روایت از امّ سلمه، عائشه، ابی سعید خدری، سعد، واثلهٔ بن اسقع، ابی حمراء،

ابن عباس، ثوبان غلام حضرت رسول صلّى اللّه عليه و آله، عبد اللّه ابن جعفر، على،

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۳۹

و حسن بن على عليهما السّلام نقل كرده‌اند. شيعه آنرا در بيشتر از سى حديث از على، امام سجّاد، امام باقر، امام صادق عليهما السّلام، ام سلمه، ابى ذر، ابى ليلى، ابى الاسود، عمرو بن ميمون اودى، و سعد بن ابى وقّاص نقل نموده‌اند.نگارنده گويد: اين سخن را با نقل يک روايت از صواعق محرقهٔ ابن حجر بپايان ميبريم، او در ذيل آيهٔ اوّل از آيات نازله در شأن اهل بيت عليهم السّلام از ابو سعيد خدرى صحابى مشهور نقل كرده كه گفت: اين آيه (آيهٔ تطهير) در بارهٔ پنج نفر نازل شده: حضرت رسول (ص) على و فاطمه و حسن و حسين (عليهم السّلام).۳- عكرمه و مقاتل و غير آنها هر چه ميخواهند بگويند، حق بر اهل حقّ و بر اهل انصاف و تحقيق مثل آفتاب روشن است، در پاى هر حقيقت و واقعيّتى قلم‌هاى خطا- كار و زبانهاى دروغگو و عكرمه‌هاى- فرومايه، ديده خواهند شد «لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيىٰ مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ» انفال: ۴۲ در بارهٔ اهل الذكر: رجوع شود به «ذكر».

اوْ؛ ج ۱، ص: ۱۳۹

اوْ: حرف عطف است و تا يازده معنى براى آن شمرده‌اند (اقرب الموارد) از جمله، شكّ مثل «قالُوا لَبِثْنا يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» كهف: ۱۹ گفتند: يكروز يا قسمتى از روز را توقّف كرديم.از جمله، ابهام مثل «وَ إِنّا أَوْ إِيّاكُمْ لَعَلىٰ هُدىً أَوْ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ» سباء: ۲۴

أوب؛ ج ۱، ص: ۱۳۹

أوب: بازگشت «إِنَّ إِلَيْنا إِيابَهُمْ» غاشيه: ۲۵ يعنى راستى بازگشت آنها بسوى ماست، مَآبٍ مصدر ميمى بمعنى بازگشت و اسم زمان، (زمان بازگشت) و اسم مكان، (مكان بازگشت) آمده است مثل «إِلَيْهِ أَدْعُوا وَ إِلَيْهِ مَآبِ» رعد: ۳۶ كه بقرينهٔ «الى» بمعنى مصدر است و مثل «إِنَّ جَهَنَّمَ كانَتْ مِرْصاداً، لِلطّاغِينَ مَآباً» نباء: ۲۱- ۲۲، كه بقرينهٔ «جهنم» بمعناى مكان بازگشت است.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۴۰

أَوّاب: صيغهٔ مبالغه است يعنى بسيار رجوع كننده «إِنّا وَجَدْناهُ صابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوّابٌ» ص ۴۴ اين كلمه پنج بار در قرآن آمده است، و آن صفت كسانى است كه پيوسته باطاعت و استغفار و دعا و ترک معاصى بسوى خدا رجوع ميكنند، اوّابين جمع اوّاب است «فَإِنَّهُ كانَ لِلْأَوّابِينَ غَفُوراً» اسراء: ۲۵.در حالات حضرت داود هست «يا جِبالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَ الطَّيْرَ» سباء: ۱۰ يعنى اى كوهها و اى پرنده‌ها با او تسبيح برگردانيد و هم آواز شويد، در جاى ديگر هست «إِنّا سَخَّرْنَا الْجِبالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِشْراقِ وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوّابٌ» ص ۱۸- ۱۹ ما كوهها را مسخّر كرديم كه با او صبح و شام تسبيح مى‌كردند و پرندگان را نيز مسخّر كرديم كه دسته جمعى با او هم آواز بودند از اين آيات روشن ميشود كه كوهها و پرندگان در تسبيح، خدا با داود هم صدا ميشدند، تمام موجودات خدا را تسبيح ميكنند لكن ما تسبيح آنها را نمى‌فهميم «وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» اسراء: ۴۴، كوهها و پرندگان كه در تسبيح با او هم صدا ميشدند آيا ديگران نيز مى‌شنيدند و مى‌فهميدند؟ خدا ميداند.در مفردات گويد: فرق اوب و رجوع آنست كه اوب بمعنى رجوع با اراده و اختيار است و رجوع اعمّ ميباشد. ولى در قاموس هست: آبت الشمس يعنى آفتاب غروب كرد و در نهايه هست: «شَغَلُونا مِنَ الصَّلوةِ حَتّى آبَتِ الشَّمْسُ» و در قرآن مجيد آمده «يا جِبالُ أَوِّبِي» ميدانيم كه آفتاب و كوهها صاحب اراده نيستند ولى اوب در آنها بكار رفته است.امّا نا گفته نماند قول راغب قوى بنظر ميرسد زيرا اثبات ترادف ميان اوب و رجوع مشكل است، در بارهٔ «يا جِبالُ أَوِّبِي» بايد گفت آنها نسبت به تسبيح و فرمان خدا

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۴۱

ذى شعور و صاحب اراده‌اند هر چند نسبت بما جامد باشند، و در اقرب الموارد گويد: آبت، لغتى است در «غابت» يعنى گاهى

بجای «غابت الشمس» میگویند «آبت- الشمس» پس آبت عبارت دیگر غابت است و بمعنی اوب نیست.

أود:؛ ج ۱، ص: ۱۴۱

أود: سنگینی. «آد یؤد» یعنی سنگینی کرد و در اصل خم شدن از سنگینی است (مفردات) «وَ لا یَؤُدُهُ حِفْظُهُما» بقره: ۲۵۵ یعنی نگهداشتن آسمانها و زمین، خدا را سنگینی نمیکند و او را بزحمت نمیاندازد.

أول:؛ ج ۱، ص: ۱۴۱

أول: اهل لغت، اول را رجوع معنی کرده‌اند گویند: «آل الیه: ای رجع» تأویل: برگشت دادن و برگشتن است، (تأویل در قرآن مجید، لازم و متعدی بکار رفته است).در بارهٔ تأویل و حقیقت آن سخن زیاد گفته و هر یک براهی رفته‌اند، تدبّر در قرآن مجید معنی آنرا روشن و از هر سخن بی‌نیاز میکند.تأویل: واقع و خارج یک عمل و یک خبر است که گاهی بصورت علّت غائی و نتیجه و گاهی بصورت وقوع خارجی متجلّی شده و به عمل و خبر بر میگردد مثلا حضرت یوسف در خواب دید: یازده ستاره و خورشید و ماه بر او سجده میکنند، بعد از سالها رنج و زحمت که در مصر بمقام بزرگ رسید: چون خانواده‌اش بمصر منتقل شدند یازده برادر و پدر و مادرش بر او خضوع کردند گفت: «یا أَبَتِ هذا تَأْوِیلُ رُءْیایَ مِنْ قَبْلُ» یوسف: ۱۰۰: پدرم این تأویل خواب گذشته‌ی من است. در اینجا می‌بینیم که خواب دیدن بصورت یک خبر، و تأویل، وقوع خارجی آن است.در داستان موسی و آن عالم که کشتی را سوراخ کرد، طفلی را کشت و دیواری را مرمّت نمود، موسی بهر سه عمل اعتراض کرد، عالم بعد از توضیح علل آن سه عمل گفت: «ذلِکَ تَأْوِیلُ ما لَمْ تَسْطِعْ عَلَیْهِ

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۴۲

صَبْراً» کهف: ۸۲ این است تأویل آنچه نتوانستی تحمّل کنی!.در اینجا قضیّه، بعکس جریان حضرت یوسف است آنجا اوّل خبر بود بعد وقوع خارجی و در اینجا وقوع اوّل است بعد خبر و توضیح علل، و در اینجا تأویل بمعنی علّت غائی و غرض است.در آیهٔ «وَ أَوْفُوا الْکَیْلَ إِذا کِلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقِیمِ ذلِکَ خَیْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِیلًا» اسراء ۳۵، تأویل بمعنی نتیجه و عاقبت امر است، یعنی پیمانه را تمام کنید و با ترازوی صحیح بسنجید، آن خوب است و از حیث عاقبت و نتیجه بهتر است.پس تأویل یک واقعیّت و خارج است که باصل خود بر میگردد، خواه بصورت نتیجه باشد یا علّت و یا وقوع خارجی. «وَ یُعَلِّمُکَ مِنْ تَأْوِیلِ الْأَحادِیثِ» یوسف: ۶ یعنی برگشت دادن تازه‌ها را بواقع آنها بتو تعلیم میکند چنانکه در تعبیر خواب دو نفر زندانی و تعبیر خواب پادشاه مصر این مطلب بثبوت رسید.تأویل قرآن، وقوع خارجی وعده‌های آن است و از جمله وقوع قیامت میباشد «هَلْ یَنْظُرُونَ إِلّا تَأْوِیلَهُ یَوْمَ یَأْتِی تَأْوِیلُهُ یَقُولُ الَّذِینَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جاءَتْ رُسُلُ رَبِّنا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنا مِنْ شُفَعاءَ فَیَشْفَعُوا لَنا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَیْرَ الَّذِی کُنّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» اعراف: ۵۳.سخنان قرآن اکنون بصورت خبر است، وقوع آخرت و حسرت خوردن مردم تأویل آن میباشد و میان خبر و وقوع ارتباط بخصوصی است و دوّمی باوّلی بر میگردد.در آیه‌ی دیگری آمده: میگویند قرآن را از پیش خود ساخته بگو: یک سوره مانند آنرا بیاورید ... بَلْ کَذَّبُوا بِما لَمْ یُحِیطُوا بِعِلْمِهِ وَ لَمّا یَأْتِهِمْ تَأْوِیلُهُ» یونس: ۳۹ در اینجا تأویل فقط راجع بقیامت نیست بلکه اعمّ از آن و واقعیّتهای دنیوی است که قرآن خبر داده است، یعنی آنچه را که احاطه بدانش آن ندارند تکذیب کردند و هنوز وقوع خارجی آن بآنها نیامده

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۴۳

است.نا گفته نماند: علم بواقعیّات خارجی قرآن اعمّ از دنیوی و اخروی مخصوص خداوند است، انسان هر قدر دانا و توانا باشد، آینده‌های قرآن را بطور تفصیل نخواهد دانست مگر آنکه خدا او را آگاه سازد، با توجّه بقرآن، آینده‌هائی را از قبیل غلبهٔ حق،

رسوائی ستمگران، برگشت اعمال و آمدن روز جزا بطور اجمال میدانیم ولی تفصیل و کیفیّات آنها مربوط بخداست و از بشر ساخته و در خور دانائی او نیست، باحتمال قوی مراد از آیهٔ «وَ مٰا یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللّٰهُ» آل عمران: ۷، تأویل تفصیلی و همگانی آن است که جز خدا کسی نمیداند.

آل:؛ ج ۱، ص: ۱۴۳

آل: اهل. در مفردات گوید: آل مقلوب از اهل است و مصغّر آن اهیل میباشد و فقط در اشراف و بزرگان بکار میرود مثل آل اللّه، در اشخاص ناشناس و زمان و مکان بکار نمیرود.نا گفته نماند در قرآن کریم نیز چنین است چنانکه میخوانیم: آلُ مُوسیٰ، ... آلُ هٰارُونَ، ... آلَ إِبْرٰاهِیمَ،...* آلَ عِمْرٰانَ، ...* آلِ یَعْقُوبَ* و ... در قرآن یکجا آمده: «فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ» هود: ۸۱ در جای دیگر فرموده: «إِلّٰا آلَ لُوطٍ نَجَّیْنٰاهُمْ بِسَحَرٍ» قمر: ۳۴ از این میدانیم که آل بمعنی اهل است.در خصوص فرعون آمده «فَأَخَذْنٰاهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْنٰاهُمْ فِی الْیَمِّ» قصص: ۴۰ این آیه صریح است که فرعون و لشگریانش غرق شده‌اند، در جاهای دیگر آمده «وَ أَغْرَقْنٰا آلَ فِرْعَوْنَ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ» بقره: ۵۰ در اینجا از لشگریان با آل تعبیر شده، لشگریان فرعون چون پیرو و هم عقیده او بودند از این جهت خانواده و آل او حساب شده‌اند و این همان است که در اهل گذشت و گفتیم مردمان هم عقیده‌ی یکفرد، اهل او و آل اویند نظیر این، آیه‌ی «وَ لَقَدْ أَخَذْنٰا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِینَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَرٰاتِ» اعراف: ۱۳۰، است که ملّت فرعون آل فرعون شمرده شده‌اند

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۴۴

أوّل:؛ ج ۱، ص: ۱۴۴

أوّل: مقابل آخر. و آن وصف است، و مؤنّث‌اش اولی است مثل اخری «أَخْرَجَ الَّذِینَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتٰابِ مِنْ دِیٰارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ» حشر: ۲ یعنی اهل کتاب را برای نخستین راندن از دیارشان بیرون کرد «هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ» حدید: ۳ اوست اوّل و در وجود کسی بر او سبقت ندارد و اوست آخر بعد از وی چیزی نیست.

اولو:؛ ج ۱، ص: ۱۴۴

اولو: صاحبان «وَ مٰا یَذَّكَّرُ إِلّٰا أُولُوا الْأَلْبٰابِ» آل عمران: ۷ متذکر نمیشوند مگر صاحبان عقول، این کلمه، جمع است و مفرد ندارد گفته‌اند: اسم جمع است و مفرد آن ذو است بمعنی صاحب مثل غنم که واحد آن شاة است (اقرب- الموارد).

أُولات:؛ ج ۱، ص: ۱۴۴

أُولات: صاحبان مؤنث اولُو است مثل «وَ أُولاٰتُ الْأَحْمٰالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ یَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ» طلاق: ۴ زنان حامله مدت آنها وضع حملشان است واحد آن ذات است در غیر لفظ خود، در قرآن فقط دو بار آمده است: طلاق ۴ و ۶.

أُولاءِ؛ ج ۱، ص: ۱۴۴

أُولاءِ: آنها، اسم اشاره است بجمع نزدیک، مذکّر و مؤنّث در آن یکسان است و چون هاء تنبیه بآن داخل شود گویند: اولئک، و چون ضمیر کم بآن اضافه گردد گویند: اولئکم- مثل «أَ كُفّٰارُكُمْ خَیْرٌ مِنْ أُولٰئِكُمْ» قمر: ۴۳

أُوِّهِ:؛ ج ۱ ص: ۱۴۴

أُوّه: تأسف. کلمه‌ایست که در مقام نالیدن از فشار و درد گفته میشود در نهج البلاغه هست که در وقت یاد آوری شهیدان صفّین فرمود «اوّه علی اخوانی الَّذین قرؤا القرآن فاحکموه» اوّاه صیغه‌ی مبالغه است از اوه مثل «إِنَّ إِبْراهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ» توبه: ۱۱۴ راغب گوید: اوّاه کسی است که ترس از خدا را آشکار کند، در نهایه آنرا بسیار تضرّع کننده گفته است یعنی ابراهیم بسیار تضرّع کن و بردبار است.در اصول کافی کتاب دعا باب اوّل از امام باقر علیه السّلام نقل شده که اوّاه را بسیار دعا کننده فرموده است و در حاشیه از طبرسی نقل شده:

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۴۵

اوّاه بسیار دعا کننده و بسیار گریه کننده است، ابن عبّاس چنین گفته و آن از ابی عبد اللّه علیه السّلام مروی است.

أوی:؛ ج ۱، ص: ۱۴۵

أوی: نازل شدن. منضم شدن. در قاموس آمده «اویت منزلی و الیه: نزلته» در مفردات گفته: «اوی الی کذا- انضمّ الیه» «إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ» کهف: ۱۰ یعنی چون جوانها در غار نازل شدند و مسکن گرفتند «سَآوِي إِلَى جَبَلٍ» هود: ۴۳ یعنی زود بکوهی منزل میکنم آوی از باب افعال مسکن دادن و نازل کردن است «آوى إِلَيْهِ أَخاهُ» یوسف: ۶۹ برادرش را بخود منضمّ کرد و نزد خویش نازل کرد «وَ تُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشاءُ» هر که را از آنها خواستی نزد خود جای میدهی.نا گفته نماند: هر جا که این کلمه با الی بکار رود بهتر است، انضمام معنی شود و اگر معنی حقیقی آن نزول باشد لازم است بگوئیم: در تعدّی بالی، معنی انضمام بآن اشراب شده است، در قرآن مجید تمام صیغ ثلاثی آن با الی متعدّی است. و بعضی از صیغ ابواب دیگر. مَأوى اسم مکان است از اوی یعنی جایگاهی که در آن مسکن میگیرند «عِنْدَها جَنَّةُ الْمَأْوى» نجم: ۱۵ یعنی نزد آنست بهشتی که جایگاه است راغب احتمال داده که مراد از مأوی در اینجا خلود باشد.

إِی:؛ ج ۱، ص: ۱۴۵

إِی: بکسر اوّل، حرف جواب است بمعنی آری «وَ يَسْتَنْبِئُونَكَ أَ حَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَ رَبِّي» یونس: ۵۳ از تو می‌پرسند: آیا آن حق است؟بگو: آری بخدایم.

آیهٔ:؛ ج ۱، ص: ۱۴۵

آیهٔ: علامت. نشانه. عبرت.دلیل. معجزه. در متن قرآن همه‌ی این معانی را میتوان یافت. ناگفته نماند معنای اصلی و حقیقی آیه، همان علامت و نشانه است چنانکه در قاموس و مفردات تصریح شده، معانی دیگر که ذکر شد همه با معنای اصلی قابل جمع‌اند، و بقسمتی از کلمات قرآن که از محلّی آغاز و بمقطعی ختم میشود آیه گوئیم زیرا که آن از نشانه‌های خداوند

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۴۶

است و بشر از آوردن نظیر آن عاجز میباشد، موجودات عالم را از آن جهت آیات اللّه میگوئیم که نشانه‌های وجود خدا و صفات او هستند.در آیه‌ی «سَلْ بَنِي إِسْرائِيلَ كَمْ آتَيْناهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ» بقره: ۲۱۱ مراد از آیه معجزه است و در آیه‌ی «إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ» بقره: ۲۴۸ بمعنی دلیل است، و در کریمه‌ی «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً» یونس: ۹۲ منظور از آن عبرت است و در آیهٔ «مِنْهُ آياتٌ مُحْكَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتابِ» آل عمران: ۷ مراد آیات قرآن است. در کریمه‌ی «أَ تَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ» شعراء: ۱۲۸ بعمارت، آیه اطلاق شده یعنی در هر مکان بلند عمارتی به بیهوده‌سری بنا میکنید؟!! در بارهٔ آیه‌ی شریفه چنین گفته‌اند.

أَیّوب:؛ ج ۱ ص: ۱۴۶

اشاره

أَیّوب: از انبیاء مشهور، نام مبارکش چهار بار در قرآن کریم آمده است. ابتدا بآنچه قرآن مجید در بارهٔ وی گفته نظر میکنیم سپس سراغ کلمات دیگر میرویم «وَ أَیُّوبَ إِذْ نادیٰ رَبَّهُ أَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرّٰاحِمِینَ فَاسْتَجَبْنٰا لَهُ فَکَشَفْنٰا مٰا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ آتَیْنٰاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنٰا وَ ذِکْریٰ لِلْعٰابِدِینَ» انبیاء: ۸۳- ۸۴ یعنی: ایّوب وقتی پروردگارش را ندا کرد که بمن نا گواری رسید و تو از همه رحیمان رحیمتری، پس اجابتش کردیم و محنتی که داشت بر طرف نمودیم و کسان و نظیر کسانش را با آنها بدو دادیم، رحمتی بود از جانب ما و تذکّری برای بندگان عابد.از این دو آیه چند مطلب بدست میاید، یکی اینکه حضرت ایوب گرفتاری و ناگواری داشت «أَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ» در مفردات گوید: ضرّ (بضمّ اول) بمعنی بد حالی و محنت است خواه در نفس باشد یا در بدن و یا در خارج مانند کمی مال و مقام. در قاموس گفته: ضرّ بفتح و ضمّ اوّل بمعنی ضرر است، یا بفتح اوّل (مصدر) بمعنی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۴۷

ضرر رساندن و بضمّ اوّل بمعنی ضرر است.بنا بر این ضرّ بضمّ اوّل شامل محنت بدن و مال و غیره است.بعضی از بزرگان در تفسیر آیه‌ی فوق فرموده: ضرّ بضمّ اوّل مخصوص بضرر بدن است مثل مرض و لاغری و نحوهما، و بفتح اوّل اعمّ است. و در ذیل آیه‌ی ۴۱ از سورهٔ ص، ضرّ را شامل مصیبت بدن و کسان دانسته و گوید: این همان است که در سورهٔ انبیاء گذشت.نا گفته نماند: این دو کلام با هم نمی‌سازند.دیگری اینکه: ایّوب علیه السّلام هم از جهت بدن محنت داشت و هم از جهت کسان زیرا در بیان قبول دعایش فرموده: محنتی که داشت بر طرف کردیم و کسانش را بدو دادیم و آیات سورهٔ ص در بارهٔ محنت بدنی‌اش روشنتر از این آیه است سوّم اینکه مراد از «آتَیْنٰاهُ أَهْلَهُ» چیست؟ ظاهر آیه آنست که خداوند کسانش را بوی داده است، روایت شده که خداوند کسان او را زنده کرد و گفته‌اند: کسان او متفرّق شده بودند بسوی وی باز گشتند و اللّه العالم. ولی قرآن در زنده شدن آنها صریح نیست، در سوره‌ی «ص» تفصیل قضیّه چنین است «وَ اذْکُرْ عَبْدَنٰا أَیُّوبَ إِذْ نٰادیٰ رَبَّهُ أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّیْطٰانُ بِنُصْبٍ وَ عَذٰابٍ. ارْکُضْ بِرِجْلِکَ هٰذا مُغْتَسَلٌ بٰارِدٌ وَ شَرٰابٌ. وَ وَهَبْنٰا لَهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنّٰا وَ ذِکْریٰ لِأُولِی الْأَلْبٰابِ وَ خُذْ بِیَدِکَ ضِغْثاً فَاضْرِبْ بِهِ وَ لاٰ تَحْنَثْ إِنّٰا وَجَدْنٰاهُ صٰابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوّٰابٌ» ص: ۴۱- ۴۴ یعنی: یاد کن بندهٔ ما ایّوب را چون پروردگارش را ندا کرد که شیطان بمن رنج و اذیّت رسانید، (گفتیم) قدم بزن با پایت و برو، این شستشوگاه خنک و آشامیدنی است. کسانش و نظیرشان را بدو دادیم، مرحمتی بود از جانب ما و تذکّری خردمندان را، بدست خویش دستهٔ ترکه (یا علف خشک) بر گیر و با آن بزن و نقض عهد مکن ما او را صبور یافتیم نیکو بنده‌ای

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۴۸

بود و بسیار توبه گر.

[نظری بآیات فوق]؛ ج ۱ ص: ۱۴۸

«وَ اذْکُرْ عَبْدَنٰا أَیُّوبَ» این جمله مقام شامخ او را بیان میکند و خداوند سر گذشت و بردباری وی را بعنوان موعظه و تسلیت و تقویت روحی حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله نقل مینماید. «أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّیْطٰانُ بِنُصْبٍ وَ عَذٰابٍ» نصب بمعنی رنج است، گویند مراد از این جمله همان است که در روایات آمده، شیطان از خدا اجازه خواست تا مال و اولاد او را از بین ببرد و بدنش را بیمار کند. ولی احتمال دارد که مراد وسوسه‌ها و خیالهای شیطانی باشد که در ایّام محنت در سینه‌اش پیدا میشده نظیر آیه‌ی «إِذٰا مَسَّهُمْ طٰائِفٌ مِنَ الشَّیْطٰانِ تَذَکَّرُوا» اعراف: ۲۰۱ در مناجات دوّم از مناجات خمسهٔ- عشر هست: الهی اشکو الیک ... شیطانا یغوینی قد ملاء

بالوسواس صدری» این احتمال نزدیک بیقین است. «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذا مُغْتَسَلٌ بارِدٌ وَ شَرابٌ» گفته‌اند: یعنی پایت را بزمین بکوب و چنین کرد و چشمه‌ای از زیر پایش جوشید.رکض بمعنی تند رفتن و فرار است مثل «فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنا إِذا هُمْ مِنْها يَرْكُضُونَ» انبیاء: ۱۲ یعنی چون عذاب ما را احساس کردند آنگاه از شهر فرار میکردند. از آیه‌ی «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ» بدست میاید که ایّوب قدرت پا شدن و قدم زدن و رفتن نداشته، خدا اراده فرموده که صحّت بیابد لذا فرموده: تند برو و یا محکم قدم بزن بنا بر آنکه رکض بمعنی محکم قدم زدن هم باشد. «هٰذا مُغْتَسَلٌ بارِدٌ وَ شَرابٌ» از این جمله فهمیده میشود که در آنجا آبی بود که از آن خورده و شستشو کرده است. «خُذْ بِيَدِكَ ضِغْثاً فَاضْرِبْ بِهِ وَ لا تَحْنَثْ» ضغث بمعنی یکدسته ترکه یا علف خشک یا یکدسته ترکهٔ نرم است در روایات آمده که در ایّام محنت زنش بی‌صبری و ناراحتی کرد ایّوب قسم خورد که بعد از شفا یافتن او

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۴۹

را در مقابل بی‌صبریش تأدیب نماید خدا در مقام وفا بسوگند فرمود با یکدسته ترکه‌ی نرم یکبار بزن و نقض قسم مکن.در پایان این بحث، نکات زیر قابل دقّت است.۱- روایت شده: شیطان پس از اجازه‌ی خدا در بدن ایّوب دمید، بدنش یکپارچه زخم شد، در زخمها کرمها بوجود آمد چون یکی از آنها بزمین میافتاد آنرا بدرون زخم بر میگردانید، بدنش گندیده شد، مردم او را از شهر بیرون کرده و در مزبله‌ای انداختند.در سند این روایت مردی واقع است بنام عبد اللّه بن بحر، ارباب رجال در بارهٔ او گفته‌اند: ضعیف است، قولش اعتباری ندارد، تقریبا میشود گفت: محال است که خداوند یک نفر هادی و پیامبر را که باید مردم پیش او بیایند و استفاده کنند باین وضع بیاندازد تا میزان صبر او را معلوم کند، در تورات فعلی کتاب ایّوب باب دوم آمده پس شیطان از حضور خداوند بیرون رفته، ایّوب را از کف پا تا کلّه‌اش بدملهای سخت مبتلا ساخت و او سفالی گرفت تا خود را بخراشد و در میان خاکستر نشسته بود.۲- در کتاب قصص قرآن تألیف آقای صدر بلاغی و در کتاب قصص قرآن تألیف محمّد احمد جاد المولی ترجمهٔ آقای سید محمد- باقر موسوی در حالات ایّوب علیه السّلام داستان شیرینی نقل شده که در آن، شیطان چندین بار به پیشگاه خدا میرود و در هر نوبت رخصت گرفته مال و اولاد و سلامت بدن حضرت ایّوب را از بین میبرد و او را بروز سیاه می‌نشاند.این همان قضیّه است که در بعضی از روایات واقع شده و نیز در تورات کتاب ایّوب باب اوّل و دوّم منقول است آقای موسوی در پاورقی ترجمهٔ خود متذکر شده که این داستان از قرآن نیست و از کتب تفاسیر است که خیلی شباهت بنقل تورات دارد، ولی آقای صدر

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۵۰

بلاغی این اشاره را هم ندارد.نا گفته نماند: نقل اینگونه حکایات در کتابیکه نام آنرا قصص قرآن گذاشته‌ایم مناسب نیست زیرا اینها قصص قرآن نیستند و اثبات آنها خیلی مشکل است.۳- در خصال صدوق از امام باقر علیه السّلام نقل است که ...: ایّوب با همه‌ی محنتهایش، بوی او بد نشد، صورتش ناپسند نگردید، چرک و خونی از بدنش بیرون نیامد، کسی بهنگام دیدن او از وی متنفّر نگردید و وحشت ننمود، و در هیچ جای بدنش کرم تولید نگردید الخ (بحار ج ۱۲ ص ۳۴۸ طبع جدید) مجلسی علیه الرحمه بعد از نقل این حدیث فرموده: این خبر بمذهب اهل کلام از امامیّه اوفق است که گفته‌اند پیامبران از تنفّر آور بودن منزّه‌اند. آنگاه از سیّد مرتضی علم الهدی نقل میکند که گفته: مرضهائیکه انسان از دیدن آنها تنفّر میکند هیچ یک در انبیاء نباید باشد. ۴- ایّوب بطور حتم از فرزندان حضرت ابراهیم علیه السّلام است زیرا در قرآن میخوانیم «وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ داوُدَ وَ سُلَيْمانَ وَ أَيُّوبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسىٰ وَ هارُونَ» انعام: ۸۴ و از اینکه در ردیف انبیاء بنی اسرائیل آمده میتوان گفت که از بنی اسرائیل است ولی یقین نیست، احتمال دارد که از فرزندان اسمعیل پسر ابراهیم باشد.۵- این پیامبر عظیم در پیشگاه خدا دارای مقام والائی است، خداوند در سوره انعام او را از جملهٔ انبیاء از فرزندان ابراهیم شمرده و فرموده از نیکو کاران و صلحاء است انعام: ۸۴- ۸۵ و در سورهٔ ص صبر او را پسندیده و او را بندهٔ نیکو خوانده است «إِنّا وَجَدْناهُ صابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوّابٌ» ص: ۴۴.۶- آنچه قرآن در بارهٔ این پیامبر بزرگوار

گفته کاملا طبیعی و دلچسب است و از کلمات ضدّ و نقیض و مضطرب و گیج کننده مبرّا

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۵۱

میباشد و الحمد للّه.

أَیْد:؛ ج ۱ ص: ۱۵۱

أَیْد: نیرو. قوّه. «وَ اذْکُرْ عَبْدَنا داوُدَ ذَا الْأَیْدِ» ص: ۱۷ یاد کن بندهٔ ما داود را که نیرومند بود، در المیزان فرموده: نیرومند بود در تسبیح خدا و در حکومت و در علم و در جنگ که جالوت را کشت چنانکه در سورهٔ بقره هست. «وَ السَّماءَ بَنَیْناها بِأَیْدٍ» ذاریات: ۴۷ آسمانرا از نیرو ساختیم.نا گفته نماند: کلمه‌ایکه بعد از فعل «بنی» با باء همراه باشد مراد از آن مصالح ساختمانی است نظیر این حدیث «تِلْکَ غُرَفٌ بَناهَا اللّه بِالدُّرّ وَ الْیاقُوت» (تفسیر برهان ذیل آیهٔ ۳۰ از سورهٔ زمر) و نظیر این جمله که یکی از خلفا در حین ورود بشام و دیدن کاخ معاویه گفت: «ما علمت انّ احدا بنی بالآجر الّا فرعون» کشّاف ج ۲ ص ۴۷۷.در این دو جمله ملاحظه میشود که «بالدّر- بالآجر» بعد از فعل «بنی» آمده و با باءاند و مراد از آنها مصالح ساختمانی است یعنی آن بنا با درّ و آجر ساخته شده است، در آیهٔ فوق نیز چون «باید» بعد از فعل «بنی» آمده و با باء است میتوان گفت که: خدا آسمانرا از نیرو ساخته است و مصالح و مادّهٔ اولیّه‌ی آن نیرو است، نیرو پس از تکاثف بصورت مادّه در میاید، دانشمندان ثابت کرده‌اند که: مادّه جز نیروی منبسط نیست و هر دو با هم خویشاوند هستند. و این از حقائق قرآن مجید است. «وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها» توبه: ۴۰ او را بلشگریانی که ندیدید نیرومند کرد. در قاموس آمده «آد یئید ایدا: اشتدّ و قوی».

أَیک:؛ ج ۱ ص: ۱۵۲

أَیک: جنگل. بیشه. نی زار.اهل لغت آنرا به درختان بسیار و پیچیده معنی کرده‌اند مثلا در قاموس آمده «الشجر الملتفّ الکثیر» این معنی با جنگل میسازد که بآن در لغت غابه و اجمه گویند و ایضا آنرا غیضه معنی کرده‌اند، و آن باتلاقی باشد که آبش فرو رفته و در آن درخت روئیده است، و این با بیشه و نی‌زار

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۵۲

جور میاید.بهر حال مراد از اصحاب ایکه در قرآن مجید قوم حضرت شعیب است «کَذَّبَ أَصْحابُ الْأَیْکَةِ الْمُرْسَلِینَ. إِذْ قالَ لَهُمْ شُعَیْبٌ أَ لا تَتَّقُونَ إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ أَمِینٌ» شعراء: ۱۷۶- ۱۷۸ گفته‌اند آن محلّی بود در نزدیکی مدین که شعیب برای آنها نیز مبعوث شده بود. و نیز گفته‌اند که ایکه نام شهری بود. این کلمه چهار بار در قرآن آمده است. ایکه را نمیشود با مدین یکی دانست که در بارهٔ مدین آمده «وَ إِلی مَدْیَنَ أَخاهُمْ شُعَیْباً» هود: ۸۴ از این می‌فهمیم که شعیب از اهل مدین بود ولی در بارهٔ ایکه «اخاهم» نیامده است.در سورهٔ حجر و شعراء و غیره روشن میشود: اصحاب ایکه نیز در اثر طغیان هلاک شده‌اند. در جوامع- الجامع فرموده: در حدیث است شعیب باهل مدین و ایکه هر دو مبعوث شده بود.

أَیِّم:؛ ج ۱، ص: ۱۵۲

أَیِّم: ایِّم (با تشدید) زن بی شوهر جمع آن در قرآن ایامی است گاهی بمرد مجرّد نیز ایِّم گویند (مفردات) در قاموس گوید: ایّم زنی بی‌شوهر است خواه دوشیزه باشد یا شوهر رفته و نیز مردیکه زن ندارد. در آیهٔ «وَ أَنْکِحُوا الْأَیامی مِنْکُمْ» نور: ۳۲ زنان بی‌شوهر و مردان بی‌زن هر دو مرادند، یعنی زنان بی‌شوهر و مردان مجرّد را جفت دهید.

الآن:؛ ج ۱، ص: ۱۵۲

الآـن: اکنون. حالاـ الآن اسم وقتی است که در آن هستی «قالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ» بقره: ۷۱ گفتند اکنون حق را آوردی! «آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ» یونس: ۹۱ همزهٔ استفهام به آن داخل شده یعنی آیا اکنون ایمان میاوری حال آنکه در پیش عصیان کرده‌ای؟راغب گوید: الف و لام آن برای تعریف و لازم کلمه است و از سیبویه نقل میکند که گفته: الآن آنک یعنی: حالا وقت تو است.

أَيّان:؛ ج ۱، ص: ۱۵۲

أَيّان: کی. کدام وقت.و آن سئوال است از زمان آینده و نزدیک و بمعنی متی است «وَ ما يَشْعُرُونَ قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۵۳أَيّانَ يُبْعَثُونَ» نحل: ۲۱ نمیدانند کدام وقت بر انگیخته میشوند «يَسْئَلُونَ أَيّانَ يَوْمُ الدِّينِ» قیامت: ۶، می‌پرسد روز قیامت کی است.

أَين:؛ ج ۱، ص: ۱۵۳

أَين: کجا. ظرفی که با آن از مکان شیئی سئوال میشود چنانکه با «متی» از زمان آن «يَقُولُ الْإِنْسانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ» قیامت: ۱۰، انسان در آنروز گوید: فرارگاه کجاست؟

أَينما:؛ ج ۱، ص: ۱۵۳

أَينما: همان این است که «ما» بآن ملحق شده و متضمّن معنای شرط است، و بدو فعل جزم میدهد مثل «أَيْنَ ما تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّهُ جَمِيعاً» بقره: ۱۴۸ هر کجا باشید، خدا همه‌ی شما را میاورد.

أَىّ:؛ ج ۱، ص: ۱۵۳

أَىّ: حرف استفهام و استخبار است مثل «فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ» انعام: ۸۱، پس کدام یک از دو فریق بایمنی سزاوارتر است. و «ایّها» در «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» همان ایّ است که حرف ندا و هاء تنبیه بآن اضافه شده است.

إِيّا:؛ ج ۱، ص: ۱۵۳

إِيّا: ضمیر منفصل منصوب است، ضمائر نصب برای روشن شدن مرجع ضمیر بآن داخل میشوند مثل «نَرْزُقُهُمْ وَ إِيّاكُمْ» و مثل «وَ قَضى رَبُّكَ أَلّا تَعْبُدُوا إِلّا إِيّاهُ» و مثل «إِيّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيّاكَ نَسْتَعِينُ» در مفردات گوید: آن لفظی است که ضمائر نصب بآن لاحق میشوند. و الحمد للّه و هو خیر ختام.

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۵۴

ب؛ ج ۱، ص: ۱۵۴

باء:؛ ج ۱، ص: ۱۵۴

باء: حرف دوم از الفبای عربی و فارسی و حرف جرّ است، اهل لغت از برای آن چهارده معنی گفته‌اند. در اینجا بعضی از آنها که مناسب این کتاب است نقل میشود.۱- تعدیه. مثل «وَ إِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِراماً» فرقان: ۷۲ «وَ لَوْ شاءَ اللّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَ

أَبْصارِهِمْ» بقره: ۲۰ «مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها» انعام: ۱۶۰ در این آیات و امثال آنها چنانکه می‌بینیم «باءِ» برای تعدیهٔ فعل آمده است.ممکن است بعضی‌ها در آیاتی نظیر «وَ لَقَدْ جاءَكُمْ مُوسى بِالْبَيِّناتِ» بقره: ۹۲ و غیره، «باء» را بمعنی مع و مصاحبت بگیرند یعنی: موسی با بیّنات آمد! ولی معنای تعدیه بهتر و دلچسب است. یعنی: موسی بیّنات را آورد.۲- تأکید و آنرا زائده گویند: ظاهرا زائد بمعنی بی‌فائده نیست بلکه از این جهت که در تغییر معنی کلام مثل تعدیه و غیره نیست، آنرا زائد گفته‌اند و گر نه مطلب را تأکید میکند و بی‌فائده نیست. در کلماتیکه بعد از مادّهٔ «کفی» واقع‌اند «باء» را زائد گفته‌اند مثل «وَ كَفى بِاللَّهِ حَسِيباً» نساء: ۶ «وَ كَفى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَ كَفى بِاللَّهِ نَصِيراً» نساء: ۴۵ «كَفى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً» اسراء: ۱۴ در بیست هفت محلّ از قرآن که فعل کفی بصورت ماضی آمده، ما بعد همه باء است جز آیهٔ «وَ كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ» احزاب: ۲۵.در صحاح و اقرب الموارد و مجمع البیان «باء» را بعد از کفی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۵۵

زائد گفته‌اند. بیضاوی ذیل آیهٔ ۴۵ سورهٔ نساء گوید: باء برای تأکید اتصال بفاعل کفی اضافه میشود.ولی از انصاف نباید گذشت اگر باء در اینگونه موارد زائد می‌بود لازم بود که در «كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ» نیز جایز باشد که بگوئیم: «كَفَى بِاللَّهِ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ» و این جایز نیست و معنی درست در نمیاید ما در اینجا قول راغب و زجّاج را اختیار میکنیم که گفته‌اند: کفی در مواردیکه بعد از آن باء آمده بمعنای «اکتف» است «كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً» یعنی کفایت کن و بس کن بخدا در گواهی «اقْرَأْ كِتابَكَ كَفى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً» بخوان کتاب خود را و بس کن بنفس خود در حسابگری بر خود. در این صورت باء برای تعدیه است و اتفاقا معنای آیات کاملا درست و دلچسب در میاید.وانگهی باء در صورتی بعد از «کفی» میاید که ما بعد آن منصوبی در معنای حال باشد (مثل حَسِيباً، ...* شَهِيداً، ...* وَلِيًّا، ... نَصِيراً در آیات گذشته) چنانکه راغب گفته است پس صحیح این است که کفی در اینگونه موارد در جای «اکتف» است چنانکه فعل تعجّب «احسن بزید» در جای «ما احسن» واقع است و معنایش این است: اکتف باللّه شهیداً.طبرسی در ذیل آیهٔ ۴۵ از سورهٔ نساء فرموده: در بارهٔ دخول باء بلفظ اللّه دو قول است یکی تأکید اتصال، دوّمی بقول زجّاج: «كَفى بِاللَّهِ وَلِيًّا» در معنی اکتفوا باللّه است یعنی بس کنید بخدا در ولایت. پس اینکه گفته‌اند: باء در فاعل زائد آید مثل کفی باللّه که باللّه فاعل کفی و باء در آن زائد است صحّت ندارد، باء در اینگونه موارد زائد نیست بلکه برای تعدیه است.و نیز گفته‌اند باء در مفعول زائد میاید مثل «لا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» بقره: ۱۹۵ «بِأَيْدِيكُمْ» را مفعول «لا تُلْقُوا» و باء آنرا زائد گفته‌اند چنانکه اقرب الموارد و طبرسی و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۵۶

بیضاوی تصریح کرده‌اند.راغب گوید: صحیح آنست که معنای آیهٔ «لا تُلْقُوا انْفُسَكُمْ بِأَيْدِيكُمْ الَى التَّهْلُكَةِ» باشد مفعول حذف شده بجهت دلالت بر عموم، زیرا نه هلاکت خویشتن جایز است و نه دیگران و اگر «انفسکم» ذکر میشد دلالت بر عموم نمیکرد. طبرسی این قول را از دیگران نقل کرده و گوید: گفته‌اند آیه در معنی «لا تُهْلِكُوا انْفُسَكُمْ بِأَيْدِيكُمْ» است و دخول باء برای دلالت باین معنی میباشد.این سخن کاملا صحیح است و باء زائد نیست نظیر «فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ» انعام: ۶ باء در اینجا بمعنی سبب و علّت است همچنین در آیهٔ ما نحن فیه یعنی بسبب کارهائیکه با دست خود انجام میدهید خودتان را بمهلکه نیاندازید. «وَ شَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْناءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَ صِبْغٍ لِلْآكِلِينَ» مؤمنون ۲۰ کلمهٔ «تَنْبُتُ» را هم از باب نصر ینصر و هم از باب افعال خوانده- اند در صورت اوّل باء در «بِالدُّهْنِ» بمعنی مع و مصاحبت است یعنی میوه و ثمرهٔ آن با روغن میروید و شاید برای تعدیه باشد. و در صورت دوّم برای تعدیه است یعنی: روغن را میرویانند بنا بر آنکه فعل را لازم بگیریم چنانکه در «انبت البقل» بقل را فاعل «انبت» و آنرا لازم گفته‌اند.و در هر دو صورت باء زائد نیست مراد از درخت طور سیناء، درخت زیتون و مراد از صبغ خورش طعام است چون روغن زیتون را هم در روغن مالی بدن مصرف میکنند و هم در خورش و «شجرهٔ» عطف بآیهٔ سابق است و حاصل معنای آیه این است: و

بوجود آورد برای شما درختی را که در طور سیناء است و میوه‌اش با روغن و خورش خورندگان میروید.۳- مع (مصاحبت) «قِیلَ یا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلامٍ مِنّا وَ بَرَکاتٍ» هود: ۴۸ «ادْخُلُوها بِسَلامٍ آمِنِینَ» حجر: ۴۶ ای نوح با سلام و برکات پیاده شو، بسلامت داخل بهشت شوید.۴- ظرفیّت «إِلّا آلَ لُوطٍ نَجَّیْناهُمْ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۵۷

بِسَحَرٍ» قمر: ۳۴ مگر آل لوط که وقت سحر نجاتشان دادیم. «عَیْناً یَشْرَبُ بِها عِبادُ اللّهِ یُفَجِّرُونَها تَفْجِیراً» انسان: ۶، بعضی‌ها باء را در «بِها» بمعنی «من» گفته‌اند یعنی «یشرب منها عباد اللّه». طبرسی «بِها» را مفعول «یَشْرَبُ» و باءِ را زائد گرفته و از فرّاء نقل کرده «شربها و شرب بها» در معنی یکی است.نا گفته نماند نظیر این آیه در سورهٔ دیگر آمده ما ابتدا هر دو را نقل میکنیم بعد نظر خود را اظهار میداریم «إِنَّ الْأَبْرارَ یَشْرَبُونَ مِنْ کَأْسٍ کانَ مِزاجُها کافُوراً عَیْناً یَشْرَبُ بِها عِبادُ اللّهِ یُفَجِّرُونَها تَفْجِیراً» انسان: ۵ و ۶. «إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ ...یُسْقَوْنَ مِنْ رَحِیقٍ مَخْتُومٍ خِتامُهُ مِسْکٌ ... وَ مِزاجُهُ مِنْ تَسْنِیمٍ عَیْناً یَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ» مطففین: ۲۲- ۲۸.در آیات اوّل «عَیْناً» راجع به «کافور» است یعنی آن کافور از چشمه‌ایست که بندگان خدا میاشامند، پس ابرار (اصحاب یمین) از شرابی میاشامند که آمیخته بکافور است ولی عباد اللّه (مقرّبین) از خود آن چشمه که مقداری از آن بشراب ابرار آمیخته است، مینوشند در آیات دوّم «عَیْناً» راجع به «تَسْنِیمٍ» است اگر آن مثل کافور نوشیدنی باشد، معنی همان است که در آیات اوّل گفته شد و اگر نام چشمه باشد در اینصورت «عَیْناً» بیان آنست یعنی تسنیم چشمه‌ایست که مقرّبون مینوشند. در این آیات نیز مال ابرار شرابی است آمیخته بشراب چشمه- ایکه مخصوص مقرّبین میباشد، و مقرّبین در آیات دوّم همان «عِبادُ اللّهِ» اند که در آیات اوّل واقع‌اند و ابرار در هر دو یکی‌اند. با مراجعه بسورهٔ واقعه که اهل قیامت را بسه دسته سابقون، اصحاب یمین، و اصحاب شمال تقسیم کرده میدانیم که مراد از «ابرار» اصحاب یمین و از عباد اللّه و مقرّبین همان سابقون‌اند و شراب ابرار آمیخته از چشمه‌ای

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۵۸

است که بمقرّبین اختصاص دارد.در هر دو آیه «بِها» * برای تعدیه است زیرا از فرّاء نقل شد که فعل: شرب هم بنفسه و هم با باء متعدی میشود در نهج البلاغه آمده «قد ذاقوا حلاوهٔ معرفته و شربوا بالکأس الرّویهٔ من محبّته» خطبهٔ ۸۱ و نیز آمده «و ترکوا صافیا و شربوا آجنا» خطبهٔ: ۱۴۲.چنانکه ملاحظه میشود: شرب بنفسه و با باء هر دو آمده است در بارهٔ حرف باء مطالب دیگری نیز هست طالبین بکتب ادب مراجعه کنند.

بابِل:؛ ج ۱، ص: ۱۵۸

بابِل: مملکتی بود در محل کنونی مملکت عراق، مرکز آن نیز نامش بابل بود، گویند آن در کنار فرات و در محلّ فعلی شهر حلّه بوده است، در قرآن مجید فقط یکبار آمده است «وَ ما أُنْزِلَ عَلَی الْمَلَکَیْنِ بِبابِلَ هارُوتَ وَ مارُوتَ» بقره: ۱۰۲.

بئر:؛ ج ۱، ص: ۱۵۸

بئر: چاه. «وَ بِئْرٍ مُعَطَّلَهٍ وَ قَصْرٍ مَشِیدٍ» حجّ: ۴۵ و چاه معطّل که آب بر، ندارد و کاخ گچ کاری شده، در نهایه آمده: گویند بئر چاه کهنه و قدیمی است که حفر کننده و مالک آن معلوم نیست ... این نقل با کلمهٔ مُعَطَّلَهٍ خیلی مناسب است.

بأس:؛ ج ۱، ص: ۱۵۸

بأس: سختی. ناپسند. بؤس و بأساء نیز همان معنی را دارد (مفردات) ایضا بمعنی عذاب، خوف، قدرت، و سختی جنگ آمده است (اقرب الموارد) نا گفته نماند: جامع تمام معانی همان سختی و ناپسند است. عذاب، جنگ، خوف همه از مصادیق سختی و نا

پسندانند «وَ اللّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْكِيلًا» نساء: ۸۴ در این آیه بنظر میاید که مراد از بأس سختی و صلابت باشد یعنی خدا از حیث صلابت و عقوبت سختتر است «فَلَوْ لا إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا تَضَرَّعُوا» انعام: ۴۳ مراد از بأس در آیه قهرا عذاب است و آن از افراد سختی است که معنای اصلی کلمه است «وَ الصّابِرِينَ فِي الْبَأْساءِ وَ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۵۹

الضَّرّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ» بقره: ۱۷۷ بأس را در آیه، شدت جنگ و جنگ معنی کرده‌اند و با اصل معنی کاملا درست است.بائس در آیه‌ی «وَ أَطْعِمُوا الْبائِسَ الْفَقِيرَ» حجّ: ۲۸ کسی است که باو سختی رسیده است بنا بر این، فقیر صفت بائس است، زیرا ممکن است بائس غیر فقیر باشد «بِعَذابٍ بَئِيسٍ» اعراف: ۱۶۵ یعنی عذاب شدید.

بَأساءِ؛؛ ج ۱، ص: ۱۵۹

بَأساءِ: بمعنی سختی است چنانکه از مفردات نقل شده در قاموس آنرا داهیه (واقعهٔ هولناک) معنی کرده است، هر چه هست، آن بمعنی سختی شدید است «وَ الصّابِرِينَ فِي الْبَأْساءِ وَ الضَّرّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ» بقره: ۱۷۷، یعنی و صبر کنندگان در سختی و ضرر شدید و در موقع جنگ.بیضاوی از ازهری نقل میکند: بأساء در سختیهائی گفته میشود که خارج از بدن باشد مثل سختی در اموال و غیره و ضرّآء سختی است که ببدن رسد مثل مرض و زخم و غیره. صاحب المیزان ذیل آیهٔ ۲۱۴ از سورهٔ بقره، نیز چنین گفته است. ولی در قاموس گوید: ضرّآء زمینگیری و سختی و نقص در اموال و نفوس است. کلمهٔ بأساء چهار بار در قرآن مجید آمده و پیوسته معادل ضرّآء واقع شده است، بنظر میاید که قول ازهری صحیح‌تر است. تا میان آندو فرق باشد.

بِئسَ؛؛ ج ۱، ص: ۱۵۹

بِئسَ: فعل ذمّ است و در تمام ذمّها بکار میرود چنانکه نعم در تمام مدحها (مفردات) اصل آن از بؤس بمعنی ناپسند است (اقرب) «فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئْسَ الْمِهادُ» بقره: ۲۰۶ جهنّم برای او کافی است و بد جایگاهی است.گاهی بعد از بئس ماء نکره میاید که بمعنی شیئی و الّذی است. و فاعل بئس را تفسیر میکند مثل «بِئْسَما يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمانُكُمْ» بقره، ۹۳ بد است آنچه ایمانتان بدان امر میکند.

بَتر؛؛ ج ۱، ص: ۱۵۹

بَتر: بریدن (قطع) ابتر:

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۶۰

حیوانیکه دمش بریده شده و کسیکه فرزند ندارد (قاموس) راغب گوید: بتر در بریدن دم بکار رفته، فرزند نداشتن و ذکر خیر نداشتن معنای ثانوی آن است گویند: فلانی ابتر است یعنی فرزند ندارد و یا ذکر خیر ندارد. «إِنَّ شانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ» کوثر: ۳ یعنی دشمن تو همو بی- دنباله است.گویند: چون عبد اللّه فرزند حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله که از حضرت خدیجه بود از دنیا رفت، کفّار گفتند او ابتر است. و گویند: کفّار گفتند چون محمّد از دنیا رفت دین و آئین‌اش نیز از بین میرود و اثری از آن نمی‌ماند، لذا آیهٔ فوق نازل شد. ناگفته نماند: قول دوّم قریب بتحقیق است و میشود گفت که: این سوره جواب هر دو قول است و خبر میدهد که نام مبارک و ذکر خیر و فرزندان و پیروان دین آنحضرت روز افزون و همیشگی خواهند بود.بقیهٔ کلام در «کوثر» دیده شود.

بَتک؛؛ ج ۱، ص: ۱۶۰

بَتک: قطع. «فَلَيُبَتِّكُنَّ آذانَ الْأَنْعامِ» نساء: ۱۱۹ حتما و بطور یقین گوشهای چهارپایان را میبرند راغب گوید: بتک در معنی قریب به بتّ است ولی بتک در قطع اعضاء و بتّ در قطع ریسمان و چیز متّصل بکار میرود در اقرب آمده: «بتکه بتکا: قطعه».بیضاوی بتک را در آیه، شکافتن گفته است و گوید: مراد شکافتن گوش بعضی از چهار پایان است که اعراب گوش آنها را شکافته و ذبح و سوار شدن و بار کردن آنها را تحریم مینمودند. قول بیضاوی صحیح‌تر بنظر میاید، بنا بر این، بهتر است بتک را شکافتن معنی کنیم نه بریدن.

بَتل:؛ ج ۱، ص: ۱۶۰

بَتل: بریدن. اخلاص. «وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا» مزمّل: ۸ نام پروردگارت را یاد کن و بسوی او اخلاص کن اخلاص کامل، منظور بریدن از هوای نفس و خود را بخدا مخصوص کردن است، گویند: فلانی از همه بریده و بفلانی پیوسته است، در نهایه و مفردات هست

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۶۱

که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود «لا رهبانیّهٔ و لا تبتّل فی الاسلام» یعنی: در اسلام رهبانیت و بریدن از نکاح نیست.در قاموس گوید: بتول صفت فاطمه علیه السّلام سیدهٔ زنان جهان است، زیرا از زنان زمان خود و زنان امّت، در فضل و دین و حسب بریده و ممتاز بود.

بَثّ:؛ ج ۱، ص: ۱۶۱

بَثّ: پراکندن. منتشر کردن «فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وَ بَثَّ فِيها مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ» بقره: ۱۶۴ یعنی بوسیلهٔ باران زمین را پس از مرده شدن زنده کرد و در آن تمام جنبندگان را پراکند.بنظر راغب: اصل بثّ، جدا کردن و بلند کردن است مانند پراکندن باد خاک را. مخفی نماند: از آیهٔ «وَ مِنْ آياتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَثَّ فِيهِما مِنْ دَابَّةٍ» شوری: ۲۹ بدست میاید که در کرات دیگر موجود زنده هست، زیرا ضمیر «فِيهِما» به سموات و ارض بر میگردد رجوع شود به «سماء». «إِنَّما أَشْكُوا بَثِّي وَ حُزْنِي إِلَى- اللَّهِ» یوسف: ۸۶، مراد از بثّ اندوهی است که شخص قادر بکتمان آن نیست و آنرا آشکار میکند، لذا باید مراد از حزن غصّهٔ مخفی باشد. «وَ زَرابِيُّ مَبْثُوثَةٌ» غاشیه: ۱۶ یعنی فرشهای گسترده. ناگفته نماند معنی جامع همان منتشر کردن است گستردن فرش نیز یکنوع منتشر کردن است.

بَجس:؛ ج ۱، ص: ۱۶۱

بَجس: شکافته شدن. شکافتن. «فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً» اعراف: ۱۶۰ از آن سنگ، دوازده چشمه بشکافت. راغب گوید: بجس اکثرا در چیزیکه از محلّی تنگ بیرون آید، بکار میرود و انفجار از آن اعمّ است. بجس لازم و متعدی هر دو آمده است. در اقرب الموارد گفته «بجس الماء: فجره- بجس الماء: انفجر».

بحث:؛ ج ۱، ص: ۱۶۱

بحث: کاویدن. جستجو کردن «فَبَعَثَ اللَّهُ غُراباً يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ» مائده: ۳۱، سورهٔ توبه را سورهٔ بحوث گویند زیرا که شامل کاویدن و تفتیش

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۶۲

از اسرار منافقین است (نهایه) در اقرب هست: «بحث فی التّراب: حفرها» و در مجمع فرموده: اصل بحث جستجو کردن چیزی است در خاک. «اصل البحث: طلب الشّیء فی التّراب».

بَحر:؛ ج ۱، ص: ۱۶۲

اشاره

بَحر: دریا. آب وسیع «وَ جاوَزْنا بِبَنِی إِسْرائِیلَ الْبَحْرَ» اعراف: ۱۳۸ بنی اسرائیل را از دریا عبور دادیم در قاموس گوید: «البحر: الماء الکثیر» راغب گوید: آن در اصل هر محل وسیعی است که شامل آب زیاد باشد، و باعتبار سعه در معانی دیگر نیز بکار رفته است مثلا باسب تندرو باعتبار سعهٔ سیرش گویند: فرس بحر: نقل است که حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله باسبی سوار شد و فرمود «وجدته بحرا» و بآنکه معلوماتش وسیع است گویند: بحر و متبحر و بشتریکه گوش آنرا میشکافتند بجهت سعه‌ی شکاف میگفتند: بحیرهٔ.زمخشری در فائق نقل کرده: سعد بن عباده در بارهٔ عبد اللّه ابن ابیّ بحضرت رسول (ص) گفت ...: « جاء اللّه بالحقّ و لقد اصطلح اهل البحرهٔ علی ان یعصبوه بالعصابهٔ» یعنی خدا حقّ را آورد در حالیکه اهل مدینه توافق کرده بودند عمامه‌ی (تاج) حکومت را بسر او ببندند. در این سخن مراد از بحر، مدینه است در نهایه بجای بحر، بحیرهٔ آمده است و نیز در نهایه گوید: عرب شهرها و دهات را بحار گویند.لازم است در اینجا چند آیه را بررسی کنیم: ۱- «ما جَعَلَ اللّهُ مِنْ بَحِیرَهٍ وَ لا سائِبَهٍ» مائده: ۱۰۳، مراد از بحیرهٔ شتریست که گوش آنرا وسیعا میشکافتند. در مجمع البیان از زجّاج نقل شده: چون ناقه‌ای پنج بار میزائید و بچّه‌ی پنجمی نر میبود، گوش آن ناقه را میشکافتند دیگر بآن سوار نمیشدند و ذبح نمیکردند و در چراگاه و آبشخور مزاحم آن نمیشدند و اگر درمانده‌ای آنرا میدید سوار نمیشد. سائبه شتریست که نذر میکردند در صورت آمدن مسافر و شفای مریض آنرا بسر

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۶۳

خود رها کنند. در تفسیر این دو کلمه، اقوال دیگری نیز هست.۲- «ظَهَرَ الْفَسادُ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِما کَسَبَتْ أَیْدِی النّاسِ» روم: ۴۱، ظاهر آیه، چنانکه در تبیان و المیزان گفته میرساند که مراد از برّ مطلق خشکی و از بحر دریاست و ظهور فساد در آندو عبارت است از ناامنی‌ها، قحطی‌ها، طوفانها زلزله‌ها، سیل‌ها و قتل و غارتها و امثال اینها. اعمّ از طبیعی و غیر طبیعی. و از مسلّمیّات قرآن است که همهٔ اینها مربوط باعمال آدمی است لذا فرموده «بِما کَسَبَتْ أَیْدِی النّاسِ».ولی بسیاری از مفسّران بحر را در آیه‌ی فوق بمعنی شهر یا آبادیهای کنار دریا گرفته‌اند. گویند: مراد از برّ صحرا و مسکن قبائل و از بحر شهرها یا آبادیهائی است که در کنار دریا واقع‌اند.بنظر میاید: چون تصوّر ظهور فساد در دریا برایشان مشکل بوده بحر را بمعنای شهر گرفته‌اند. ولی تصوّر فساد در دریا آسان است مخصوصا در این زمان. گر چه میشود بحر را بمعنی شهر گرفت ولی از ظهور آیه نمیتوان صرف نظر نمود.۳- «مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیانِ بَیْنَهُما بَرْزَخٌ لا یَبْغِیانِ» رحمن: ۱۹، مرج فعل، فاعل آن خداست و بحرین مفعول آن است: یعنی خدا دو دریا را فرستاد مخلوط کرد که پیوسته بهم می‌پیوندند میانشان حایلی است که بهم تجاوز نمیکنند. (مرج بمعنی ارسال و تخلیط هر دو آمده است) دو دریا کدام‌اند؟ تجاوز نمیکنند یعنی چه؟ برزخ چیست؟.نظیر این آیه، آیه‌ی: ۶۱ از سورهٔ نمل است «وَ جَعَلَ بَیْنَ الْبَحْرَیْنِ حاجِزاً» میان دو دریا مانعی قرار داد.ناگفته نماند: بسیاری از دریاها در محل مخصوصی بهم می‌پیوندند مثل بحر احمر و اقیانوس هند که در باب المندب بهم متصل میشوند و مانند اقیانوس اطلس و دریای مدیترانه که بوسیلهٔ تنگه‌ی جبل الطارق بهم

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۶۴

می‌پیوندند و همچون دریای سرخ و خلیج عقبه، و نیز رنگ آب دریاها مختلف است بعضی لاجوردی، بعضی مایل بسبزی، بعضی سرخ، بعضی سیاه و بعضی زرد، این اختلاف بجههٔ املاح و مواد شیمیائی است که در آب دریا محلول است.مثلا ملاحظه میشود

رنگ یکدریا مایل بسبزی و رنگ دیگری سیاه و در محلّ التقاء هر چند طوفانها و امواج آنها را بهم میزند باز می‌بینیم رنگ مخصوص هر دو باقی است و از بین نمیرود و این در اثر موادّ شیمیائی مخصوص است که بیکدیگر تجاوز نمیکنند و یکی بآن دیگری مبدّل نمیشود مثل نفت و آب، که مخلوط نمیشوند.بنا بر این میشود گفت: مراد از دو دریا در آیات فوق مثلا اقیانوس هند و بحر احمر است و مراد از برزخ، اختلاف مواد و املاح این دو دریاست که در نتیجه، بیکدیگر تجاوز نمیکنند و اثر هم دیگر را از بین نمیبرند. ولی اصل مطلب در آیهٔ بعدی خواهد آمد. طنطاوی و مراغی در تفسیر خود راجع بآیه‌ی: ۱۹ سورهٔ رحمن، محلّ التقاء رود نیل و مدیترانه را مثل زده و گویند: نه آب تلخ و شور دریا آب شیرین را شور میکند و نه بالعکس.آقای صدر بلاغی در فرهنگ قصص قرآن ص ۴۶ میگوید: یکی از محققین مینویسد: چندی پیش هیئت علمی «سرجون امری» باتّفاق هیئت اکتشافی دانشگاه مصر ... دریافت که آبهای خلیج عقبه از جهت خواصّ و ترکیب طبیعی و شیمیائی از بقیّهٔ آبهای بحر احمر تفاوت دارد... و بوسیله دستگاه سنجش اعماق کشف کرد که در محلّ التقاء دو دریا سدّ و حاجزی در زیر دریا وجود دارد که ارتفاع آن از هزار متر میگذرد و مرتفع‌ترین قسمت آن در حدود سیصد متر با سطح دریا فاصله دارد. همچنین کشتی «باحث» در اولین سیاحت خود در اقیانوس هند و بحر احمر از وجود این حاجز اطلاع یافت و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۶۵

آزمایشهای علمی آن هیئت که در آن کشتی بودند ثابت کرد که آبهای اقیانوس هند از جهت خواص طبیعی و شیمیائی با آبهای بحر احمر متفاوت است.علم «اقیانوگرافی» این اختلاف را مربوط بهمان حاجزی میداند که در نقطهٔ التقاء آن دو دریا وجود دارد.آنگاه آقای بلاغی این کشف را از معجزات قرآن مجید شمرده و آیه‌ی ۱۹ سورهٔ رحمن را با آن تفسیر میکنند. ولی مشکل است بگوئیم که: اختلاف خواصّ شیمیائی دو دریا در اثر وجود این دیوار و حایل سنگی است مثلا اگر در وسط ظرفی حایلی قرار بدهیم و یک طرف آنرا با آب شور و طرف دیگرش را با آب شیرین پر کنیم بطوریکه سطح آب بالاتر از حایل باشد و دو آب در بالا بهم متصل شوند در این صورت بتدریج هم دیگر را از اثر میاندازند مخصوصا که ظرف را حرکت بدهیم، علی هذا دو دریا که بوسیلهٔ امواج، آبشان رویهم میریزد چطور ممکن است حایل پائینی سبب اختلاف خواصّ باشد، اگر گویند: امواج دریا هر چند بزرگ هم باشند در سطح آباند و در عمق بیست متری از امواج خبری نیست.گوئیم: در این صورت لااقل در سطح آب اثر یکدیگر را از بین میبرند. و محلّی بجمله‌ی «لا یَبْغِیانِ» نمیماند، پس ناچار باید گفت که اختلاف و عدم تجاوز آبها، در اثر اختلاف املاح معدنی و موادّ شیمیائی است.ناگفته نماند در دو آیهٔ فوق، شوری و شیرینی دو دریا مطرح نیست و فقط وجود حایل و عدم تجاوز در میان است و آیه‌ی اوّلی در بیان مطلب روشنتر از دوّمی است.۴- «وَ هُوَ الَّذِی مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ هٰذا عَذْبٌ فُراتٌ وَ هٰذا مِلْحٌ أُجاجٌ وَ جَعَلَ بَیْنَهُما بَرْزَخاً وَ حِجْراً مَحْجُوراً» فرقان: ۵۳، در این آیه، رودخانه‌ی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۶۶

بزرگ بجهت وسعت و کثرت آبش بحر شمرده شده چون در روی زمین دریائی نیست که آبش عذب و فرات (شیرین و گوارا) باشد و همه شور و تلخاند در مجمع ذیل آیهٔ ۹۶ مائده فرموده: عرب نهر را بحر مینامند، آنجا که دو دریا بهم میپیوندد مراد از برزخ و مانع نفوذ ناپذیر چیست؟در المیزان ذیل آیهٔ ۱۹ سورهٔ رحمن فرموده: بهترین چیزیکه در این باره گفته شده آنست که مراد از بحرین در آیه جنس دریای شور است که تقریبا سه ربع کرهٔ زمین را گرفته و مطلق دریای شیرین که در مخازن زمین ذخیره شده که چشمه‌ها از آن شکافته و نهرها از آن جاری میشود و در دریای شور میریزد. این دو پیوسته بهم مخلوط میشوند ولی حایلی که خود مخازن و مجاری زمین باشد میان آندو هست که نمیگذارد دریای شور بدریای شیرین تجاوز کند و آنرا شور گرداند و زندگی از بین برود. و مانع از آنست که آب شیرین بآب شور ریخته و آنرا شیرین گرداند و اثرش را از بین ببرد.نگارنده گوید: این سخن که مراد از برزخ تکّه‌های زمین است بنظر قانع کننده میاید.

[نهرهای دریائی]؛ ج ۱، ص: ۱۶۶

۵- «وَ لَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَآتُ فِی الْبَحْرِ کَالْأَعْلَامِ» رحمن: ۲۴، یعنی برای خداست آنها که جاری‌اند و در دریا بوجود آمده‌اند که مانند مرزهااند، جوار جمع جاریه است یعنی جاری شونده‌ها، منشأت از نشاء است یعنی بوجود آمده‌ها و پیدا شده‌ها، اعلام جمع علم است و آن چنانکه راغب در مفردات گوید علامت شیئی است مثل علامت راه و علامت لشگر. و کوه را از آن علم گویند که نشانه‌ی وجود خودش است.در اقرب الموارد آمده: علم، شکاف لب بالا، یا شکاف یکطرف آن، مرز میان زمینها، نشانهٔ راه و کوه طویل و گویند شامل هر کوه است.پس اعلام بمعنی مرزها و

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۶۷

نشانه‌هاست.مفسّران گویند: مراد از این آیه کشتیهاست که در دریاها روانند منشأت را مرتفعات و اعلام را کوهها معنی کرده و گفته‌اند: یعنی برای خداست کشتیهائیکه مانند کوهها، در دریا حرکت میکنند.این معنی بسیار سخیف و نابجا و خروج از مدلول لفظ است، زیرا «الْمُنْشَآتُ فِی الْبَحْرِ» صریح است که این حرکت کننده‌ها در دریا بوجود آمده‌اند، چطور میتوان نشأ را ارتفاع معنی کرد؟! آیا معنی آیه‌ی «أَنْشَأَ لَکُمُ السَّمْعَ» مؤمنون: ۷۸، آنست که: برای شما گوش بلند کرد یا برای شما گوش بوجود آورد؟! وانگهی اعلام را چطور بمعنی کوهها میتوان گرفت حال آنکه کشتیهای آنروز جز کشتیهای بادی و ناچیز نبودند وانگهی کوه معنای اصلی اعلام نیست بلکه معنای کنایه‌ای آنست و معنای اصلی آن نشانه است و مرزها را از آن اعلام گویند که نشانه‌ی انفصال زمینهایند.پس مراد از آیهٔ شریفه چیست؟مراد از آن بی‌شکّ، رودهائی است که در وسط دریاها و اقیانوسها روانند و این رودهای عظیم از خود دریاها بوجود میایند و در آنها حرکت میکنند و مانند مرزها، روشن و محسوس‌اند و معنی آیه این است: برای اوست رودهائیکه در دریا پدید گشته و مانند مرزها در آن روانند، و این از حقائق عجیب قرآن مجید است، این مطلب از تراوش افکار نگارنده است و تا بحال در جائی ندیده‌ام.مخفی نماند رودهای عظیمی در سطح دریاها روانند و جریان آنها آبهای گرم استوا را بطرف قطبین و آبهای سرد قطبی را بطرف استوا حرکت میدهد علت تولید این رودهای دریائی اختلاف درجه‌ی حرارت مناطق استوا و قطبین میباشد و عامل مهمّی که در حرکت آبها تأثیر دارد وزش بادهاست مخصوصا بادهای منظّم آلیزه است که در جریانهای دریائی دخالت دارند.

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۶۸

چون رنگ و غلظت و املاح و حرارت رودهای دریائی با آب اقیانوسها تفاوت دارد حرکت آنها در اقیانوس کاملا آشکار است.مهمترین رودهای گرم که در اقیانوس جاری است یکی گلف- استریم است که از خلیج مکزیک واقع در غرب اقیانوس اطلس و جنوب کشورهای متحدهٔ امریکا شروع و از جنوب بطرف شمال شرقی جریان مییابد سپس بسواحل غربی اروپا میرسد و از کنار جزائر انگلستان و کشور نروژ میگذرد پهنای آن در حدود ۱۴۵ کیلو متر و گودی آن در بعضی نقاط بیش از ۸۰۰ متر میباشد. در هر دقیقه دو بلیون تن آب در امتداد ساحل فلوریدا میخزد.از مهمترین جریانهای آب سرد، جریان آب سرد گروئنلند است که از کنار شبه جزیرهٔ لابرادر گذشته بسواحل شرقی امریکا میرود، رجوع شود بکتاب دریا دیار عجائب فصل رودهای عظیم دریا، و سایر کتابهای جغرافیا.بموجب حساب دانشمندان آبهای اقیانوس منجمد شمالی مثل یک استخر شنا، در هر ۱۶۵ سال یک مرتبه عوض میشود. در اقیانوسهای دیگر نیز وضع همین است.۶- «وَ مِنْ آیاتِهِ الْجَوَارِ فِی الْبَحْرِ کَالْأَعْلامِ. إِنْ یَشَأْ یُسْکِنِ الرِّیحَ فَیَظْلَلْنَ رَواکِدَ عَلی ظَهْرِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبّارٍ شَکُورٍ. أَوْ یُوبِقْهُنَّ بِما کَسَبُوا» شوری: ۳۲- ۳۴ یعنی از جملهٔ آیه‌های وی جاری‌شونده‌هاست- که مانند مرزها بدریا روانند اگر خواهد باد را آرام کند بر پشت دریا بی‌حرکت مانند، در آنها بر هر بردبار و شکور آیاتی است از قدرت خدا، یا آنها را بسبب اعمال مردم حبس و متوقّف کند.این سه آیه نیز در بارهٔ رودهای دریائی است. جمله‌ی «إِنْ یَشَأْ یُسْکِنِ

الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ الخ» قابل دقّت است، زیرا عامل مهم جریان آنها چنانکه گفته شد بادهای منظّم آلیزه و کنترآلیزه (مخالف آلیزه) است که بطور مداوم از قطبین باستوا

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۶۹

و بالعکس میوزند و اگر این بادها نباشند جریانهای دریائی متوقّف میگردند، راجع بعلت جریانهای دریائی بکتاب دریا دیار عجائب ص ۴۵- ۵۳ رجوع شود «إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيٰاتٍ لِكُلِّ صَبّٰارٍ شَكُورٍ» آری بردباری و تأمّل لازم است تا باین حقائق پی برده شود و پس از پی بردن شکرگزاری لازم است و بدون تأمّل و سپاسگزاری، اینها بصورت نشانه‌های قدرت خدائی تجلّی نخواهند کرد. «أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمٰا كَسَبُوا» این کلمه از «وبق» بمعنی حبس است در قاموس گوید: «اوبقه ای حبسه» در سوره کهف آمده «وَ جَعَلْنٰا بَيْنَهُمْ مَوْبِقاً» (آیهٔ ۵۲) یعنی میان آنها محبسی قرار دادیم. پس معنای آیه این میشود: یا آنها را بسبب اعمال مردم حبس و متوقّف کند، و این عبارت اخرای «فَيَظْلَلْنَ رَوٰاكِدَ» میباشد.و خلاصه آنکه خدا، جاری شونده‌ها را یکدفعه بخواست خود متوقّف میکند زیرا آنها در اختیار خدایند و یکدفعه برای اعمال ناشایست مردم. تا از منافع آنها بی‌بهره شوند.مفسّرین آیات فوق را در بارهٔ کشتی‌ها معنی کرده و گفته‌اند: مراد کشتیهاست که مانند کوه‌اند و اگر باد نیاید از حرکت میمانند و «يُوبِقْهُنَّ» را بمعنی هلاکت و غرق شدن کشتیها گرفته‌اند، ولی حق همان است که گفتیم. در ردّ قول مفسّران و اینکه کلمات آیه‌ها مخالف فرمودهٔ آنهاست سخن را بدرازا نمیکشانیم وَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰالَمِينَ* گفتار ما در بارهٔ دریا در این کتاب مانند دریا وسیع و مفصّل شد.

بخس:؛ ج ۱، ص: ۱۶۹

بخس: ناقص کردن. کم کردن. «فَلٰا يَخٰافُ بَخْساً» جنّ: ۱۳ از نقصان نمیترسد «وَ شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ» یوسف: ۲۰ او را بقیمت کم و ناقص فروختند، بخس در در آیه صفت و یا اسم مصدر است.راغب آنرا کم کردن از روی ظلم معنی کرده و در قاموس آمده

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۷۰

که آن بمعنای نقص و ظلم است، با تدبّر در استعمال قرآن قول راغب اقرب بنظر میرسد زیر موارد بکار رفتن آن توأم با ظلم است حتی در سورهٔ یوسف.در آیه‌ی «وَ لٰا تَبْخَسُوا النّٰاسَ أَشْيٰاءَهُمْ» اعراف: ۸۵ و نظائر آن «أَشْيٰاءَهُمْ» بدل اشتمال است از «النّٰاسَ». تدبّر در آیات نشان میدهد که بخس در نقصان کمّی و کیفی هر دو بکار میرود مثلا در آیهٔ «وَ لٰا تَنْقُصُوا الْمِكْيٰالَ وَ الْمِيزٰانَ إِنِّي أَرٰاكُمْ بِخَيْرٍ ...أَوْفُوا الْمِكْيٰالَ وَ الْمِيزٰانَ بِالْقِسْطِ وَ لٰا تَبْخَسُوا النّٰاسَ أَشْيٰاءَهُمْ » ... هود: ۸۴- ۸۵، بنظر میاید که مراد از «تَبْخَسُوا» تعییب اشیاست یعنی بر متاع دیگران عیب نگیرید و آن چنانکه گفته شد نقصان کیفی است.بَخع: کشتن و تلف کردن خود از اندوه «لَعَلَّكَ بٰاخِعٌ نَفْسَكَ أَلّٰا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» شعراء: ۳ شاید تو خودت را تلف کنی از اینکه ایمان نمیاورند در قاموس و مفردات آمده: «البخع قتل النفس غمّا» این کلمه معانی دیگری نیز دارد ولی در قرآن نیامده است. اقرب- الموارد گفته: «بخع نفسه: قتله من وجد او غیظ».

بَخع:؛ ج ۱، ص: ۱۷۰

بَخع: کشتن و تلف کردن خود از اندوه «لَعَلَّكَ بٰاخِعٌ نَفْسَكَ أَلّٰا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» شعراء: ۳ شاید تو خودت را تلف کنی از اینکه ایمان نمیاورند در قاموس و مفردات آمده: «البخع قتل النفس غمّا» این کلمه معانی دیگری نیز دارد ولی در قرآن نیامده است. اقرب- الموارد گفته: «بخع نفسه: قتله من وجد او غیظ».

بُخل:؛ ج ۱، ص: ۱۷۰

بُخل: ضدّ سخاوت. راغب گوید: بخل امساک موجودی است از محلّی که نباید امساک شود «الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَ يَأْمُرُونَ النّٰاسَ

بِالْبُخْلِ» نساء: ۳۷ کسانیکه بخل میورزند و مردم را ببخل امر میکنند، بخل از صفات مذمومه است آیات و روایات در ذمّ آن بسیار است.

بدء:؛ ج ۱، ص: ۱۷۰

بدء: شروع. «فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعاءِ أَخِيهِ» یوسف: ۷۶ شروع کرد بظروف آنان پیش از ظرف برادرش.

بَدر:؛ ج ۱، ص: ۱۷۰

بَدر: عجله. سرعت. «وَ لا- تَأْكُلُوها إِسْرافاً وَ بِداراً أَنْ يَكْبَرُوا» نساء: ۶ اموال یتیمان را باسراف و بعجله مبادا که بزرگ شوند و از خوردن و اسراف مانع شوند، نخورید.بدر: نام محلّی است ما بین

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۷۱

مکه و مدینه که جنگ معروف بدر در آن واقع شد «وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ» آل عمران: ۱۲۳.

بدع:؛ ج ۱، ص: ۱۷۱

بدع: ایجاد ابتکاری. باید دانست هر ایجادی ابداع نیست بلکه ابداع آنست که بدون سابقه و بدون پیروی از دیگران باشد، بهترین کلمه برای آن، ابتکار است مفردات میگوید: «الابداع انشاء صنعة بلا احتذاء و اقتداء» در اقرب آمده: «بدعه بدعا: اخترعه لا علی مثال».

بدل:؛ ج ۱، ص: ۱۷۱

بدل: عوض گرفتن. «إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُوءٍ» نمل: ۱۱، مگر آنکه ستم کند بعد خوبی را عوض گیرد «ثُمَّ بَدَّلْنا مَكانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ» اعراف: ۹۵، سپس خوب را بجای بد عوض کردیم.راغب گوید: ابدال، تبدیل، تبدّل و استبدال همه بمعنی عوض گرفتن و قرار دادن چیزی است در جای چیزی. «لا تَبْدِيلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ» یونس: ۶۴، برای کلمات خدا تغییری نیست یعنی یکی بجای دیگری عوض گرفته نمیشود «بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا» کهف: ۵۰، شیطان و اولیاء او برای ظالمان بجای خدا، عوض بدی‌اند، بدل در آیه‌ی اخیر وصف است نه مصدر.

بَدَن:؛ ج ۱، ص: ۱۷۱

بَدَن: تن. جسد. «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً» یونس: ۹۲، امروز تو را بوسیله‌ی بدنت نجات میدهیم تا برای کسانیکه از پس توانند، عبرتی باشی یعنی زنده نجات یافتن تو، شدنی نیست فقط پیکرت را از آب بیرون خواهیم انداخت و آن نوعی از نجات تو است و آنهم برای عبرت دیگران. «وَ الْبُدْنَ جَعَلْناها لَكُمْ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ» حجّ: ۳۶، بدن (بر وزن قفل) جمع بدنه بمعنی شتر قربانی است، یعنی: شتران قربانی را برای شما از نشانه‌های خدا قرار دادیم.راغب گوید: بدن در جائی گفته میشود که بزرگی جثّه مراد باشد و جسد در جائیکه رنگ مراد باشد گویند: «ثَوْبٌ مُجَسَّدٌ وَ امْرَأَةٌ بادِنٌ و يَدِينٌ» یعنی لباس رنگ شده و زن تنومند. و شتر قربانی را بجهت

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۷۲

فربه و تنومند بودنش بدنه گفته‌اند، در اقرب الموارد آمده: شتران قربانی را از آن بدنه گفته‌اند که آنها را فربه میکردند.

بُدوّ؛ ج ۱، ص: ۱۷۲

بُدوّ: ظهور شدید (مفردات) «وَ بَدا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ ما لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ» زمر: ۴۷، از خدا برای آنان آنچه گمان نمیکردند آشکار شد. قاموس آنرا مطلق ظهور گفته است. «وَ بَدا بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمُ الْعَداوَةُ وَ الْبَغْضاءُ» ممتحنه: ۴، میان ما و شما دشمنی و کینه آشکار شد.در جای ظهور رأی و مصلحت نیز بکار رفته مثل «ثُمَّ بَدا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما رَأَوُا الْآياتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّى حِينٍ» یوسف: ۳۵، بعد چنین مصلحت شد که او را تا مدّتی محبوس کنند. «وَ ما نَراكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَراذِلُنا بادِيَ الرَّأْيِ» هود: ۲۷، کلمه‌ی «بادی» را بعضی بادء با همزهٔ آخر و بعضی بادی با یاء آخر خوانده‌اند (مجمع البیان) بنا بر قرائت اوّل، اصل آن از بدء بمعنی شروع و بنا بر قرائت دوّم از بدوّ بمعنی ظهور است. بادِيَ الرَّأْيِ بنا بر معنی اول کسی است که ناپخته رأی باشد و بنا بر معنی دوّم کسی که اظهار رأی میکند در حالیکه تحقیق نکرده است (مفردات). «بادِيَ الرَّأْيِ» در آیه اگر قید «اتَّبَعَكَ» باشد معنی این میشود: از تو پیروی نکرده مگر فرومایگان ما بی آنکه تدبّر و تحقیق کنند «سَواءً الْعاكِفُ فِيهِ وَ الْبادِ» حج: ۲۵، «باد» در اینجا بمعنی مسافر است که ظاهر میشود یعنی: مقیم و مسافر در آن یکسان است.

بَدْو؛ ج ۱، ص: ۱۷۲

بَدْو: بادیه. صحرا. «وَ جاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ» یوسف: ۱۰۰ «وَ إِنْ يَأْتِ الْأَحْزابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بادُونَ فِي الْأَعْرابِ» احزاب: ۲۰، و اگر احزاب بیاید دوست دارند که ایکاش بادیه نشین و میان صحرا نشینان بودند. در مجمع فرموده: بادی کسی است که در بادیه ساکن باشد حدیث «من بدا جفا» از آن است یعنی هر که بادیه نشین باشد اهل جفا میشود.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۷۳

بَذر؛ ج ۱، ص: ۱۷۳

بَذر: پاشیدن تخم و باسراف کار از آن مبذّر میگویند که مال را میپاشد و متفرّق میکند. راغب گوید: تبذیر بمعنی تفریق و اصل آن بذر پاشیدن است بعدا بطور استعاره بآنکه مال خویش را ضایع میکند مبذّر گفتند «إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كانُوا إِخْوانَ الشَّياطِينِ» اسراء: ۲۷، اسرافکاران برادران شیاطین‌اند «وَ لا تُبَذِّرْ تَبْذِيراً» اسراء: ۲۶، در قاموس گوید: بذر: تخم و پاشیدن آن است.

برء؛ ج ۱، ص: ۱۷۳

برء: خلاص شدن. کنار شدن.آفریدن. این کلمه بنا بر آنچه در اقرب الموارد آمده اگر از باب علم یعلم باشد بمعنی خلاص شدن و کنار شدن و اگر از باب قطع یقطع باشد بمعنی آفریدن است.در مفردات آمده: برء و براء و تبرّی کنار شدن از چیزیست که مجاورت آن ناپسند است، لذاست که گویند: از مرض بری شدم و از فلان بری شدم.در قرآن کریم بهر دو معنی کنار شدن و آفریدن آمده است «فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» توبه: ۱۱۴، چون بر ابراهیم روشن گردید که آزر دشمن خداست از او کنار شد و بیزاری کرد «أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ» توبه: ۳، حقّا که خدا و رسولش از مشرکان کنار و بیزارند، معنی دوم را در «بریّه» بخوانید.

بَریّه؛ ج ۱، ص: ۱۷۳

بَریّه: خلق. «أُولئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ» بیّنه: ۷، آنها بهترین خلق‌اند با در نظر گرفتن معنی برء که در پیش گفته شد بنظر میاید که خلق را

از آنجهت بریّه گفته‌اند که از مادّهٔ عالم کنار شده و بصورت انسان و زنده در آمده‌اند «مٰا أَصٰابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لٰا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلّٰا فِي كِتٰابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهٰا» حدید: ۲۲، هیچ مصیبتی در زمین و در وجودتان نرسیده مگر آنکه آن در کتابی است پیش از آنکه شما را بیافرینیم. در مجمع البیان گفته: ضمیر «نَبْرَأَهٰا» به «أَنْفُسِكُمْ» بر میگردد، ممکن است به «مُصِيبَةٍ» برگردد یعنی:

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۷۴

پیش از آنکه آنرا بیافرینیم و از مرحله‌ی لوح محفوظ کنار نمائیم.

باری:؛ ج ۱، ص: ۱۷۴

باری: آفریننده «هُوَ اللّٰهُ الْخٰالِقُ الْبٰارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمٰاءُ الْحُسْنىٰ» حشر: ۲۴ اوست خدای اندازه‌گیر، آفریننده، صورت ده، برای اوست نامهای خوب.با در نظر گرفتن آنچه در «برء- بریّه» گفتیم، شاید خدا را از آن جهت باری گوئیم که بوسیله‌ی ایجاد، اشیاء را از نبودن کنار و بطرف بود میکشاند.

بُرج:؛ ج ۱، ص: ۱۷۴

بُرج: آشکار شدن. در مجمع البیان ذیل آیه‌ی ۶۰ از سوره‌ی نور گوید: تبرّج آنست که زن زیبائیهای خود را اظهار کند و اصل آن بمعنی ظهور است و بعبارت دیگر از آن جهت برج گویند که ظاهر و هویداست.چون در این مادّه از کلمه‌ی بروج آسمان که سه بار در قرآن آمده است، صحبت خواهد شد لازم است معنای اصلی برج کاملا روشن شود، آنگاه به بینیم آیا مراد قرآن از بروج، نجوم است یا برجهای دوازده گانه‌ی موهوم و اعتباری؟زمخشری در کشّاف ذیل آیه‌ی ۶۰ از سوره‌ی نور گفته: بدا و برز بمعنی ظهور، نظیر تبرّج‌اند، در سوره‌ی فرقان ذیل آیه‌ی ۶۱ میگوید: اشتقاق بروج از تبرّج است بجهة ظاهر بودن آنها. بیضاوی در تفسیر سوره‌ی بروج گوید: اصل برج برای ظهور است و در ذیل آیه‌ی ۶۰ از سوره‌ی نور گفته: بکشتی آشکار که پرده ندارد گویند: بارجه.در اقرب الموارد گوید: «تبرّجت المرئة» یعنی زن زینت خود را آشکار کرد برای نامحرم در نهایه‌ی ابن اثیر نیز چنین است.بنا بر آنکه گفته شد شکّی نمیماند که معنای اصلی برج، ظهور است «وَ لٰا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجٰاهِلِيَّةِ الْأُولىٰ» احزاب: ۳۳، یعنی ظاهر نشوید، خود نمائی نکنید مانند خود نمائی جاهلیّت اوّلی. «غَيْرَ مُتَبَرِّجٰاتٍ بِزِينَةٍ» نور: ۶۰، یعنی زنانیکه

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۷۵

خود نمائی بزینت نمیکنند.اکنون میرسیم بآیاتیکه راجع ببروج آسمان‌اند، «وَ السَّمٰاءِ ذٰاتِ الْبُرُوجِ» بروج ۱ «وَ لَقَدْ جَعَلْنٰا فِي- السَّمٰاءِ بُرُوجاً وَ زَيَّنّٰاهٰا لِلنّٰاظِرِينَ» حجر: ۱۶، «تَبٰارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمٰاءِ بُرُوجاً وَ جَعَلَ فِيهٰا سِرٰاجاً وَ قَمَراً مُنِيراً» فرقان: ۶۱.بنا بر آنچه گفته شد بروج آسمان، همان ستارگان‌اند که در آسمان میدرخشند و بمناسبت ظهور و آشکار بودنشان که معنای اصلی برج است، بروج نامیده شده‌اند و آسمان بوسیله‌ی آنها زینت داده شده است چنانکه در آیهٔ دوّم است، و در آیه‌ی سوّم آفتاب و ماه در ردیف بروج شمرده شده، پیداست که ستارگان مرادند نظیر آیهٔ «وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومَ مُسَخَّرٰاتٍ» نحل: ۱۲، در دعای سمات بطور صریح گفته شده که بروج همان کواکب و ستارگان‌اند اینک آنجمله از دعای سمات «و خلقت بها الکواکب و جعلتها نجوما و بروجا و مصابیح و زینة و رجوما و جعلت لها مشارق و مغارب » . ... در تفسیر برهان ذیل آیهٔ سوّم از امام باقر علیه السّلام نقل شده: بروج عبارتند از کواکب در ذیل روایت، بروج دوازده گانهٔ یونانی شمرده شده باحتمال قوی ذیل آن ساخته است.وانگهی روایت از زیاد بن منذر ابی الجارود است که کشّی در رجال خود از امام صادق علیه السّلام نقل کرده: آنحضرت در بارهٔ ابی الجارود و چند نفر دیگر فرمود: «کذّابون، کفّار، علیهم لعنة اللّه» فقط صدر روایات با قرآن سازش دارد علی هذا ذیل روایت را بحساب امام علیه السّلام نمیشود گذاشت.طبرسی ذیل آیه‌ی ۶۱ فرقان از حسن و مجاهد و قتاده نقل میکند که گفته‌اند: بروج همان ستارگان بزرگ

و درخشنده‌اند، بواسطه روشن و آشکار بودن، بروج نامیده شده‌اند.زمخشری در ذیل آیه‌ی ۱ از سورهٔ بروج آورده: گفته شده بروج، ستارگان بزرگ‌اند، علّت این

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۷۶

تسمیه آشکار بودنشان است.علی هذا، آنعدّه از مفسّران که بروج را بمعنی برجهای دوازده گانه گرفته‌اند، سخنانشان عاری از حقیقت است، زیرا برجهای مزبور موهوم و اعتباری صرف‌اند، مثلا چند ستاره را در آسمان دیده و پیش خود فکر کرده‌اند: اگر فاصله‌ی این ستارگان با خطّی بهم متصل شود بشکل گوسفند (حمل) میایند و گرنه در آسمان برج حمل وجود ندارد، گفته‌اند برجهای دوازده گانه منازل آفتاب‌اند که در هر برج یکماه حرکت میکند وانگهی نامهای حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، میزان، عقرب، قوس، جدی، دلو، و حوت، ابتدا از نام بت‌های یونانیان گرفته شده است.مقام قرآن والاتر از آن است که روی این موهومات سخن گوید و آنها را بحساب آورد.وجدی در دائرة المعارف گوید: بروج در اصطلاح فلکی، منازل مختلف آفتاب‌اند در فصول مختلف سال، یونانیان قدیم این برجها را با نامهائیکه از عقائد خرافی آنان سر چشمه گرفته و بر خدایانشان نسبت میدادند، نام گذاری کرده‌اند ... مردم این نامها را از آنها آموخته و ریشهٔ آنها را از یاد برده‌اند.آیا میشود گفت که قرآن این موهومات را تصدیق کرده است؟!!! و روی آنها سخن گفته است؟!!!.ناگفته نماند: در زمان عباسی‌ها که عقاید یونانیان بزبان عربی ترجمه شد، مردم بآنها راه یافتند و پاره‌ای از روی اشتباه مطالب اسلامی را با آنها تطبیق کردند، تطبیق بروج قرآن با بروج یونانیان از آنجمله است. «أَیْنَما تَکُونُوا یُدْرِکْکُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُرُوجٍ مُشَیَّدَةٍ» نساء: ۷۸. یعنی: هر کجا بوده باشید مرگ شما را خواهد یافت هر چند در قلعه‌های بلند باشید.مراد از بروج در این آیه قلعه‌ها است و آنها را چنانکه از

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۷۷

طبرسی نقل شد بواسطهٔ آشکار و هویدا بودن، بروج گویند.

برح:؛ ج ۱، ص: ۱۷۷

برح: کنار شدن. در مجمع البیان آمده: «برح الرجل براحا: اذا تنحّی عن موضعه» این کلمه در قرآن مجید فقط در معنای کنار شدن و شبیه آن بکار رفته ولی چون با کلمه‌ی نفی همراه است افاده‌ی اثبات میکند، که نفی با نفی مفید اثبات است «فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتّی یَأْذَنَ لِی أَبِی» یوسف: ۸۰ هرگز از این زمین کنار نمیشویم تا پدرم اجازه دهد. «قالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَیْهِ عاکِفِینَ حَتّی یَرْجِعَ إِلَیْنا مُوسی» طه: ۹۱ گفتند هرگز از عبادت آن کنار نمیشویم و بدان عبادت میکنیم تا موسی بسوی ما باز گردد.

بَرد:؛ ج ۱، ص: ۱۷۷

بَرد: خنک. «قُلْنا یا نارُ کُونِی بَرْداً وَ سَلاماً عَلی إِبْراهِیمَ» انبیاء: ۶۹ گفتیم ای آتش بر ابراهیم خنک و سالم باش. در لغت آمده: «البرد: نقیض الحرّ و البرودة نقیض الحرارة».بارد: اسم فاعل از برد است «وَ ظِلٍّ مِنْ یَحْمُومٍ لا بارِدٍ وَ لا کَرِیمٍ» واقعه: ۴۴ و سایه‌ای از دود که نه خنک است و نه گوارا.در اقرب الموارد گوید: برد بمعنی خواب آمده و آیه‌ی «لا یَذُوقُونَ فِیها بَرْداً وَ لا شَراباً» نباء: ۲۴ بهمان معنی است یعنی در جهنّم، خواب و نوشیدنی نمی‌چشند. راغب نیز برد را در آیه بمعنی خواب گرفته است، و میگوید: اطلاق برد بر خواب برای عروض سردی بر ظاهر بدن و یا برای عروض سکون و آرامش بر بدن است.ناگفته نماند: گر چه برد بخواب و مردن نیز گفته شده مثل «برد فلان ای مات» ولی بهتر است در آیه‌ی فوق «بَرْداً» را بمعنی آب خنک بگیریم تا از معنی اوّل کنار نشویم مخصوصا بقرینه‌ی آیه‌ی بعد «إِلَّا حَمِیماً وَ غَسَّاقاً» که «حمیم» در مقابل «بَرْداً» آمده و آن بمعنی آب گرم است یعنی: در آنجا نه آب خنک میچشند و نه شربت مگر آب گرم و چرک یا آب گندیده،

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۷۸

و خلاصه، حمیم در مقابل «بَرْداً» و غسّاق در مقابل شراب آمده و این میرساند که مراد از «بَرْداً» آب خنک و از «شراب» شربت است وانگهی خواب با شراب تناسب ندارد که گوئیم: در آنجا خواب و شراب نمیچشند.

بَرَد:؛ ج ۱، ص: ۱۷۸

بَرَد: (بر وزن فرس) تگرگ در اقرب الموارد آمده: «البرد حبّ الغمام» تگرگ را از آنجهت برد گویند که سرد و منجمد شده‌ی ابر است. (مفردات). «وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ مِنْ جِبالٍ فِيها مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشاءُ وَ يَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشاءُ» نور: ۴۳، در این آیه «مِنْ جِبالٍ» بیان است از «السَّماءِ» و کلمه‌ی «مِنْ بَرَدٍ» احتمال دارد که بیان باشد از «جِبالٍ» یعنی آن کوهها از تگرگ و قطعه‌های یخ تشکیل یافته‌اند، و احتمال دارد که مفعول «يُنَزِّلُ» باشد یعنی نازل میکند تگرگ را، و معنای آیه چنین است: نازل میکند از آسمان از کوههائی که در آن است از قطعه‌های یخ، پس آن تگرگ را بآنکه بخواهد میرساند و از آنکه میخواهد بر میگرداند.این آیه، صریحا میرساند: در طبقات جوّ کوههائی وجود دارد که از قطعه‌های یخ تشکیل شده‌اند.علم امروز این حقیقت را روشن میکند: بخار آب که از دریا بر میخیزد بطبقه‌ی سردی از هوا وارد شده بصورت سوزنهای یخ و برگهای برف در میاید و کوههائی از یخ و برف تشکیل میدهد خلبانان بآن قسمت وارد شده و از وجود آن خبر داده‌اند.آقای مهندس بازرگان در کتاب (باد و باران در قرآن) ص ۶۴- ۶۵ مینویسد: بارانهای طوفانی از ابرهای انباشتهٔ مطبقی میریزد که ... تا ارتفاعات بیش از ۱۰ کیلو- متر صعود می‌نمایند. این ابرهای جوشان و خروشان بصورت کوههائی در میایند که قسمت بالای آن سوزنهای یخ و برگه‌های برف میشود و گاهی مملوّ از تگرگ است تا قبل از جنگ بین المللی اوّل که

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۷۹

در آنزمان هواپیماها توانستند ببالای ابرها برسند و خلبانان پرده‌های بافته شده از یخ را که همان ابرهای مرتفع است مشاهده نمایند، کسی خبر از وجود یخ یا برف یا تگرگ در ابرهای آسمان نداشت.در ص ۱۳۸- ۱۴۳ در بارهٔ آیه‌ی فوق مطالب جالبی آورده و در ص ۱۴۲ در ردّ توجیه طریحی میگوید: لطف آیه در این است که بر خلاف انتظار و توجیه طریحی، نمیگوید چه چیزی نازل میکند چون در خود ابر و در بالا- یخ و تگرگ است ولی بزمین که میرسد ممکن است ... بصورت تگرگ بماند و یا آب شود و رگبار باشد.ولی ناگفته نماند: چنانکه در بالا- گفتیم: احتمال دارد «مِنْ بَرَدٍ» مفعول «يُنَزِّلُ» باشد وانگهی ضمیر «بِهِ» در «فَيُصِيبُ بِهِ» به کلمه‌ی «بَرَدٍ» بر میگردد یعنی آن تگرگ را میریزد و میرساند در این صورت بسخن آقای بازرگان «آیه نمیگوید چه چیزی نازل میکند » ... محلّی نمیماند. مگر آنکه بگوئیم ضمیر «بِهِ» به «ما نزل» راجع است که از «يُنَزِّلُ» فهمیده میشود. و باید چنین باشد که بیان بودن «مِنْ بَرَدٍ» برای «مِنْ جِبالٍ» قریب بیقین است.مخصوصا با در نظر گرفتن حدیث ذیل.در المیزان و صافی و برهان از کافی از امام صادق از علی علیه السّلام نقل شده: «انّ اللّه عزّ و جلّ جعل السحاب غرابیل المطر تذیب البرد حتی تصیر ماء لکیلا یضرّ به شیئا یصیبه و الذی ترون من البرد و الصواعق نقمهٔ من اللّه عزّ و جلّ فیصیب بها من یشاء من عباده» . این حدیث در مجمع البحرین (مادّهٔ سحب) نیز «نقمهٔ من اللّه» نقل شده ولی آقای بازرگان آنرا «رحمهٔ من اللّه» نقل و ترجمه کرده و مناسب ذیل آیه که «یصیب به الخ» بوده باشد، نقمهٔ من اللّه است.ترجمهٔ حدیث آن است که: خداوند ابر را بمنزله‌ی غربال برای باران قرار داد، یخ را ذوب میکند

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸۰

تا بصورت آب در آید تا بچیزیکه بآن میرسد ضرر نرساند الخ.پیداست که ابرهای گرم در اثر بادها خود را بطبقه‌ی یخ میزنند و آنرا آب کرده بصورت باران میریزند.

بَرر؛ ج ۱، ص: ۱۸۰

بَرر: این مادّه در قرآن مجید بسه معنی آمده و ریشهٔ همه یکی است.۱- برّ (بفتح اول) خشکی: مثل «هُوَ الَّذِی یُسَیِّرُکُمْ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ» یونس: ۲۲، او کسی است که شما را در خشکی و دریا راه میبرد.۲- برّ «بفتح اول» احسان کننده و نیکو کار مثل «إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِیمُ» طور: ۲۸، حقّا که اوست صاحب احسان وسیع و مهربان و مثل «وَ بَرًّا بِوالِدَتِی وَ لَمْ یَجْعَلْنِی جَبّاراً شَقِیًّا» مریم: ۳۲، مرا بمادرم نیکو کار گردانید و جبّار و شقی نگردانیده.۳- برّ (بکسر اول) نیکی.خوبی. مثل «أَ تَأْمُرُونَ النّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَکُمْ» بقره: ۴۴ آیا مردم را بنیکی دستور میدهید و خود را از یاد میبرید؟برّ بمعنی اوّل، اسم و بمعنی دوّم، صفت و بمعنی سوّم مصدر است.راغب در مفردات میگوید: برّ (بفتح اول) خشکی، از این معنی توسّع بنظر آمده لذا، بتوسّع در خیر برّ (بکسر اول) گفته شده است.و خلاصه اینکه معنای اصلی کلمه خشکی است و چون خشکی توأم با وسعت است بدان سبب به نیکی وسیع برّ (بکسر اوّل) و به بسیار نیکی کننده برّ (بفتح اوّل) گفته‌اند. ابرار: یعنی نیکو کاران «إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ» انفطار: ۱۳ بررهٔ نیز بهمان معنی است مثل «بِأَیْدِی سَفَرَةٍ کِرامٍ بَرَرَةٍ» عبس: ۱۶.

بروز؛ ج ۱، ص: ۱۸۰

بروز: آشکار شدن. راغب گوید: براز بمعنی فضای خالی است گویند: «برز: حصل فی براز»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸۱

یعنی در فضای خالی حاضر شد.قاموس نیز چنین گفته است.علی هذا این کلمه با آشکار شدن میسازد. مبارزه را از آن مبارزه گویند که دو حریف مقابل هم آشکار میشوند. مجمع البیان گوید: البروز الظهور. «وَ لَمّا بَرَزُوا لِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ قالُوا رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَیْنا صَبْراً» بقره: ۲۵۰ چون برای جالوت و لشگریان او آشکار شدند، گفتند: پروردگارا ما را پایدار گردان.ناگفته نماند: بروز چون با الی و من متعدّی شود معنی خروج میدهد، گوئیم «برز الیه» یعنی بسوی او خارج شد «برز من عنده» یعنی از نزد او خارج شد، و این دو معنی با معنی اوّل مخالف نیست مثل «لَبَرَزَ الَّذِینَ کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقَتْلُ إِلی مَضاجِعِهِمْ» آل عمران: ۱۵۴ هر آینه آنانکه مرگ برایشان نوشته شده بسوی قتلگاهشان خارج میشدند و مثل «فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِکَ» نساء: ۸۱ چون از نزد تو خارج شوند. «یَوْمَ هُمْ بارِزُونَ لا یَخْفی عَلَی- اللّهِ مِنْهُمْ شَیْءٌ» غافر: ۱۶ روزی آنها آشکاراند چیزی از آنها بر خدا پوشیده نیست، آیه دلالت بر بروز اسرار و اعمال دارد بطوریکه همه چیز مردم آشکار و علنی خواهد شد نظیر آیه‌ی «یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ فَما لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَ لا ناصِرٍ» طارق: ۹- ۱۰

برزخ؛ ج ۱، ص: ۱۸۱

اشاره

برزخ: واسطه و حایل میان دو چیز. «بَیْنَهُما بَرْزَخٌ لا یَبْغِیانِ» رحمن: ۲۰ میان آندو حایلی است که تجاوز نمیکنند. «وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ» مؤمنون: ۱۰۰ از پس آنان برزخی هست تا روزیکه برانگیخته میشوند. عالم مرگ را برزخ گوئیم چون میان زندگی دنیا و آخرت واسطه است.راجع به برزخ میان دو دریا به «بحر» رجوع شود. طبرسی در مجمع البیان در تفسیر «مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیانِ، بَیْنَهُما بَرْزَخٌ لا یَبْغِیانِ» رحمن: ۱۹ میگوید: از سلمان و سعید بن جبیر و سفیان ثوری نقل شده که دو دریا علی و فاطمه

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸۲

علیهما السلام‌اند، برزخ میان آندو محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، لوءلوء و مرجان که از آندو خارج میشوند حسنین علیهما السلام‌اند. بعد میگوید: عجب نیست که علی و فاطمه علیهما السّلام دو دریا باشند، چون فضل و خیرشان وسیع است، دریا را بجهت

وسعتش بحر گویند.ناگفته نماند: حدیث شریف از معانی تطبیقی قرآن مجید میباشد.

[زندگی برزخ]؛ ج ۱، ص: ۱۸۲

گفتیم که عالم مرگ را برزخ گوئیم که میان زندگی دنیا و آخرت واسطه است. آیا عالم برزخ مرگ صفر است یا یک نوع حیات مرموز؟و در صورت دوّم آیا آن برای همه است یا برای اشخاص مخصوص؟.باید در این باره ابتدا آیات را نقل و سپس آنها را بررسی کنیم تا به بینیم مطلب بکجا میانجامد. «وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ یُقْتَلُ فِی سَبِیلِ- اللّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْیاءٌ وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ» بقره: ۱۵۴، «وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ. فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ یَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِینَ لَمْ یَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلّا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ. یَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللّهَ لا یُضِیعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِینَ» آل عمران: ۱۶۹- ۱۷۱.یعنی بآنها که در راه خدا کشته میشوند نگوئید مردگانند بلکه زندگانند ولی نمیفهمید. کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند گمان نکن مردگانند بلکه زندگانند و نزد پروردگارشان روزی داده میشوند و بآنچه خدا از کرم خود بآنها داده شادمانند. و در بارهٔ کسانیکه هنوز بآنها نپیوسته‌اند شادی میکنند که نه بیمی دارند و نه غمگین میشوند (شهداء از اینکه میدانند برای مؤمنان که در دنیا مانده‌اند بیمی و اندوهی در آخرت نیست شادمان و خوشدلند) به نعمت و فضل خدا و اینکه خدا پاداش مؤمنان را تباه نمیکند مسرورانند.از این دو آیه چند مطلب بدست میاید: ۱- شهیدان راه خدا پس از

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۸۳

مرگ زنده‌اند و آن یکنوع زندگی است که برای ما مشخّص نیست «وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ» نمیشود گفت: مقصود بقاء نام نیک و فداکاری آنهاست زیرا آن اعتباری صرف است و کلام خدا را نشاید وانگهی آن کاملا روشن و قابل فهم است پس چرا فرمود «وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ»؟!.۲- شهیدان راه خدا نه تنها زنده‌اند، بلکه نزد پروردگار روزی میخورند و از سرنوشت مؤمنانی که نمرده‌اند دلخوشند زیرا که میدانند برای آنها بیم و اندوهی نیست.۳- اگر این حقیقت ثابت شود که همه‌ی مردگان در عالم برزخ یکنوع حیات خفته و خفیف دارند نظیر سلّولهای زنده و خفته‌ی دانه‌های گیاهان، در این صورت باید گفت: مدلول دو آیه‌ی فوق غیر از این حقیقت است، زیرا این دو آیه مخصوص شهداء است و شامل عموم نیست.۴- این آیات چنانکه گفته شد در زندگی برزخی شهیدان راه حق صریح‌اند، و عموم زندگی برزخ را نمیتوان از آنها استفاده کرد. «قِیلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قالَ یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ بِما غَفَرَ لِی رَبِّی وَ جَعَلَنِی مِنَ الْمُکْرَمِینَ» یس: ۲۷، گفته شد داخل بهشت شو گفت: ایکاش قوم من میدانستند که پروردگارم مرا آمرزید و از اکرام شدگان گردانید.آیه در بارهٔ مرد مؤمنی است که از رسولان دفاع میکرد و او را کشتند، و میرساند که بمحض کشته شدن داخل بهشت شد و آرزو کرد ایکاش قوم وی از این ماجری مطّلع میشدند، این بهشت قهرا یک حیات برزخی است ولی مثل آیات گذشته در باره‌ی کسی است که در راه خدا کشته شده است و این آیه «عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ» را بهتر روشن میکند که روزی خوردن در یک چنان بهشت مخصوص است. «وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ النّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا وَ یَوْمَ تَقُومُ السّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ» غافر: ۴۶، عذاب بد

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۸۴

بخاندان فرعون رسید (و آن) آتش است که بامداد و شبانگاه بآن نزدیک میگردند و روز قیامت آل فرعون را به سختترین عذاب در آرید.این آیه که عرض نار را از دخول آتش در روز قیامت، جدا کرده روشن میکند که نزدیک شدن بآتش در برزخ و عالم قبر است.المیزان در ذیل این آیه فرموده: آیه اوّلا صریح است در اینکه ابتدا نشان دادن بآتش هست سپس وارد کردن در آن ... ثانیا عرض بآتش پیش از قیامت است و آن عذاب برزخ میباشد ... ثالثا عذاب برزخ و آخرت با یک چیز است و آن نار آخرت است لیکن اهل برزخ از دور با آن معذّب میشوند و اهل آخرت با دخول بر آن ... ممکن است از «غُدُوًّا وَ عَشِیًّا» بدست آورد که اهل

برزخ با صبح و شام دنیا ارتباط مختصری دارند زیرا که از دنیا بالکلّیه منقطع نشده‌اند.در اینجا چهار آیه در بارهٔ برزخ آوردیم، سه آیه‌ی اوّل در- بارهٔ حیات برزخی شهداء و آیه‌ی چهارم در خصوص برزخ کفّار است. نتیجه آنکه شهیدان در برزخ منعّم و کفّار معذّب‌اند و عذاب کفّار یکنوع بیم و هراسی است که از نزدیک شدن بآتش حاصل میشود مانند کابوسهای وحشتناک و خوابهای پریشان و هراس انگیز و آن در نوبت خود و مخصوصا در صورت دائمی بودن یک عذاب شدید و دردناک است، بنظر آورید خوابهای پریشان و وحشتناک دنیا را که خواب بیننده بچه حال میافتد و گاهی از فریاد خویش بیدار میشود «نعوذ باللّه منه».شیخ مفید علیه الرحمه در شرح عقائد صدوق در فصل نفوس و ارواح نقل میکند: حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله در کنار گودالیکه مقتولین بدر در آن بودند ایستاد و فرمود: برای رسول خدا همسایگان بدی بودید: او را از منزلش بیرون کردید بعد جمع شده با او جنگیدید، من آنچه

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸۵

پروردگارم وعده کرده بود حق یافتم آیا شما هم وعدهٔ او را حق یافتید؟عمر گفت یا رسول اللّه با اجسادیکه مرده‌اند چه سخن میگوئی: فرمود ساکت شو پسر خطاب تو از آنها شنواتر نیستی، میان اینان و اینکه ملائکه آنها را بزیر عمودهای آهنین بکشند فقط این مانده که من از آنها روی گردانم. آنگاه نظیر این مطلب را از علی علیه السّلام در بارهٔ مقتولین اهل بصره نقل میکند و در ذیل آن هست که امام علیه السّلام فرمود: قسم بخدا کعب بن سور و طلحه (هر دو از مخالفین امام بودند و حضرت بجسد آندو خطاب کرد) سخن مرا شنیدند چنانکه اهل گودال (گودال بدر) کلام رسول خدا را شنیدند.در سورهٔ واقعه، اهل قیامت بسه دسته تقسیم شده: سابقون، اصحاب یمین، اصحاب شمال، آنگاه در بارهٔ قیامت هر یک بتفصیل سخن رفته است و در آخر سوره میفرماید: چون حیات و روح بحلقوم محتضر رسید شما آنوقت نگاه میکنید، ما باو از شما نزدیکتریم و لکن نمی‌بینید و اگر در بارهٔ مرگ مجبور نمی‌بودید حتما حیات را ببدن او عودت میدادید. آنوقت در پایان سوره بطور اجمال چنین آمده «فَأَمّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ وَ جَنَّةُ نَعِيمٍ. وَ أَمّا إِنْ كانَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ فَسَلامٌ لَكَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ وَ أَمّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضّالِّينَ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ »..... یعنی محتضر اگر از مقرّبان باشد پس (برای اوست) راحتی و ریحان و بهشت پر نعمت و امّا اگر از اصحاب یمین باشد، سلام بر تو از اصحاب یمین و امّا اگر از تکذیب کنان گمراه باشد پذیرائی است از آب گرم و ورود بجهنّم.از اینکه «فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ» از «جَنَّةُ نَعِيمٍ» و همچنین «فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ» از «تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ» جدا شده میفهمیم که روح و ریحان و نزل حمیم در برزخ است و الّا ظاهرا لازم بود که جنّت و جحیم

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸۶

تنها گفته شوند زیرا روح و ریحان از جنّت و حمیم از جهنّم جدا نیست. در تفسیر برهان سه حدیث از امام صادق علیه السّلام نقل کرده که فرمود: روح و ریحان مال مؤمن است در قبر و جنّت نعیم در قیامت و حمیم مال غیر آنهاست در قبر و جحیم در آخرت.ناگفته نماند آیه‌ی مقرّبین اعمّ از سه آیه‌ی گذشته است که فقط در بارهٔ شهیدان راه حق بود یعنی شامل شهداء و مقرّبین است و آیه‌ی اخیر مثل آیه‌ی که در بارهٔ فرعون و فرعونیان بود، منحصر بکفّار است و آیه‌ی وسط که در باره‌ی اصحاب یمین است از همه عمومی‌تر میباشد.در کتب حدیث روایات بی‌شمار داریم در بارهٔ حیات برزخی که تدبّر در کثرت و مضامین آنها، یقین میاورد که عالم قبر یک عالم مرموزی است و مردگان در آن یکنوع حیات بخصوص و غیر قابل درک دارند از قبیل روایات نماز وحشت در شب اول دفن و زیارت اموات و خیرات و صدقات در بارهٔ آنها و اینکه مردگان گاهی بمنازل خودشان متوجّه میشوند و با زائران خود انس میگیرند و بعد از رفتن آنها متوحّش میشوند و غیر اینها. برای نمونه میتوان مقداری از این روایات را در کتاب کافی ج ۳ ص ۲۲۸- ۲۶۳ طبع آخوندی و بحار الانوار ج ۶ ابواب برزخ طبع اخیر، مطالعه کرد.این روایات چنانکه گفتیم میفهمانند: حیات برزخی بی شکّ وجود دارد و نوعی از تنعّم و عذاب در آن هست.ملاحظه‌ی عالم خواب بهترین نمونه برای درک عالم

برزخ است ما سه جور خواب داریم یکی اینکه شخص میخوابد و در خواب چیزی نمی‌بیند و هیچ چیز نمیفهمد فقط پس از بیدار شدن میداند که خوابیده بود. دیگری اینکه شخص، خوابهای خوش می‌بیند و تمام آرزوهای خود

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸۷

را در مرحله‌ی وجود مشاهده میکند بطوریکه بعد از بیدار شدن تأسّف میخورد که ایکاش بیدار نمیشدم.سوم آنکه خوابهای پریشان می‌بیند گاهی این خوابها طوری دلخراش و طاقت فرساست که از ترس فریاد میکشد و بصدای خویش از خواب می‌پرد.عالم برزخ باید اینطور باشد شهیدان و مؤمنان خالص مانند شخص دوّم و کفّار و مکذّبین حقّ نظیر شخص سوم و دیگران همچون شخص اوّل بی‌خبر مانند. روایاتی داریم که مضمون آنها چنین است: (در قبر سئوال نمیشود مگر از مؤمن محض و کافر محض، دیگران بسر خود رها می‌شوند).در این مضمون در کافی سه حدیث از ابی بکر حضرمی و عبد اللّه بن سنان و محمد بن مسلم از امام صادق علیه السّلام و یک حدیث از امام باقر علیه السّلام منقول است (کافی ج ۳ ص ۲۳۵).این روایات مفید آن مطلب‌اند که در بارهٔ خواب و مقایسه‌ی برزخ بآن، گفته شد و بالملازمهٔ تنعّم مؤمن خالص و تعذیب کافر خالص را می‌فهمانند.در خاتمه ناگفته نماند: موجود زنده بچیزی میگویند که چهار خاصیّت جذب و دفع و حرکت و تولید مثل داشته باشد و در غیر این صورت زنده نیست. دانه‌های گندم و سایر حبوبات و تخم گیاهان و گلها و غیره قبل از کاشته شدن هیچ یک از چهار خاصیّت فوق را ندارند ولی میدانیم درون هر یک از آنها سلول زنده‌ای بصورت خفته و بی‌حرکت وجود دارد که وقت کاشتن در اثر حرارت و رطوبت بیدار شده شروع بفعالیّت میکند. دانهٔ گندم مثلا بظاهر مرده است ولی مانند شخص خوابیده نسبت بخود عالمی مرموز دارد و صندوق سر بسته‌ای است.هکذا، انسان آنگاه که میمیرد حیات فعّال او بصورت حیات خوابیده و بی اثر در میاید که ما از آن بی‌خبریم ولی نسبت بخود دنیائی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸۸

است و دارای بعضی از شعور و آنگاه که پوسید و خاک شد، حیات درون ذرّات خاک شده مثل تخمها بصورت خفته موجود است و نسبت بخود درک و شعور دارد.این در صورتی است که کسی بروح مجرّد قائل نشود و اگر وجود روح مجرّد را قبول داشته باشد که حتمی است و در روح و نفس خواهد آمد، درک مطلب بیش از پیش آسان خواهد بود.قابل دقّت است که قرآن از مرگ به «وفات» تعبیر میکند و آن در لغت بمعنی اخذ است پس مرگ اخذ شدن و گرفته شدن انسان از فعالیّت است نه از بین رفتن و در بارهٔ وفات ائمه (ع) آمده «قبض علیه السّلام فی یوم کذا» یعنی در فلان روز اخذ و مقبوض گردید.

بَرَص؛؛ ج ۱، ص: ۱۸۸

بَرَص: پیسی. مرضی است جلدی که رنگ قسمتهائی از بدن سفید میگردد «وَ أُبْرِئُ الْأَکْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أُحْیِ الْمَوْتیٰ بِإِذْنِ اللّٰهِ» آل عمران: ۴۹، باذن خدا کور مادر زاد و شخص برص زده را شفا میدهم و مردگان را زنده میکنم. ابرص وصف برص است.

برق؛؛ ج ۱، ص: ۱۸۸

برق: نور. (نیروی مخصوص) در لغت عرب نوری است که از ابر میجهد «یُرِیکُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَ طَمَعاً» رعد: ۱۲ و چون چشم مضطرب و خیره شود گویند: «برق البصر» «فَإِذٰا بَرِقَ الْبَصَرُ وَ خَسَفَ الْقَمَرُ» قیامهٔ: ۷. «یَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدٰانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَکْوٰابٍ وَ أَبٰارِیقَ» واقعه: ۱۸، اکواب جمع کوب و آن بمعنی کاسهٔ بی‌دستگیره و اباریق جمع ابریق است بمعنی بطری است.در مجمع البیان، اکواب کاسه‌ها و اباریق بطری‌ها معنی شده معنی آیه چنین است: پسران جاویدان با کاسه‌ها و بطریهای مخصوص بدور آنها میگردند.و چون اکواب و اباریق هر دو نکره آمده‌اند معلوم است نمیتوان آنها را کاسه و بطری معمولی دانست در اباریق لازم است معنی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۸۹

«برق» ملحوظ باشد، لذا طبرسی و راغب گفته‌اند: ابریق بواسطهٔ روشنی و صفا، ببطری اطلاق میشود. «عالِيَهُمْ ثِيابُ سُندُسٍ خُضْرٌ وَ إِسْتَبْرَقٌ» انسان: ۲۱ استبرق بمعنی حریر ضخیم برّاق و سندس بمعنی حریر نازک است (مجمع البیان) ناگفته نماند: سندس و استبرق هر دو نکره است، نمیشود گفت: مانند حریر معمولی‌اند.

برکت:؛ ج ۱، ص: ۱۸۹

برکت: فایدهٔ ثابت. قاموس برکت را نموّ، زیادت، سعادت و بروک را ثبوت معنی کرده و گوید: بارک علی محمّد و آل محمّد یعنی شرف و کرامت آنها را همیشگی کن. مجمع البیان ذیل آیه‌ی ۹۷ از سوره‌ی بقره گفته: اصل برکت بمعنی ثبوت است گویند: «برک بروکا» یعنی ثابت شد، پس برکت بمعنی ثبوت فایده است در اثر نموّ و رشد، مجمع آب را برکه گویند که آب در آن ثابت است.در مفردات گوید: برکت یعنی ثبوت خیر خدائی در یک چیز، و مجمع آب را از آن، برکه نامیده‌اند. مبارک چیزی است که در آن فایدهٔ ثابت باشد. تَبارَكَ اللّهُ* از آنجهت گفته میشود که فایده‌های ثابت در خدا و از خداست با بلندی مقام.از مجموع آنچه که نقل شد بدست میاید که برکت بمعنی فایدهٔ ثابت است (و ممکن است گاهی از آن مطلق ثبوت اراده شود) و آن با نموّ و زیادت و سعادت قابل جمع و بلکه از این معانی کنار نیست. «تَبارَكَ اللّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ» اعراف: ۵۴ یعنی ثابت در خیر است، همیشه مفید است خدائیکه پرورش دهندهٔ مخلوقات است. مجمع البیان آنرا ثبوت دائمی معنی کرده و گوید: بلند مقام است در یکتائی ابدی.ولی ترجمه‌ی ما بهتر از آنست مخصوصا که تَبارَكَ اللّهُ* در ۹ محلّ از قرآن آمده و در قبل یا بعد آنها نعمت و قدرت خدا ذکر شده است و آن با فایده و مفید بودن بسیار

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۹۰

میسازد، گر چه این ترجمه (همیشگی است خدائیکه ربّ العالمین است) نیز کاملا درست و صحیح است. «وَ جَعَلَ فِيها رَواسِيَ مِنْ فَوْقِها وَ بارَكَ فِيها» فصّلت: ۱۰، در روی زمین کوههای ثابت و فایدهٔ دائمی قرار داد «لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ» اعراف: ۹۶ هر آینه میگشادیم بر آنها فایده‌های ثابت از آسمان.قرآن مجید و کعبه و باران و عیسی از آن جهت در آیات شریفه، مبارک خوانده شده‌اند که در آنها برکت و فایدهٔ ثابت هست و محلّ برکت‌اند.

برم:؛ ج ۱، ص: ۱۹۰

برم: ابرام بمعنی محکم کردن است «أَمْ أَبْرَمُوا أَمْراً فَإِنَّا مُبْرِمُونَ» زخرف: ۷۹، یا کاری را محکم کرده‌اند، ما محکم کنندگانیم. اصل آن از محکم کردن ریسمان است با تاب دادن.

بُرهان:؛ ج ۱، ص: ۱۹۰

بُرهان: دلیل روشن «يا أَيُّهَا النّاسُ قَدْ جاءَكُمْ بُرْهانٌ مِنْ رَبِّكُمْ» نساء: ۱۷۴.حجّهٔ نیز بمعنی دلیل است، فرق ما بین برهان و حجّهٔ را باید از مادّه‌ی اصلی آندو پیدا کرد، حجّ در اصل بمعنی قصد است و برهان در اصل بمعنی روشنی و بیان میباشد، راغب گوید: گفته‌اند آن مصدر بره یبره است بمعنی سفید و روشن شد و در مجمع البیان آمده: «برهن قوله» یعنی سخن خود را بیان کرد.علی هذا، دلیل را بواسطه‌ی روشن بودن، برهان و بواسطه‌ی دلالت بر مقصود، حجّهٔ میگویند.راغب تصریح میکند که: برهان محکمترین دلیلهاست.

بزغ:؛ ج ۱، ص: ۱۹۰

بزغ: بزوغ بمعنی طلوع است در مجمع البیان آمده: البزوغ الطلوع «فَلَمّا رَأَی الْقَمَرَ بازِغاً قالَ هذا رَبِّی» انعام: ۷۷، چون ماه را طالع دید گفت: این پروردگار من است. در لغت آمده: «بزغت الشمس: طلعت»

بَسر:؛ ج ۱: ص: ۱۹۱

بَسر: بسور: چهره در هم کشیدن، در مجمع فرموده: بسور آشکار شدن کراهت در چهره است.راغب آنرا، عجله پیش از وقت

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۹۱

معنی کرده و گوید: معنی آیه‌ی «ثُمَّ عَبَسَ وَ بَسَرَ» مدّثر: ۲۲، آنست که عبوس بودن را پیش از وقت آن اظهار کرد. قاموس آنرا عجله و چهره در هم کشیدن و قهر، معنی کرده است.ولی قول مجمع البیان اقرب است، بنا بر این، چون در آیه‌ی شریفه «بَسَرَ» بعد از «عَبَسَ» آمده باید آنرا شدّت عبوس بودن معنی کرد یعنی: پس عبوس شد و محکم چهره در هم کشید. پس از آنکه این احتمال در باره‌ی آیه بنظرم آمد دیدم زمخشری و بیضاوی در ذیل آیه‌ی «وَ وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ باسِرَةٌ» قیامت: ۲۴ بسر را شدّت عبوس بودن گفته‌اند یعنی: و چهره‌هائی در آنروز شدیدا چهره درهم کشیده‌اند و اندوهناک‌اند بیضاوی گوید: باسل از باسر نیز شدیدتر است ولی آن اغلب در مرد شجاعی که چهره درهم کشیده است بکار میرود.علی هذا، عبس و بسر و بسل هر سه بمعنی چهره در هم کشیدن میباشد ولی یکی از دیگری شدیدتر است.

بَسّ:؛ ج ۱، ص: ۱۹۱

بَسّ: کوبیده شدن، نرم شدن در اثر کوبیده شدن «وَ بُسَّتِ الْجِبالُ بَسًّا فَکانَتْ هَباءً مُنْبَثًّا» واقعه: ۵ کوبیده میشوند کوهها کوبیده شدن عجیبی پس غبار پراکنده میگردند.بعضی‌ها باستناد آیه‌ی «یَوْمَ نُسَیِّرُ الْجِبالَ» کهف: ۴۷، و غیره، بسّ را سیر دادن و براه افتادن معنی کرده‌اند ولی آیه که میگوید: غبار پراکنده میشوند. روشن میکند که بسّ بمعنی ریز ریز شدن و کوبیده شدن است. و مناسب این آیه، آیهٔ «وَ حُمِلَتِ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ فَدُکَّتا دَکَّةً واحِدَةً» الحاقّة: ۱۴، است.ریز ریز شدن کوهها در اثر انبساط و اتساع همگانی جهان است که هنگام فنای عالم بصورت غبار خواهند آمد و یا در اثر علل دیگر است.

بَسط:؛ ج ۱، ص: ۱۹۱

بَسط: گشودن. وسعت دادن.گستردن. هر سه معنی نزدیک بهم‌اند «وَ لَوْ بَسَطَ اللّهُ الرِّزْقَ لِعِبادِهِ لَبَغَوْا فِی الْأَرْضِ» شوری: ۲۷، اگر خدا

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۹۲

روزی را بر بندگانش گشایش میداد، حتما در زمین طغیان میکردند. «وَ اللّهُ جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ بِساطاً» نوح: ۱۹، خدا زمین را برای شما گسترده قرار داده است. راغب گفته: بساط بمعنی زمین گسترده و وسعت یافته است.

بسق:؛ ج ۱، ص: ۱۹۲

بسق: بسوق: ارتفاع. در اقرب گفته: «بَسَقَ النخْلُ بُسوقاً: ارتفعت اغصانه و طال». «وَ النَّخْلَ باسِقاتٍ لَها طَلْعٌ نَضِیدٌ» ق: ۱۰، نخلهای بلند که میوهٔ آن روی هم چیده است.

بَسل:؛ ج ۱، ص: ۱۹۲

بَسل: منع. «وَ ذَکِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِما کَسَبَتْ» انعام: ۷۰ آنرا تذکّر بده مبادا نفسی در اثر عمل خویش ممنوع و محروم از ثواب و

رحمت خدا گردد. بیضاوی گوید: اصل بسل بمعنی منع است راغب منع و ضمّ معنی کرده و گوید استعمال باسل در پهلوان چهره درهم کشیده، بطور استعاره است.

بَسم:؛ ج ۱، ص: ۱۹۲

بَسم: خنده‌ی جزئی (لبخند) «فَتَبَسَّمَ ضاحِکاً مِنْ قَوْلِها» نمل: ۱۹، در اثر دانستن کلام مورچه از شادی لبخند زد. معنی آیه در «ضحک» دیده شود.

بشر:؛ ج ۱، ص: ۱۹۲

بشر: در اینجا در باره‌ی بشارت و مشتقّات آن و همچنین در باره‌ی بشر بمعنی انسان توضیح داده خواهد شد.۱- شک نیست که بشر بمعنی انسان است ولی همانطور که در انسان گذشت، آدمی را نسبت بفضائل و کمالات و استعدادهایش انسان و نسبت بجسد و ظاهر بدن و شکل ظاهرش بشر میگویند.در مفردات گوید: بشره ظاهر پوست بدن و ادمه باطن آنست و بانسان از آنجهت بشر گفته‌اند که پوستش از میان مو آشکار و نمودار است بر خلاف حیواناتی که پشم و مو و کرک، پوست بدنشان را مستور کرده است قرآن در هر کجا که از انسان جسد و شکل ظاهر مراد بوده لفظ بشر آورده است نحو «وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ مِنَ الْماءِ بَشَراً» فرقان: ۵۴، «إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ طِینٍ» ص ۷۱ ... بنا

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۹۳

بر این فرموده «إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ» فصّلت ۶ یعنی مردم از حیث بشریّت برابراند و فرقشان در کمالات و اعمال است.در قاموس بشر را انسان و ظاهر پوست بدن معنی کرده در اقرب الموارد گوید: بشره ظاهر پوست، جمع آن بشر است.ناگفته نماند کلمه‌ی بشر، ۳۵ بار و کلمه‌ی «بشرین» یکبار در قرآن مجید بکار رفته و با مراجعه به المعجم المفهرس خواهیم دید که شکل ظاهر و بدن حاضر از آن مراد است قطع نظر از فضائل و کمالات. یکبار هم بمعنی بشره‌ها و ظاهر پوست بدن آمده نحو «لا تُبْقِی وَ لا تَذَرُ لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ» مدثّر: ۲۹، نه باقی میگذارد و نه ترک میکند متغیّر کنندهٔ بشره‌هاست «بشر» در آیه‌ی شریفه چنانکه از اقرب الموارد نقل شده، جمع بشره است.طبرسی در مجمع البیان گوید: بشر جمع بشره و آن ظاهر پوست است، انسان را از آن سبب بشر گویند که پوستش ظاهر و مانند حیوانات از پشم و مو و کرک پوشیده نیست.در آیه‌ی «ما هذا بَشَراً إِنْ هذا إِلَّا مَلَکٌ کَرِیمٌ» یوسف: ۳۱، مراد زنان آن بود که این شکل و قیافه نمیتواند بشر باشد بلکه فرشته است.۲- «وَ لا تُباشِرُوهُنَّ وَ أَنْتُمْ عاکِفُونَ فِی الْمَساجِدِ» بقره: ۱۸۷، بزنان نزدیکی نکنید آنگاه که در مساجد معتکف هستید مباشرت بنا بر آنچه گفته شد، رسیدن دو بشره (دو پوست بدن) بهم دیگر است و آن در آیه‌ی شریفه کنایه از مقاربت با زنان است چنانکه راغب گفته است ابن اثیر در نهایه بعد از نقل حدیثی گوید مراد از مباشرت لمس بدن مرد با بدن زن است ... و گاهی از آن مقاربت اراده کنند. مباشرت بکار نیز از این معنی است.۳- بِشارت و بشری بمعنی خبر مسرّت بخش است طبرسی و راغب در وجه آن میگویند: چون کسی خبر مسرّت بخش را بشنود اثر آن در

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۹۴

پوست صورتش آشکار میگردد. «وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرى لَکُمْ» آل عمران: ۱۲۶، خدا آنرا برای شما بشارت و خبر شادی بخش قرار داد. «وَ لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُنا إِبْراهِیمَ بِالْبُشْرى» هود: ۶۹، «قالَ یا بُشْرى هذا غُلامٌ» یوسف: ۱۹، کلمه‌ی بشری در این آیات و نظائر آن بمعنی خبر مسرّت بخش است.۴- استبشار بمعنی طلب شادی و یافتن و یا دانستن چیزی است که شاد میکند «وَ یَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِینَ لَمْ یَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ» آل عمران: ۱۷۰، در بارهٔ کسانی که هنوز بآنها نپیوسته‌اند شادمانند که بآنها خوفی نیست و محزون نمیشوند یعنی شهداء از اینکه میدانند برای مؤمنان که در دنیا مانده‌اند بیمی و اندوهی در آخرت نیست

شادی میکنند و از این حقیقت که دانسته‌اند طلب شادی مینمایند «وَ جٰاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ» حجر: ۶۷، اهل مدینه آمدند در حالیکه از شنیدن قضیّه‌ی میهمانان لوط شادی میجستند و شادمان بودند.۵- بشارت در خبر مسرّت بخش و اندوه بخش هر دو بکار رفته است نحو «بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّٰالِحٰاتِ» بقره: ۲۵، و نحو «بَشِّرِ الْمُنٰافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذٰاباً أَلِيماً» نساء: ۱۳۸.طبرسی در ذیل آیه‌ی اخیر فرموده: اصل بشارت خبر مسرّت بخشی است که بوسیله‌ی آن، شادی در پوست صورت احساس میگردد، و در خبر اندوه بخش نیز بکار میرود عرب گوید: پاداش و تحیّت تو، کتک است. راغب آنرا یکنوع استعاره میداند. از کلام طبرسی نیز بدست میاید که این یکنوع تحکّم است یعنی مژده و پاداش نداری مگر عذاب.۶- بَشیر: مژده ده، جمع آن بشر بر وزن (قفل) است «وَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيٰاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ» فرقان: ۴۸، او کسی است که بادها را پیش از رحمت خود (باران) مژده دهنده فرستاده.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۹۵

بَصَر؛ ج ۱، ص: ۱۹۵

بَصَر: (بر وزن فرس) قوهٔ بینائی. چشم. علم. (اقرب الموارد) در صحاح گوید: بصر حسّ بینائی ... و علم است. راغب گفته: بصر هم بچشم گفته میشود و هم بقوهٔ بینائی در اینجا چند مطلب شایان تحقیق و توضیح است.۱- همانطور که گفته شد: بصر هم بچشم گفته میشود و هم بحسّ بینائی مثل «وَ مٰا أَمْرُ السّٰاعَةِ إِلّٰا كَلَمْحِ الْبَصَرِ» نحل: ۷۷، امر قیامت نیست مگر مانند اشارهٔ چشم، و مثل «إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤٰادَ كُلُّ أُولٰئِكَ كٰانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا» اسراء: ۳۶، گوش و چشم و قلب همه مسئولند. در قرآن مجید ظاهرا بصر تنها در قوهٔ بینائی بطوریکه چشم منظور نباشد بکار نرفته است گر چه اطلاق بصر بچشم بلحاظ بینائی آن است، ولی افعال آن اکثرا در معنی بینائی و دیدن بکار رفته است مثل «وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لٰا يُبْصِرُونَ بِهٰا» اعراف: ۱۷۹، و مثل «وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَ لٰكِنْ لٰا تُبْصِرُونَ» واقعه: ۸۵.جمع بصر ابصار است مثل «وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصٰارَ وَ الْأَفْئِدَةَ» نحل: ۷۸، ابصار بمعنی بصیرت‌ها و معرفت‌ها نیز آمده که در بند دوّم خواهیم گفت.۲- بصیرت بمعنی بینائی دل است، راغب گوید: بدرک قلب بصیرت و بصر (بر وزن فرس) گویند این معنی، مرادف معرفت و درک است و همان است که از صحاح و اقرب الموارد نقل شد که یکی از معانی بصر، علم است. طبرسی در آیه‌ی «أَدْعُوا إِلَى اللّٰهِ عَلىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا» یوسف: ۱۰۸، آنرا معرفت و بینائی دل فرموده است. و از اینجاست که بصیرت را عقل و زیرکی معنی کرده‌اند.در صحاح و قاموس و غیره، حجّت و دلیل را یکی از معانی بصیرت شمرده‌اند، این ظاهرا بدان جهت است که حجّت و دلیل سبب بصیرت و بینائی دل است، میشود گفت که نام مسبّب را بسبب گذاشته‌اند.جمع بصیرت، بصائر و أبصار

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۹۶

هر دو آمده است مثل «قَدْ جٰاءَكُمْ بَصٰائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ» انعام: ۱۰۴، و آن پنج بار در قرآن تکرار شده و بمعنی بصیرت‌ها و دلیلهاست و مثل «إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصٰارِ» آل عمران: ۱۳، طبرسی و بیضاوی آنرا: ذوی البصائر و ذوی العقول گفته‌اند و مثل «فَاعْتَبِرُوا يٰا أُولِي الْأَبْصٰارِ» حشر: ۲، و مثل «وَ اذْكُرْ عِبٰادَنٰا إِبْرٰاهِيمَ وَ إِسْحٰاقَ وَ يَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَ الْأَبْصٰارِ» ص: ۴۵ صاحبان نیروها در طاعت حق و صاحبان بصیرت‌ها بودند.در اول این بند از راغب نقل شد که بدرک دل بصیرت و بصر گویند. بنا بر این، ابصار باید جمع بصر بمعنی چشم و بصر بمعنی بصیرت هر دو باشد.۳- بصُر از باب کرم یکرم و از باب علم یعلم بمعنی علم آمده که یکی از معانی بصر است و از باب افعال بمعنی دیدن بکار رفته است.در اقرب الموارد گوید، «بصر به (از دو باب فوق): علم به» جوهری گوید: بصرت بالشیء: علمته.راغب گوید: در بصر بمعنی بصیرت و علم گفته میشود ابصرت و بصرت و در معنی دیدن بصرت کم گفته میشود بلکه ابصرت گویند.علی هذا معنی آیه‌ی «بَصُرْتُ بِمٰا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ» طه: ۹۶، این است که: دانستم آنچه را که این مردم ندانستند، چنانکه زمخشری و بیضاوی آنرا «دانستم» گفته‌اند طبرسی در ذیل این آیه در بحث لغت گفته: «بصر بالشّیء» در مقام علم

گفته میشود و «ابْصَرَ» در مقام دیدن.در آیه‌ی «فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ» قصص: ۱۱ «بصرت» را دیدن معنی کرده‌اند یعنی: خواهر موسی او را از گوشه‌ی دید، من گمان میکنم اینجا هم بمعنی علم باشد یعنی خواهر موسی چون بکاخ فرعون نزدیک و یا وارد شد از جنب و جوش و رفت و آمد فهمید که صندوق موسی را گرفته‌اند، بعد وارد منزل شد و دید در بارهٔ مرضعه در مانده‌اند گفت هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۹۷

و امّا اینکه گفتیم فعل بصر از باب افعال بمعنی دیدن آمده شواهد آن از قرآن بسیار است، بلکه باستثنای دو آیه‌ی فوق و آیه «يُبَصَّرُونَهُمْ» معارج: ۱۱، که از باب تفعیل است، تمام افعال بصر در قرآن مجید از باب افعال بکار رفته‌اند «أَ فَسِحْرٌ هذا أَمْ أَنْتُمْ لا تُبْصِرُونَ» طور: ۱۵، «لِمَ تَعْبُدُ ما لا يَسْمَعُ وَ لا يُبْصِرُ» مریم: ۴۲، «وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُماتٍ لا يُبْصِرُونَ» بقره: ۱۷.۴- «بَلِ الْإِنْسانُ عَلى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ وَ لَوْ أَلْقى مَعاذِيرَهُ» قیامت: ۱۴ - ۱۵ بعضی‌ها گفته‌اند: تاء «بَصِيرَةٌ» برای مبالغه است و بعضی آنرا بمعنی دلیل گرفته و گفته‌است: بلکه انسان شاهد و حجّت نفس خودش است هر چند عذرهایش را هم القاء کند، بنظر میاید که با ملاحظه‌ی آیه‌ی قبل «يُنَبَّؤُا الْإِنْسانُ يَوْمَئِذٍ بِما قَدَّمَ وَ أَخَّرَ» معنای اوّل بهتر باشد، زیرا در این آیه فرموده: روز قیامت انسان بآنچه عمل کرده خبر داده میشود، بعد در مقام اعراض میفرماید: بلکه انسان بر نفس خود یکپارچه بصیرت و بینائی است هر چند در مقام دفاع عذرهائی هم بیاورد.۵- «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَ أَسْمِعْ ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ» کهف: ۲۶ کلمه «أَبْصِرْ بِهِ وَ أَسْمِعْ» صیغه‌ی تعجّب و بمعنی «چه بینا چه شنوا» است چنانکه اهل تفسیر تصریح کرده‌اند، یعنی: بگو خدا بآنچه توقّف کرده‌اند داناتر است، غیب آسمانها و زمین برای اوست، چه بینا و چه شنواست جز او دوستی برایشان نیست.همچنین کلمه‌ی «أَسْمِعْ بِهِمْ وَ أَبْصِرْ» در آیهٔ «أَسْمِعْ بِهِمْ وَ أَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنا» مریم: ۳۸، چه شنوا و بینایند روزیکه پیش ما میایند.۶- بصیر: بینا «وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ» بقره: ۹۶، «جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً» یونس: ۶۷، «وَ آتَيْنا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً» اسراء: ۵۹، کلمه‌ی «مبصر و مبصرهٔ» را در دو آیه‌ی فوق و نحو

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۱۹۸

آن، روشن و آشکار معنی کرده‌اند جوهری در بارهٔ آیه‌ی «فَلَمّا جاءَتْهُمْ آياتُنا مُبْصِرَةً» نمل: ۱۳، از اخفش نقل میکند که مبصرهٔ را بینائی دهنده گفته است.بنظر نگارنده: این معنی از همه بهتر است و راغب نیز آنرا از بعضی نقل کرده. علی هذا «مبصر» اسم فاعل از باب افعال و متعدی است و مادّهٔ بصر از این باب لازم و متعدی هر دو آمده است (رجوع باقرب- الموارد) «نهار» را از آن جهت مبصر گوئیم که بینائی است «ناقهٔ و آیات» را مبصرهٔ گوئیم زیرا که بینائی میدهند و با بصیرت میکنند.تبصرهٔ یعنی بینائی دادن، واضح نمودن «تَبْصِرَةً وَ ذِكْرى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ» ق: ۸. «فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَ كانُوا مُسْتَبْصِرِينَ» عنکبوت: ۳۸، مجمع- البیان آنرا عقلاء معنی کرده یعنی با آنکه عاقل و متمکن از دقّت و اعمال نظر بودند شیطان از راه خدا بازشان داشت. صاحب المیزان فرموده: مراد آن است که پیش از فریب شیطان اهل توحید بودند.

بَصَل:؛ ج ۱، ص: ۱۹۸

بَصَل: پیاز. «يُخْرِجْ لَنا مِمّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِها ... وَ بَصَلِها» بقره: ۶۱، آن در بارهٔ سئوال بنی اسرائیل از موسی آمده است.

بِضع:؛ ج ۱، ص: ۱۹۸

بِضع: مقداری از زمان.اصل آن بمعنی قطع است (مجمع- البیان) «فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ» یوسف: ۴۲، پس چند سال در زندان ماند طبرسی فرموده: در معنی بضع اختلاف کرده‌اند گویند: آن از سه است تا پنج و گویند از سه است تا هفت و گویند: تا نه ... و

اکثر مفسّرین بر آنند که مراد از آن در آیه هفت است. قاموس نیز هفت را از معانی آن شمرده است. «وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بِضْعِ سِنِينَ» روم: ۴.

بِضاعت:؛ ج ۱، ص: ۱۹۸

بِضاعت: سرمایه. جوهری گفته: بضاعت قسمتی از مال است که برای تجارت اختصاص داده میشود، راغب نیز نزدیک بآن گفته

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۱۹۹

است. طبرسی هم مثل جوهری نقل کرده. اصل آن چنانکه در «بضع» گفته شد بمعنی قطع است سرمایه را بدان علّت بضاعت گفته‌اند که مقداری مخصوص و جدا شده از مال است «هٰذِهِ بِضٰاعَتُنٰا رُدَّتْ إِلَيْنٰا» یوسف: ۶۵، این سرمایه‌ی ماست که بما برگردانده شد.

بُطؤ:؛ ج ۱، ص: ۱۹۹

بُطؤ: تأخیر کردن. راغب تأخیر در سیر گفته ولی طبرسی و جوهری و قاموس مطلق تأخیر گفته‌اند «وَ إِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ» نساء: ۷۲، بعضی از شما از خروج بر جهاد تأخیر میکند. مفردات آنرا در آیه، متعدّی گرفته یعنی: بعضی از شما دیگران را بتأخیر وا میدارد ولی دیگران باب افعال را از این مادّه، لازم گرفته‌اند. احتمال دارد که باب افعال در آیه بمعنی تکثیر باشد، یعنی پیوسته تأخیر میکنند، راغب این احتمال را از دیگران نقل کرده است.

بَطَر:؛ ج ۱، ص: ۱۹۹

بَطَر: (بر وزن فرس) طغیان.حیرت. تکبّر. «وَ لٰا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيٰارِهِمْ بَطَراً وَ رِئٰاءَ النّٰاسِ» انفال: ۴۷، نباشید مانند آنانکه از دیارشان روی طغیان و خود نمائی بیرون شدند. ابن اثیر در نهایه میگوید: بطر بمعنی طغیان است، حیرت در مقابل حقّ و تکبر از حقّ نیز گفته‌اند در صحاح و قاموس نیز قریب بآن ذکر شده. راغب آنرا دهشت و خود گم کردن در مقابل شکر و حق نعمت، گفته است. این معانی تفاوت چندانی ندارند «وَ كَمْ أَهْلَكْنٰا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهٰا فَتِلْكَ مَسٰاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ» قصص: ۵۸، چه بسیار قریه‌ها را هلاک کردیم که در رفاه معاش طغیان کرد، آنست که مسکنهایشان که پس از آنها جز اندکی مسکون نشده «مَعِيشَتَهٰا» در آیه‌ی شریفه منصوب بنزع خافض و فاعل بَطِرَتْ، قریه است یعنی «بطرت فی معیشتها».

بَطش:؛ ج ۱، ص: ۱۹۹

بَطش: اخذ بشدّت «إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ» بروج: ۱۲، راستی اخذ (انتقام، عذاب) پروردگارت سخت است، بطش

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۰۰

خود بشدت دلالت دارد و چون با شدید توصیف شود، مزید شدّت را میرساند.طبرسی و جوهری و قاموس آنرا شدّت اخذ معنی کرده‌اند و راغب اخذ بصلابت گفته است نا گفته نماند: قدرت و توانائی لازمه‌ی اخذ بشدّت است لذا در آیه‌ی «فَأَهْلَكْنٰا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشاً» زخرف: ۸ در معنی لازم بکار رفته است یعنی: کسانی را که از اهل مکّه قویتر و نیرومندتر بودند هلاک کردیم، همچنین آیه‌ی ۳۶ از سوره‌ی ق.بطش قهرا بمعنی انتقام و عذاب هم بکار میرود زیرا این هر دو مصداق اخذ بشدّت‌اند «يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرىٰ إِنّٰا مُنْتَقِمُونَ» دخان: ۱۶، روزی اخذ میکنیم، انتقام میکشیم انتقام بزرگ را. «وَ لَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنٰا» قمر: ۳۶، لوط از اخذ و عذاب ما آنها را ترسانید. «وَ إِذٰا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبّٰارِينَ» شعراء: ۱۳۰. بنظر میاید که مراد از بطش انتقام و تنبیه است و آنها انتقام

عادلانه نداشتند لذا هود بآنها گفت: چون انتقام گرفتید مانند ستمگران انتقام میکشید اندازه‌ی جرم را مراعات نمیکنید.

بطل:؛ ج ۱، ص: ۲۰۰

بطل: باطل: ناحق. و آن چیزی است که در مقام فحص ثبات ندارد و در فعل و قول بکار میرود (مفردات).باطل آنست که در قضاوت عمومی مضمحل میشود و بشر در عین ابتلا بباطل بمضرّ و نا حق بودن آن حکم میکند. «فَوَقَعَ الْحَقُّ وَ بَطَلَ مٰا كٰانُوا يَعْمَلُونَ» اعراف: ۱۱۸، حق ثابت شد و جای خود را گرفت و ناحق بودن آنچه ساحران میکردند آشکار شد.نا گفته نماند باطل مقابل حق است و آن با فاسد و بی اثر و ضایع نیز می‌سازد در اقرب الموارد آمده «بطل : ... فسد، او سقط حکمه و ذهب ضیاعا و خسرا» از این معانی در قرآن کریم بسیار یافت میشود. «لٰا تُبْطِلُوا صَدَقٰاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۰۱

الْأَذىٰ» بقره: ۲۶۴، صدقات خویش را با منّت و اذیّت باطل و بی اثر نکنید «قٰالَ مُوسىٰ مٰا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُ» یونس: ۸۱، موسی گفت آنچه آوردید سحر است خدا حتما آنرا بی اثر میکند «وَ لٰا تَأْكُلُوا أَمْوٰالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبٰاطِلِ» بقره: ۱۸۸ اموال خویش را میان خود بنا حق نخورید. «وَ خَسِرَ هُنٰالِكَ الْمُبْطِلُونَ» غافر: ۷۸، آنجا باطل کاران زیانکار میشوند. راغب آنرا متعدی گرفته و گوید: آنانکه حق را باطل میکنند.ولی ممکن است مراد اهل باطل باشد طبرسی در ذیل آیه‌ی فوق فرموده مبطل بمعنی اهل باطل است. «قُلْ جٰاءَ الْحَقُّ وَ مٰا يُبْدِئُ الْبٰاطِلُ وَ مٰا يُعِيدُ» سباء: ۴۹، ظاهرا مراد از حق نزول قرآن و توفیق آن است، و مفعول دو فعل «يُبْدِئُ وَ يُعِيدُ» محذوف است و آن «شیئا» است و مراد از باطل شرک و بت پرستی است، علی هذا معنی آیه چنین می‌شود: بگو حق آمد و توحید در این سرزمین جایگزین شد، دیگر باطل و شرک نه چیزی و نقشه‌ای شروع میکند و نه چیزی از گذشته را برمیگرداند.و اگر مراد از باطل اعمّ باشد تحقیق «وَ مٰا يُبْدِئُ الْبٰاطِلُ وَ مٰا يُعِيدُ» محتاج مؤنهٔ بیشتر است. «وَ قُلْ جٰاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبٰاطِلُ إِنَّ الْبٰاطِلَ كٰانَ زَهُوقاً» اسراء: ۸۱، زهوق چنانکه در قاموس گفته بمعنی اضمحلال و ناچیز شدن است. ناگفته نماند: بعضی از باطل‌ها از بین میروند و نا پدید میگردند و بعضی از آنها مثل دروغ و دزدی و غیره همیشه می‌مانند ولی قضاوت بشری آنرا تقبیح میکند و بد میداند، شاید مراد از «إِنَّ الْبٰاطِلَ كٰانَ زَهُوقاً» آنست که باطل در قضاوت فطرت بشری ناحق است.

بَطْن:؛ ج ۱، ص: ۲۰۱

بَطْن: شکم. جمع آن بطون است (مفردات) «إِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهٰاتِكُمْ» نجم: ۳۲، آنگاه که شما در شکمهای مادران جنین بودید.بطن بمعنی نهان و ظهر بمعنی آشکار است، و این معنی با معنی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۰۲

اصلی آن که شکم است بی‌تناسب نیست «وَ لٰا تَقْرَبُوا الْفَوٰاحِشَ مٰا ظَهَرَ مِنْهٰا وَ مٰا بَطَنَ» انعام: ۱۵۱، بفواحش آنچه آشکار است و آنچه نهان نزدیک نشوید.

بِطانه:؛ ج ۱، ص: ۲۰۲

بِطانه: همراز و کسیکه بباطن امر و اسرار مطّلع باشد «لٰا تَتَّخِذُوا بِطٰانَةً مِنْ دُونِكُمْ» آل عمران: ۱۱۸ جز از خودتان همراز نگیرید، کفّار را بباطن امر مطّلع نگردانید و با آنها مشورت نکنید آنها در ناراحت کردن شما کوتاهی ندارند. «لٰا يَأْلُونَكُمْ خَبٰالًا».باطن: از اسماء حسنی است بشرطیکه با ظاهر یکجا گفته شود همچنین است اوّل و آخر (مفردات) «هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ وَ الظّٰاهِرُ وَ الْبٰاطِنُ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» حدید: ۳.نا گفته نماند: چهار اسم فوق از مفاهیم نسبیّه‌اند ممکن است بطور نسبی در یک شیئ ملاحظه شوند ولی بطور

واقعی و حقیقی فقط در ذات باری قابل جمع‌انـد. تقـدیم لفظ «هو» که دلالت بر حصـر دارد میرساند که مراد از این چهار اسم معنی واقعی آنهـاست. بنـا بر این بـدست میایـد که: اوّل و آخر و ظاهر و باطن بودن و اختلاف آنها، نسـبت بماست و گر نه ذات باری در عین وحـدت با همه‌ی آنها توصـیف میشود و عین همه‌ی آنهاست چنانکه غیب و شـهادت هم نسـبت بماست و نسـبت بخـدا نهان و آشـکار نیست بلکه همه چیز پیش خـدا عیان و آشـکار است.بِطانـهٔ لباس آستر و باطن آن است، جمع آن بطائن میایـد «مُتَّكِئِينَ عَلى فُرُشٍ بَطائِنُها مِنْ إِسْتَبْرَقٍ» رحمن: ۵۴ تکیه کنندگان‌اند بر بساطهائیکه توی آنها از ابریشم ضخیم برّاق است.

بَعث:؛ ج ۱، ص: ۲۰۲

بَعث: بر انگیختن. نا گفته نماند معنی این کلمه با اختلاف موارد فرق میکند، معنای مشـهور آن در اسـتعمال قرآن مجید، بعثت انبیاء و بعثت روز معاد است مثل «هُوَ الَّذِی بَعَثَ فِی الْأُمِّیِّینَ رَسُولًا

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۰۳

مِنْهُمْ» جمعه: ۲ و مثل «وَ أَنَّ اللَّهَ یَبْعَثُ مَنْ فِی الْقُبُورِ» حـج: ۷. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُراباً یَبْحَثُ فِی الْأَرْضِ» مائـده: ۳۱ «عَسى أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحْمُوداً» اسراء: ۷۹ «ثُمَّ یَبْعَثُکُمْ فِیهِ لِیُقْضى أَجَلٌ مُسَمًّى» انعام: ۶۰ «فَابْعَثُوا حَکَماً مِنْ أَهْلِهِ وَ حَکَماً مِنْ أَهْلِها» نساء، ۳۵ «إِذِ انْبَعَثَ أَشْقاها» شمس: ۱۲ بعث، در آیه‌ی غراب بمعنی بر انگیختن بکـار رفته و در آیـات بعـد بترتیب در رسانـدن بمقـام و بیـدار کردن از خواب و نصب حکم و برخاسـتن بر کار، بکار رفته است.و اینها همه با معنای اوّلی سازگارانـد کلمه‌ی بعث در آیاتی نظیر «إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِنَ الْبَعْثِ» حجّ: ۵ مصدر بمعنی اسم مفعول است یعنی بر انگیخته شدن.

بُعثر:؛ ج ۱، ص: ۲۰۳

بُعثر: باز شـدن. آشـکار شـدن. «وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ» انفطار: ۴ آنگـاه که قبرهـا گشوده شود. راغب بنـا بقولی احتمال میدهـد که این کلمه مرکّب باشـد از بعث و اثیر (هر دو بصیغهٔ مجهول) یعنی بر انگیخته و پراکنده شد. مجمع البیان مطلق زیر رو شدن نقل میکند. «أَ فَلا یَعْلَمُ إِذا بُعْثِرَ ما فِی الْقُبُورِ» عادیات: ۹ آیا نمیداند آنوقت را که آنچه در قبرهاست آشـکار شود.جوهری گوید: «یقال بعثرت الشـیء ... اذا استخرجته و کشفته» ابن اثیر در نهایه آورده: «تبعثرت نفسی: جاشت و انقلبت».بنا بر این باید گفت مراد از آیه‌ی فوق ظـاهر شـدن و خـارج شـدن آنچه در قبرهـاست و اکنون چیزی جز خاک در قبرها نیست و هر قـدر آنها را زیر و رو کنیم چیزی جز خـاک ظـاهر نخواهـد شـد ولی آنگاه که سلّولهای خشـکیده شـروع بفعالیت کرده و مبـدّل باجساد شدنـد معلوم میشود در این قبور چیزهای بسـیاری بوده است. و آیهٔ اوّل ظاهرا بمعنی باز شدن است.بمضمون آیه‌ی «فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلى رَبِّهِمْ یَنْسِلُونَ» یس: ۵۱ و آیه‌ی «یَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۰۴

کَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ» قمر: ۷ بشـر در نهانخـانه‌ی قبور زنـده شـده و از نو بر خواهـد خاست ماننـد کرم خاکی که در زیر خاک بوجود میایـد.بنـا بر این نمیشود گفت: مراد از «بعثر» بیرون ریختن خاکهاست.قبر بمعنی نهانخانه است و معنی آیه‌ی «إِذا بُعْثِرَ ما فِی الْقُبُورِ» این میشود: آنگاه آنچه در نهانخانه‌هاست ظاهر و آشـکار گردد، همانطور که برق در میان ابرها و شیر در میان خون گاو و عسل در گلها نهان است همچنین مردگان در نهانخانهٔ عالم نهان‌اند و روز قیامت آشـکار خواهند شد. احتیاج نداریم که بگوئیم مراد از قبور، قبور معمولی‌اند بلکه اگر مخفی گاه مطلق بگیریم کافی است. در خاتمه باید گفت: در این دو آیه هر چه بیشتر دقّت شود بجاست.

بَعد:؛ ج ۱، ص: ۲۰۴

بَعد: (بفتح اوّل) پس.مقابل قبل. در کلمه‌ی قبل در این- باره توضیح داده خواهد شد انشاء اللّ

بُعد:؛ ج ۱، ص: ۲۰۴

بُعد: (بضمّ اوّل) دوری.هلاکت. لعن. معنای اصلی همان دوری است، هلاکت و لعن بسبب دوری از حیات و رحمت خداست.فعل بعد اگر از باب کرم یکرم آید بمعنی دوری و اگر از علم یعلم آید بمعنی هلاکت است و مصدر آن در صورت دوم بعد بر وزن فرس است (اقرب الموارد، صحاح، قاموس) مثل «وَ لٰکِنْ بَعُدَتْ عَلَیْهِمُ الشُّقَّةُ» توبه: ۴۲، که از باب کرم یکرم است: لکن راه بر آنها دور شد و مثل «أَلٰا بُعْداً لِمَدْیَنَ کَمٰا بَعِدَتْ ثَمُودُ» هود: ۹۵، که فعل «بَعِدَتْ» از علم یعلم است: دوری از رحمت خدا حتمی شد برای مدین چنانکه هلاک شد ثمود، کلمهٔ «بُعْداً» را اگر هلاکت معنی کنیم، ترجمه بلازم کرده‌ایم زیرا «بعد» بضم اوّل بمعنی دوری و لعن آمده است و مصدر هلاکت «بعد» بر وزن فرس است.در مجمع تقدیر آنرا «بعدوا بعدا» فرموده است.راغب گوید: بعد اکثرا در دوری محسوس استعمال میشود و نیز

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۰۵

در معنوی و معقول مانند «ضَلُّوا ضَلٰالًا بَعِیداً» نساء: ۱۶۷، بکار میرود.نا گفته نماند: استعمالات قرآن نزدیک بتمام در دوری معقول و معنوی است مثل «وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلٰالًا بَعِیداً» نساء: ۱۱۶ ضلال بعید از آنجهت است که هدایت یافتن چنین شخصی بسیار بعید و مشکل است.در خاتمه باید دانست: این کلمه در بعد زمان و مکان و بعد معقول هر سه آمده است. بعد معقول قبلا گفته شد، بعد مکانی مثل «إِذٰا رَأَتْهُمْ مِنْ مَکٰانٍ بَعِیدٍ» فرقان: ۱۲ و نظیر آن. و بعد زمانی نحو «إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَرٰاهُ قَرِیباً» معارج: ۶ و مثل «تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَیْنَهٰا وَ بَیْنَهُ أَمَداً بَعِیداً» آل عمران: ۳۰.

بعر:؛ ج ۱، ص: ۲۰۵

بعر: بعیر: مطلق شتر است اعمّ از نر و ماده، چنانکه جمل شتر نر و ناقه شتر ماده است. «وَ لِمَنْ جٰاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِیرٍ» یوسف: ۷۲ هر که آنرا بیاورد برای اوست بار یک شتر. این کلمه فقط دو بار در قرآن آمده است: یوسف: ۷۲ و ۶۵.

بعض:؛ ج ۱، ص: ۲۰۵

بعض: جزء. این کلمه بمناسبت کلّ بکار میرود، لذا با کلّ مقابل میافتد و گویند: بعض الشیء و کلّه (مفردات) «أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتٰابِ وَ تَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ» بقره: ۸۵.

بَعوضه:؛ ج ۱، ص: ۲۰۵

بَعوضه: پشهٔ ریز. جمع آن بعوض است «إِنَّ اللّٰهَ لاٰ یَسْتَحْیِی أَنْ یَضْرِبَ مَثَلًا مٰا بَعُوضَةً فَمٰا فَوْقَهٰا» بقره: ۲۶، خدا باک ندارد از اینکه مثلی زند (هر چه باشد) پشه یا آنچه فوق آنست.مجمع البیان آنرا پشه‌ی ریز معنی کرده است در مفردات و اقرب- الموارد نقل شده: علت اینکه نام این حشره از «بعض» گرفته شده کوچکی جثّه‌ی اوست.

بَعل:؛ ج ۱، ص: ۲۰۵

بَعل: شوهر. «وَ أَنَا عَجُوزٌ وَ هٰذا بَعْلِی شَیْخاً» هود: ۷۲، من پیر زنم و این شوهرم پیر است. جمع آن بعوله است مثل «وَ بُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِی ذٰلِکَ» بقره ۲۲۸. «أَ تَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ-

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۰۶

الْخالِقِينَ» صافات: ۱۲۵، گفته‌اند بعل نام بتی بود در بعلبک، رجوع شود به «الیاس».ناگفته نماند در بعل معنی استعلا هست و آن از معنای اصلی آن که شوهر است و یک نوع تفوّق بر زن دارد ملحوظ شده است.راغب گوید بدرختی که بزرگ شده و رطوبت زمین را بوسیله‌ی ریشه‌هایش جذب میکند بجهۀ استعلا بعل گفته‌اند.قهرا باید گیاهان که رطوبت جذب میکنند نیز چنین باشند در وسائل ج ۶ ص ۱۲۵ از امام صادق علیه السّلام نقل است «فی الصدقۀ فیما سقت السَّماء و الانهار اذا کانت سیحا او بعلا العشر» : در زکوۀ در آنچه آسمان و نهرها آنرا آبیاری کرده هر گاه بوسیلۀ آب جاری یا بوسیله‌ی ریشه باشد ده یک است.راغب گوید: عرب بمعبود خود که بوسیله‌ی آن بخدا تقرب میجوید، بعل میگوید.علی هذا ممکن است معنی آیه‌ی فوق: چنین باشد: آیا معبود نکره‌ای میخوانید و احسن الخالقین را ترک میکنید؟. در این صورت مفرد آن اشاره بواحد نامعلوم از خدایان آنهاست.

بَغْت:؛ ج ۱، ص: ۲۰۶

بَغْت: ناگهان. (مجمع البیان و مفردات) «فَأَخَذْناهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ» اعراف: ۹۵، پس آنها را ناگهان در حالیکه نمیدانستند گرفتیم. این کلمه در قرآن مجید ۱۳ بار بکار رفته و همه در بارۀ ناگهانی بودن قیامت و عذاب دنیوی است.

بُغض:؛ ج ۱، ص: ۲۰۶

بُغض: کینه. دشمنی. در اقرب الموارد میگوید: بغض ضدّ حبّ، بغضاء و بغضه شدت دشمنی است راغب گفته: آن تنفّر نفس از شیئ است بر خلاف حبّ که میل نفس بشیء میباشد. «قَدْ بَدَتِ الْبَغْضاءُ مِنْ أَفْواهِهِمْ وَ ما تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ» آل عمران: ۱۱۸ دشمنی از گفتارشان هویداست و آنچه سینۀشان پنهان میکند بزرگتر است. این کلمه فقط پنج بار و همه بصیغه‌ی بغضاء در قرآن آمده است.قاموس و صحاح نیز بغضۀ و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۰۷

بغضاء را شدّت بغض گفته‌اند.

بَغل:؛ ج ۱، ص: ۲۰۷

بَغل: استر. جمع آن در قرآن بغال آمده «وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوها وَ زِينَةً» نحل: ۸ بغل حیوانی است اهلی پدرش الاغ و مادرش اسب است (اقرب الموارد)

بَغی:؛ ج ۱، ص: ۲۰۷

بَغی: طلب توأم با تجاوز از حدّ. این معنی با مطلق تجاوز قابل جمع است زیرا تجاوز از طلب جدا نیست، هر جا که تجاوز هست طلب نیز هست.تجاوز چنانکه راغب تصریح میکند دو جور است یکی تجاوز ممدوح مثل تجاوز از عدالت باحسان و از عمل واجب بمندوب، یعنی عمل بهر دو، و دیگری تجاوز مذموم، مثل تجاوز از حق بباطل.بیضاوی در ذیل آیه‌ی ۲۷ از سورۀ شوری گوید: «اصل البغی طلب تجاوز الاقتصاد فیما یتحری کمیّته او کیفیّته» راغب گفته: «البغی طلب تجاوز الاقتصاد فیما یتحری» ابن اثیر در نهایه آورده: «اصل البغی مجاوزۀ الحدّ».این معنی (طلب توأم با تجاوز) که از راغب و ابن اثیر و بیضاوی نقل شد در تمام موارد استعمال این کلمه صادق است.کسانیکه آنرا بمعنی مطلق طلب گرفته‌اند ناچارند استعمال آنرا در تعدی و ظلم و زنا از باب اشتراک لفظی بگیرند. «إِنَّ قارُونَ كانَ مِنْ قَوْمِ مُوسى فَبَغى عَلَيْهِمْ» قصص: ۷۶ قارون از قوم موسی بود و بر آنها برتری کرد.این کلمه را در آیه،

ظلم، تکبّر، طلب فضل و غیره گفته‌اند، ولی ذیل قضیّه میرساند که مراد تکبّر و برتری است در اثر قدرت مالی.و شخص متکبّر، طالب تجاوز از حدّ خود است. «وَ لا تَبْغِ الْفَسادَ فِی الْأَرْضِ» قصص: ۷۷ در زمین فساد مجوی.در اینجا مراد از «تبغ» قهرا طلب شدید است چنانکه راغب در «بغی و ابتغی» بافادهٔ کثرت تصریح میکند «لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ» توبه: ۴۸ در گذشته بسیار طلب فتنه کرده‌اند

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۰۸

«لَیْسَ عَلَیْکُمْ جُناحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّکُمْ» بقره: ۱۹۸ بر شما گناه نیست که فضل پروردگارتان را بیشتر طلب کنید.انبغاء برای قبول «بغی» است علی هذا انبغاء را بمعنی شایسته است و سهل است گرفته‌اند، که قبول در هر دو مندرج است «وَ ما یَنْبَغِی لِلرَّحْمنِ أَنْ یَتَّخِذَ وَلَداً» مریم: ۹۲ شایسته نیست که خدا فرزندی بگیرد «لَا الشَّمْسُ یَنْبَغِی لَها أَنْ تُدْرِکَ الْقَمَرَ» یس: ۴۰ برای آفتاب میسّر نیست که ماه را بگیرد یعنی قبول این فعل برای او نیست. «وَ لا تُکْرِهُوا فَتَیاتِکُمْ عَلَی الْبِغاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً» نور: ۳۳ کنیزان جوان خود را بزنا وادار نکنید اگر طالب عفّت باشند.بزنا از آنجهت «بغاء» گفته شده که آن یکنوع تجاوز از حدّ است زیرا حدّ زن آن است که زنا نکند. همچنین است «وَ لَمْ أَکُ بَغِیًّا» مریم: ۲۰. «یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ» بقره: ۲۶۵ اموال خود را برای بیشتر طلبیدن مرضات خدا، انفاق میکنند. «وَ مَا اخْتَلَفَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْیاً بَیْنَهُمْ» آل عمران: ۱۹ کلمه‌ی «بَغْیاً» را در این آیه و نظائر آن حسد و ظلم و دشمنی معنی کرده‌اند و همه از مصادیق تجاوزاند. «فَمَنِ اضْطُرَّ غَیْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَلا إِثْمَ عَلَیْهِ» بقره: ۱۷۳ هر که مضطرّ شود بی‌آنکه طالب و متعدّی باشد گناهی بر او نیست.یکدفعه این است که شخص مضطرّ، طالب خوردن میته است و اضطرار را دستاویز کرده و در خوردن نیز افراط میکند برای چنین کسی خوردن میته حلال نیست و یکدفعه این است که مایل و طالب نباشد و در خوردن نیز بسدّ رمق اکتفا کند چنین کسی در خوردن گناهکار نیست، آیهٔ شریفه صورت دوّم را بیان میکند. «وَ یَبْغُونَ فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ».

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۰۹

شوری: ۴۲ در روی زمین بنا حق ظلم و تعدی میکنند. قید «بِغَیْرِ الْحَقِّ» ظاهرا برای افادهٔ ظلم است و گرنه «یَبْغُونَ» بتنهائی افادهٔ ظلم نمیکند.نظیر این آیه، آیهٔ ۲۳ از سورهٔ یونس است. مثلا- در آیه‌ی «أَ فَغَیْرَ دِینِ اللَّهِ یَبْغُونَ» آل عمران: ۸۳ و نظائر آن می‌بینیم که افادهٔ ظلم نمیکند و برای طلب شدید است.

بَقَر؛ ج ۱، ص: ۲۰۹

اشارهٔ

بَقَر: گاو. اسم جنس است، بقرهٔ بگاو نر و گاو ماده هر دو گفته میشود، تاء آن برای وحدت است نه تأنیث (اقرب الموارد، قاموس و صحاح) ولی مجمع البیان و راغب و تفسیر مراغی تاء آنرا برای تأنیث گرفته و گفته‌اند: بقره بمعنی گاو ماده و ثور گاو نر است، راغب ثور را بلفظ قیل آورده است. در مجمع اضافه کرده: در جنس گاو اسم مذکر غیر از مؤنث است چنانکه در جمل و ناقه و رجل و مرأهٔ و جدی و عناق نیز چنین است. «وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَیْهِمْ شُحُومَهُما » ... انعام: ۱۴۶ از مطلق گاو و گوسفند بر آنها پیه را حرام کردیم «إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً» بقره: ۶۷ مراد یک گاو است نه گاو ماده، بنا بر قول قاموس و صحاح. و بنا بر قول مجمع و غیره گاو ماده است، جمع بقره بقرات است مثل «إِنِّی أَری سَبْعَ بَقَراتٍ سِمانٍ» یوسف: ۴۳ من هفت گاو فربه می‌بینم. این مؤیّد قول مجمع است.

[بَقَرَهٔ بَنی اسرائیل:]؛ ج ۱، ص: ۲۰۹

داستان بقره‌ی بنی اسرائیل که در قرآن مجید نقل شده قابل دقّت و تحقیق است. ما عین آنرا نقل و در بارهٔ آن گفتگو میکنیم. «وَ إِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قالُوا أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً قالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْجاهِلِینَ. قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا فارِضٌ وَ لا بِکْرٌ عَوانٌ بَیْنَ ذلِکَ فَافْعَلُوا ما تُؤْمَرُونَ. قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما لَوْنُها قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ صَفْراءُ فاقِعٌ لَوْنُها تَسُرُّ النّاظِرِینَ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۱۰

قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشابَهَ عَلَیْنا وَ إِنَّا إِنْ شاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ. قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِیرُ الْأَرْضَ وَ لا تَسْقِی الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لا شِیَةَ فِیها، قالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوها وَ ما کادُوا یَفْعَلُونَ، وَ إِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادّارَأْتُمْ فِیها وَ اللَّهُ مُخْرِجٌ ما کُنْتُمْ تَکْتُمُونَ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِها کَذلِکَ یُحْیِ اللَّهُ الْمَوْتی وَ یُرِیکُمْ آیاتِهِ لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ» بقره: ۶۷- ۷۳.یعنی: آنگاه که موسی بقوم خود گفت: خداوند بشما امر میکند که گاوی را ذبح کنید گفتند: آیا ما را مسخره گرفته‌ای؟ گفت: بخدا پناه می‌برم که از نادانان باشم.گفتند: پروردگار خویش را بخوان تا بما روشن کند گاو چگونه است؟گفت: خداوند میگوید: آن گاوی است نه پیر و نه خرد سال سنّش میان این دو است پس آنچه امر میشوید بجای آورید.گفتند: پروردگار خویش را بخوان تا روشن کند رنگ آن چگونه است؟ گفت: خداوند میگوید: آن گاوی است زرد پر رنگ که بینندگان را مسرور میکند.گفتند: پروردگارت را بخوان تا روشن کند این گاو چگونه است؟این گاو بر ما میان گاوان مشتبه گشته است و ما انشاء اللّه هدایت یافته‌گانیم و تردیدمان بر طرف خواهد شد.گفت: خدا میگوید: آن گاویست نه رام است که زمین را شخم زند و نیز کشت را آب نمیدهد سالم است و خطّ و خالی در آن نیست. گفتند اکنون حق را آشکار کردی پس گاو را ذبح کردند و نزدیک نبودند که ذبح کنند. و چون نفسی را کشتید و در آن اختلاف کردید خداوند روشن میکند آنچه که پنهان میدارید. گفتیم بزنید آنرا ببعض گاو، خداوند این چنین مردگان را زنده میکند.این داستان که سورهٔ بقره با آنهمه تفصیل و حقائق که در بر دارد باین نام خوانده شده از چند جهت

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۱۱

قابل گفتگو است.۱- جسارت و بی ادبی یهود در برابر خدا و پیغمبر خودشان! که گفتند آیا ما را مسخره گرفته‌ای؟ما از جریان قتل و کشف قاتل میپرسیم تو در مقابل، امر بذبح گاو میکنی! موسی فرمود: این کار جاهلان است و پناه بر خدا که از جاهلان باشم.گذشته از این، سه دفعه با کمال بی ادبی گفتند «ادْعُ لَنا رَبَّکَ» برای ما پروردگارت را بخوان لازم بود که بگویند «ادع لنا ربّنا» زیرا پروردگار فقط پروردگار موسی نبود، و این بر خلاف سخن مؤمنان است که بهنگام دعا میگویند: «رَبَّنا ما خَلَقْتَ هذا باطِلًا...- رَبَّنا إِنَّنا سَمِعْنا مُنادِیاً یُنادِی لِلْإِیمانِ» و نظائر اینها.۲- با تکثیر سئوال مطلب را بر خود دشوار کردند و اگر یک گاو هر طور که بود سر می‌بریدند کافی بود. عیّاشی در ضمن حدیثی از حضرت رضا علیه السّلام نقل میکند: اگر بقره‌ای ذبح میکردند کافی بود ولی سخت گرفتند خدا هم بر آنان سخت گرفت.آیه‌ی «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَسْئَلُوا عَنْ أَشْیاءَ إِنْ تُبْدَ لَکُمْ تَسُؤْکُمْ وَ إِنْ تَسْئَلُوا عَنْها حِینَ یُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَکُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْها وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِیمٌ. قَدْ سَأَلَها قَوْمٌ مِنْ قَبْلِکُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِها کافِرِینَ» مائده: ۱۰۱- ۱۰۳، از سخت گرفتن در سئوال نهی میکند. طبرسی فرموده: تقدیر آیه چنین است از چیزهائیکه خدا ذکر آنها را ترک کرده سئوال نکنید چون بآنها محتاج نیستید و اگر ظاهر شوند غمگینتان میکنند و در ضمن حدیثی از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نقل میکند که فرمود «فاترکونی کما ترکتکم فانّما هلک من کان قبلکم بکثرة سئوالهم » . ... ۳- علت این همه سئوال چه بود؟ آیا از اینکه کشتن گاو سبب زنده شدن مقتول گردد تعجب میکردند و پیش خود میگفتند: لا بدّ آن گاو بخصوصی است لذا خصوصیّات آن را می‌پرسیدند؟ یا بنی اسرائیل در اثر خلطه با مصریان که گاو در نزد آنها مقدّس و معبود بود، گاو را

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۱۲

مقدّس میشمردند و حاضر بذبح آن نبودند لذا پشت سر هم سئوال میکردند و این سئوالات از عدم رضایت قلبی ناشی بود.آیا مراد

از «وَ مٰا کٰادُوا یَفْعَلُونَ» آن است که در اثر نـادر الوجود بودن آن گـاو و یـا گرانی قیمت آن نزدیـک بودنـد که نکننـد و یـا در اثر مقدّس شـمردن گاو و عدم رضایت قلبی بود؟آیا حضـرت موسی پی فرصتی میگشت که بنی اسرائیل با دست خود گاوی ذبح کنند تا مقدّس شـمردن آن بتدریج از بین برود لذا در قضـیّه‌ی مقتول از فرصت اسـتفاده کرده و جریان گاو کشـی را پیش کشید؟آیا این قضـیّه بعـد از واقعه‌ی سامری و گوساله پرستی اتفاق افتاد و یا پیش از آن؟۴- احتمال نزدیک بیقین آن است که بنی اسـرائیل در اثر آمیزش با مصـریان گاو را مقدّس شـمرده و دین یگانه پرستی اجداد خود را از یاد برده بودند و این دستور برای آن بود که با دست خود گاو بکشـند تا کم کم تقدیس آن از بین برود.محقّق عالیقدر آقای طالقانی در این باره مینویسد: بنی اسرائیل چون سالیان دراز محکوم مصـریان بودند ... خواه نا خواه اوهام و معتقدات مصریان بر آنها چیره شده بود. یکی از مقدّسات مصریهای گاو بود، گویا احترام و تقـدیس گاو در مصـر ماننـد هند، بیشتر در طبقه کشاورزان و دامداران شایع بود. چون بنی اسـرائیل با این طبقه که اکثریت مردم آن سـرزمین بودنـد آمیزش داشـتند، تقدیس و پرسـتش گاو بتدریج در آنها آن چنان سـرایت کرد که بیشتر آنان عقیدهٔ یگانه پرستی پـدران خود را فراموش کردنـد و چون تقـدیس گاو در میان این طبقات بوده (ماننـد گاو آپیس) این عقیده در تاریخ باندازه خـدایان طبقـات حاکمـهٔ مصـر شـهرت نیافته است.شایـد پس از خروج از مصـر و زنـدگی طولانی در بیابان و معاشـرت با قبائل گاو پرست نیز در آنها مؤثّر بوده،

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۱۳

در هر جا و بهر طریق که باشـد تقـدیس گاو و گوساله در نفوس آنان ریشه داشـته و محبّت آن قلوبشان را فرا گرفته بود چنانکه در همین سوره (بقره) آیـهٔ ۹۳ بـآن اشـاره میکنـد «وَ أُشْـرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعِجْـلَ بِکُفْرِهِمْ» بنا بر این اتّخاذ گوساله پس از چنـد روز غیبت موسـی از جهت غفلت و پیش آمد ناگهانی یا اغفال نبوده بلکه منشاء آن علاقه و کشـش باطنی آنها بچنین پرستشی بود. (پرتوی از قرآن ذیـل داسـتان بقره).مراغی مصـری در تفسـیر خود علّت این حکم را ناشـی از گوساله پرستی آنان دانسـته و گویـد: بذبـح بقره مـأمور شدنـد نه سـایر حیوانـات چون آن، از جنس گوسـاله بود که پرسـتش کرده بودنـد و این از آن جهت بود که تعظیم و محبّت گوساله از بین برود.طنطاوی در تفسـیر خود گفته چون پرستش گاو آپیس و عبادت گوساله در قلوب آنان اثر گذاشته بود لذا بذبح آن مأمور شدنـد. سـخن این دو مفسّـر میرساند که این واقعه بعد از جنجال سامری بوده است.۵- اوّل و آخر آیـات که در سابق نقل شد میفهماند که همهٔ آنها یک قضـیّه و یک واقعه است و آن اینکه قتلی اتّفاق افتاده و تحقیق آنرا از موسـی خواسته‌اند و آنحضرت دسـتور داده تا گاو ذبح شده با بدن مقتول تماس پیدا کند و قضـیّه با یک معجزه مثلا فیصله یا بد، چنانکه المیزان و المنار و دیگران آنرا یـک واقعه دانسـته‌اند.سـیّد احمـد خـان هنـدی (بنا بر نقل پرتوی از قرآن) گویـد: آیـهٔ «فَقُلْنَا اضْـرِبُوهُ بِبَعْضِـهٰا کَذٰلِکَ یُحْیِ اللّٰهُ الْمَوْتیٰ» و ما قبل آن، راجع بداسـتان دیگری است و مربوط بداسـتان بقره نیست و ضمیر «بِبَعْضِهٰا» را به «نفس» برگردانده و میگوید: دسـتور آن آیه این است که: عضـوی از مقتول را بخودش بزنیـد، این تـدبیر برای کشف قاتـل و مجرم معمول بوده، تـا متّهمین بقتل جمع شوند و عضوی از مقتول را بدست گیرند

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۱۴

و بر وی زننـد قهرا آنها که قاتل نبودند با جرئت میگرفتند و میزدند و قاتل بجهت «الخائن خائف» چون مرعوب و دچار تردید میشـد معلوم میگشت.نا گفته نمانـد: مؤیّـد سـیّد هنـدی آنسـتکه آیـهٔ «وَ إِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً » ... با واو از آیات ما قبل جدا شده و اگر جزء واقعهٔ گاو بود لازم بود که با فاء گفته شود، مدّعیان یکداسـتان بودن آن میگویند: ابتداء واقعه از «وَ إِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً» شروع میشود و آیات «وَ إِذْ قٰالَ مُوسیٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللّٰهَ یَأْمُرُکُمْ » ... را مقـدّمه‌ی آن حساب میکننـد ناگفته نماند: «فَقُلْنَا اضْـرِبُوهُ بِبَعْضِـهٰا» مؤید یک واقعه بودن است و گر نه میفرمود: حکم پیدا کردن قاتل چنین و چنان است نه اینکه بصورت امر «اضْـرِبُوهُ» فرماید.اگر قول سـیّد هندی صـحیح باشد باید علّت قول بنی اسـرائیل که بموسی گفتند «أَ تَتَّخِذُنٰا هُزُواً» غیر از آن باشد که گفتیم.۶- بنا بر قول سیّد هندی، احتمال سابق

ما که در بند چهارم گفتیم و از آقای طالقانی و طنطاوی و مراغی نقل کردیم بیش از پیش تأیید میشود زیرا در این صورت واقعه‌ی گاو کشی یک دستور مستقلّی است و علت آن قهرا از بین رفتن تقدیس و احترام گاو بوده است و اگر مجموع آیات یکداستان بوده باشد باز احتمال سابق بقوت خود باقی است و آن اینکه موسی از از فرصت استفاده کرده برای پیدا شدن قاتل گاو کشتن را پیش کشیده تا یک تیر و دو نشان نماید.آقای طالقانی از آیهٔ «إِنَّ اللّهَ یَأْمُرُکُمْ » ... استظهار میکند که این حکم برای یکدفعه نبوده بلکه صیغهٔ مضارع (یَأْمُرُکُمْ) اشاره بدوام است و میگوید: ظاهر این آیه بقرینهٔ آیات دیگری که در بارهٔ یهود و گاو است این است که این امر حکم مستقلّی بوده. و مقدمه برای مطلب آیهٔ بعد «وَ إِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً» نیست ... با توجه باین حقیقت، دستور اجتماع عمومی یهود برای کشتن گاو و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۱۵

بپاداشتن جشنی بعنوان گاو کشی (عید خون) دستور مستقلّی بوده ... تا با این خاطره، تقدیس و پرستش گاو از خاطرها برود (پرتوی از قرآن ذیل آیات فوق).بدین طریق ملاحظه میشود که آقای طالقانی قول سیّد هندی را قبول میکند.و خلاصه آنکه: دستور گاو کشی یک امر ساده نبوده و باحتمال قوی برای از بین بردن «وَ أُشْرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ» بوده است.مسترهاکس در قاموس کتاب مقدّس ذیل «گوساله» مینویسد: بنی اسرائیل از طول اقامت موسی (در طور) بستوه آمده و در شکّ افتادند و چون در مصر این چنین مطالب بسیار دیده بودند، لذا از هارون خدای مجسّمی خواستند.هاکس قبل از این جمله تصریح میکند که هارون برای آنها گوساله ساخت ولی این صحیح نیست بتصریح قرآن مجید سازندهٔ گوساله، سامری بود نه هارون ولی تأیید میکند که عادات مصریان در بنی اسرائیل اثر گذاشته بود.و چون یک دفعه گاو کشی برای از بین بردن چنین افکار، کافی نیست، نظر آقای طالقانی که گاو کشی را یک عید خون و بطور دائم گفته است، تقویت میشود مخصوصا که در تورات فعلی کتاب اوّل پادشان باب ۱۲ آیهٔ ۲۹ نقل شده که «یربعام» دو گوسالهٔ طلا- برای پرستش بنی- اسرائیل ساخت یکی را در بیت ئیل و دیگری را در «دان» گذاشت.معلوم میشود پس از گذشت روزگاران هنوز گاو در نظر آنها محترم بوده است و شاید برای همین است که در باب ۱۱ آیهٔ ۴۰ همان کتاب آمده: سلیمان قصد کشتن یربعام را داشت و او بمصر فرار کرد تا وفات سلیمان در آنجا ماند.۷- صاحب المنار و دیگران خواسته‌اند آیه‌ی «فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا کَذلِکَ یُحْیِ اللّهُ الْمَوْتی» را طوری معنی کنند که معجزه در میان نباشد و گوید: در اینجا یُحْیِ اللّهُ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۱۶

الْمَوْتی» نظیر «وَ مَنْ أَحْیاها فَکَأَنَّما أَحْیَا النّاسَ » ... و نظیر «وَ لَکُمْ فِی الْقِصاصِ حَیاةٌ» است که مقصود حفظ حیات عمومی و حفظ خونها بوده است نا گفته نماند: دوران حضرت موسی پر از معجزات است امثال: اژدها شدن عصا، ید بیضا، شکافتن دریا، و انفجار آب از سنگ و غیره، در این صورت چه مانعی دارد که اینهم یکی از معجزات حضرت موسی بوده باشد، ظاهر آیهٔ (کَذلِکَ یُحْیِ اللّهُ الْمَوْتی) در بدو امر، زنده شدن مرده و قیاس امر آخرت بر آن است.۸- در بارهٔ داستان بقره، نقل شده: بنی اسرائیل بقرهٔ موصوف را بقیمت گران از پسری خریدند و چون او بپدرش نیکو کار بود، آنهمه پول نصیب وی گردید، این روایت را شیعه و سنی نقل کرده‌اند. آقای طالقانی در تفسیر پرتوی از قرآن ص ۱۹۱ ج ۱ میگوید: اینها همه اخبار اسرائیلی است و سند اسلامی درستی ندارند.نا گفته نماند: این حدیث در کتب شیعه بچند طریق نقل شده، یکی آن است که مرحوم صدوق از پدرش از محمّد بن یحیی العطّار از احمد بن محمد از بزنطی نقل کرده است (تفسیر برهان).اگر صحبت، صحبت درستی سند باشد فکر میکنم در درستی این سند صحبتی نباشد.و هیچ مانعی نیست که بنی اسرائیل بعد از آنهمه سئوالات گاو موصوف را در نزد آن پسر بیابند و او ببهاء زیاد بفروشد و این با مطالبی که در پیش گفتیم منافاتی ندارد.

بُقعه:؛ ج ۱، ص: ۲۱۶

بُقعه: محلّ. قسمتی از زمین «نُودِیَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَیْمَنِ فِی الْبُقْعَةِ الْمُبارَکَةِ» قصص: ۳۰.قاموس گوید: بقعه (بضم اوّل و گاهی بفتح آن) تکّه‌ای از زمین است که در هیئت زمین مجاور نیست.در اقرب قطعه‌ای از زمین گفته است.

بَقل:؛ ج ۱، ص: ۲۱۶

بَقل: سبزی «یُخْرِجْ لَنا مِمّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِها» بقره: ۶۱

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۱۷

راغب گوید: بقل آنست که اصل و فرع آن در زمستان نروید. این معنی اعم از «بقل» در آیهٔ فوق است، مراد از آن در آیه بقرینهٔ قثّاء، فوم، عدس و غیره: ترهٔ خوردنی است. و یکبار بیش در قرآن نیامده است.

بَقاءِ:؛ ج ۱، ص: ۲۱۷

بَقاءِ: ماندن. «وَ یَبْقی وَجْهُ رَبِّکَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِکْرامِ» رحمن: ۲۷ میماند وجه پروردگار تو که صاحب عظمت و اکرام است. «ما عِنْدَکُمْ یَنْفَدُ وَ ما عِنْدَ اللّهِ باقٍ» نحل: ۹۶ آنچه نزد شماست تمام میشود و آنچه نزد خداست باقی است. «بَقِیَّةُ» باقی مانده. «بَقِیَّتُ اللّهِ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ» هود: ۸۶ این آیه در داستان شعیب است که بعد از نهی از تنقیص مال مردم میگوید: بقیّه‌ی خدا یعنی بقیّه‌ی کسب حلال که نفع آن باشد برای شما بهتر است.در تفسیر صافی از کمال الدین صدوق نقل شده که امام زمان صلوات اللّه علیه و علی آبائه بعد از ظهور اوّلین کلامش این آیه است و میفرماید: منم بقیّة اللّه و حجت و خلیفهٔ خدا بر شما هر که بآنحضرت سلام بدهد میگوید: السّلام علیک یا بقیّة اللّه فی ارضه. روایت از حضرت امام باقر علیه السّلام است. «فَهَلْ تَرى لَهُمْ مِنْ باقِیَةٍ» حاقّه: ۸ بعضی‌ها گفته‌اند: باقِیَةٍ در آیه مصدر است مثل عافیت، ولی دیگران بمعنی جماعهٔ باقیه یا نفس باقیه گفته‌اند.آخر آیات قبل و بعد همه بر این وزن‌اند، مثل قارعه، طاغیه، عاتیه، خاویه، خاطئه و رابیه.بهتر است باقیه را اسم فاعل گرفته و موصوف آنرا چنانکه طبرسی فرموده نفس بگیریم تا مثل آیات قبل و بعد اسم فاعل باشد یعنی: پس آیا احدی از آنها را باقی مانده می‌بینی؟. «وَ الْباقِیاتُ الصّالِحاتُ خَیْرٌ عِنْدَ رَبِّکَ ثَواباً» کهف: ۴۶. این ترکیب دو بار در قرآن مجید آمده

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۱۸

است و آن بمعنی چیزهائی است که باقی‌اند ولی صالح.ممکن است گفته شود: مراد آثار نیک است که در دنیا باقی‌اند در مقابل آثار بد. ولی بنصّ قرآن تمام اعمال اعمّ از نیک و بد در جهان و عند اللّه محفوظاند. اعمال نیک باقیات صالحات‌اند. علی هذا مراد از باقیات صالحات تمام اعمال نیک است که قربهٔ الی اللّه انجام داده میشود.

بِکر:؛ ج ۱، ص: ۲۱۸

بِکر: راغب در مفردات گوید: اصل این کلمه بکرهٔ (بضمّ اوّل) است بمعنی اوّل روز و چون کسی اوّل روز خارج شود گویند: «بکر فلان» و بحیوانی که نزائیده بکر گویند زیرا نزائیدن اوّل است و زائیدن مرحلهٔ دوّم، بدوشیزه بکر گویند چون این حالت پیش از ثیّب بودن است. «لا فارِضٌ وَ لا بِکْرٌ عَوانٌ بَیْنَ ذلِکَ» بقره: ۶۸ نه پیر است که زمان زائیدنش گذشته باشد و نه- نزائیده است، میان سنّ است.و اگر فارض بمعنی گاو پیر باشد چنانکه راغب گوید بکر هم بمعنی جوان است یعنی: گاوی است نه پیر و نه جوان.جمع بکر أبکار است مثل: «إِنّا أَنْشَأْناهُنَّ إِنْشاءً فَجَعَلْناهُنَّ أَبْکاراً» واقعه: ۳۶ ما آنها را بطرز مخصوصی آفریده و آنها را- دوشیزگان کرده‌ایم.شاید مراد از «أَنْشَأْناهُنَّ إِنْشاءً» آن است که حوریان بطور ولادت بوجود نیامده‌اند و نیز ساختمان وجود آنها طوری است

که تغییر و پیری و سایر عوارض زنان بآنان راه ندارد. از ظاهر آیه استفاده میشود و در حدیث نیز آمده که حوریان بهشتی همیشه دوشیزه‌اند.بُکرة (بضمّ اوّل) چنانکه گذشت بمعنی اوّل روز است مثل «وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا» انسان: ۲۵، پروردگارت را اوّل و آخر روز یاد کن. «وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۱۹

الْإِبْكارِ» غافر: ۵۵ در اقرب الموارد گوید: ابکار (بکسر اوّل) مصدر افعال و نیز بامداد است، و آن از اوّل طلوع فجر تا ارتفاع آفتاب میباشد. بیضاوی نیز از اوّل طلوع فجر تا ارتفاع آفتاب گفته. طبرسی از طلوع آفتاب تا ارتفاع آن گفته است.علی هذا، ابکار اسم مصدر است چنانکه قاموس تصریح میکند. «وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيها بُكْرَةً وَ عَشِيًّا» مریم: ۶۲، آیه‌ی شریفه در بارهٔ اهل بهشت است و ظاهرش آن است که در بهشت بامداد و شام هست اهل تفسیر چون بعدم وجود صبح و شام در بهشت یقین کرده‌اند در بارهٔ آیه اقوال مختلف اظهار نموده‌اند.فخر رازی در یکی از دو قولش گفته: مراد دوام و عدم انقطاع روزی است یعنی رزق آنها همیشگی است. المیزان فرماید: ظاهرا مراد توالی و عدم انقطاع است.طبرسی بنقل از مفسّرین و طبری و مراغی مصری گفته‌اند: مراد فاصله دو غذاست یعنی چنانکه در دنیا میان دو غذا فاصله میدادند بهمان فاصله در بهشت میخورند.ولی چنانکه گفتیم: ظهور آیه وجود بکره و عشیّ در بهشت است اگر گویند: در آیه دیگر آمده «لا يَرَوْنَ فِيها شَمْساً وَ لا زَمْهَرِيراً» انسان: ۱۳، در آن آفتاب و سردی نمی‌بینند.گوئیم: آیه بصدد بیان نبودن گرما و سرما در بهشت است و این منافی با وجود صباح و مساء نیست در صافی از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده مردی باو از دردها و تخمه شکایت کرد امام فرمود: صبح و شام بخور و میان این دو چیزی نخور زیرا آن مفسد بدن است، نشنیده‌ای که خدا فرموده «لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيها بُكْرَةً وَ عَشِيًّا» این روایت هم بظاهر مفید همان مطلب است که از آیه، استظهار کردیم.با همه‌ی این، آیه قابل دقّت و تأمّل است.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۲۰

بَكّة:؛ ج ۱، ص: ۲۲۰

بَكّة: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ- لِلنّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ» آل عمران: ۹۶، اوّلین خانه‌ایکه برای مردم وضع شده همان است که در بکّه است.بکّ در لغت بمعنی ازدحام است و بکّه چنانکه طبرسی فرموده بمعنی محلّ ازدحام است بنا بر این چون محلّ بیت و اطراف آن، محل ازدحام برای طواف و استلام و نماز و دعاست، بآن بکّه گفته شده و آن بمعنی وصف است نه علم محلّ و اگر جای دیگر هم محلّ ازدحام باشد مثل جمرات منی بآنها هم بکّه گفته میشود.در المیزان فرموده: مراد از بکّه زمین کعبه است بواسطهٔ ازدحام مردم، بکّه نامیده شده است.طبرسی از امام باقر علیه السّلام نقل کرده که بکّه مسجد الحرام است و مکّه تمام حرم. و این مؤید مطلب فوق است زیرا مسجد الحرام محل ازدحام است.و گویند: مراد از بکّه، مکّه است میم آن بباء قلب شده است.محلّ کعبه و محلّ طواف و غیره نیز گفته‌اند.

بُكم:؛ ج ۱، ص: ۲۲۰

بُكم: ابکم بمعنی لال مادر- زاد است چنانکه طبرسی و راغب و ابن اثیر در نهایه، تصریح کرده‌اند و جمع آن بکم است مثل «أَحَدُهُما أَبْكَمُ لا يَقْدِرُ عَلى شَيْءٍ» نحل: ۷۶ یکی از آندو لال است و بر چیزی قادر نیست، و مثل «صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَرْجِعُونَ» بقره: ۱۸: کرند، لالند، کوراند پس بر نمیگردند.راغب میگوید: ابکم کسی است که لال بدنیا آید و اخرس مطلق لال است خواه از مادر زائیده شود و خواه بعدا لال گردد پس میان آندو عموم و خصوص مطلق هست. هر ابکم اخرس است و بعضی ابکم اخرس نیست.مراد از صمّ و بکم در آیهٔ فوق و نظائر آن کسانی‌اند که بحرف حق گوش نمیدهند و بآن اقرار نمیکنند.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۲۱

در چهار آیه، کلمهٔ صمّ قبل از «بکم» آمده و در آیهٔ ۹۷ اسراء «بکم» از «صمّ» جلوتر آمده است وانگهی بنا بر تصریح طبرسی: اصمّ کسی است که کر متولّد شده باشد. علی هذا نمیتوان گفت علّت جلو افتادن «صمّ» آن است که انسان اوّل کر و بعد لال میشود.زیرا این در صورتی است که لالی و کری از عوارض بعدی باشد.ولی بعید نیست که بگوئیم: قاعدهٔ چون گوش نشنود زبان قادر بتکلّم نخواهد بود، لذا در چهار آیه که راجع بدنیا است «صمّ» بدین اعتبار از «بکم» جلو افتاده است و در آیهٔ اسراء که آمده «وَ نَحْشُرُهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ عَلی وُجُوهِهِمْ عُمْیاً وَ بُکْماً وَ صُمًّا» شاید بدین جهة است که شخص گرفتار اوّل بلا را می‌بیند، بعد اظهار میدارد، بعد بکلام دادرس گوش میدهد و آنها از هر سه محروماند چون در دنیا نیز آیات حق را نمیدیدند، و بحرف حق اعتراف نمیکردند و گوش نمیدادند و اللّه العالم.

بکی:؛ ج ۱، ص: ۲۲۱

بکی: بکاء اگر بقصر خوانده شود بمعنی گریه و اشک ریختن است و اگر بمدّ باشد بمعنی صدائی است که توأم با گریه است (صحاح) راغب گوید: در صورتیکه صدا بیش از اندوه باشد با مدّ آید مثل رغاء و ثغاء و اگر اندوه بیش از صدا باشد با قصر آید. «وَ جاؤُ أَباهُمْ عِشاءً یَبْکُونَ» یوسف: ۱۶ شب پیش پدرشان آمدند در حالیکه گریه میکردند «وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَکَ وَ أَبْکی» نجم: ۴۳ و اوست که می‌خنداند و میگریاند. «خَرُّوا سُجَّداً وَ بُکِیًّا» مریم: ۵۸ سجده کنان و گریه کنان میافتند «بکیّ» جمع باکی است و آن بر وزن فعول (بضمّ اوّل) است چنانکه سجود در «الرُّکَّعِ السُّجُودِ» جمع ساجد است گویند: ساجد سجود، قاعد قعود و راکع رکوع (مفردات).در اینجا لازم است بدو آیه توجّه کنیم، یکی آیهٔ «فَلْیَضْحَکُوا

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۲۲

قَلِیلًا وَ لْیَبْکُوا کَثِیراً جَزاءً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ» توبه: ۸۲ تدبّر در آیه و ما قبل آن روشن میکند که مراد از دو امر، خبر در صورت امر است یعنی در دنیا اندکی شادی میکنند و می‌خندند و در آخرت بسیار گریه میکنند، در آیهٔ ما قبل میفرماید: متخلّفین که با رسول خدا بجنگ نرفتند از اینکار شاد شدند و بدیگران گفتند: در گرما بجنگ نروید، بگو آتش جهنّم از این گرما شدیدتر است، بعد میگوید: کمی بخندند و بسیار گریه کنند و مأل کارشان شادی قلیل و گریهٔ کثیر است و آن جزای عملشان میباشد (استفاده از المیزان).دیگری آیهٔ «فَما بَکَتْ عَلَیْهِمُ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ» دخان: ۲۹ بفرعونیان که غرق شدند، آسمان و زمین گریه نکرد، غرض از گریه‌ی آسمان و زمین چیست؟.بعضی در آیه، کلمهٔ اهل مقدّر کرده‌اند یعنی: اهل آسمان و زمین بآنها گریه نکردند، بعضی گفته‌اند: چون مرد بزرگی بمیرد عرب در تعظیم او گوید: آسمان و زمین بر او گریه کرد و باد گریست و آفتاب تاریک گردید و در آیه فرموده: آسمان و زمین بر آنها نگریست یعنی مردم بی‌ارزش و کم اهمیّت بودند.باید دانست: نظیر این تعبیر در روایات نیز آمده است، ثقة- الاسلام کلینی در کافی باب فقد- العلماء از امام کاظم علیه السّلام نقل کرده: آنگاه که مؤمن از دنیا برود ملائکه و بقعه‌های زمین که در آنها عبادت میکرد و درهای آسمان که اعمالش از آنها بالا برده میشد بر او گریه میکنند ».... در کشاف ذیل آیهٔ فوق منقول است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: هیچ مؤمن در غربت که گریه کنندگانش نزد او نیستند نمیمیرد مگر آنکه آسمان و زمین بر او گریه میکنند.در تفسیر برهان ذیل آیهٔ شریفه چند حدیث نقل شده که علی علیه السّلام فرمود: لکن باین (حسین بن علی)

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۲۳

آسمان و زمین گریه میکنند. و از امام صادق علیه السّلام روایت شده که: از وقت قتل یحیی آسمان بر کسی نگریست تا حسین علیه السّلام کشته شد پس آسمان گریست. نظیر این روایات در مجمع البیان و سفینهٔ البحار و غیره بسیار است.تمام موجودات نسبت

بخدا چنانکه در «سبح» خواهد آمد، زنده و مدرک‌اند هیچ مانعی ندارد که آیه را حمل بظاهر کرده و بگوئیم: آسمان و زمین هم متأثّر میشوند و گریه میکنند گر چه ما از حقیقت آن بی‌اطلاعیم.

بل:؛ ج ۱، ص: ۲۲۳

بل: بلکه. حرف اضراب و تدارک است. راغب گوید: بل دو قسم است، قسم اوّل آنست که ما بعدش نقیض ما قبل است و این دو جور باشد یکی آنکه با «بل» تصحیح ثانی و ابطال اوّل مقصود باشد مثل «إِذا تُتْلی عَلَیْهِ آیاتُنا قالَ أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ کَلَّا بَلْ رانَ عَلی قُلُوبِهِمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ» مطففین: ۱۴، اساطیر بودن قرآن بواسطهٔ «کلّا و بل» ابطال و زنگار بودن اعمال بر قلوبشان اثبات شده است.دیگری آنکه برای تصحیح اوّل باشد مثل «وَ الْقُرْآنِ ذِی الذِّکْرِ بَلِ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی عِزَّةٍ وَ شِقاقٍ» ص.۲، یعنی اعراض کفار نه برای آن است که قرآن محلّ ذکر نیست بلکه امتناع کفّار در اثر خود پسندی و مخالفت است و مثل «ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِیدِ بَلْ عَجِبُوا أَنْ جاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ» ق: ۲ (و این «بل» همان است که گویند برای انتقال از غرضی بغرضی است).قسم دوّم آنست که برای بیان حکم اوّل و ترقّی باشد مثل «بَلْ قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ بَلِ افْتَراهُ بَلْ هُوَ شاعِرٌ» انبیاء: ۵، بلکه او شاعر است. (در اینجا بعد از بیان حق بودن دعوت اسلام که در ما قبل «بل» واقع است) تنبیه کرده که گفتند این سخنان خوابهای پریشان است نه بلکه بالاتر از آن گفتند!. گفتند افترا است، بعد بالاتر از آن، گفتند: دروغگوست زیرا شاعر در قرآن

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۲۴

کسی است که طبع دروغگوئی دارد (مفردات).المیزان با در نظر گرفتن آیهٔ ما قبل «أَ فَتَأْتُونَ السِّحْرَ» میگوید: این آیه تکذیب و نسبت بباطل مرتبه مرتبه است گفتند: اضغاث احلام است یعنی خوابهای پریشان و نامنظم است که آنها را پیامبری و کتاب خیال کرده و آن از سحر هم پائین‌تر است و اینکه گفتند «بَلِ افْتَراهُ» ترقّی است از سابق، زیرا خواب بودن لازمه‌اش اشتباه امر ولی افتراء مستلزم تعمّد است یعنی اشتباه نکرده بلکه عمدا افترا بسته است. و «بَلْ هُوَ شاعِرٌ» ترقّی است از جهت دیگر، زیرا مفتری از روی تدبّر و تفکّر سخن میگوید امّا شاعر روی خیال و بدون تدبّر تکلّم میکند ».... در آیهٔ «لَوْ یَعْلَمُ الَّذِینَ کَفَرُوا حِینَ لا یَکُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النّارَ وَ لا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَ لا هُمْ یُنْصَرُونَ بَلْ تَأْتِیهِمْ بَغْتَةً » ... انبیاء: ۳۹ و ۴۰ «بل» چنانکه راغب گفته برای ترقّی است یعنی نه تنها خود را از آتش حفظ نتوانند بلکه آتش بناگهان بر آنها آید.نا گفته نماند یکی از معانی «بل» چنانکه قاموس و غیره تصریح میکند، انتقال از غرضی بغرضی است بنا بر این لازم نیست همیشه پی ابطال ما قبل «بل» بگردیم در آیاتی نظیر «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَکّی وَ ذَکَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلّی بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَیاةَ الدُّنْیا» اعلی: ۱۴ و ۱۶ و غیره اگر معنای اخیر را بنظر آوریم کار آسان خواهد بود.تا اینجا سه معنی از معانی «بل» گفته شد.۱- ابطال ما قبل و تصحیح ما بعد.۲- انتقال از غرضی بغرض دیگر.۳- ترقّی.معانی دیگر نیز برای «بل» گفته‌اند که در کتب لغت باید دید.و در خاتمه باید دانست که معنای اضراب و تدارک در تمام موارد استعمال آن ملحوظ است.

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۲۵

بَلَد:؛ ج ۱، ص: ۲۲۵

بَلَد: سرزمین «وَ الْبَلَدُ الطَّیِّبُ یَخْرُجُ نَباتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ الَّذِی خَبُثَ لا یَخْرُجُ إِلّا نَکِداً» اعراف: ۵۸، سرزمین پاک و خوب علفش باذن پروردگارش میروید و سرزمینیکه خبیث است علف آن نمیروید مگر بصعوبت.باید دانست: بلد بمعنی شهر نیست و معنای آن چنانکه از خود قرآن نیز بدست میاید، سرزمین و دیار است و در اصطلاح فعلی، عربها (سال ۱۳۹۰ قمری هجری) بمالک، بلاد میگویند.در قاموس گوید: «البلد و البلدة ... کلّ قطعة من الارض مستخیرة عامرة او غامرة» در اقرب الموارد آمده: «البلد و البلدة کلّ موضع من الارض عامرا او خلاء» راغب گفته: بلد مکانی است محدود و معیّن و محلّ انس باجتماع ساکنین و اقامتشان، جمع آن

بلاد و بلدان است. «سُقْناهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنا بِهِ الْماءَ» اعراف: ۵۷، ابر را برای سرزمینی مرده سوق دادیم و بواسطهٔ آن آب نازل نمودیم. «بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَ رَبٌّ غَفُورٌ» سباء: ۱۵ سرزمین دلچسب و خوش آیند و پروردگار چاره ساز «فَنَقَّبُوا فِي الْبِلادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ» ق: ۳۶، در سرزمین‌ها راهها ساختند آیا فرارگاهی هست؟در آیه‌ی «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِناً» ابراهیم: ۳۵، و آیات ۱ و ۲ سوره بلد- و ۳ سوره تین- و ۱۲۶ بقره- و ۹۱ نمل که نوعا «بلد» را شهر مکّه گفته‌اند، اگر سرزمین بگوئیم و از معنی اوّل خارج نشویم هیچ اشکالی نخواهد داشت، زیرا دیار و سرزمین شامل شهر نیز هست بقیّه‌ی مطلب در «قریه و مدینه» دیده شود.

بلس:؛ ج ۱، ص: ۲۲۵

بلس: ابلاس بمعنی یأس است «وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ» روم: ۱۲ روزی که قیامت بر پا شود گناهکاران مأیوس شوند.طبرسی در ذیل آیه‌ی فوق فرموده: ابلاس بمعنی یأس است

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۲۶

و گفته‌اند: بمعنی حیرت بهنگام تمام بودن حجّت طرف است. علی هذا معنی آیه این است که: گناهکاران متحیّر میشوند. در قاموس هست: «ابلس: یئس و تحیّر». راغب گوید: ابلاس اندوهی است که از شدّت سختی ناشی شود ... و چون شخص اندوهگین بیشتر اوقات ساکت میشود و چاره را از یاد میبرد گویند: ابلس فلان یعنی ساکت شد و حجّتش قطع گردید.باید دانست تحیّر و یأس و اندوه از هم جدا نیستند و اگر معنای اصلی را یأس یا اندوه بگیریم مانعی نخواهد داشت «أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ» انعام: ۴۴، آنها را بناگهان گرفتیم پس آنگاه مأیوس و متحیّر بودند.در سورهٔ روم پس از ذکر آمدن باران و شادی مردم، آمده «وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ» روم: ۴۹ و حقّا که آنها پیش از نزول باران مأیوس بودند.نظیر این آیه، آیهٔ «وَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا» شوری: ۲۸، است و با ملاحظهٔ آن روشن میشود که ابلاس بمعنی یأس است زیرا قنوط مسلّما بمعنای یأس میباشد.

إبليس:؛ ج ۱، ص: ۲۲۶

إبليس: مراد از این کلمه در قرآن مجید، موجودی است زنده، با شعور، مکلّف، نامرئی، فریبکار و ... که از امر خداوند سر پیچید و بآدم سجده نکرد، در نتیجه رانده شد و مستحق عذاب و لعن گردید.او در قرآن اکثرا بنام شیطان خوانده شده و فقط در یازده محلّ ابلیس بکار رفته است.آیا این کلمه علم شخص است و نام مخصوص اوست و یا صفت است و بواسطهٔ یأس از رحمت خدا، باو ابلیس گفته شده؟در مجمع البیان هست: ابلیس نام غیر عربی است و قومی گفته‌اند که عربی است و از ابلاس مشتقّ است. در صحاح و قاموس آنرا عربی و از ابلاس گرفته است و در

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۲۷

قاموس عجمی بودن آنرا نیز متحمل دانسته است.اگر چنانکه نقل شده، ثابت شود که اسم اصلی او عزازیل و کلمهٔ ابلیس عربی است صفت بودن آن بهتر بنظر میرسد در صافی از حضرت رضا علیه السّلام نقل شده: نام او حارث بوده. ابلیس نامیده شد زیرا که از رحمت خدا مأیوس گردید.در قرآن مجید، اباء او از سجده بر آدم صریحا نقل شده «فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبى وَ اسْتَكْبَرَ وَ كانَ مِنَ- الْكافِرِينَ» بقره: ۳۴، استثناء در آیهٔ شریفه نشان میدهد که او از ملائک بود خطبهٔ قاصعه که خطبهٔ ۱۹۰ نهج البلاغه است تصریح میکند که او از ملائکه بود و عبارت آن چنین است «كَلَّا ما كانَ اللَّهُ سُبْحانه لیدخل الجنّة بشرا بامر اخرج به منها ملکا» (نهج البلاغه عبده ج ۲ ص ۱۶۲).طبرسی ذیل آیهٔ ۳۴ بقره این قول را از ابن عباس و ابن مسعود و قتاده نقل کرده و گوید: مختار شیخ طوسی نیز همین است و آن در ظاهر تفاسیر از امام صادق علیه السّلام نقل شده.اگر گوئی در قرآن آمده «وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ

فَسَجَدُوا إِلّا إِبْلِيسَ كانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ» کهف: ۵۰، این آیه صریح است که او از جنّ بود! گوئیم: بنظر میاید که ملائکه و جنّ از یک حقیقت‌اند، افراد نخبه و ممتاز آن ملک و افراد پائین آن جنّ است مانند انسان که افراد ممتاز آن پیامبران و ائمّه و افراد پائین آن بشر معمولی است.در المنار ذیل آیهٔ ۳۴ بقره گوید: دلیلی نداریم که میان ملائکه و جنّ اختلاف ذاتی هست فقط اختلاف صنفی و وصفی دارند، چنانکه آیات نشان میدهند، ظاهر آن است که جنّ صنفی از ملائکه است.اگر گوئی: در بارهٔ ملائکه هست «بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ لا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ» انبیاء: ۲۶- ۲۷ در این صورت چطور

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۲۸

ابلیس مخالفت کرد با آنکه قرآن از اطاعت دائمی آنها خبر میدهد.گوئیم جواب آن در «ملک» انشاء اللّه خواهد آمد «۱» ناگفته نماند: سخن در بارهٔ ابلیس زیاد است و ما بخواست خدا آنرا در «شطن- شیطان» خواهیم آورد.

بَلع:؛ ج ۱، ص: ۲۲۸

بَلع: فرو بردن. «وَ قِيلَ يا أَرْضُ ابْلَعِي ماءَكِ» هود: ۴۴ گفته شد ای زمین آبترا فرو بر.

بَلغ:؛ ج ۱، ص: ۲۲۸

بَلغ: بلوغ و بلاغ، یعنی رسیدن بانتهاء مقصد اعمّ از آنکه مکان باشد یا زمان یا امری معیّن و گاهی نزدیک شدن بمقصد مراد باشد هر چند بآخر آن نرسد (مفردات) در صحاح آمده: «بلغت المكان بلوغا وصلت اليه و كذلك اذا شارفت عليه ... و الابلاغ الايصال و كذلك التبليغ و الاسم منه البلاغ و البلاغ ايضا الكفاية».راغب با آنکه بلاغ را مصدر ثلاثی گرفته، بمعنی تبلیغ و کفایت نیز گفته است. «وَ لَمّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً» یوسف ۲۲: چون بجوانی رسید باو حکم و علم عطا کردیم. «وَ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ» بقره: ۲۳۱.در اینجاست که گفته‌اند: «بلغن» بمعنی نزدیک شدن بپایان اجل است و گر نه بعد از تمام شدن اجل رجوع جایز نیست. ولی این سخن درست نیست و ظاهرا مراد از «بلغن اجلهنّ» تمام شدن اجل است، در این باره در «اجل» بتفصیل سخن گفته‌ایم. «وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللّهَ بالِغُ أَمْرِهِ» طلاق: ۳ هر که بخدا توکّل کرد خدا برای او کافی است، حقّا که خدا بکار خود میرسد و کسی او را منع نمیکند. ضمیر «أَمْرِهِ» به «اللّهِ» بر میگردد و «بالِغُ» لازم است نه متعدّی. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَيْكَ الْبَلاغُ» آل عمران: ۲۰ گفتیم که بلاغ بمعنی تبلیغ است خواه اسم مصدر باشد

(۱) نگارنده از این نظر برگشته است تفصیل مطلب در «ملک» دیده شود

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۲۹

چنانکه جوهری گفته و خواه مصدر از باب تفعیل همانطور که از راغب نقل شد.علی هذا معنای آیه این است: پس اگر رو گردانند وظیفه تو فقط تبلیغ و رساندن است. «إِنَّ فِي هذا لَبَلاغاً لِقَوْمٍ عابِدِينَ» انبیاء: ۱۰۶ طبرسی و بیضاوی و راغب «بلاغ» را در آیه کفایت معنی کرده‌اند، یعنی در اینکه گفته شد بر اهل اخلاص کفایت است.و شاید این از باب تسمیهٔ مسبّب باسم سبب است زیرا کفایت مسبّب از تبلیغ است.

بَلِی:؛ ج ۱، ص: ۲۲۹

بَلِی: (بر وزن علم) کهنه شدن. گویند: «بلى الثوب بلى و بلاء» یعنی لباس کهنه شد (مفردات اقرب- الموارد) امتحان را از آنجهت ابتلاء گویند که گویا ممتحن، امتحان شده را از کثرت امتحان کهنه میکند. بغم و اندوه از آن سبب بلاء گویند که بدن را کهنه و فرسوده میکند (مفردات).تکلیف را بدان علت بلاء گویند که بر بدن گران است (و آنرا فرسوده میکند) و یا اینکه آن امتحان است

(قاموس).۱- «وَ بَلَوْناهُمْ بِالْحَسَناتِ وَ السَّيِّئاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» اعراف: ۱۶۸. آیه صریح است در اینکه امتحان هم با نعمت و هم با نقمت میشود، نظیر آن آیهٔ «وَ نَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً وَ إِلَيْنا تُرْجَعُونَ» انبیاء: ۳۵ است و همچنین آیه‌ی «فَأَمَّا الْإِنْسانُ إِذا مَا ابْتَلاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ» فجر: ۱۵.علی هذا نعمت و بلا هر دو امتحان است. نمیشود گفت: صاحب نعمت در نزد خدا عزیز و شخص مبتلا- در پیش خدا خوار است، باید دید در مقابل نعمت و بلا، چه عملی و چه صبری و یا شکری و عبرتی از وی دیده میشود.۳- «هَلْ أَدُلُّكَ عَلى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَ مُلْكٍ لا يَبْلى» طه: ۱۲۰ آیا ترا بدرخت همیشگی و بپادشاهی که کهنه نمیشود و همیشگی است راهنمائی کنم؟.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۰

۴- «يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ فَما لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَ لا ناصِرٍ» طارق: ۹- ۱۰ روزیکه نهانها امتحان شوند پس برای او نه نیروئی است که آنها را بپوشاند و نه کمکی، مراد از سرائر، اعمال و افکار آدمی است و امتحان شدن آنها توأم با ظهور حقائق آنهاست لذا بعضی «تبلی» را آشکار شدن گفته‌اند، قریب باین مضمون است آیه‌ی «هُنالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ ما أَسْلَفَتْ» یونس: ۳۰ در آنجا هر نفس آنچه را از پیش فرستاده امتحان میکند و بد و خوب آنرا میداند و آن توأم با آشکار شدن عمل است.۵- «وَ إِذْ نَجَّيْناكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ يُذَبِّحُونَ أَبْناءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ» بقره: ۴۹.در این آیه، ممکن است «ذلِكُمْ» اشاره بعذاب و ممکن است اشاره به «نَجَّيْناكُمْ» باشد، در صورت اوّل بمعنی مصیبت و اندوه و در صورت دوّم امتحان نعمتی است. در المنار بهر دو اشاره گرفته است. همچنین است آیهٔ ۱۴۱ اعراف و ۶ ابراهیم.۶- وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً» انفال: ۱۷ طبرسی در ذیل آیهٔ ۴۹ بقره میگوید: بلاء در خیر و شرّ هر دو بکار میرود و ابلاء فقط در انعام، علی هذا مراد از ابلاء در آیهٔ فوق امتحان نیکوست.راجع بامتحان که امتحان خداوندی چگونه است؟ به «فتن» رجوع شود.

بَلَى:؛ ج ۱، ص: ۲۳۰

بَلَى: حرف جواب است برای ردّ نفی مثل «وَ قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً ... بَلى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً » ... بقره: ۸۱ یهود میگفتند: ابدا بما عذاب نمیرسد مگر ایّام چندی، «بلی» در نفی آن میگوید: آری عذاب شما را مسّ میکند هر که را که گناهکار باشد.و گاهی جواب است باستفهام مقرون بنفی، مثل «أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى» اعراف: ۱۷۲ یعنی آری

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۱

تو خدای مائی. فرق بلی و نعم آن است که بلی جواب نفی و نعم جواب ایجاب است، مثل «فَهَلْ وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قالُوا نَعَمْ» اعراف: ۴۴.اگر کسی گوید: «ما عندی شیئی» هر گاه در جواب گوئیم: بلی، سخن او را ردّ کرده‌ایم و اگر گوئیم: نعم، تصدیق نموده‌ایم کلمهٔ بلی ۲۲ بار در قرآن مجید آمده است.

بنن:؛ ج ۱، ص: ۲۳۱

بنن: بنانهٔ: طرف یا سر انگشت. «فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ» انفال: ۱۲ طبرسی در ذیل آیهٔ فوق گوید: بنان بمعنی اطراف (بدن) است مانند دستها و پاها، مفرد آن بنانه است، بانگشت نیز بنانه گویند.صحاح آنرا سر انگشتان، قاموس و اقرب الموارد بطور تردید انگشتان یا سر انگشتان، راغب و بیضاوی انگشتان معنی کرده‌اند.باید دانست که این کلمه بار دیگر در سورهٔ قیامت آمده «بَلى قادِرِينَ عَلى أَنْ نُسَوِّيَ بَنانَهُ»: ۴.بنظر میآید که مراد از آیهٔ اوّل اطراف بدن نظیر دستها و پاها و در آیهٔ دوّم انگشتان یا سر انگشتان باشد.و اگر معنی جامع، طرف باشد در تمام موارد آن صدق میکند، زیرا دستها و پاها اطراف بدن و انگشتان اطراف دست و سر انگشتان اطراف انگشتان است.معنای آیهٔ اوّل (بنا بر آنکه مراد از «فَوْقَ الْأَعْناقِ» سرها باشد زیرا که سر انسان بالای گردن

اوست) این میشود: بزنید و ببرید سرهای آنان و بزنید و ببرید اطراف (دست و پای) آنها را. و معنی آیهٔ دوّم با ما قبل آن چنین است: آیا انسان گمان میبرد که هرگز استخوانهای او را جمع نمیکنیم؟ آری قادریم که انگشتان یا سر انگشتان او را بسازیم.علم انگشت نگاری روشن میکند که خطوط انگشتان انسانها یکسان نیستند و با هم فرق دارند

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۲

بعضی‌ها احتمال داده‌اند که علّت تخصیص «بنان» در آیه، آنست که خدا میفرماید: نه تنها بجمع عظام، بلکه بساختن انگشتان آدمی و خطوط معیّن و دقیق آنها نیز توانائیم.بعید نیست که این احتمال مراد باشد.

بنی:؛ ج ۱، ص: ۲۳۲

بنی: بنی و بناء و بنیان و بنیهٔ و بنایهٔ، همه مصدر و بمعنی بنا ساختن است، و بناء چنانکه قاموس و مفردات تصریح کرده بمعنی مفعول (مبنیّ) نیز آمده است و بنّاء کسی است که بنا کردن میداند.۱- «أَ أَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمِ السَّماءُ بَناها» نازعات: ۲۷، آیا شما از حیث خلقت محکمترید یا آسمان که ساخت آنرا «جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِراشاً وَ السَّماءَ بِناءً» بقره: ۲۲، ظاهرا مراد از «بناء» مصدر بمعنی مفعول است یعنی: زمین را برای شما گسترده و آسمانرا بنائی قرار داد «وَ الشَّياطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ» ص ۳۷: برای سلیمان هر شیطان بنّاء و غوّاص را مسخّر کردیم که برای وی بنا می‌ساختند و در دریا غوّاصی میکردند.۲- اهل لغت و تفسیر، بنیان را مصدر گفته‌اند ولی ظاهرا این کلمه در قرآن همه جا بمعنای مفعول (مبنیّ) بکار رفته است مثل «أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى تَقْوى مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى شَفا جُرُفٍ هارٍ» توبه: ۱۰۹، آیا آنکه بنای خویش را بر تقوای خدا و رضای او پایه نهاده بهتر است یا آنکه بنای خود را بر کنار سیلگاه فرو ریختنی پایه نهاده است؟در المنار ذیل همین آیه گوید: بنیان مصدر است مثل عمران و غفران و از آن بنا اراده شود مانند خانه و مسجد و در اینجا بنا مراد است.و نظیر این آیه است آیهٔ ۲۱ کهف و غیره.۳- «قالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْياناً فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ» صافّات: ۹۷ این آیه در حالات ابراهیم علیه السّلام است و ظاهرش آنست که: گفتند برای او بنائی بسازید پس او را در آتش

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۳

اندازید. بعضی احتمال داده‌اند که مراد از «ابْنُوا لَهُ بُنْياناً» جعل قانون برای بت شکستن است و ضمیر «له» بعمل برمیگردد: یعنی برای آن کار (بت شکنی و اهانت بخدایان) قانون مخصوصی (سوزاندن بآتش) جعل کنید پس او را در آتش اندازید.۴- «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللَّهُ بُنْيانَهُمْ مِنَ الْقَواعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ» نحل: ۲۶ کسانی که پیش از آنها بودند مکر کردند خدا از پایه‌های بنایشان آمد، تا سقف از فوقشان بر آنها افتاد، آمدن خدا، آمدن دستور اوست.نا گفته نماند: بنیان مفرد است و جمع نیست ولی بعضی گفته‌اند که جمع بنیانه است.

ابن:؛ ج ۱، ص: ۲۳۳

ابن: پسر. اصل آن بنو است، به پسر از آن جهت ابن گویند که بنای پدر است، خدا پدر را در ایجاد فرزند بنّا قرار داده است و با عنایت نیز بکار میرود مثلا بمسافر گویند: ابن السبیل. ابن العلم و ابن اللیل و ابن البطن نیز گفته‌اند (از مفردات) «وَ آتَيْنا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ» بقره: ۸۷، بعیسی پسر مریم آیات روشن دادیم.۱- «وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ» بقره: ۱۷۷، ابن سبیل چنانکه اهل تفسیر گویند مسافری است که از خانواده و مال خود دستش کوتاه شده باشد. از ابن عباس و قتاده و ابن جبیر نقل شده که آنرا میهمان گفته‌اند. چون در قرآن همه جا جز آیهٔ ۳۶ نساء در ردیف اهل زکوهٔ و اهل انفاق شمرده شده است میدانیم که ابن سبیل فقیر و اهل استحقاق و درمانده است.علّت این تسمیه شاید آن باشد که چنین کسی جز سبیل معرّفی ندارد و فقط پسر راه بودنش را

میدانیم و شاید آن باشد که چون از اهلش منقطع است گوئی: سبیل، پدر و مادر اوست. [۲- «وَ قالَتِ الْیَهُودُ عُزَیْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَ قالَتِ النَّصاری الْمَسِیحُ ابْنُ اللَّهِ ذلِکَ قَوْلُهُمْ بِأَفْواهِهِمْ یُضاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِینَ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۴

کَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّی یُؤْفَکُونَ» توبه: ۳۰.این آیه از سه جهت قابل دقّت است.اوّل: عزیر است که یهود او را عزرا خواند، این کلمه بهنگام تعریب تغییر یافته چنانکه «یسوع» به «عیسی» و یوحنّا به «یحیی» تغییر یافته است، و عزرا همان است که دین یهود را تازه کرد و اسفار تورات را پس از آنکه در غائلهٔ بخت‌نصر از بین رفت، جمع کرد و نوشت و از کوروش پادشاه ایران اجازه خواست و بنی اسرائیل را بفلسطین باز گردانید و آن در حدود ۴۵۷ سال قبل از میلاد بود علی هذا در مقابل این خدمت او را پسر خدا خواندند (المیزان).دوّم: ظاهر آن است که یهود عزیر را پسر حقیقی خدا میدانستند و بعنوان شرافت این سخن نمیگفتند! زیرا این مطلب در ردیف ابن اللّه بودن عیسی آمده و عیسی را، نصاری پسر واقعی خدا میدانند.بطور کلّی در بارهٔ عیسی گفته‌اند که او خدا و پسر خدا و یکی از سه خداست، قرآن میگوید «لَقَدْ کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِیحُ ابْنُ مَرْیَمَ» مائده: ۱۷ و ۷۲ «وَ قالَتِ النَّصاری الْمَسِیحُ ابْنُ اللَّهِ» توبه: ۳۰ «لَقَدْ کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلاثَةٍ» مائده ۷۳ معلوم میشود که نصاری در بارهٔ عقیده بعیسی سه فرقه شده‌اند: فرقه‌ای او را خدا و فرقه‌ای پسر خدا و فرقه‌ای یکی از سه خدا (که در عین حال یکی‌اند) دانسته‌اند خلاصه آنکه چون ابن اللّه بودن عزیر در ردیف ابن اللّه بودن مسیح آمده است، میفهمیم که یهود عزیر را پسر واقعی خدا میدانستند و گر نه در ردیف عیسی نمیامد و هر دو بیک چوب رانده نمیشد، زیرا میان اینکه احتراما بگوئیم فلانی پسر خداست و اینکه بگوئیم فرزند واقعی خداست فرق از زمین تا آسمان است.در المیزان ذیل آیهٔ ما نحن فیه فرموده: اینکه یهود عزیر را ابن اللّه گفته‌اند نمیدانیم که مانند ابن اللّه

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۵

بودن مسیح است در نزد نصاری، و در او جوهر ربوبیّت هست و یا او از آن مشتق و یا عین اوست؟و یا این تسمیه تشریفی است مثل «نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ» که قول دیگر یهود است (انتهی).ولی بنا بر تحقیقی که گذشت شقّ اوّل صحیح‌تر است و اینکه المیزان فرموده: سیاق آیهٔ ما بعد «اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ» مؤیّد شقّ دوّم است بنظر چندان قوی نمیرسد. مخصوصا با ملاحظهٔ «یُضاهِؤُنَ » ... سوّم: «یُضاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ قَبْلُ» نشان میدهد که عقیدهٔ ابن اللّه بودن به یهود و نصاری از کفّار دیگر راه یافته است، زیرا این آیه میگوید: یهود و نصاری در این سخن نظیر قول کفّار پیش از خود را میگویند. بطوریکه اهل تحقیق بیان کرده‌اند: عقیدهٔ ابن اللّه و حلول و تثلیث در میان برهمائی و بودائی‌های هندوستان و نیز در چین و ژاپون و فرس قدیم و مصریها و یونانیها و رومیها معروف بوده و از آنها بعقاید یهود و نصاری راه یافته است (رجوع به المنار و المیزان ذیل آیهٔ ما نحن فیه) در المیزان ذیل آیهٔ «وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً» مریم: ۸۸ فرموده مراد از ولد فرزند حقیقی است و دلیلش آنست که «ولد» آمده و گر نه «ابن» گفته میشد. (زیرا ابن از ولد اعمّ است و ولد فقط بفرزند حقیقی اطلاق میشود).۳- «یا بُنَیَّ ارْکَبْ مَعَنا وَ لا تَکُنْ مَعَ الْکافِرِینَ» هود: ۴۲ پسرم با ما سوار شو و با کافران مباش. «بنیّ» مصغّر ابن و مضاف بیاء متکلّم است و از تصغیر و اضافه مهربانی و دلسوزی اراده میشود.نا گفته نماند: جمع ابن، ابناء و بنون است مثل «نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ» مائده: ۱۸ و مثل «یَوْمَ لا یَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ» شعراء: ۸۸.

بنت:؛ ج ۱، ص: ۲۳۵

بنت: دختر. بنت و ابنهٔ هر

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۶

دو بمعنی دختر است مثل «وَ مَرْیَمَ ابْنَتَ عِمْرانَ الَّتِی أَحْصَنَتْ فَرْجَها» تحریم ۱۲ جمع آن بنات است نظیر «أَمْ لَهُ الْبَناتُ وَ لَکُمُ الْبَنُونَ»

طور: ۳۹. [۱- «وَ جَعَلُوا لِلّهِ شُرَكاءَ الْجِنَّ وَ] خَلَقَهُمْ وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَ بَناتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يَصِفُونَ بَدِيعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَ لَمْ تَكُنْ لَهُ صاحِبَةٌ وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» انعام: ۱۰۰- ۱۰۱.این آیه از چند جهت مورد دقت است. اوّل اینکه عده‌ای از مردم جنّ را در کارهای عالم شریک خدا قرار داده‌اند مثل عقیدهٔ مجوس که بیزدان و اهریمن قائل بودند و هر خیر را از یزدان و هر شرّ را از اهریمن میدانستند و مثل یزیدیّه که بالوهیّت ابلیس قائل‌اند.دوّم: بنین و بنات که فرموده: «خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَ بَناتٍ» آیا از ملائکه‌اند یا از جنّ و یا از ملائکه و بشر؟.در المیزان فرموده: گفته‌اند که قریش گویند خدا از جنّ زن گرفت (نعوذ باللّه) و در اثر این ازدواج ملائکه بوجود آمدند و این بسیاق آیهٔ «وَ جَعَلُوا لِلّهِ شُرَكاءَ الْجِنَّ» انسب است، علی هذا بنین و بنات همه از ملائکه‌اند.این سخن در المیزان بطور احتمال و تردید گفته شده ولی نمیشود درست باشد زیرا آیات دیگر نظیر «وَ جَعَلُوا الْمَلائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً» زخرف: ۱۹ و آیهٔ «أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِكَةَ إِناثاً وَ هُمْ شاهِدُونَ» صافات: ۱۵۰ صریح‌اند در اینکه مشرکان ملائکه را دختران خدا میدانستند نه پسران و دختران.و در مقام ردّ آنها آمده «أَمْ لَهُ الْبَناتُ وَ لَكُمُ الْبَنُونَ» طور: ۳۹.بنظر میاید که «خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَ بَناتٍ» مطلبی جدا گانه باشد و نیز جاعلین شرکاء غیر از خارقین بنین و بنات باشند، یعنی عدّه‌ای هم برای خدا پسران و دختران جعل کردند، امّا دختران که جعل کردند همان

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۷

ملائکه‌اند که گفته شد و امّا پسران را باحتمال قوی از جنّ جعل کرده‌اند، مؤیّد این مطلب آیهٔ «وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَباً» صافّات: ۱۵۸ است: یعنی میان خدا و جنّ نسب قرار دادند، بنا بر این احتمال گفتند: ملائکه دختران خدا و جنّ پسران خدایند.اگر گویند: شاید مراد از «بنین» همان است که یهود عزیر را پسر خدا خواندند و نصاری مسیح را! گوئیم «بنین» جمع ابن است و نصاری و یهود دو پسر بیشتر نگفته‌اند علی هذا لازم بود «بنین» تثنیه گفته شود نه جمع وانگهی آیه در بیان اوضاع مشرکین است نه اهل کتاب.ما در اینجا آیاتی از سورهٔ صافّات را نقل میکنیم تا مزید توضیح شود «... فَاسْتَفْتِهِمْ أَ لِرَبِّكَ الْبَناتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ. أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِكَةَ إِناثاً وَ هُمْ شاهِدُونَ. أَلا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللّهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ. أَصْطَفَى الْبَناتِ عَلَى الْبَنِينَ. ما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ...وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَباً وَ لَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ» صافّات: ۱۴۹- ۱۵۸.در این آیات، بعد از نقل و ردّ این سخن که ملائکه دختران خدایند میفرماید: میان خدا و جنّ نسب قرار دادند! این آیه با ملاحظه‌ی «وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَ بَناتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ» روشن میکند که: بنین را از جنّ و بنات را از ملائکه تراشیده‌اند.و در این صورت «أَ لِرَبِّكَ الْبَناتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ» در بارهٔ ملائکه است که چرا آنها را فقط دختران خدا میدانید و با آنکه پسران در نزد شما بهتر است پس چرا پسران نمیدانید، نه اینکه چرا پسر را فقط بخود نسبت میدهید زیر آنها بخدا نیز پسر قائل بودند منتها از جنّ.و اللّه العالم مخفی نماند: مضمون آیهٔ «أَلا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللّهُ» و آیهٔ «وَ جَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبادِهِ جُزْءاً إِنَّ الْإِنْسانَ لَكَفُورٌ» زخرف: ۱۵ آنست که مشرکان در بارهٔ بنین و

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۸

بنات عقیده داشتند که آنها بطور توالد از خدا بوجود آمده‌اند! ولی آیهٔ «وَ قالُوا اتَّخَذَ اللّهُ وَلَداً سُبْحانَهُ» بقره: ۱۱۶ و آیهٔ «لَوْ أَرادَ اللّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَداً لَاصْطَفى مِمَّا يَخْلُقُ ما يَشاءُ» زمر: ۴ و همچنین آیات ۶۸ یونس و ۴ کهف و ۸۸ مریم و ۲۶ انبیاء و سایر آیات، همه از اتخاذ ولد صحبت میکنند و آن بظاهر غیر از ولد حقیقی است.آیا عدّه‌ای هم قائل باتّخاذ ولد بوده و میگفتند: خدا ملائکه و جنّ و عزیر و غیره را نزائیده ولی بفرزندی خود انتخاب کرده است؟! و یا این عدّه همان عدّهٔ سابق‌اند ولی قرآن بعنوان اتخاذ ولد آنرا بازگو میکند؟! ممکن است پیشینیان هر گروه که از عهد پیامبران چندان دور نبوده‌اند، قائل باتخاذ ولد از باب تشریف بوده‌اند و پسینیان آنها معتقد بتوالد شده‌اند و قرآن مجید هر دو را ردّ میکند.آنچه از آیهٔ «وَ جَعَلُوا لِلّهِ شُرَكاءَ الْجِنَّ » ... و سایر آیات بدست آمد بقرار ذیل است.۱- عدّه‌ای جنّ را شریک خدا دانسته‌اند در خلقت و تدبیر عالم.۲- نادانان برای خدا پسران و دختران جعل کرده و از جانب خود و بدون مدرک این سخن گفته‌اند.۳- گفته‌اند: ملائکه دختران خدا و جنّ پسران خدایند.۴- آنانکه عقیده

بپسران و دختران حقیقی داشتند غیر از معتقدین باتّخاذ ولد بوده‌اند.۵- همهٔ این حرفها باطل و بی‌اساس است و خدا از آنچه گفته‌اند منزّه میباشد.نا گفته نماند افسانهٔ اتخاذ ولد و غیره که در میان مشرکان رواج داشت غیر از خرافات یهود و نصاری است نه اینکه مراد از هر دو یکی است، قرآن اکثر این عقاید سخیف را در بیان حالات مشرکان نقل میکند و بحساب گفتهٔ یهود و نصاری جداگانه میرسد. و بنظرم گاهی هم

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۳۹

مشترکا نقل و ردّ میکند.

بَهت:؛ ج ۱، ص: ۲۳۹

بَهت: تحیّر. «فَبُهِتَ الَّذِی کَفَرَ» بقره: ۲۵۸، کافر مبهوت و متحیّر شد. «بَلْ تَأْتِیهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ» انبیاء: ۴۰، بلکه قیامت ناگهان میاید و مبهوتشان میکند.بهتان دروغی است که شخص را مبهوت میکند (مفردات) «سُبْحانَکَ هذا بُهْتانٌ عَظِیمٌ» نور: ۱۶، پاک و منزّهی تو این بهتانی بزرگ است.

بهج:؛ ج ۱، ص: ۲۳۹

بهج: بهجت بمعنی خوش منظر است که بیننده آن شاد میشود «فَأَنْبَتْنا بِهِ حَدائِقَ ذاتَ بَهْجَةٍ» نمل: ۶۰، باغهای خرّم که سرور آور است با آن رویاندیم «وَ أَنْبَتَتْ مِنْ- کُلِّ زَوْجٍ بَهِیجٍ» حجّ: ۵، رویانید هر گیاه خوش منظر و سرور آور را. فعل بهج را از باب قَطَعَ بقطع، شاد کردن و از باب علم یعلم شاد شدن و از باب کرم یکرم خوش منظر شدن، گفته‌اند (اقرب الموارد)

بَهل:؛ ج ۱، ص: ۲۳۹

اشاره

بَهل: تضرّع. «ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَی الْکاذِبِینَ» آل عمران: ۶۱ سپس تضرّع کنیم و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.راغب گوید: بهل و ابتهال در دعا بمعنی تضرّع است و هر که ابتهال را (در آیه) بلعن تفسیر کرده برای آنست که ابتهال در آیه بجهت لعن است. مجمع البیان آنرا لعن معنی کرده و از ابن عبّاس، تضرّع نقل میکند. در نهایه گوید: ابتهال در اصل بمعنی تضرّع و مبالغه در دعاست. معانی دیگری نیز برای آن ذکر کرده‌اند که لازم بنقل نیست. در کافی کتاب الدعاء باب الرغبهٔ از امام صادق علیه السّلام نقل شده که ابتهال برداشتن دستهاست بهنگام دعا آنگاه که حالت رقّت و گریه باشد.

[حدیث مباهله]؛ ج ۱، ص: ۲۳۹

اشاره

جریان مباهله با نصارای نجران در سال دهم هجری اتّفاق افتاده و یکی از عجیبترین حوادث اسلامی است که تا آنرا در پیش خود مجسّم نکنیم باهمیّت آن متوجّه نخواهیم شد.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۴۰

هیئتی از نصارای نجران (شهریست میان حجاز و یمن) پیش حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم آمدند و آن در موقعی بود

که مردم غیر نصارای آن شهر، اسلام آورده بودند. در مسجد مدینه ناقوس زدند و نماز خواندند و در مصاحبه با آنحضرت گفتند: ما را بچه میخوانی؟ فرمود: به شهادت الّا اله الّا اللّه و انّی رسول اللّه و اینکه عیسی بنده و مخلوق است، میخورد، مینوشید و حدث میکرد ... گفتند: پدرش کی بود؟میخواستند بگویند: در صورت بنده و مخلوق بودن لازم است که پدر داشته باشد، فرمود: مثل عیسی در پیش خدا همچون آدم است که از خاک آفریده شد او پدر و مادر نداشت، در جواب عاجز ماندند و متحیّر شدند (ولی از لجاجت دست بردار نبودند) آیه: ۶۱ آل عمران نازل شد که «فَمَنْ حَاجَّکَ فِیهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَاءَکُمْ وَ نِسَاءَنَا وَ نِسَاءَکُمْ وَ أَنْفُسَنَا وَ أَنْفُسَکُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْکَاذِبِینَ» یعنی: هر که با وجود این علم که بسوی تو آمده در بارهٔ عیسی با تو مجادله کند بگو: بیائید که پسران و زنان و نفوس ما و شما را بخوانیم و تضرّع کنیم و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.بدنبال این آیه، حضرت فرمود با من مباهله کنید اگر راستگو باشم لعنت بر شما نازل خواهد شد و اگر دروغگو باشم بر من. گفتند: با انصاف آمدی و قرار مباهله گذاشتند.چه دعوت بزرگ و حیرت- انگیزی!!! رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پیش خود چه میاندیشید؟ این دعوت چهار احتمال داشت.۱- نفرین آنحضرت پذیرفته شده نصاری منکوب شوند.۲- بالعکس.۳- نفرین هیچ طرف باجابت نرسد.۴- نفرین هر دو مستجاب شود و همه از بین بروند.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۴۱

فقط صورت اول بنفع آنحضرت بود. سال دهم هجری است فعالیّت‌ها بثمر رسیده، حضرت حکومت و تشکیلات و ساز و برگ دارد، نصارای نجران مسلمان نشدند که نشدند، اقدام باین خطر بزرگ یعنی چه؟ خدایا این مرد بزرگ چه قدر ایمان و اطمینان خاطر داشته و بدین و خدای خود چقدر مؤمن بوده است؟!!! با متانت و آرامش خاطر، بآنها پیشنهاد مباهله میکند یعنی: دست بسوی آسمان بردارم و از ربّ العالمین و پدید آورندهٔ کائنات بخواهم تا شما را در اثر این لجاجت که بخرج میدهید تار و مار کند.باید یقین کرد که اگر آنحضرت در حقانیت دعوت خود ذرّه‌ای تردید داشت هرگز چنین پیشنهاد محیّر العقولی نمیکرد.در هر حال، نصاری چون بمنزل خود برگشتند گفتند: اگر فردا با قوم خود آمد مباهله بکنیم چون اگر بدعوت خود ایمان نداشته باشد اهل بیت خویش را نمیاورد وقت صبح دیدند با چهار نفر میاید که عبارتند از دو پسر و یک مرد و یک زن. گفتند اینها کیستند؟ جواب شنیدند: این پسر عمّ و دامادش علی که محبوبترین خلق پیش اوست و این دو فرزند اوست و این زن دختر او فاطمه است که پیشش از همه عزیزتر است. در نقل مجمع البیان هست که آنحضرت در وقت آمدن دست در دست علی داشت و حسن و حسین پیش رویش بودند و فاطمه در پی ایشان میآمد صلوات اللّه علیهم اجمعین.آنحضرت پیش آمد و بر دو زانو نشست! ابو حارثه که اسقف نصاری بود از دیدن آن وضع گفت: بخدا مانند انبیاء بزانو نشست گویند اسقف گفت: صورتهائی می‌بینم که اگر از خدا بخواهند کوهی را از جایش بر کند البتّه خواهد کند! مباهله نکنید هلاک میگردید بعد گفت: یا ابا القاسم ما مباهله نمیکنیم و مصالحه میکنیم با ما مصالحه کن بر مبلغی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۴۲

که بپرداخت آن قادر باشیم. بالاخره با وضع جزیه بر نصارای نجران، این واقعه پایان یافت.

ذیل این مطلب؛ ج ۱، ص: ۲۴۲

نا گفته نماند: باتفاق شیعه و اهل سنّت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فقط علی و فاطمه و حسنین علیهم السّلام را با خود بمباهله برد، با آنکه «نِسَاءَنَا وَ أَبْنَاءَنَا وَ أَنْفُسَنَا» در آیهٔ شریفه جمع است و خدا بدعوت جمع دستور داده بود. ناچار باید گفت و واقع هم این است که در آنروز مصداق واقعی «أَبْنَاءَنَا» دو نفر بیشتر نبودند و مصداق واقعی «نِسَاءَنَا» فقط حضرت فاطمه ع و مصداق واقعی «أَنْفُسَنَا» فقط علی علیه السّلام بود و گر نه لازم بود که دیگران را نیز ببرد تا صیغهٔ جمع مصداق پیدا کند، علی هذا این آیه، عظمت

شأن این چهار بزرگوار را بیشتر از آنچه بتصوّر آید روشن میکند، مخصوصا کلمهٔ «أَنْفُسَنا» که حضرت مولی الموالی در آن مصداق نفس رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم گردیده است.در المنار بعد از نقل اینکه: روایات در رفتن این چهار نفر با آنحضرت، متفقاند مطلب ناصحیحی آورده که میشود از بزرگترین اغلاط و تعصّبات نا بجای محمد عبده بحساب آورد. عجبا!!!! تعصّب و تحت تأثیر محیط بودن با دانشمندان چه‌ها میکند با آنکه چند سطر پیش میگوید: مسلم و ترمذی و دیگران آنرا از سعد (وقّاص) نقل کرده‌اند باز در ذیل میگوید: حدیث را شیعه وضع کرده‌اند! واقعا موی بر اندام آدمی راست میشود ای روی تعصّب سیاه!! دانشمندی مثل محمد عبده که از دیدن نهج البلاغه بیخود میشود و بشرح آن کمر می‌بندد و هر جا در تفسیرش بیخردان و نادانان و حتی ابو هریره را که پیش دنیای اهل سنّت مقبول است بباد انتقاد میگیرد، ولی در زمینهٔ ما نحن فیه و امثال آن چنان کج میرود که باعث اعجاب هر بیننده است.نا گفته نماند: علامهٔ طباطبائی در ج ۳ المیزان ذیل آیهٔ شریفه در

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۴۳

بحث روائی، سخن المنار را نقل و ردّ کرده و لغزشهای آنرا بررسی کرده است، طالبین بآنجا رجوع کنند.

بهم:؛ ج ۱، ص: ۲۴۳

بهم: «أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعامِ» مائده: ۱ راغب گوید: بهمهٔ بمعنی سنگ سخت است، بمرد شجاع بجهت صلابتش بهمهٔ گویند و هر چه از محسوسات و معقولات فهمش دشوار باشد مبهم گویند، بهیمه آن است که نطق ندارد و این را از آن سبب گفته‌اند که در صورت آن ابهام است ولی در عرف بغیر درندگان و طیور، گفته میشود.در مجمع البیان فرموده: بهیمه اسم هر چهار پاست در دریا باشد یا در خشکی. در قاموس گفته بهیمه هر چهار پاست و لو در دریا باشد، یا هر حیوانیکه تمیز ندارد، جمع آن بهائم است. از زجاج نقل شده: بهیمه هر حیوانی است که عقل ندارد.نا گفته نماند: این ترکیب (بَهِيمَةُ الْأَنْعامِ) در قرآن سه بار آمده و در هر بار به «انعام» اضافه شده است در بارهٔ انعام گفته‌اند که مراد از آن گوسفند و گاو و شتر است (انعام ثلثه) این از بعض آیات نیز بدست میاید مثل «زُيِّنَ- لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ ... مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ الْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَ الْأَنْعامِ وَ الْحَرْثِ » ... آل عمران: ۱۴، که خیل (اسبان) از انعام جدا ذکر شده است و مثل «وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها- لَكُمْ فِيها دِفْءٌ وَ مَنافِعُ ... وَ الْخَيْلَ وَ الْبِغالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوها وَ زِينَةً» نحل: ۵- ۸، که اسبان و استران و خران از انعام جدا نقل شده‌اند و مثل «وَ مِنَ النَّاسِ وَ الدَّوَابِّ وَ الْأَنْعامِ» فاطر: ۲۸.و در بعض آیات در اعمّ بکار رفته است نظیر «أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» اعراف: ۱۷۹ و نظیر «كُلُوا وَ ارْعَوْا أَنْعامَكُمْ» طه: ۵۴ و غیره.در اینصورت آیا مراد از انعام در سورهٔ مائده، اعمّ است و یا

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۴۴

خصوص انعام ثلثه؟لازم است بدانیم که آیهٔ اوّل مائده در سورهٔ حجّ بدون ذکر بهیمه تکرار شده است در اینجا هر دو را نقل میکنیم «أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعامِ إِلَّا ما يُتْلى عَلَيْكُمْ» مائده: ۱، «وَ أُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعامُ إِلَّا ما يُتْلى عَلَيْكُمْ» حجّ: ۳۰.و خلاصه آنکه بهیمه مطلق چهار پا و اعمّ از انعام است و میشود گفت که مراد از انعام مطلق انعام و شامل شتر و گاو و گوسفند است اعمّ از اهلی و وحشی و کلمهٔ «أُحِلَّتْ» مانع از آنست که باسبان و استران و غیره شامل باشد زیرا معمولا آنها برای سواری و بارکشی است و مراد از «أُحِلَّتْ» خوردن گوشت آنهاست و همچنین اضافهٔ بهیمه بانعام بیانیّه است یعنی: «احلّت لکم البهیمهٔ و هی الانعام»: بهیمه‌ایکه همان انعام باشد بر شما حلال شده است.در المیزان، اضافه را اضافهٔ نوع بر اصنافش فرموده مثل نوع- الانسان و جنس الحیوان اگر مرادش این باشد که این اضافه مثل اضافهٔ انسان الزنجی و حیوان الاهلی است کاملا صحیح و بجاست و عبارت اخرای بیانیّه است. از کلبی و فرّاء نقل شده که مراد از بهیمهٔ الانعام وحشی‌های انعام است یعنی آنها بر شما حلال شده‌اند در این صورت اضافهٔ بمعنی لام است. ولی با توجّه بآیهٔ ما نحن فیه و آیهٔ «وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنا مَنْسَكاً لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلى ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعامِ» حجّ: ۳۴ و آیهٔ «وَ

يَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ» حجّ: ۲۸، خواهیم دید که این سخن قابل قبول نیست زیرا بعید است حیوان وحشی و بیرون از دسترس بشر مراد باشد.ناگفته نماند در روایت محمد بن مسلم و زراره و غیره از امام باقر و صادق علیهم السّلام منقول است که بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ را جنین انعام فرموده‌اند در المیزان آنرا از تهذیب نقل کرده و فرموده در کافی و فقیه... نیز نقل

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۴۵

شده ... و قمی در تفسیرش و مجمع البیان از امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل کرده است.مرحوم فیض در صافی بعد از نقل آنچه گفته شد فرموده: احتمال دارد مراد از این اخبار بیان فرد اخفی است (یعنی آیه بآنها هم شامل است) یا مراد تحدید است یعنی از شکم مادر بآنها بهیمه گفته میشود پس منافات با تعمیم ندارد.عیّاشی در ذیل آیه از امام باقر از پدرش نقل کرده که از علی علیه السّلام از خوردن گوشت فیل و خرس و میمون سئوال شد فرمود: این از بهیمة الانعام که خورده میشود نیست. حدیث شریف میرساند که بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ شامل انعام غیر جنین نیز میباشد.

بوء؛؛ ج ۱، ص: ۲۴۵

بوء: مساوات. بیضاوی در ذیل آیهٔ ۶۱ بقره گوید: بوء در اصل بمعنی مساوات است. راغب در مفردات گفته: اصل بواء مساوات اجزاء است. مجمع البیان ذیل آیهٔ ۶۱ بقره آنرا از زجّاج نقل میکند و میگوید از عبادهٔ بن صامت نقل شده که گفت: خدا انفال را بپیغمبرش قرار داد «فقسّمها بینهم علی بواء» یعنی بالسویه تقسیم کرد. در نهج البلاغه آمده «فیکون الثواب جزاء و العقاب بواء» (خطبه ۱۴۲): تا ثواب پاداش و قصاص برابر باشد.ولی مجمع البیان و المنار و غیره معنی اصلی آنرا، رجوع گفته‌اند.نا گفته نماند: معنای مساوات در این کلمه و مشتقات آن بسیار مناسب است مثلا در آیهٔ «وَ بَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ» بقره: ۶۱، اگر گوئیم با غضب خدا برگشتند چندان دلچسب نمیشود المنار گوید: این مثل آن است که بگوئیم: فلانی جمع کرد و بصفت مغبون برگشت، یعنی نتیجه سعی یهود آن شد که با غضب خدا برگشتند.فکر میکنم این بهترین بیان است که المنار گفته است ولی بنا بر آنچه ما اختیار کردیم معنی آیه این میشود: با غضب خدا قرین شدند

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۴۶

که عبارت اخرای مساوات است «فَبَاؤُ بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ» بقره: ۹۰، پس قرین غضب بالای غضب گشتند. «وَ إِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ» حجّ: ۲۶، آنگاه که مکان بیت را برای ابراهیم مهیّا کردیم. مهیّا کردن ساختن و تسویه است «تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ» آل عمران: ۱۲۱، برای مؤمنین مواضعی بجهت جنگ آماده و تسویه میکنی «وَ الَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَ الْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ» حشر: ۹. «إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَ إِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ» مائده: ۲۹، من میخواهم تو با گناه من و گناه خودت قرین و با هم باشی تا از اصحاب آتش گردی.آیهٔ شریفه در قصّهٔ پسران آدم واقع است و ظاهر آن انتقال سیئات مقتول بقاتل است در محاسن برقی کتاب عقاب الاعمال باب عقاب- القتل از امام باقر علیه السّلام مروی است «من قتل مؤمنا متعمّدا اثبت اللّه علی قاتله جمیع الذّنوب و برّ المقتول منها و ذلک قول اللّه تبارک و تعالی «إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَ إِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ» یعنی هر که مؤمنی را عمدا بکشد خدا همهٔ گناهان او را بر قاتل ثبت و مقتول را از آنها کنار میکند و این است سخن خدا «إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ ... الخ».در المنار از ابن عبّاس نقل شده که «اثمی» را بمعنی اثم القتل گرفته یعنی: من میخواهم با گناه خودت و گناه گشتن من، قرین و متلبّس باشی. و در وجه دیگر انتقال سیئات را که گفتیم آورده است در این باره بیان المیزان کامل و قابل استفاده است بآنجا رجوع شود و نیز راجع بتوضیح و تحقیق مفصّل انتقال اعمال، بکتاب تجسّم عمل یا تبدّل نیرو بمادّه صفحه ۳۴۵- ۳۵۱ تألیف آقای محمّد امین رضوی مراجعه شود که بسیار جالب و مفید است.

باب:؛ ج ۱، ص: ۲۴۶

باب: در. مدخل. «لا تَدْخُلُوا مِنْ بابٍ واحِدٍ وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوابٍ

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۴۷

مُتَفَرِّقَةٍ» یوسف: ۶۷، از یک در وارد نشوید و از درهای متفرق وارد شوید.این کلمه شامل تمام امکنه است گویند: باب البیت، باب- الدار، باب المدینة.و چون باب وسیلهٔ وصول و دخول بمحل است گویند: این علم باب فلان علم است یعنی با این میتوان بآن رسید و از اینجاست که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود «انا مدینهٔ العلم و علیّ بابها» راغب در معنی آن گوید: بوسیلهٔ علی بشهر علم رسیده میشود.علی هذا در آیهٔ «فَتَحْنا عَلَيْهِمْ أَبْوابَ كُلِّ شَيْءٍ» انعام: ۴۴ باید گفت: وسائل مراد است یعنی: وسائل رسیدن بهر شیء را در اختیارشان قرار دادیم. «فَفَتَحْنا أَبْوابَ السَّماءِ بِماءٍ مُنْهَمِرٍ» قمر: ۱۱، درهای آسمان را با آبیکه میریخت گشودیم. ظاهرا در اینجا «ابواب» برای نشان دادن کثرت ریزش آب است گوئی آسمان برای ریختن آب درها شده بود. «وَ فُتِحَتِ السَّماءُ فَكانَتْ أَبْواباً» نباء: ۱۹، این آیه در بیان احوال آخرت است گویا مراد از آن این باشد که در آنروز آسمان بطوری مفتوح و منبسط میشود که همه جایش باب میگردد و در نتیجه آسمانی نمیماند.

بُور:؛ ج ۱، ص: ۲۴۷

بُور: بوار در اصل بمعنی کساد است «يَرْجُونَ تِجارَةً لَنْ تَبُورَ» فاطر: ۲۹، امیدوارند بتجارتی که هرگز کساد نمیشود. طبرسی در ذیل آیهٔ ۱۸: فرقان، گوید اصل آن از «بارت السلعهٔ تبور اذا کسدت فلا تشتری» است گویا که متاع باقی ماند و فاسد شد.راغب گوید: بوار معنایش کساد بیشتر است و چون کساد موجب فساد است و گویند «کسد حتّی فسد» لذا از هلاکت با بوار تعبیر میاورند.علی هذا اگر بوار را هلاکت معنی کنیم ترجمه بلازم معناست «وَ مَكْرُ أُولئِكَ هُوَ يَبُورُ» فاطر: ۱۰، و مکر

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۴۸

آنها فقط آن کساد و بی بهره میشود. (ولی اعمال مؤمنان چنانکه در ما قبل آیه هست، بطرف خدا بالا میرود). «وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دارَ الْبَوارِ» ابراهیم: ۲۸ قوم خویش را ساکن خانه هلاک و کساد کردند. «حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَ كانُوا قَوْماً بُوراً» فرقان: ۱۸ گفته‌اند «بور» جمع «بایر» است یعنی هلاک شدگان.و گفته‌اند: مصدر است مفرد و جمع با آن توصیف میشود در مجمع البیان و مفردات شعر ذیل که بور صفت مفرد آمده نقل شده است، ابن- زبعری گفته: یا رسول المليك انّ لسانی راتق ما فتقت اذ انا بور ممکن است «بور» را در آیه بمعنی بی‌بهرگان که عبارت اخرای کساد است گرفت: یعنی: تا یاد- آوری را از یاد بردند و مردمی بی‌ثمر بودند.

بال:؛ ج ۱، ص: ۲۴۸

بال: حال. «قالَ فَما بالُ الْقُرُونِ الْأُولى قالَ عِلْمُها عِنْدَ رَبِّي» طه: ۵۱ فرعون گفت: حال مردمان گذشته (که بخدا ایمان نیاوردند) چیست؟ موسی گفت علم آنها پیش پروردگار من است. «فَسْئَلْهُ ما بالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ» یوسف: ۵۰ حال و حکایت زنانیکه دستهایشان را بریدند چیست و چرا آنکار کردند؟.مجمع البیان و مفردات آنرا حال معنی کرده‌اند در قاموس حال و خاطر و قلب و غیره نیز گفته شده در نهج البلاغه هست: «و لا- تخطر ببال اولی الرّویات خاطرهٔ من تقدیر جلال عزّته» یعنی بخاطر صاحبان فکر چیزی از اندازهٔ قدرت خدا نمیرسد. در اینجا می‌بینیم که «بال» در قلب بکار رفته است.راغب در اینگونه موارد «بال» را بمعنی حال باطنی (که قلب هم میشود گفت) گرفته است. کلمهٔ بال چهار بار در قرآن مجید آمده است.

بیت:؛ ج ۱، ص: ۲۴۸

بیت: مسکن. اعمّ از آنکه از سنگ باشد یا موی و غیره

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۴۹

(اطاق- خیمه) (اقرب الموارد، مفردات) طبرسی ذیل آیهٔ ۱۲۵ بقره فرماید: بیت و منزل و مأوی نظیر هم‌اند و بیت شعر را از آن بیت گویند که حروف و کلام را جمع کرده مثل منزل که اهلش را جمع میکند. راغب گوید: جمع بیت، بیوت و ابیات است لیکن بیوت مخصوص بمسکن و ابیات مخصوص بشعر است. «فَمَنْ حَجَّ الْبَیْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُناحَ عَلَیْهِ أَنْ یَطَّوَّفَ بِهِما» بقره: ۱۵۸ هر که خانهٔ خدا را قصد کند (حجّ آورد) یا عمره آورد بر او گناه نیست که بصفا و مروه بگردد و طواف کند. «فَتِلْکَ بُیُوتُهُمْ خاوِیَةً بِما ظَلَمُوا» نمل: ۵۲ اینک خانه‌هایشان- در اثر ظلمیکه کردند خالی مانده است.در اینجا در بارهٔ چند آیه باید توضیح بدهیم.۱- «وَ الَّذِینَ یَبِیتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَ قِیاماً» فرقان: ۶۴ در اقرب الموارد گوید: «بات یبیت بیتوتهٔ ... ادرکه اللیل نام او لم ینم» یعنی بیتوته آن است که شب آدمی را درک کند بخوابد یا نه. در قاموس و نهایه نیز چنین گفته و در مجمع البیان آنرا از زجّاج نقل میکند. زمخشری گفته: بیتوته آنست که شب تو را دریابد خواه بخوابی یا نه.علی هذا معنی آیه این است: بندگان خدا آنهائی‌اند که شب آنها را در میابد در حالیکه برای پروردگار خود ساجد و قائم‌اند. در این صورت احیاء تمام شب در عبادت، از آیه فهمیده نمیشود و اگر کمی ساجد و قائم باشد، مصداق آیه واقع میشود.بعضی از بزرگان در تفسیر خود گوید: بیتوته درک شب است خواهد بخوابد یا نه. و این بر خلاف آنست که از اهل لغت نقل شد زیرا در نقل اهل لغت، شب فاعل است نه مفعول.۲- «فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِکَ بَیَّتَ طائِفَةٌ مِنْهُمْ غَیْرَ الَّذِی تَقُولُ» نساء: ۸۱.بیّوت (بر وزن قیّوم) آن

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۵۰

است که در شب انجام داده شود (مفردات) در اقرب الموارد هست: «بیّت الامر: عمله او دبّره لیلا» همچنین است در نهایهٔ ابن اثیر و صحّاح، طبرسی آنرا از مبرّد نقل کرده است.بنا بر این معنی آیه چنین است: پس چون از پیش تو بیرون روند عدّه‌ای از آنها، شب هنگام غیر از آنچه تو میگوئی تدبیر میکنند.همچنین آیهٔ «وَ هُوَ مَعَهُمْ إِذْ یُبَیِّتُونَ ما لا یَرْضی مِنَ الْقَوْلِ» نساء: ۱۰۸ خدا با آنهاست آنگاه که شب هنگام آنچه خدا راضی نیست تدبیر میکنند.۳- «قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ أَتاکُمْ عَذابُهُ بَیاتاً أَوْ نَهاراً» یونس: ۵۰ گفته‌اند: بیات و تبییت، قصد کردن دشمن است در شب. ترجمهٔ آیه این است: بگو خبر دهید اگر عذاب خدا شب یا روز شما را دریابد ... و از این معنی است «قالُوا تَقاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَیِّتَنَّهُ وَ أَهْلَهُ» نمل: ۴۹ گفتند: بخدا قسم یاد کنید که صالح و اهل او را شب هنگام قصد کرده و بکشیم.نا گفته نماند: آنچه در بارهٔ سه آیهٔ فوق گفته شد نزدیک بهم و بلکه مصداق هم‌اند.۴- «وَ لْیُوفُوا نُذُورَهُمْ وَ لْیَطَّوَّفُوا بِالْبَیْتِ الْعَتِیقِ» حجّ: ۲۹ مراد از بیت عتیق کعبه است، این ترکیب در آیهٔ ۳۳ همین سوره نیز واقع است. اما اینکه چرا بکعبه عتیق گفته شده، از وجوهیکه در مجمع- البیان نقل شده دو وجه اقرب بنظر میرسد ۱- چون کعبه و جای آن از ملکیّت مردم آزاد است و آنگاه که بنا نهاده شد کسی مالک آنزمین نبود علی هذا، آن آزاد مطلق است و مال کسی نیست بلکه برای همه است «۱» «وُضِعَ لِلنّاسِ» ۲- بواسطهٔ قدمت آن که اوّلین خانهٔ برای مردم است، عتیق نامیده شده است.راغب گوید: عتیق آنست که در زمان یا مکان یا رتبه مقدّم باشد لذا بقدیم و شخص محترم و آزاد عتیق گویند. بنا بر این میشود گفت که: عتیق در آیه بمعنی محترم

(۱) در کافی از امام باقر علیه السلام نقل شده: «قال هو بیت عتیق من الناس لم یملکه احد»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۵۱

است، بیت عتیق یعنی خانهٔ محترم این وجه از دو وجه گذشته بهتر است و مؤیّد آن کلمهٔ حرام است که در بعض آیات صفت بیت واقع شده مثل «جَعَلَ اللَّهُ الْکَعْبَةَ الْبَیْتَ الْحَرامَ قِیاماً لِلنّاسِ» مائده: ۹۷ و حرام چنانکه میدانیم بمعنی محترم است.۵- کلمهٔ بیت در قرآن در بیوت مردم و حشرات و چادر و غیره بکار رفته است مثل «وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعامِ بُیُوتاً» نحل: ۸۰ «وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ

أن اتَّخِذِی مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً» نحل: ۶۸ «کَمَثَلِ الْعَنْکَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَیْتاً» عنکبوت: ۴۱.۶- «وَ لَیْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقی وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها» بقره: ۱۸۹.اهل تفسیر گفته‌اند: در جاهلیّت اشخاص محرم مادامیکه در حال احرام بودند بمنازل خود نقبی زده و از آن داخل میشدند و آنرا کار خوب می‌پنداشتند، در مجمع البیان آنرا از ابی جارود از امام باقر علیه السّلام نقل کرده است.بنا بر این، آیه میگوید خوبی آن نیست که بخانه‌ها از عقب آنها در آئید بلکه خوبی در تقوی است و بمنازل از درهای آنها در آئید.و در وجه ربط ما بعد آیه با ما قبل آن که میگوید «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِیَ مَواقِیتُ لِلنّاسِ وَ الْحَجِّ» گفته‌اند: چون در ما قبل از حجّ یاد شده بدان مناسبت این عادت بد ذکر و ردّ آن تذکّر داده شده است.در اخبار اهل بیت علیهم السلام که در تفسیر عیاشی و غیره نقل شده «وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها» باتیان امور از وجوه شرعی معنی شده و نیز نقل شده: «آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ابواب اللّه و سبیله و الدّعاة الی الجنّة و القادة الیها و الأدلّاء علیها الی یوم القیمة» . ۷- نا گفته نماند از اینکه نقل شد: بیت بمعنی مسکن است خواه از سنگ باشد یا پارچه و از اینکه در معنی «دار» میگویند: محلّی است

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۵۲

که جامع بناء و عرصه است (قاموس) روشن میگردد که ترجمهٔ صحیح بیت، اطاق و ترجمهٔ «دار» خانه است، اطلاقات قرآن نیز از این قرار است، چنانکه با مراجعه به المعجم- المفهرس واضح میگردد.۸- «إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ» احزاب: ۳۳ در بارهٔ این آیه به «اهل» رجوع شود.

بَید:؛ ج ۱، ص: ۲۵۲

بَید: فنا. از بین رفتن. «قالَ ما أَظُنُّ أَنْ تَبِیدَ هذِهِ أَبَداً» کهف: ۳۵ گفت گمان ندارم که این باغ از بین برود و فانی شود. در نهج البلاغه در صفت دنیا آمده «نافدهٔ بائدهٔ» خطبهٔ ۱۰۹ یعنی دنیا تمام شدنی و فنا شدنی است.

بیض:؛ ج ۱، ص: ۲۵۲

بیض: بیاض: سفیدی. «یَوْمَ تَبْیَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ» آل عمران: ۱۰۶ ابیضّ از افعال آن است مثل «وَ أَمَّا الَّذِینَ ابْیَضَّتْ وُجُوهُهُمْ» آل عمران: ۱۰۷ و ابیض وصف است مثل «الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ» بقره: ۱۸۷ بیضاء مؤنّث ابیض میباشد «وَ نَزَعَ یَدَهُ فَإِذا هِیَ بَیْضاءُ لِلنّاظِرِینَ» شعراء: ۳۳.بِیض (بکسر اول) جمع ابیض است «وَ مِنَ الْجِبالِ جُدَدٌ بِیضٌ» فاطر: ۲۷ راغب گوید: بتخم مرغ بجهت سفید بودنش بیضه گویند و جمع آن بیض (بفتح اول) است در وصف حوریان بهشتی آمده «کَأَنَّهُنَّ بَیْضٌ مَکْنُونٌ» صافات: ۴۹.از آیهٔ «وَ ابْیَضَّتْ عَیْناهُ مِنَ- الْحُزْنِ» یوسف: ۸۴، بدست میاید که بینائی حضرت یعقوب از بین رفته بود، بعضی‌ها گفته‌اند با بیاض عین مقداری از بینائی باقی میماند، المیزان در ردّ این سخن گوید: آیهٔ ۹۳ همین سوره که میگوید: این پیراهن مرا ببرید و بصورت پدرم بیندازید که بینا میشود دلیل آنست که بینائی وی از بین رفته بود. مخفی نماند: آیه صریح است در اینکه سفیدی چشم یعقوب معلول حزن بود. آمدن مژدهٔ یوسف نیز توأم با سرور بود لذا سرور

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۵۳

سبب شده که بتدریج چشم حضرت یعقوب صحت یابد چنانکه آیهٔ: ۹۳ و ۹۶ از آن خبر میدهد علی هذا معجزه‌ای در کار نبوده چشم یعقوب هم بکلّی از بین نرفته بوده، این یک مداوای عجیبی است که قرآن روشن میکند.گفتیم که در بارهٔ حوریان بهشتی آمده «کَأَنَّهُنَّ بَیْضٌ مَکْنُونٌ» نظیر این آیه، آیهٔ «وَ حُورٌ عِینٌ کَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَکْنُونِ» واقعه: ۲۳ و آیهٔ «غِلْمانٌ لَهُمْ کَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَکْنُونٌ» طور: ۲۴ است.جملهٔ اسمیّه دالّ بر دوام است قهرا دالّ بر حال نیز میباشد اگر گفتیم: زید قائم است یعنی اکنون در حال قیام است، اگر جمله‌های اسمیّه را در سه آیهٔ فوق دالّ بر حال بدانیم معنی این میشود که اکنون مانند تخم مرغ مکنون‌اند نتیجه این میشود:

حوریان و غلمان فعلاـ مانند تخم مرغ مکنون‌اند و چنانکه تخم مرغ نهان در زیر سینهٔ مرغ، چیزی در آن نیست و بتدریج مبدّل بجوجه میشود، حوریان و غلمان نیز که از اعمال آدمی بوجود میایند بتدریج مبدّل بحوری شده و در آخرت «حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِی- الْخِیامِ» میشوند. این تحقیق آنطور که در نظرم مانده از رفیق دانشمندم آقای رضوی نویسندهٔ کتاب تجسّم عمل است.

بیع:؛ ج ۱، ص: ۲۵۳

بیع: فروختن. راغب در مفردات گوید: بیع دادن جنس و اخذ قیمت و شراء دادن قیمت و گرفتن جنس است. «وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَیْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا» بقره: ۲۷۵، مجمع- البیان نیز در ذیل آیهٔ ۲۵۴ بقره، مثل راغب گفته است و هر دو تصریح میکنند که گاهی بفروختن، شراء و بخریدن، بیع اطلاق میشود. علی- هذا بیع بمعنی یک طرف معامله است فروختن یا خریدن.ولی از بعضی آیات ظاهر میشود که گاهی در مطلق خرید و فروش بکار میرود نظیر «مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ یَوْمٌ لا بَیْعٌ فِیهِ وَ لا خُلَّةٌ» بقره: ۲۵۴، چنانکه طبرسی آنرا تجارت معنی

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۵۴

کرده. ولی میشود گفت که بیع در آیه بمعنای مشهور (فروختن) است یعنی شخص مجرم چیزی ندارد که بفروشد و خلاصی خود را در مقابل آن بگیرد. جنس در اینجا آن است که مجرم میدهد و قیمت همان نجات است که دریافت میکند. ولی این در آن روز نیست «رِجالٌ لا تُلْهِیهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ» نور: ۳۷.در المیزان هست: تجارت چون با بیع مقابل افتد، مراد از تجارت استمرار آن است، و اینکه در آیه پس از نفی تجارت، بیع نفی شده برای افهام این است که نه تجارت دائمی آنها را از یاد خدا باز میدارد و نه یک بیع که در مدّت تجارت واقع میکنند. و گفته شده: نفع تجارت بسیار و نفع یک بیع ناچیز است، آیه چون باز داشتن تجارت را نفی کرد این مستلزم باز نداشتن یک بیع نیست لذا بار دیگر بیع نفی شده است یعنی: مردانیکه نه بهرهٔ بسیار و نه کم آنها را از یاد خدا باز نمیدارد. (خلاصهٔ سخن المیزان). «فَاسْتَبْشِرُوا بِبَیْعِکُمُ الَّذِی بایَعْتُمْ بِهِ» توبه: ۱۱۱، شاد شوید بمعاملهٔ خود که انجام داده‌اید.مبایعه واقع کردن بیع است و بین الاثنین بودن آن بواسطه بایع و مشتری است مانند تبایع «وَ أَشْهِدُوا إِذا تَبایَعْتُمْ» بقره: ۲۸۲. «إِنَّ الَّذِینَ یُبایِعُونَکَ إِنَّما یُبایِعُونَ اللَّهَ» فتح: ۱۰، آنانکه با تو بیعت میکنند جز این نیست که با خدا بیعت میکنند.* بیعت: متولّی کردن و عقد تولیت است (اقرب الموارد) طبرسی ذیل آیه: ۲۵۴ بقره گوید، بیع دست بهم دادن برای فروختن و بیعت دست بهم دادن برای ایجاب طاعت است. علی هذا بیعت آن است که شخصی دست بدست شخصی بدهد یعنی ترا بر خود متولّی کردم و طاعتت بر من واجب است. «إِذا جاءَکَ الْمُؤْمِناتُ یُبایِعْنَکَ» ممتحنه: ۱۲.

بِیَعْ:؛ ج ۱، ص: ۲۵۴

بِیَعْ: (بر وزن عنب) جمع

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۵۵

بیعه و آن معبد نصاری است (کلیسا) چنانکه قاموس و صحاح و اقرب- الموارد گفته «وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَ بِیَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ یُذْکَرُ فِیهَا اسْمُ اللَّهِ» حجّ: ۴۰.صوامع جمع صومعه است (دیر) و بیع جمع بیعه است (کلیسا) و این هر دو راجع بنصاری است، صومعه برای راهبان و کلیسا برای دیگر نصاری در مجمع البیان گوید گفته‌اند: بیع معابد نصاری است در شهرها و صوامع معبد آنهاست در کوهها و صحراها. صلوات، کنشتهای یهود است طبرسی آورده گویند اصل آن صُلْوَثا (بر وزن عروثا) است در تعریب صلوثا شده است، مساجد معبد مسلمین است.امّا معنی آیه: نباید گفت ظاهر آیه، احترام و رسمیّت صومعه‌ها و کلیساها و کنشتها را همطراز مساجد نشان میدهد! زیرا ظاهر آیه آنست: اگر جنگ نبود و خدا بعضی را با بعضی دفع نمیکرد

دشمنان پیامبران و اعداء دین در هر عصر معابد را از بین برده و آثار پیامبران را محو میکردند. و از این آیه چنانکه المیزان گفته معلوم میشود که در شرایع گذشته فی الجمله دفاع بوده است هر چند کیفیّت آن معلوم نیست.

بَین:؛ ج ۱، ص: ۲۵۵

بَین: وسط. «وَ جَعَلْنا بَیْنَهُما زَرْعاً» کهف: ۳۲ میان آندو باغ، زرعی قرار دادیم «وَ جَعَلَ بَیْنَهُما بَرْزَخاً» فرقان: ۵۳ اقرب الموارد گوید: بین ظرف است بمعنای وسط. راغب گوید: بین وضع شده برای تخلّل و وسط میان دو چیز.این کلمه هم اسم و هم ظرف زمان و مکان بکار میرود، و هر گاه بمکان اضافه شود ظرف مکان است مثل دو آیهٔ فوق و چون بزمان اضافه شود ظرف زمان است مثل: «ازورک بین العصر و الاصیل» از قرآن مجید بران ظرف زمان مثلی پیدا نشد. این کلمه در دو آیه فوق مبنی بر فتح است و چون اسم استعمال شود معرب باشد مانند سائر اسماء

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۵۶

نحو «لَقَدْ تَقَطَّعَ بَیْنَکُمْ وَ ضَلَّ عَنْکُمْ ما کُنْتُمْ تَزْعُمُونَ» انعام: ۹۴ بنا بر قرائت عدّه‌ایکه «بَیْنُکُمْ» را مضموم خوانده و فاعل «تَقَطَّعَ» گرفته‌اند یعنی وصل و جمع شما پاره شد و آنچه گمان میکردید گم گردید.و بنا بر قرائت دیگران که «بَیْنَکُمْ» را مفتوح خوانده و ظرف گرفته‌اند معنی آنست که رابطهٔ میان شما قطع گردید.نا گفته نماند «بین» آنجا بکار میرود که دارای مسافت باشد مثل «وَ السَّحابِ الْمُسَخَّرِ بَیْنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ» بقره: ۱۶۴ و یا دارای عدد باشد مثل «وَ تَتَّقُوا وَ تُصْلِحُوا بَیْنَ النّاسِ» بقره: ۲۲۴ و مثل «وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَیْنَ الْأُخْتَیْنِ» نساء: ۲۳ و بآنچه مقتضی معنای وحدت است در صورتی اضافه میشود که مکرر باشد مثل «فَافْرُقْ بَیْنَنا وَ بَیْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ» مائده: ۲۵ «رَبَّنَا افْتَحْ بَیْنَنا وَ بَیْنَ قَوْمِنا بِالْحَقِّ» اعراف: ۸۹. «بین یدیه- بین ایدینا» معنای تحت اللفظ این ترکیب، میان دو دستش، میان دستهای ما، است ولی از این ترکیب نزدیکی اراده میشود، راغب گوید: «هذا الشّیء بین یدیک» یعنی این بتو نزدیک است. طبرسی در تفسیر آیهٔ الکرسی گفته: «بین یدیه» یعنی پیش اوست.دیگران «ما بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ» را آنچه در پیش رو و آنچه در پشت سر است، گفته‌اند.در هر حال، مراد از ترکیب «بین یدیه» آنست که در پیش باشد خواه نزدیک باشد و خواه دور و گذشته. «وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّقُوا ما بَیْنَ أَیْدِیکُمْ وَ ما خَلْفَکُمْ لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ» یس: ۴۵ احتمال دارد که مراد از «ما» در دو مورد عمل بد باشد یعنی چون بآنها گفته شود بترسید از کاریکه پیش روی شماست و اکنون مرتکب میشوید و از عملیکه بعدا مرتکب خواهید شد شاید مورد رحم قرار گیرید. یعنی اکنون از کار بد دست بکشید و در آینده هم نکنید. ولی در جوامع الجامع از

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۵۷

امام صادق علیه السّلام نقل شده: بترسید از گناهانی که فعلا میکنید و از عقوبتی که در پس دارید «اتَّقُوا ما بَیْنَ ایْدِیکُمْ مِنَ الذُّنُوبِ وَ ما خَلْفَکُمْ مِنَ الْعُقُوبَةِ».در اینجا چنانکه ملاحظه میشود از «بین ایدیهم» عمل نزدیک و حاضر اراده شده ولی در آیهٔ «فَجَعَلْناها نَکالًا لِما بَیْنَ یَدَیْها وَ ما خَلْفَها وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِینَ» بقره: ۶۵ ظاهرا مراد از «وَ ما خَلْفَها» اعمال گذشته باشد یعنی: آن عذاب را، عقوبت گناهان حال و گذشتهٔ آنها قرار دادیم، مگر آنکه نکال بمعنی عبرت باشد که آنوقت مراد از «لِما بَیْنَ یَدَیْها» امم حاضره و از «ما خَلْفَها» امم بعدی است ولی وجه اول قوی است.و در آیهٔ «مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ مِنَ الْکِتابِ» مائده: ۴۸ و نظائر آن، کتابهای سلف و گذشته مراد است که پیش از قرآن بوده‌اند، و نزدیک و پیش رو بودن لازم نیست.

بان:؛ ج ۱، ص: ۲۵۷

بان: آشکار و ظاهر شد.ناگفته نماند: بیان، بینونهٔ و تبیان همه از «بین» بمعنی وسطاند. که گذشت و چون وجود وسط توأم با انفصال و ظهور و انقطاع است لذا «بان» را بمعنی قطع شدن و آشکار شدن گفته‌اند! میگویند: «بان الشّیء عن الشّیء» یعنی قطع شد. و

گویند: «بان الشّیء بیانا» یعنی آشکار و روشن شد. «انْظُرْ- کَیْفَ نُبَیِّنُ لَهُمُ الْآیاتِ» مائده: ۷۵ ثلاثی و افعال و تفعیل و تفعّل و استفعال این کلمه هم لازم و هم متعدی هر دو آمده است (قاموس).* «بَیِّن» صفت مشبهه است «لَوْ لا یَأْتُونَ عَلَیْهِمْ بِسُلْطانٍ بَیِّنٍ» کهف: ۱۵، چرا بر خود دلیل روشنی نمیاورند؟ «قَدْ تَبَیَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَیِّ» بقره: ۲۵۶، تفعّل در اینجا باحتمال قوی برای حصول دفعهٔ بعد دفعهٔ است: یعنی کمال و رشد از ضلالت پر روشن گردیده «وَ لِتَسْتَبِینَ سَبِیلُ الْمُجْرِمِینَ» انعام: ۵۵، تا راه گناهکاران روشن گردد.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۵۸

«أَمْ أَنَا خَیْرٌ مِنْ هذَا الَّذِی هُوَ مَهِینٌ وَ لا یَکادُ یُبِینُ» زخرف: ۵۲، یا من بهترم از اینکه خوار است و نزدیک نیست سخنش را آشکار کند و فصیح بگوید. این قول فرعون است که در بارهٔ موسی گفت و «یبین» در اینجا متعدّی است. در مجمع البیان از حسن نقل شده که در موقع بعثت گره از زبان موسی گشوده شده بود چون در دعای خود گفت «وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِی» خدا در جواب فرمود «قَدْ أُوتِیتَ سُؤْلَکَ یا مُوسی» و فرعون این سخن را برای تعییر گفت و اشاره بما سبق کرد. این استدلالات کاملا صحیح است ولی ظاهر آیه آنست که اثری باقی مانده بود.احتمال دیگری بنظر میاید که قوی است، و آن اینکه معنی «وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِی» آن نیست که در زبان موسی گره بوده است بلکه موسی از خدا خواست که منطق او را روان گرداند تا حقایق را خوب مجسّم کند و مطلبش را بفهمند، و فرعون غرضش آن بود که این شخص از اقامه حجت عاجز است و ادعا و دلیلش روشن نیست. بنظرم عقدهٔ زبان موسی از آن در اذهان مانده که نقل شده در بچّگی آتش را در دهان گذاشت و زبانش لکنت پیدا کرد. و مؤیّد احتمال ما آن است که موسی میخواست در مقابل فرعون سخن گوید و احتمال داشت مقام و جاه فرعون سبب تلجلج زبان موسی گردد و مطلب را خوب ادا نکند لذا گفت: پروردگارا منطق مرا روان کن و لکنت از زبانم بگشا. در جای دیگر آمده که موسی بخدا عرض کرد «وَ یَضِیقُ صَدْرِی وَ لا یَنْطَلِقُ لِسانِی فَأَرْسِلْ إِلی هارُونَ» شعراء: ۱۳ کاملا روشن است که موسی از تنگی سینه و در نتیجه از روان نشدن زبانش می‌ترسید و آیهٔ «وَ أَخِی هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّی لِساناً» قصص، ۳۴، روشن میکند که هارون از موسی فصیح‌تر بود نه اینکه موسی لکنت داشت.بنا بر آنچه گفته شد که افعال

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۵۹

این مادّه لازم و متعدی بکار رفته، ممکن است «مبین» را که اسم فاعل از باب افعال است بمعنی آشکار یا آشکار کننده بگیریم مثل «یَوْمَ تَأْتِی السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِینٍ» دخان: ۱۰، و مثل «وَ هُوَ فِی الْخِصامِ غَیْرُ مُبِینٍ» زخرف: ۱۸، او در خصام و گفتگو آشکار کننده نیست.این کلمه صد و نوزده بار در قرآن مجید آمده و در همه، جز آیهٔ زخرف لازم بکار رفته گر چه در بعضی از آنها ممکن است متعدی حساب کرد مثل «کِتابٌ مُبِینٌ» * ممکن است آیهٔ زخرف را نیز لازم گرفت «إِلَّا أَنْ یَأْتِینَ بِفاحِشَةٍ مُبَیِّنَةٍ» نساء: ۱۹، «وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَیْکُمْ آیاتٍ مُبَیِّناتٍ» نور: ۳۴، یعنی: مگر آنکه کار بد آشکار، بیاورند حقّا که بشما آیات روشن فرستادیم بعضی‌ها «مُبَیِّناتٍ» را بفتح «یاء» و اسم مفعول خوانده‌اند یعنی آیات روشن شده که خدا آنها را روشن کرده است. «بیّنة» مؤنث «بیّن» و جمع آن بیّنات است و آندو بمعنی دلیل روشن و آیات واضح‌اند. «بیان» بمعنی کشف و از نطق اعمّ است و اسم مصدر نیز میاید. «هذا بَیانٌ لِلنّاسِ وَ هُدیً» آل عمران: ۱۳۸، این کلام و سخنی روشن است برای مردم «خَلَقَ الْإِنْسانَ عَلَّمَهُ- الْبَیانَ» رحمن: ۴، انسان را آفرید و باو بیان و کشف ما فی الضمیر را تعلیم کرد. «ثُمَّ إِنَّ عَلَیْنا بَیانَهُ» قیامهٔ: ۱۹.در مجمع البیان فرماید: تبیان و بیان هر دو بیک معنی است «وَ نَزَّلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْءٍ» نحل: ۸۹، کتاب را بر تو بجهت بیان هر چیز فرستادیم. «وَ آتَیْناهُمَا الْکِتابَ الْمُسْتَبِینَ» صافات: ۱۱۷، بآن دو کتاب روشن دادیم. ممکن است مستبین در اینجا متعدی باشد یعنی کتابی که مجهولات را روشن میکند و شریعت را بیان می‌نماید و شاید لازم و بمعنی کتاب روشن باشد. و الحمد للّه و هو خیر ختام.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۶۰

ت؛ ج ۱، ص: ۲۶۰

تاء؛ ج ۱، ص: ۲۶۰

تـاء: حرف چهـارم از الفبـای فارسـی و حرف سوم از الفبـای عربی است.این حرف در اوّل کلمه گـاهی برای قسم میایـد مثل وَ تَاللّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنامَكُمْ انبیاء: ۵۷ بخـدا در کـار بتهایتـان حیله میکنم و نیز برای مخـاطب و مؤنّث در اوّل کلمه واقع میشود نحو وَ إِذْ تَقُولُ لِلَّذِی أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِ احزاب: ۳۷ تَتَوَفّاهُمُ الْمَلائِكَةُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ نحل: ۲۸.آخر کلمه برای تأنیث لاحق و در وقت وقف به هاء مبـدّل میشود مثل حَمَلْناكُمْ فِی الْجارِيَةِ و نیز در وقف ثابت می‌ماند مانند اخت و بنت و با الف بجمع لاحق میشود نحو مؤمنات و مسـلمات و نیز بـآخر فعل ماضـی برای متکلم و مخاطب و تأنیث ملحق میگردد مثل وَ جَعَلْتُ لَهُ مالًا مَمْدُوداً أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئاً فَرِيًّا اقرب الموارد گفته: تـاء ملائکه برای تأکیـد جمع است (زیرا جمع آن ملائک است) در مجمع البیان ذیل آیه ۷۵ انعام فرموده و او و تـاء ملکوت برای مبالغه است. راغب گویـد: ملکوت مختص ملک خـداست و آن مصـدر ملک (فعل ماضـی) است و تاء بآن داخل شده است.

تابوت؛ ج ۱، ص: ۲۶۰

تـابوت: صـندوق. و آن بنـا بر آنچه گفته‌انـد از توب بمعنی رجوع است زیرا انسـان نوبه بنوبه سوی صـندوق بر میگردد (المیزان).إِذْ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّكَ ما يُوحى.أَنِ اقْذِفِيهِ فِی التّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِی الْيَمِّ طه: ۳۹ آندم که بمادرت آنچه وحی باید کرد وحی کردیم که او

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۶۱

را در صـندوق کن و صـندوق را بدریا رها کن.وَ قالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ بَقِيَّةٌ مِمّا تَرَكَ آلُ مُوسى وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِكَةُ إِنَّ فِی ذلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ بقره: ۲۴۸.آیهٔ شریفه در بارهٔ بنی اسرائیل است که از پیامبر خود خواستند ملکی (فرمانـدهی) بر آنان تعیین کنـد که با وی بجنگ رونـد پیامبرشان گفت: خـدا طالوت را بر شـما فرمانده کرده، گفتند: او را قبول نداریم، خود از او لایقتریم.پیامبرشان گفت: دلیل پادشاهی او آنست که صـندوق معهود سوی شما آید که در آن آرامشی است از پروردگارتان و باقیمانده‌ای است از آنچه خاندان موسی و هرون واگذاشته‌اند و ملائکه آنرا حمل کنند، اگر اهـل ایمـان باشـید در آن برای شـما دلیل هست.از کریمـهٔ شـریفه اسـتفاده میشود که صـندوقی در بنی اسـرائیل بود و وجود آن مایهٔ آرامش خاطر و سبب اطمینان قلبشان بود و در آن چیزهائی از موسـی و هارون بیادگار مانـده بود بنا بر آنچه در مجمع البیان آمده: عرب آل فلان میگوید و خود شخص را اراده میکند و یا مراد موسی و هرون با خانواده آنهاست و نیز معلوم میشود که تابوت از بنی اسـرائیل مفقود شـده بود أَنْ يَأْتِيَكُمُ التّابُوتُ.جملـهٔ تَحْمِلُهُ الْمَلائِكَةُ چنانکه گفته‌اند حال است از تابوت، بهتر است که از اتیان تابوت حـال باشـد یعنی: نشـانه فرمانـدهی طـالوت آنست که تابوت در حالیکه ملائکه آنرا حمل میکننـد بسوی شـما آیـد، آیـهٔ ما بعـد که می‌فهمانـد فرمانـدهی طالوت را پذیرفتنـد، مفیـد آنست که تابوت با آن حال بسوی بنی- اسـرائیل آمده است.در المنار از اثبات این معجزه وحشت کرده و گوید: دو تا گاو که صندوق را از بعض بلاد فلسطینی

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۶۲

بسوی بنی اسـرائیل میاوردنـد بالهـام ملائـکه آنرا میاوردنـد و از طبری از وهب بن منبّه نقل میکنـد که بـدو گاو حامل تابوت، چهار ملـک موکّـل بودنـد و در کتب بنی اسـرائیل هست که دو گاو قائـد و سائق نداشـتند ... بنی اسـرائیل تاریخشان پر از اعجاز پیامبران است، پس چرا آیه را از ظـاهرش برانـدازیم و اگر بگوئیم ملائـکه آوردنـد چه ضـرر دارد و اگر المنار تفسـیر را تا بقصّه ملکـهٔ سـبأ میرسانید در بارهٔ آمدن تخت ملکه، بواسـطهٔ اعمال قدرت آصف بن برخیا، که صریح قرآن است چه میگفت؟!! در بارهٔ این صندوق

چیزهای بسیار گفته‌اند و جدا کردن صحیح آنها از نا صحیح کاری مشکل و در عین حال بی فائده است و آنچه گفتنی است در قرآن یاد شده و اشاره کردیم. در تورات فعلی در سفر خروج باب ۲۵ و در جاهای دیگر ذکر آن آمده ولی اغراق آمیز است مسترهاکس امریکائی در قاموس کتاب مقدس در بارهٔ آن بتفصیل سخن گفته و گوید از جمله دو لوح که احکام عشره در آنها نوشته شده بود و تورات و غیره در آن صندوق بود.

تبب؛ ج ۱، ص: ۲۶۲

تبب: تب و تباب بمعنی خسران و زیان است راغب زیان مستمرّ، مجمع البیان زیان مؤدّی بر فساد، قاموس نقص و زیان مطلق گفته است وَ مٰا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلّٰا فِي- تَبٰابٍ غافر: ۳۷، حیلهٔ فرعون نیست مگر در زیان وَ مٰا زٰادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ هود: ۱۰۱ بآنها جز خسران نیافزودند.تَبَّتْ يَدٰا أَبِي لَهَبٍ وَ تَبَّ. مٰا أَغْنىٰ عَنْهُ مٰالُهُ وَ مٰا كَسَبَ. سَيَصْلىٰ نٰاراً ذٰاتَ لَهَبٍ. وَ امْرَأَتُهُ حَمّٰالَةَ الْحَطَبِ فِي جِيدِهٰا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ مسد، ۱- ۶ غرض از نقل کامل این سورهٔ مبارکه آنست که بعضی معنای سوره را درک نکرده و گفته‌اند: قرآن در این سوره ناسزا گفته و این از ساحت کتاب آسمانی بدور است

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۶۳

و ناسزا گفتن دلیل بی‌منطقی است و گرنه احتیاجی بناسزا گوئی نیست مخصوصا که زن ابو لهب نیز بزشتی یاد شده است (خلاصهٔ شبهه‌ایکه گفته‌اند و یا میشود گفت).ابتدا بمفردات سوره رسیدگی میکنیم: «تَبَّتْ» فعل ماضی مؤنّث و «يَدٰا أَبِي لَهَبٍ» فاعل آنست «تَبَّ» فعل ماضی و فاعلش ضمیر مستتر به ابی لهب بر میگردد یعنی: دو دست ابا لهب و خود او بزیان و خسران افتاد. ابو لهب عموی حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است، این کنیه را قرآن جعل نکرده بلکه باو در اثر زیبائی و خوشمنظری و گونه‌های سرخش، ابا لهب میگفتند و آن نام در میان مردم تعریف او بود و قرآن مجید همان را آورده است. «وَ امْرَأَتُهُ» عطف است بفاعل «سَيَصْلىٰ» یعنی: «سیصلی ابو لهب و امرءته النار» زن ابو لهب بنام امّ جمیل خواهر ابو سفیان، زنی فتنه انگیز و سخن چین و دو بهم زن بود نقل شده خارها را میاورد و زیر پای حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم میریخت جملهٔ «حَمّٰالَةَ الْحَطَبِ فِي جِيدِهٰا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ» حال است از «وَ امْرَأَتُهُ» یعنی: زنش داخل آتش میشود در حالیکه هیمه حمل میکند و در گردنش ریسمانی است از لیف خرما. مراد از این دو جملهٔ حالیّه خواه سخن چینی باشد و یا آوردن خار و ریختن براه آنحضرت (احتمال دوّم موافق آیه است) آنست که: جهنّم رفتن این زن عمل دنیائی او را حکایت میکند در حالیکه در دنیا بود در همان حال بآتش داخل میشود.با این طریق، سورهٔ مبارکه و مطالب آن کاملا طبیعی است.بار دیگر ترجمهٔ سوره را یکجا میاوریم: دستهای ابا لهب و خود او بزیان افتاد مال وی و آنچه فراهم کرده بود او را بی‌نیاز نکرد، حتما بآتش زبانه‌دار داخل میشود، زنش نیز در حالیکه حامل هیمه و ریسمان در گردن است داخل آتش میشود.بعضی‌ها تَبَّتْ يَدٰا أَبِي لَهَبٍ وَ تَبَّ را نفرین دانسته و در ترجمه

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۶۴

گفته‌اند: بریده باد دستهای ابو لهب و نابود باد او.اوّلا تبّ و تباب چنانکه گفتیم بمعنای خسران است ثانیا: آیه خبر است و نفرین نیست چنانکه گفته شد و احتیاجی بنفرین گرفتن نداریم.اگر گویند: چرا ابو لهب و زنش طوری بخصوص آمده است که قابل تطبیق بعموم نیست حال آنکه سلیقهٔ قرآن اعمّ گفتن مطالب است و جز در موارد ضروری تصریح بشخص نکرده است آیا ممکن نبود که او و زنش مانند دیگران بعدا ایمان بیاورند.گوئیم: اگر سورهٔ مبارکه بعد از هلاکت او و زنش نازل شده باشد در این صورت هیچ اشکالی نیست زیرا پس از مرگ و حتمیّت جهنّمی بودن، حال آنها بیان شده است مثل فرعون و هامان و قارون و غیره، و اگر در حال حیات آن دو نازل شده باشد باید گفت که چون در علم خدا ایمان نیاوردن آنها حتمی بود لذا در حال زنده بودن بحسابشان رسیده است، میشود گفت: مفسران اجماع دارند بر نزول سوره در حال حیات آن دو و «سَيَصْلىٰ» را نیز شاهد میاورند که

از آینده خبر میدهد و اگر آنوقت ابو لهب و زنش مرده بودند لازم بود با صیغهٔ ماضی گفته شود و نیز روایاتی وارد شده که میفهماند نزول سوره در حال حیات آنها بوده است «۱» ولی میشود گفت: سورهٔ مبارکه بعد از هلاکت آندو نازل شده است. «سَیَصْلی» خبر از عذاب آخرت است نه برزخ و دوران مرگ در این زمینه فقط یک روایت در برهان از جابر بن یزید از امام باقر علیه السّلام و یک روایت در صافی از قرب الاسناد از امام کاظم علیه السّلام نقل شده است حال روایت برهان که در سندش عمرو بن شمر هست روشن است و در روایت قرب الاسناد نیز تحقیق لازم است و آنچه از ابن عباس و غیره نقل شده موضوعیّت ندارد و اللّه العالم.

تَبر:؛ ج ۱، ص: ۲۶۴

تَبر: (بر وزن فلس و فرس) هلاک شدن، نابود گشتن.

(۱) بقیّهٔ مطلب را در «لهب» مطالعه کنید. از نظر تاریخ مرگ او بعد از هجرت است.

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۶۵

وَ کُلًّا ضَرَبْنا لَهُ الْأَمْثالَ وَ کُلًّا تَبَّرْنا تَتْبِیراً فرقان: ۳۹ برای همه مثلها را زدیم و همه را نابود کردیم نابود کردن کامل.نا گفته نماند: راغب تبر را متعدی گفته و گوید: «تبره و تبرّه» هر دو بیک معنی است، قاموس نیز چنین گفته است. ولی در اقرب الموارد «تبر» از باب نصر ینصر و علم یعلم، لازم و بمعنی هلاک شدن و «تبّر» از باب تفعیل متعدی و بمعنی هلاک کردن آمده است.وَ لا تَزِدِ الظّالِمِینَ إِلّا تَباراً نوح: ۲۸، تبار اسم مصدر و بمعنی هلاکت است، و ظالمان را جز نابودی میافزای. إِنَّ هؤُلاءِ مُتَبَّرٌ ما هُمْ فِیهِ اعراف: ۱۳۹، حقّا آنچه اینان در آنند نابود شونده است.اگر ثلاثی و مزید فیه این کلمه هر دو متعدی باشند لازم است بگوئیم تفعیل در اینجا از برای تکثیر است وَ لِیُتَبِّرُوا ما عَلَوْا تَتْبِیراً اسراء: ۷، بهر چه غالب شدند بطور کامل نابودش کنند.

تبع:؛ ج ۱، ص: ۲۶۵

تبع: تبع و اتّباع بمعنی پیروی است. خواه بطور معنوی و اطاعت باشد مثل فَمَنْ تَبِعَ هُدایَ فَلا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ بقره: ۳۸، هر که از هدایت من پیروی کند برای آنها خوفی نیست و محزون نمیشوند و خواه بطور محسوس و دنبال کردن نحو فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ یونس: ۹۰، فرعون و لشگریانش آنها را تعقیب کردند و از پی آنها رفتند.ثُمَّ لا یُتْبِعُونَ ما أَنْفَقُوا مَنًّا وَ لا أَذیً بقره: ۲۶۲، سپس در پی چیزی را که انفاق کرده‌اند منّتی یا اذیتی قرار نمیدهند أَ لَمْ نُهْلِکِ الْأَوَّلِینَ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِینَ مرسلات: ۱۷، آیا پیشینیان را نابود نکردیم سپس دیگران را از پی ایشان میبریم. و با آیهٔ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ ... دیدیم که باب افعال بمعنی پیروی و دنبال کردن و هم پیرو قرار دادن است.وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبائِی یوسف: ۳۸، از دین پدرانم پیروی کردم.تبع: بر وزن فرس بمعنی تابع

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۶۶

است واحد و جمع در آن یکسان میباشد (قاموس) «إِنّا کُنّا لَکُمْ تَبَعاً» ابراهیم: ۲۱، ما بشما تابع بودیم.تبیع (بر وزن شریف) را ناصر و کمک گفته‌اند و این از آن جهت است که کمک در پی یاری و کار آدمی میباشد «ثُمَّ لا تَجِدُوا لَکُمْ عَلَیْنا بِهِ تَبِیعاً» اسراء: ۶۹، سپس بر ما بسبب آن عذاب یاری و تابعی نیابید. که از پی شما آمده و از ما باز خواست کند.متتابع: پی در پی. «فَمَنْ لَمْ یَجِدْ فَصِیامُ شَهْرَیْنِ مُتَتابِعَیْنِ» نساء: ۹۲.

تُبَّع:؛ ج ۱، ص: ۲۶۶

تُبَّع: «أَ هُمْ خَیْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ» دخان: ۳۷، «وَ أَصْحابُ الْأَیْکَةِ وَ قَوْمُ تُبَّعٍ کُلٌّ کَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِیدِ» ق: ۱۴.این کلمه

که فقط دو بار در قرآن مجید آمده، گفته‌اند: لقب پادشاهان یمن است چنانکه فرعون لقب شاهان مصر، قیصر لقب شاهان روم و کسری لقب پادشاهان ایران بود.راغب گوید: علّت این تسمیه آنست که شاهان تبّع در سیاست و زمامداری تابع یکدیگر بوده و از یک نقشه پیروی میکرده‌اند و گویند: تبّع پادشاهی است که ملّت از وی پیروی نماید.طبرسی علّت این تسمیه را کثرت پیروان دانسته و قول راغب را بطور احتمال آورده است.قرآن مجید در نابود شدن قوم تبّع صریح است ولی از خود تبّع ساکت است. در مجمع البیان از سهل بن سعد از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده که فرمود: تبّع را فحش نگوئید که او اسلام آورده، ولید بن صبیح از امام صادق علیه السّلام نقل کرده که: تبّع بطایفهٔ اوس و خزرج گفت در همین جا باشید تا این پیامبر بیاید و اگر او را درک میکردم در خدمتش بودم و با او بپا میخواستم. در تفسیر برهان نیز چند حدیث در همین مضمون منقول است. در کمال الدین صدوق ره ص ۱۶۹ باب ۱۱ سه حدیث در مدح تبّع آمده از جمله از ابن عباس که گفت کار تبّع بر شما مشتبه نشود او مسلم بود.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۶۷

احتمال میرود که او یکی از پیامبران باشد چون از وی ذمّی نشده و شاید «قوم تبّع» مثل «قوم نوح» و «قوم ابراهیم» باشد که هر دو پیامبرند نه مثل «قوم فرعون» که مبغوض و ملعون است.

تجارت:؛ ج ۱، ص: ۲۶۷

تجارت: معامله. خرید و فروش. راغب آنرا تصرّف در رأس مال برای طلب ربح گفته، تاجر کسی است که خرید و فروش کند «لا تَأْكُلُوا أَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ مِنْكُمْ» نساء: ۲۹، اموال خود را بباطل نخورید مگر آنکه معامله از روی تراضی باشد. «هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى تِجارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ، تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ» صفّ: ۱۰ در این کریمه ایمان و جهاد جنس و نجات از عذاب قیمت است و معامله با خدا روی آندو انجام میپذیرد «لا تُلْهِيهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّهِ» نور: ۳۷ راجع بذکر بیع با تجارت به «بیع» رجوع شود.

تحت:؛ ج ۱، ص: ۲۶۷

تحت: زیر. مقابل فوق.لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ » ... مائده: ۶۶، هر آینه روزی میخوردند از بالای سرشان و از زیر قدمهایشان.از تحت گاهی بطور کنایه نکاح اراده شده است مثل ... « امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ كانَتا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبادِنا »... تحریم: ۱۰: زن نوح و زن لوط در نکاح دو نفر از بندگان ما بودند. «لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ » ... آل عمران: ۱۵، نا گفته نماند در حدود چهل بار در تعریف بهشت، «تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ» ذکر شده: بهشت یا بهشت‌هائیکه نهرها از زیر آنها روان است. و در بادی امر بنظر میاید که این نهرها دیده نمیشوند زیرا از زیر جنّات روانند و اگر از زیر درختان روان بودند تماشائی و قابل استفاده میبودند.باید دانست اصل «جنّ»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۶۸

بمعنی پوشیدن چیز و مخفی کردن آن است. جنین را از آن، جنین گویند که شکم مادر او را پوشیده است. و آن بمعنای مفعول است. «فَلَمّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ» انعام: ۷۶ یعنی شب او را پوشید، دیوانه را چون عقلش پوشیده شده مجنون گویند، قلب را چون در میان بدن از انظار پوشیده است جنان گفته‌اند، سپر را چون در حین جنگ شخص را میپوشاند مجن و مجنّهٔ گویند.جنّت هر باغی است که درختان آن روی زمین را بپوشاند (مفردات).علی هذا، باغ و چمن و بستان را جنّت گوئیم که درختان و علفهای آن روی زمین را مستور نموده است و جنّت گفتن باعتبار روئیدنیهاست نه زمین، در این صورت معنی «جَنّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ» این است: درختان و روئیدنیهائیکه نهرها از زیر آنها روانند و اگر گفتیم: بهشت‌هائیکه نهرها از زیر آن روانند مراد این مطلب است.

تراب:؛ ج ۱، ص: ۲۶۸

تراب: خاک. «أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرابٍ » ... کهف: ۳۷، آیا کافر شدی بکسیکه تو را از خاک مخصوص آفرید.در اینجا چند آیه را بررسی میکنیم: ۱- «وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ » ... فاطر: ۱۱ و در قرآن مجید شش بار خلقت انسان از تراب مذکور است و همه بلفظ نکره آمده یعنی از خاکی بخصوص.و هشت بار نیز کلمهٔ «طین» آمده و همه نکره، یعنی از گل بخصوص مثل «وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ» سجده: ۷، سه دفعه هم «حماء» آمده باز نکره یعنی از لجن سیاه و بد بوی بخصوص «إِنِّي خالِقٌ بَشَراً مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ» حجر: ۲۸، راجع بتوضیح این آیات به «آدم» رجوع شود.۲- «وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ أَتْرابٌ» ص: ۵۲ کلمهٔ اتراب سه بار در صفت حوریان بهشتی آمده است «فَجَعَلْناهُنَّ أَبْكاراً عُرُباً أَتْراباً»

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۶۹

واقعه: ۳۷ ...، « حَدائِقَ وَ أَعْناباً وَ كَواعِبَ أَتْراباً» نباء: ۳۳.ترب (بر وزن حبر) بمعنی همسال است که در یک زمان بدنیا آمده باشند بر خلاف دو قلو که در بطن واحد از مادر واحد متولد میشوند و آنها را توأمان گویند در اقرب الموارد هست: «الترب من ولد معک و اکثر ما یستعمل فی المؤنث یقال: هذه ترب فلانهٔ اذا کانت علی سنّها»: ترب کسی است که با تو بدنیا آمده و بیشتر در مؤنث بکار میرود گویند این دختر، ترب فلان دختر است در صورتیکه همسال باشند.و در مادّه «تأم» آمده: توأم از تمام حیوان آنست که با دیگری در یکدفعه بدنیا آید دو فرد باشند یا بیشتر. «اتأمت المرئهٔ وضعت اثنین فی بطن».گویند: دو همسال را از آن ترب گفته‌اند که با هم خاکبازی میکنند که اصل ترب بمعنی خاک است.بنظر میاید: حوریان بهشتی با همدیگر همسال و هم قد نیستند بلکه مراد تناسب آنها با شوهرانشان است یعنی حوریان از حیث زیبائی، قدّ، قامت، حسن منظر و ... با شوهران خود همسال و برابراند ۳...: « يَتِيماً ذا مَقْرَبَةٍ أَوْ مِسْكِيناً ذا مَتْرَبَةٍ» بلد: ۱۶ متربه چنانکه در مجمع آمده بمعنی احتیاج شدید است که گویا فقیر از شدّت فقر بتراب چسبیده است، یعنی: یتیمی که دارای قرابت و مسکینی که شدیدا محتاج و بخاک افتاده است.۴: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسانُ مِمَّ خُلِقَ، خُلِقَ مِنْ ماءٍ دافِقٍ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرائِبِ» طارق: ۷ راغب گوید: ترائب دنده‌های سینه است و واحد آن تریبه است. مجمع البیان در ذیل اللغهٔ گوید: ترائب اطراف سینه و مفرد آن تریبه است و در المعنی در ضمن نقل چند قول از عطا نقل کرده صلب مرد و ترائب زن، زیرا که فرزند از دو آب بوجود میآید

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۷۰

و در آخر فرموده: مشهور در کلام عرب، ترائب استخوانهای سینه و بالای آنهاست. و همین طور است در صحاح و قاموس و اقرب الموارد، در قاموس معانی دیگر نیز احتمال داده است.زمخشری نیز آنرا استخوانهای سینه گفته و مثل عطا صلب مرد و ترائب زن گفته است. بیضاوی نیز مثل عطا و زمخشری گفته و در ذیل قول خود مطلب دیگری آورده است.صلب، در لغت هر چیز سخت و محکم و نفوذ ناپذیر است در نهج- البلاغهٔ در صفت مؤمن آمده «نفسه اصلب من الصّلد» حکمت: ۳۳۳ نفس مؤمن از سنگ سخت است و در اصطلاح بمهره‌های پشت و مجاری نطفهٔ مرد گفته شده وَ حَلائِلُ أَبْنائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلابِكُمْ نساء: ۲۳.ناگفته نماند: قول عطا و زمخشری و بیضاوی که صلب را از مرد و ترائب را از زن گرفته‌اند بکلّی باطل و بی اساس است و در آیهٔ شریفه نطفهٔ زن مطرح نیست.زیرا در آیهٔ ما قبل میگوید: انسان از آب جهنده که از میان صلب و ترائب بیرون میاید آفریده شده است. آب جهنده (ماءٍ دافِقٍ) فقط از مرد است نه زن وانگهی.مقاربت، فقط سبب نزول نطفهٔ مرد است و ربطی بنطفهٔ زن ندارد.نطفهٔ زن در حدود پنج روز پس از قاعدگی از تخمدان جدا شده و وارد لولهٔ زهدان میگردد و در حدود پنج و شش روز در آنجا زنده می‌ماند اگر در عرض این مدت مقاربت اتفاق افتاد یکی از سلّولّهای نطفهٔ مرد (اسپرماتوزئید) وارد نطفهٔ زن (اوول) میگردد و رشد آن شروع میشود، انزال زن و لذّت او در حین مقاربت راجع بانزال نطفهٔ او نیست بر خلاف مرد.و خلاصه: آیهٔ شریفه راجع بنطفهٔ مرد است و

صلب و ترائب را باید در وجود مرد جستجو نمود. و آنکه مثل ابن کثیر و غیره در بارهٔ ترائب زن صحبت و نقل اقوال کرده‌اند

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۷۱

از خود آیه غفلت نموده‌اند و گرنه از زن صحبتی بمیان نمیاوردند.احتمال قوی در آیهٔ شریفه آنست که مراد از صلب، قسمت آخر ستون فقرات مرد مقابل استخوانهای عانه و مراد از ترائب استخوانهای عانه و خاصره باشد در تفسیر پرتوی از قرآن میگوید: مجرای منی از بیضه امتداد یافته و از راه مجرای معیّنی که در امتداد کشالهٔ ران است بطرف داخل شکم میرود و بطرف مثانه که در پشت استخوان عانه است بر میگردد و در زیر مثانه از میان پروستات (غدّه ایست که در محل خروج ادار قرار دارد و مجرای ناقل منی از وسط آن عبور میکند) رد شده وارد مجرای ادرار میشود قسمتی از این مجرا که داخل شکم است اطرافش حلقهٔ استخوانی است که در جلو استخوان عانه و در طرفین و عقب استخوان خاصره و در پشت، ستون مهره و استخوان خارجی میباشد (تمام شد) علی هذا مقصود از صلب قسمت آخر ستون مهره و از ترائب استخوانهای دیگر است که منی از میان آنها گذشته وارد مجرای ادرار میشود و این است معنای یَخْرُجُ مِنْ بَیْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرائِبِ.اگر گویند: تمام لغت نویسان و مفسّرین ترائب را استخوانهای سینه و دنده‌ها و نحو آن معنی کرده‌اند و در مجمع البیان و غیره از اشعار عرب شاهد آورده که ترب استخوان سینه است مثلا در صحّاح هست «اشرف ثدیاها علی- التریب» یعنی پستانهایش بر سینه مشرف است در این صورت چگونه ممکن است ترائب را استخوانهای عانه و خاصره بدانیم؟!! گوئیم: تریبه و ترائب در اصل لغت بمعنی استخوان سینه نیست و معنای اوّلی (تراب) در آن معتبر است و استخوانهای سینه را از آنجهت ترائب گفته‌اند که مثل خاک بسهولت حرکت میکنند طبرسی فرموده: چون استخوانهای سینه مانند خاک بآسانی حرکت میکنند

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۷۲

از آنجهت ترائب گفته‌اند.در این صورت چه مانعی دارد که بگوئیم استخوانهای عانه و خاصره را از جهت نرم بودن و خاک مانند بودن تریبه گفته‌اند. اگر مفسّران گذشته در این عصر بوده و مجرای طبیعی منی را میدانستند، ترائب را استخوانهای عانه و خاصره معنی میکردند.در پرتوی از قرآن گوید: ترائب که جمع تریبه است در اصل لغت بمعنای چیز نرم و نفوذ پذیر ... و خاک مانند است. این عبارت مبالغه آمیز است زیرا مادّهٔ اوّلی که تراب است بمعنی خاک میباشد اگر مطلب آنطور بود امثال صحاح و قاموس مینوشتند. که تراب بمعنی نرمی است و خاک را از جهت نرم بودن تراب گویند. حال آنکه چنین ننوشته‌اند.

ترف:؛ ج ۱، ص: ۲۷۲

ترف: ترفّه یعنی توسّع در نعمت (مفردات) ترف یعنی نعمت ابن عرفه گفته مترف کسی است که بسر خود گذاشته شده آنچه بخواهد میکند و از وی جلوگیری نمیشود مجمع البیان ذیل آیهٔ ۱۶: اسراء.بنا بر این مترف بمعنی ثروتمند است، یعنی کسیکه باو نعمت زیاد داده شده و آن در صورت عدم ایمان سبب طغیان و سرکشی است إِنَّ الْإِنْسانَ لَیَطْغی أَنْ رَآهُ اسْتَغْنی علق: ۶، و از موارد استعمال آن در قرآن مجید بدست میاید که ثروتمند و قدرتمند سرکش مراد است و شاید بهمین جهت است که مجمع البیان آنرا در آیهٔ إِنَّهُمْ کانُوا قَبْلَ ذلِکَ مُتْرَفِینَ واقعه: ۴۵، ممتنع از اداء واجبات گفته است.وَ کَذَّبُوا بِلِقاءِ الْآخِرَةِ وَ أَتْرَفْناهُمْ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا مؤمنون: ۳۳، ملاقات آخرت را تکذیب کرده و در دنیا آنها را مرفّه و صاحب نعمت کردیم وَ اتَّبَعَ الَّذِینَ ظَلَمُوا ما أُتْرِفُوا فِیهِ وَ کانُوا مُجْرِمِینَ هود: ۱۱۶، ستمکاران بآنچه در آن وسعت یافته بودند برگشتند و گناهکاران بودند. وَ ما أَرْسَلْنا فِی- قَرْیَةٍ مِنْ نَذِیرٍ إِلَّا قالَ مُتْرَفُوها إِنَّا بِما

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۷۳

أُرْسِلْتُمْ بِهِ کافِرُونَ سباء: ۳۴، در هیچ شهری انذار کننده‌ای نفرستادیم مگر آنکه ثروتمندان آن گفتند: ما بآنچه فرستاده شده‌اید

کافریم.از آیهٔ شریفه بخوبی روشن میشود که در وهلهٔ اوّل طبقهٔ سوّم، از انبیاء حمایت کرده‌اند زیرا انبیاء بحمایت آنها و غیره برخاسته‌اند و نیز ثروتمندان در مرحلهٔ اوّل بمبارزه برخاسته‌اند زیرا پیامبران از عیّاشی و خیره سری آنها جلوگیری کرده و بتعدیل و انصاف وادار می‌نمودند و آن بر خلاف میل خودکامگان بود.نا گفته نماند: این مادّه در همه جای قرآن مجید در مقام ذمّ بکار رفته است.

ترک:؛ ج ۱، ص: ۲۷۳

ترک: واگذاشتن لِلرِّجالِ نَصِیبٌ مِمّا تَرَکَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ نساء: ۷، برای مردان بهره‌ای است از آنچه پدر و مادر و نزدیکان واگذاشته‌اند.ترک در ترک عمدی و غیر عمدی هر دو بکار میرود غیر عمدی مثل آیهٔ فوق، و عمدی مثل مٰا قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَةٍ أَوْ تَرَکْتُمُوهٰا قٰائِمَةً عَلیٰ أُصُولِهٰا فَبِإِذْنِ اللّٰهِ حشر: ۵.در آیهٔ وَ تَرَکْنٰا عَلَیْهِ فِی الْآخِرِینَ صافّات: ۷۸، که در بارهٔ چند نفر از پیغمبران آمده مراد از آن نام نیک یا بقاء شریعت آنهاست و «تَرَکْنٰا» در باقی گذاردن بکار رفته است.بنظر المیزان مراد از آن بقاء شریعت آنها است تا روز قیامت. چنانکه در وَ اجْعَلْ لِی لِسٰانَ صِدْقٍ فِی الْآخِرِینَ شعراء: ۸۴ نیز آنطور گفته است.مجمع البیان گوید: تَرَکْنٰا بمعنی ابقینا است. اقرب الموارد گفته: «ترکه: خلّاه ... و ابقاه» نا گفته نماند باقی گذاشتن با وا گذاشتن می‌سازد زیرا دست کشیدن از چیزی فی الواقع باقی گذاشتن آنست.

تِسع:؛ ج ۱، ص: ۲۷۳

تِسع: و تسعهٔ: نه. وَ لَقَدْ آتَیْنٰا مُوسیٰ تِسْعَ آیٰاتٍ بَیِّنٰاتٍ اسراء: ۱۰۱، بموسی نه معجزهٔ آشکار دادیم. إِنَّ هٰذا أَخِی لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً وَ لِیَ نَعْجَةٌ وٰاحِدَةٌ ص ۲۳: این برادر من است که نود و نه میش دارد

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۷۴

و من فقط یک میش دارم در اینجا دو مطلب را بررسی میکنیم.۱- آیات نه گانه حضرت موسی که معجزه‌های او بود. در دو مورد آمده است یکی سورهٔ اسراء که فرموده: وَ لَقَدْ آتَیْنٰا مُوسیٰ تِسْعَ آیٰاتٍ بَیِّنٰاتٍ فَسْئَلْ بَنِی إِسْرٰائِیلَ إِذْ جٰاءَهُمْ فَقٰالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّی لَأَظُنُّکَ یٰا مُوسیٰ مَسْحُوراً. قٰالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مٰا أَنْزَلَ هٰؤُلاٰءِ إِلّٰا رَبُّ السَّمٰاوٰاتِ وَ الْأَرْضِ بَصٰائِرَ وَ إِنِّی لَأَظُنُّکَ یٰا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً (۱۰۱- ۱۰۲).و دیگری در سورهٔ نمل آیهٔ ۱۲- ۱۳ وَ أَدْخِلْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ تَخْرُجْ بَیْضٰاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ فِی تِسْعِ آیٰاتٍ إِلیٰ فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ إِنَّهُمْ کٰانُوا قَوْماً فٰاسِقِینَ. فَلَمّٰا جٰاءَتْهُمْ آیٰاتُنٰا مُبْصِرَةً قٰالُوا هٰذٰا سِحْرٌ مُبِینٌ.از این چهار آیه روشن میشود که تمام آیات نه گانه را فرعون و قوم او در مدت دعوت موسی از وی دیده و قبول نکرده‌اند. لذا در شمردن این معجزات سراغ معجزه هائی از قبیل شکافتن دریا، شکافتن سنگ و غیره که در صحرای سینا بعد از خروج از مصر اتفاق افتاده، نباید رفت، زیرا آنها را فرعون و فرعونیان ندیدند ولی در اینجا بعد از اشاره بآیات نه گانه، موسی بفرعون میگوید: میدانی که این آیات را پروردگار آسمانها و زمین فرستاده است. در سورهٔ نمل پس از اشاره بآیات فرموده: چون آیات روشن ما آمد، گفتند: سحری است آشکار.پس باید آیات نه گانه را قبل از خروج از مصر جستجو کرد. دو تا از این آیات، عصا و ید بیضاء است که قبلا بودند و در سورهٔ اعراف آمده وَ لَقَدْ أَخَذْنٰا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِینَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَرٰاتِ لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ ... وَ قٰالُوا مَهْمٰا تَأْتِنٰا بِهِ مِنْ آیَةٍ لِتَسْحَرَنٰا بِهٰا فَمٰا نَحْنُ لَکَ بِمُؤْمِنِینَ فَأَرْسَلْنٰا عَلَیْهِمُ الطُّوفٰانَ وَ الْجَرٰادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفٰادِعَ وَ الدَّمَ آیٰاتٍ مُفَصَّلاٰتٍ فَاسْتَکْبَرُوا وَ کٰانُوا قَوْماً مُجْرِمِینَ ۱۳۰- ۱۳۳.در این آیات نیز هفت معجزه

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۷۵

ذکر شده است خشکسالی، کمبود حاصل، طوفان، ملخ، قمّل، وزغها، و خون. این هفت آیه با عصا و ید بیضاء، مجموعا ۹ آیه است که در طول دعوت موسی در مصر واقع شده‌اند. و امّا معجزات دیگر که بعد از خروج از مصر اتفاق افتاد از آیات نه گانهٔ ما نحن

فیه خارج‌اند.در تورات سفر خروج این آیات با تفاوت نقل شده است و هاکس در قاموس کتاب مقدّس آنها را ده تا شمرده است. ولی اعتماد بر قرآن مجید است که ۹ تا بیان میفرماید و هاکس امریکائی ده تا را از تورات جمع کرده و گرنه اشاره به ده یا نه بودن در تورات نیست بلکه هر یک از آنها در بابی ذکر شده است و از جملهٔ آتَیْنا مُوسی تِسْعَ آیاتٍ ... فَسْئَلْ بَنِی- إِسْرائِیلَ روشن میشود که یهود آن آیات را ۹ میدانستند و گرنه نمیفرمود: از بنی اسرائیل بپرس و شاید انشاء اللّه در «قمّل» این آیات را روشن و مفصّل نقل کنیم.۲- وَ لَبِثُوا فِی کَهْفِهِمْ ثَلاثَ مِائَةٍ سِنِینَ وَ ازْدَادُوا تِسْعاً کهف: ۲۵ در غارشان سیصد سال بسر بردند و نه سال بر آن افزودند.این آیه مدت خواب اصحاب کهف را بیان میکند و ظاهرش آنست که مدّت خوابشان سیصد و نه سال بوده است. بعضی‌ها فاعل «ازْدَادُوا» را اهل کتاب گرفته و گفته‌اند: مراد آنست که اصحاب کهف در آنجا سیصد سال ماندند ولی اهل کتاب ۹ سال بر آن افزوده‌اند.در مجمع البیان فرموده: نقل است که یک نفر یهودی از علی علیه السّلام از مدت توقّف آنها سئوال کرد حضرت آنچه در قرآن است فرمود، یهودی گفت: ما در کتاب خود میابیم که مدّتشان سیصد سال بوده امام علیه السّلام فرمود: آن بسالهای شمسی است و آنچه من گفتم بسال قمری است.تفسیر المیزان سیصد سال را با قرینهٔ اضافه شدن نه سال، شمسی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۷۶

گرفته و فرماید: سیصد سال را اگر یکدفعه شمسی و یکدفعه قمری بگیریم تفاوت تقریبا ۹ سال میشود و فخر رازی را که این سخن را باور ندارد، ردّ کرده و گفته تفاوت از سه ماه کمتر است و در ذکر تعداد، اینگونه نسبتها بلا کلام شایع است.نا گفته نماند اگر تفاوت سال شمسی و قمری را در حدود ۱۰ روز بدانیم، ۹ سال قمری در حدود سه هزار و صد و هشتاد و شش روز خواهد بود (۳۱۸۶ ۹* ۳۵۴) و این صد و هشتاد و شش روز که ۹ سال با آن تمام میشود در تفاوت سیصد سال شمسی و قمری نیست زیرا تفاوت آندو فقط سه هزار روز است (۳۰۰۰ ۱۰* ۳۰۰) و آن از ۹ سال در حدود شش ماه کمتر است و آنوقت «وَ ازْدَادُوا تِسْعاً» درست نخواهد بود وانگهی این حساب تقریبی است و الّا سال شمسی ۳۶۵ روز و ۶ ساعت و سال قمری ۳۵۴ روز و کسری است و تفاوت آندو در حدود ۱۱ روز است و آنوقت تفاوت سیصد سال تقریبا سه هزار و سیصد روز خواهد بود و آن در حدود چهار ماه از ۹ سال زیادتر است.عقیدهٔ ما این است که آیه، مدّت توقّف آنها را سیصد و نه سال قمری که معمول بود، معیّن میکند و این نوع سخن گفتن تفنّن در عبارت است و روایتی که از امام علیه السّلام نقل شده اوّلا سندی ندارد و ثانیا قضیّه اصحاب کهف بعد از حضرت موسی است و ربطی به یهود ندارد که در مکالمه با امام علیه السّلام بگوید: ما در کتاب خود سیصد سال میابیم و ایضا باید تحقیق کرد که در آنروز حساب شمسی در عربستان معمول بوده یا نه؟ و آیهٔ ما بعد که میگوید قُلِ اللّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَیْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ میفهماند که در مدّت آنها اختلاف وجود داشته است و قرآن بآنحضرت دستور میدهد بگو: مدّت آنها سیصد و نه سال است و خدا داناتر است و مدّت آنها را چنین بیان میکند.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۷۷

گذشته از اینها اگر بگوئیم حساب شمسی و قمری در آیه بکار است باید تقدیر آیه چنین باشد «و لبثوا فی کهفهم ثلث مائهٔ سنین بحساب الشمسی و ازدادوا تسعا بسنین القمری» و دلیلی بر این تقدیر نداریم و اگر حساب شمسی را بمیان نیاوریم چه اشکالی خواهد داشت؟تعس: هلاکت. (قاموس) در مجمع گفته: آن لغزشی است که صاحبش قدرت برخاستن ندارد وَ الَّذِینَ کَفَرُوا فَتَعْساً لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ محمد: ۸، آنانکه کافر شدند هلاکت بر آنهاست و اعمالشان را گمراه کرد (اعمال گمراه شده بآنها نخواهد رسید و فایده‌ای نخواهد داشت).

تعس:؛ ج ۱، ص: ۲۷۷

تعس: هلاکت. (قاموس) در مجمع گفته: آن لغزشی است که صاحبش قدرت برخاستن ندارد وَ الَّذِینَ کَفَرُوا فَتَعْساً لَهُمْ وَ أَضَلَّ

أَعْمالَهُمْ محمد: ۸، آنانکه کافر شدند هلاکت بر آنهاست و اعمالشان را گمراه کرد (اعمال گمراه شده بآنها نخواهد رسید و فایده‌ای نخواهد داشت).

تَفَث:؛ ج ۱، ص: ۲۷۷

تَفَث: چرک. اصل آن چرک ناخن و غیره است که لازم است از بدن زایل شود (مفردات).ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَ لْيُوفُوا نُذُورَهُمْ حج: ۲۹، اهل تفسیر، قضاء تفث را زایل نمودن آلودگی‌های بدن گفته‌اند که در ایّام احرام بوجود میاید از قبیل گرفتن ناخن، اصلاح مو، شستشو و غیره. در مجمع از زجّاج نقل شده که آن کنایه است از خروج از احرام. در المیزان نیز چنین اختیار نموده است و معنی آیه این است: سپس چرک و آلودگی خود را زایل کنند و بنذورشان وفا نمایند.

تقن:؛ ج ۱، ص: ۲۷۷

تقن: اتفاق: محکم کردن.صُنْعَ اللَّهِ الَّذِی أَتْقَنَ کُلَّ شَیْءٍ نمل: ۸۸، کار خدا است چنان خدائیکه هر چیز را محکم کرده است.

تِلک:؛ ج ۱، ص: ۲۷۷

تِلک: اسم اشاره است بر مفرد مؤنّث. وَ ما تِلْکَ بِیَمِینِکَ یا مُوسی طه: ۱۷، آن چیست در دست راست ای موسی. نا گفته نماند: این کلمه چهل و یک بار در قرآن کریم آمده و در اغلب اشاره بجمع است و چون جمع باعتبار جماعت مؤنث است از این جهت میشود بجماعت با تلک اشاره کرد مثل تِلْکَ حُدُودُ اللَّهِ ...- تِلْکَ عَشَرَةٌ کامِلَةٌ ... تِلْکَ آیاتُ اللَّهِ ...- تِلْکَ الْأَیّامُ نُداوِلُها و در بعضی آیات فقط اشاره بمفرد مؤنّث است مثل آیه اوّل و مثل

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۲۷۸

تِلْکَ الْجَنَّةُ الَّتِی نُورِثُ ...- تِلْکَ نِعْمَةٌ تَمُنُّها عَلَیَّ ...- تِلْکَ الدّارُ الْآخِرَةُ ...- تِلْکَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِیزی ...- تِلْکَ إِذاً کَرَّةٌ خاسِرَةٌ گاهی بعنایت مخاطب، «تلکما و تلکم» آمده أَ لَمْ أَنْهَکُما عَنْ تِلْکُمَا الشَّجَرَةِ اعراف: ۲۲، أَنْ تِلْکُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوها اعراف: ۴۳، از این استعمال فهمیده میشود که مخاطب، دو نفر یا بیشتر است.

تَلّ:؛ ج ۱، ص: ۲۷۸

تَلّ: مکان مرتفع (تپه) گویند «تلّه» یعنی او را به تپّه ساقط کرد فَلَمّا أَسْلَما وَ تَلَّهُ لِلْجَبِینِ صافات: ۱۰۳، چون ابراهیم و پسرش بامر خدا تسلیم شدند و او را بپیشانی در تلّ انداخت، (خوابانید).راغب گوید اصل تلّ بمعنی مکان مرتفع است «تَلَّهُ لِلْجَبِینِ» یعنی او را بر تلّ انداخت مثل «تربّه» بمعنای او را بخاک انداخت.ولی مجمع البیان و قاموس و اقرب الموارد معنای اوّلی آنرا بخاک انداختن گفته‌اند، بنا بر این معنی «تَلَّهُ لِلْجَبِینِ» این است که او را به پیشانی در زمین انداخت، یا گذاشت دیگر در تلّ خوابانید، معنی نمیدهد. در صحاح گفته: «تَلَّهُ لِلْجَبِینِ» یعنی او را بزمین انداخت طبرسی فرموده «تَلَّهُ لِلْجَبِینِ» او را بر پیشانی خواباند.پس معنای مصدری آن انداختن و ساقط کردن و بر زمین زدن است و نیز تلّ بمعنی تپّه آمده و جمع آن تلال است.

تلی:؛ ج ۱، ص: ۲۷۸

تلی: تلوّ (بر وزن علوّ) و تلو (بر وزن حبر) و تلاوة، بمعنای تبعیّت و از پی رفتن است اقرب- الموارد گوید: «تلا ... فلانا تلوّا: تبعه» راغب گفته: متابعت گاهی بجسم و گاهی به پیروی در حکم است و مصدر آن تلوّ و تلو میاید و گاهی با خواندن و با تدبّر معنی

است و مصدر آن تلاوة است.بنا بر این، خواندن آیات خدا و تدبّر در آن را از آنجهت تلاوة گویند که متابعت از آنهاست، شخص قارء گویا در پی کلمات و معانی میرود. طبرسی در ذیل آیهٔ ۴۴ از سورهٔ بقره فرموده: تلاوت

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۷۹

در اصل بمعنی تبعیّت است زیرا در خواندن، بعض حروف را ببعضی تابع میکنند. فرق تلاوت با قرائت آنست که قرائت در اصل جمع کردن حروف و تلاوت قرار دادن آنها در پی یکدیگر است.تعبیر راغب از مجمع البیان بهتر است زیرا بتعبیر راغب، قارء در پی کلمات و معانی است و بتعبیر مجمع، قارء آنها را یکی در پی دیگری میگذارد، اوّلی اتباع را لازم و دوّمی متعدّی گرفته است.و نیز راغب گوید: تلاوت مخصوص کتب آسمانی و خدائی است و از قرائت اخصّ است هر تلاوت، قرائت است ولی هر قرائت تلاوت نیست گفته نمیشود: نامه تو را تلاوت کردم. (پس در قرآن و سایر کتب آسمانی تلاوت و قرائت هر دو اطلاق میشود ولی در غیر آنها، فقط قرائت بکار میرود).آنوقت در بارهٔ آیهٔ وَ اتَّبَعُوا مٰا تَتْلُوا الشَّيٰاطِينُ عَلىٰ مُلْكِ سُلَيْمٰانَ بقره: ۱۰۲ گوید چون شیاطین خیال میکردند آنچه میخوانند از کتب خداست، لذا کلمهٔ «تَتْلُوا» بکار رفته است.در اینجا چند آیه را بررسی میکنیم: ۱- وَ الشَّمْسِ وَ ضُحٰاهٰا.وَ الْقَمَرِ إِذٰا تَلاٰهٰا. وَ النَّهٰارِ إِذٰا جَلاّٰهٰا.وَ اللَّيْلِ إِذٰا يَغْشٰاهٰا شمس: ۱- ۴ «تَلاٰهٰا» بمعنی از پی آمدن است.در اینجا کسب نور از آفتاب مطرح نیست. بلکه مراد پشت سر هم بودن این دو مظهر کون است آفتاب با نور افشانی رو میکند پس از غروب، ماه پشت سر آن ظاهر شده و نور میپاشد و در پی آن، روز میاید و آنگاه شب، جانشین روز شده و آفتاب را می‌پوشاند ضمیر «ها» در هر چهار آیه راجع به «الشمس» است.۲- أَ فَمَنْ كٰانَ عَلىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ يَتْلُوهُ شٰاهِدٌ مِنْهُ وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتٰابُ مُوسىٰ إِمٰاماً وَ رَحْمَةً أُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ... هود: ۱۷ «يَتْلُوهُ» بمعنی در پی او بودن است نه تلاوت. و ضمیر

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۰

«مِنْهُ» به «مِنْ» موصول بر میگردد ایضا ضمیر «مِنْ قَبْلِهِ» و مراد از أَ فَمَنْ كٰانَ عَلىٰ بَيِّنَةٍ حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است و مراد از «يَتْلُوهُ شٰاهِدٌ» کسی است که در پی آنحضرت است و بنبوّت او ایمان دارد و گواهی میدهد.معنی آیه چنین است: آنکه بصیرت خدائی دارد (و با آن بصیرت میداند که این قرآن حقّ است) و حال آنکه در پی او و با او گواهی هست که بر صدق این مطلب گواهی میدهد و قبل از وی (پیغمبر) کتاب موسی که امام و رحمت است آمده، آیا چنین شخص مانند دیگری است؟و خلاصه آنکه رسول خدا دارای بصیرت خدائی است و شاهدی از خودش وی را تصدیق میکند و پیش از او کتاب موسی آمده که نظیر این حقائق را در بر داشته است علی هذا این کتاب و رسول، باور کردنی و ایمان آوردنی است. (استفاده از المیزان).در تعیین این شاهد که در آیه آمده اقوال زیادی است گفته‌اند: مراد از شاهد، قرآن، جبرئیل، زبان حضرت که تلاوت میکرد و ... است.ولی در روایات شیعه و اهل سنّت هست که شاهد علی بن ابی طالب علیه السّلام است. عیّاشی در ذیل آیهٔ شریفه از علی بن ابی طالب علیه السّلام و امام باقر و صادق علیهما السّلام نقل کرده که مراد از شاهد در آیه، امیر- المؤمنین علیه السّلام است. از جمله: عبد اللّه بن یحیی گوید: شنیدم علی علیه السّلام میگفت: در بارهٔ هر یک از مردان قریش یک یا دو آیه از کتاب خدا نازل گشته، مردی گفت: یا امیر المؤمنین آنچه در بارهٔ تو نازل شده کدام است؟ فرمود: آیه‌ایکه در هود است نمیخوانی أَ فَمَنْ كٰانَ عَلىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ يَتْلُوهُ شٰاهِدٌ مِنْهُ محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بر بصیرت است از پروردگار خودش و منم شاهد.همین روایت در تفسیر المیزان از الدّر المنثور نقل شده است و در

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۱

تفسیر برهان ۲۲ روایت در این باره آمده از جمله از حافظ ابو نعیم، و ثعلبی و ابن مغازلی و ابن مردویه و غیره نقل کرده است.نا گفته نماند: اگر با نظر غیر مشوب، بآیه نظر افکنیم خواهیم دید: شاهدی که قرآن را تصدیق کند و از خود آنحضرت باشد، اراده شده است، بعید است بگوئیم این شاهد خود آنحضرت و یا زبان مبارک او و یا جبرئیل است. اینها با آیه و ذهن صاف نمیسازد

بلکه باید این شاهد شخصی باشد از خود آنحضرت و آن قهرا با علی علیه السّلام تطبیق میکند و او از آنحضرت بود و قرآن را تصدیق مینمود.این قضاوت منصفانه است، ابن کثیر در تفسیر خود گوید: شاهد جبرئیل یا خود آنحضرت است و گفته شده که شاهد علی است و آن ضعیف است و قائلی ندارد و اوّل و دوّم حق است.این قضاوت مبغضانه است زیرا شاهد بودن جبرئیل و یا آنحضرت با وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ جور در نمیاید.۳- الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ یَتْلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ أُولئِکَ یُؤْمِنُونَ بِهِ ... بقره: ۱۲۱، مراد از یَتْلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ تدبّر در معانی کتاب است و آن حقّ تلاوت است و ضمیر «بِهِ» بقرآن یا حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بر میگردد یعنی: آنانکه (یهود، نصاری) بآنها کتاب دادهایم و آنرا تلاوت میکنند و بمعانیش توجّه دارند، چنین کسانی بقرآن ایمان میاورند.۴- وَ الصَّافّاتِ صَفًّا. فَالزّاجِراتِ زَجْراً. فَالتّالِیاتِ ذِکْراً إِنَّ- إِلهَکُمْ لَواحِدٌ صافات: ۱- ۴، صافات و زاجرات و تالیات هر چه باشند، دلیل وحدانیّت خالق‌اند، زیرا لازم است میان قسم و مقسم به تناسبی باشد معنی آیه این است: قسم بصف کشنده‌ها پس قسم به آنهائیکه طرد میکنند، طردی بخصوص، پس قسم بآنهائیکه برای حفظ یکدیگر در پی هم‌اند، واقع این است که خدای شما یکی است.در کتاب آغاز و انجام جهان ص ۱۰۰،

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۲

۱۰۴: صف کشنده‌ها به الکترونهای اتم که در پیرامون هسته صف و گاهی صفهائی کشیده‌اند و پیوسته از مرکز اتم بواسطه نیروئی رانده میشوند.و زاجرات به نیروهائیکه از درون میرانند و از بیرون بر میگردانند معنی شده است (بخود کتاب رجوع شود). «تالیات» قهرا بمعنای از پی رونده‌ها است و «ذکر» بمعنی حفظ است فَالتّالِیاتِ ذِکْراً پس قسم به از پی روندگانیکه برای نگهداری یکدیگر در پی‌هم میروند.بنظر ما ممکن است مراد از صافّات اتم‌های عناصر باشد، کسانیکه از عناصر و جدول مندلیف اطلاع دارند میدانند که عناصر در طبیعت بطرز عجیبی صف کشیده‌اند مثلا- اتم ئیدروژن یک الکترون و یک پروتون و اتم هلیوم دو الکترون و دو پروتون و دو نوترون دارد ... تا میرسیم باتمیکه ۹۲ الکترون و ۹۲ پروتون دارد. اینها صف کشندگان عجیبی هستند که تمام موادّ طبیعی از آنها بوجود آمده است و اگر در پی یکدیگر نباشند و هم دیگر را حفظ نکنند نظم عالم از هم خواهد پاشید.ممکن است بگوئیم «زاجرات» اند یعنی یکدیگر را منع و طرد میکنند با آنکه با اتمهای دیگر ترکیب میشوند و اشیاء را بوجود میاورند ولی در ترکیب شدن موجودیّت خود را از دست نمیدهند تا بتدریج همهٔ اتمها بیک شکل در نیایند و جهان از نظم نیافتد.و شاید: این ذرّات یکنوع شعور دارند و برای یاد آوری وظیفهٔ خود در پی یکدیگر روانند و معنی فَالتّالِیاتِ ذِکْراً آنست: قسم بآنهائیکه برای یاد آوری وظیفهٔ خود تالی‌هم‌اند.حتما و یقینا باید معنی آیات فوق چنین چیزها باشد، نه ملائکه که با الف و تاء جمع بسته نمیشوند زیرا در این صورت مؤنث خواهند بود و قرآن مؤنّث بودن آنها را صریحا ردّ کرده است وَ جَعَلُوا-

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۳

الْمَلائِکَةَ الَّذِینَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً زخرف: ۱۹، بعید است بگوئیم مراد از صافات، صفوف نماز جماعت و یا صفوف مجاهدین است، زیرا گذشته از اینکه با إِنَّ إِلهَکُمْ لَواحِدٌ تناسبی ندارد (معنی این میشود قسم بصفوف جماعت در نماز، خدای شما یکی است) و آنوقت لازم بود گفته شود «و الصّافون صفا» در بیان نماز جماعت و میدان جنگ چه عجب مردان بکنار رفته و زنان در عنوان «وَ الصَّافّاتِ» آمده‌اند؟!! یکی از بزرگان در تفسیر خود احتمال داده که مراد از صافّات، تالیات ملائکه باشند. و از جملهٔ شواهدی که آورده آیهٔ ۱۶۶- ۱۶۵ سورهٔ الصافات است، وَ إِنّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ وَ إِنّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ که ملائکه خودشان گفته‌اند: مائیم صف کشندگان مائیم تسبیح گویان. و آنوقت فرموده: ضرری نیست که وصف ملائکه در صافّات و زاجرات و تالیات با الف و تاء جمع بسته شده زیرا موصوف آنها جماعت و تأنیث لفظی است.جواب این سخن آنست اوّلا ظاهر آیه نشان میدهد که إِنّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ قول جنّ است نه ملائکه بآخر سوره رجوع شود در آنجا سخنی از ملائکه نیست و ما قبل آیات در بارهٔ جنّ است. ثانیا چرا اعتبار تأنیث لفظی در لَنَحْنُ الصَّافُّونَ وَ إِنّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ و بَلْ عِبادٌ مُکْرَمُونَ انبیاء: ۲۶ وَ تَرَی الْمَلائِکَةَ حَافِّینَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ زمر:

۷۵ و غیره بمیان نیامده است؟وانگهی ملائکه أولو العقل‌اند، در صفت مذکر لا یعقل الف و تاء میاورند مثل مرفوعات، منصوبات و مجرورات و الایّام الخالیات، در قرآن محلّی نداریم که صفت مذکّر عاقل با الف و تاء آمده باشد «۱» گذشته از اینها: آنوقت معنی این خواهد بود: قسم بملائکه‌ها خدای شما یکی است. مشکل است بگوئیم قرآن بر مشرکین مکّه و بعموم جهانیان با این کیفیّت مطلبی القاء

(۱) مگر آنکه بگوئیم: مراد از معقّبات در آیه لَهُ مُعَقِّباتٌ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ یَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رعد: ۱۱ حتما ملائکه است.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۴

کند.

تمام؛؛ ج ۱، ص: ۲۸۴

تمام: بآخر رسیدن. وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی مائده: ۳ وَ الْوالِداتُ یُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ حَوْلَیْنِ کامِلَیْنِ لِمَنْ أَرادَ أَنْ یُتِمَّ الرَّضاعَةَ بقره: ۲۳۳.ثُمَّ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ تَماماً عَلَی الَّذِی أَحْسَنَ وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْءٍ ... انعام: ۱۵۴ پس بموسی کتاب دادیم برای آخر رسیدن و تمام شدن بر آنکه نیکو کاری کرد و برای تفصیل هر چیز. میشود مراد آن باشد که شریعت موسی در دوران خود تمام شدن و گسترش یافتن شریعتهای قبل بود لذا «تَماماً» فرموده است در جوامع الجامع آنرا اتمام کرامت و نعمت بر محسنین یا اتمام نعمت بر موسی علیه السّلام فرموده است بنظرم مراد آنست که دین موسی در موقع خود دین تمام بود مخصوصا بقرینهٔ وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْءٍ که در ذیل آیه است علی هذا این آیه نظیر الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ است مائده: ۳.

تَنّور؛؛ ج ۱، ص: ۲۸۴

تَنّور: تنور نان. حَتَّی إِذا جاءَ أَمْرُنا وَ فارَ التَّنُّورُ ... هود: ۴۰ تا چون امر ما آمد و تنور فوران کرد. در قاموس و صحّاح و اقرب الموارد معنای اوّلی تنّور را همان تنور نان گفته‌اند. در المیزان هست: تنّور همان تنور نان است و آن چیزیست که لغت عربی و فارسی در آن متّحداند و یا اصل آن فارسی است.این کلمه دو بار در قرآن آمده است. ظاهر آیه آنست که شروع طوفان نوح با جوشیدن آب و فوران آن از یک تنور معهود بوده است.در بارهٔ آن اقوال دیگری هست طالبین به مجمع و غیره رجوع کنند از آنجمله از ابن عباس و غیره نقل شده که تنّور روی زمین است و زجّاج آنرا اختیار کرده است و در صحاح آنرا بعلی علیه السّلام نسبت میدهد و در مجمع و المیزان احتمال داده‌اند که مراد از «فارَ التَّنُّورُ» اشتداد غضب خداوند باشد. عیّاشی در تفسیر خود چند حدیث آورده که

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۵

تنور معهود در مسجد کوفه بود و آب در بدو طوفان از آن فوران کرد. در کافی نیز چنین نقل شده است.

تَوب؛؛ ج ۱، ص: ۲۸۵

اشاره

تَوب: توب. توبه. متاب همه بمعنی رجوع و برگشتن است در قاموس و صحاح و اقرب الموارد، قید معصیت را اضافه کرده و گفته‌اند: رجوع از معصیت ولی رجوع مطلق صحیح است زیرا این کلمه در بارهٔ خدای تعالی نیز بکار رفته و در او رجوع از معصیت معنی ندارد مثل لَقَدْ تابَ اللَّهُ عَلَی النَّبِیِّ وَ الْمُهاجِرِینَ وَ الْأَنْصارِ توبه: ۱۱۷.در مجمع ذیل آیهٔ ۳۷ بقره فرموده: اصل توبه رجوع از

عمل گذشته است. گویا مجمع نیز توبهٔ عبد را در نظر داشته است. در المیزان در جاهای متعدد آنرا مطلق رجوع فرموده و این کاملا صحیح و باستعمال قرآن اوفق است.معنای توبه همانطور که گفته شد رجوع است النهایهٔ توبهٔ خدا با توبهٔ عبد فرقش آنست که توبهٔ عبد برگشتن بسوی خداست با ترک معصیت و تصمیم عدم ارتکاب بآن، و توبهٔ خدا باز گشت به بنده است با رحمت و مغفرت و با موفّق کردن بتوبه (جملهٔ اخیر را بعدا توضیح خواهیم داد).باید دانست: باز گشت خدای مهربان بسوی بنده از بازگشت بنده بیشتر است لذا صیغهٔ مبالغهٔ توّاب همه جای قرآن صفت خداوند آمده است هُوَ التَّوّابُ الرَّحِیمُ بقره آیات ۳۲- ۵۴- ۱۲۸- ۱۶۰ و آیات دیگر، ولی دربارهٔ بندگان اسم فاعل آمده است نظیر التّائِبُونَ العابِدُونَ ... توبه: ۱۱۲. فقط در یک محل آمده إِنَّ اللّهَ یُحِبُّ التَّوّابِینَ وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ بقره: ۲۲۲ [در اینجا لازم است در بارهٔ چند آیه سخن گوئیم.]۱- إِلّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُولئِکَ یُبَدِّلُ اللّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ ... فرقان: ۷۰ مگر آنکه توبه کند و ایمان آورد و عمل

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۶

صالح انجام دهد، پس خدا سیّئات آنها را به حسنات مبدّل میکند.ظاهر آیه آنست که ایمان و عمل و توبه سبب تبدیل سیّئات بحسناتاند. مثلا آنکه شرک ورزیده و قتل نفس کرده و زنا نموه در صورت توبه و ایمان و عمل صالح روز قیامت خواهد دید که شرک مبدّل بتوحید و قتل نفس مبدّل باحیاء نفس و زنا مبدّل بیک عمل خوب و مفید شده است، او خار کشته بود ولی گل میچیند.مثل روشن آن همان کثافات و زبالههاست که پس از تحوّلات بسیار در مزرعهها بصورت کود ریخته میشوند و بمیوههای شیرین و حبوبات لذیذ مبدّل میگردند، عجبا وقت تنقیهٔ مستراح همه ناراحت و مشمئز هستیم ولی تصوّر نمیکنیم که این همه قازورات تنفّر آور، روزی مبدّل بمیوههای شیرین گشته و تحویل ما خواهد شد!!!.مثل دیگر آنست: در بعضی جاها ریشهٔ خار را شکافته و تخم هندوانه را داخل آن میکنند و روی آنرا با خاک میپوشند، تخم در آنجا روئیده و از ریشهٔ خار آب گرفته میوهٔ بس عالی و شیرین میدهد، تصور کنید سیّئه چطور بحسنه مبدّل شده است، ریشهٔ خار ولی میوه هندوانه است، این است معنای یُبَدِّلُ اللّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ.از ظاهر آیه نمیتوان دست برداشت. خوشا بحال آنانکه از بدیها توبه کرده و در ایمان و عمل استقامت میورزند که زهرها از برای آنها مبدّل به شهدها خواهد شد.ساعتی چند که با لهو و لعب گذراندهاند خواهند دید که خدا آنرا به نماز و تلاوت قرآن مبدّل کرده است. راجع بتمام مطلب رجوع کنید به «سیّئه».در تفسیر برهان ذیل آیهٔ شریفه ۱۲ حدیث در این زمینه نقل شده است.۲- ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِیمٌ. وَ عَلَی الثَّلاثَةِ الَّذِینَ خُلِّفُوا حَتّی إِذا ضاقَتْ عَلَیْهِمُ الْأَرْضُ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۷

بِما رَحُبَتْ وَ ضاقَتْ عَلَیْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَ ظَنُّوا أَنْ لا مَلْجَأَ مِنَ اللّهِ إِلّا إِلَیْهِ ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ لِیَتُوبُوا إِنَّ اللّهَ هُوَ التَّوّابُ الرَّحِیمُ توبه: ۱۱۷- ۱۱۸ آیهٔ شریفه کاملا صریح و روشن است: که توبهٔ بنده میان دو توبهٔ خداوند است: یعنی اوّل خدا به بنده میگردد و باو توفیق توبه میدهد، سپس بنده توبه میکند آنگاه خدا توبه کرده و آنرا می‌پذیرد و بنده را مورد بخشودگی و مرحمت قرار میدهد ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ لِیَتُوبُوا پس توبهٔ بنده محفوف بدو توبهٔ خداست. معنی آیه چنین است: پس بآنها بازگشت که خدا بآنها مهربان و رحیم است و نیز بر آن سه تن بازگشت که مانده بودند تا وقتیکه زمین با همه وسعت بر آنها تنگ شد و از خویش بتنگ آمدند و بدانستند که از خدا جز بسوی او پناهی نیست پس بآنها بازگشت تا آنها باز گردند (و توبه کنند) که اوست توّاب و مهربان.۳- إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَی اللّهِ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ یَتُوبُونَ مِنْ قَرِیبٍ فَأُولئِکَ یَتُوبُ اللّهُ عَلَیْهِمْ وَ کانَ اللّهُ عَلِیماً حَکِیماً. وَ لَیْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفّارٌ أُولئِکَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً نساء: ۱۷- ۱۸.این دو آیه از چند جهت جای دقت‌اند اوّل اینکه مراد از جهالت آنست که کسی ندانسته گناهی بکند سپس بداند که آنکار گناه و حرام است و یا کسیکه گناه بودن کاریرا میدانسته، ولی روی هوی و هوس و غلبهٔ مشتهیات نفسانی که خود یکنوع جهالت است انکار را بکند.چنین کسی بعد از بخود آمدن و دانستن معصیت باید فورا توبه کند «ثُمَّ یَتُوبُونَ مِنْ قَرِیبٍ» عیّاشی در تفسیر خود

از امام صادق علیه السّلام نقل میکند: هر گناهیکه بنده میکند هر چند عالم باشد آنگاه که قصد معصیت کند جاهل است، خدا در حکایت قول یوسف ببرادرانش فرموده هَلْ عَلِمْتُمْ ما فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَ أَخِيهِ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۸

إِذْ أَنْتُمْ جاهِلُونَ بآنها نسبت جهل داده چون قصد عصیان کرده بودند.دوّم آنکه: بعد از یقین بمرگ توبه قبول نیست و نیز برای آنانکه کافرند و در آنحال که میمیرند اگر توبه کنند، توبه نیست. ظاهر این است که اگر مسلمان پیوسته مرتکب گناه بشود و هنگام یقین بمرگ توبه کند و یا کافری مادام العمر کافر باشد و چون وقت مرگش رسید و بآن یقین کرد، ایمان آورد و بسوی خدا برگردد از هیچ یک توبه و ایمان قبول نیست «۱» این مطلب از دو آیهٔ ذیل نیز روشن میشود حَتّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ.آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ یونس: ۹۰- ۹۱ می‌بینیم که فرعون مادام العمر در کفر و عناد بود و وقت غرق شدن گفت: بمعبودیکه بنی اسرائیل ایمان آورده‌اند ایمان آوردم، ولی از وی قبول نشد و خدا در جواب فرمود: آیا اکنون ایمان میاوری؟ حال آنکه تو از پیش عصیان ورزیده و از تبهکاران بوده‌ای.هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ انعام: ۱۵۸.مراد از اتیان بعض آیات، تمام شدن مهلت و رسیدن عذاب و اخذ خدائی و نظیر آن است، ظهور آیه در آنست که ایمان آوردن در آنوقت مفید نیست و همچنین آنکه از پیش ایمان آورده و قدرت داشته که عمل بکند ولی نکرده است، ایمان او فائده ندارد امّا آنکه پیش از رسیدن مرگ ایمان آورده ولی مجال عمل نداشته است، آیه بحال او شامل نیست.در هر حال از این آیات بخوبی روشن است که توبه و ایمان در حین مشاهدهٔ مرگ بی اثر و بی بهره است

(۱) مراد از توبه در هر دو محلّ توبهٔ خداست یعنی قبول توبهٔ بنده که بالملازمه توبهٔ بنده را نیز میرساند.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۸۹

ولی پیش از یقین بمرگ اگر کسی توبه کند توبهٔ او قبول است و لو مجال عمل هم نداشته باشد. چنانکه در روایت کافی از امام صادق علیه السّلام از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نقل است که فرمود: هر که یکسال پیش از مرگش توبه کند خدا میپذیرد. بعد فرمود یکسال زیاد است هر که یکماه قبل از مرگ خود توبه کند، خدا قبول میکند، بعد فرمود یکماه زیاد است هر که یک هفته پیش از مرگش توبه نماید حق تعالی میپذیرد. سپس فرمود یک هفته زیاد است هر که یک روز قبل از مرگ توبه کند خدا توبهٔ او را قبول میکند، بعد فرمود یک روز زیاد است هر که پیش از معاینهٔ مرگ توبه کند خدا میپذیرد (کافی ج ۲ ص ۴۴۰ طبع آخوندی) این روایت بچند وجه در کافی نقل شده و در المیزان نظیر آنرا از فقیه نقل کرده و در کتب اهل سنّت نیز منقول است و در تفسیر ابن کثیر چند حدیث در این زمینه آمده است.

چرا توبه در آنحال قبول نیست؟؛ ج ۱، ص: ۲۸۹

در المیزان فرموده: علّت عدم قبول اینگونه توبه آنست که یأس از زندگی و ترس قیامت او را بتوبه و ندامت مجبور کرده و آنگاه که نه حیات دنیوی هست و نه عمل خیری، توبه و رجوع واقعیت نخواهد داشت یعنی آن در واقع توبه و برگشت حقیقی نیست.در المنار گوید ...: استاد گفت مراد آنست که توبهٔ صحیح از آنها واقع نمیشود ... آنوقت در توجیه این سخن میگوید سنّت خدائی بر آن جاری است که اعمال بد در نفوس مرتکبین اثر بگذارد و اعمال بد بر آنها احاطه کرده مجالی برای انخلاع و توبه نمی‌ماند و آنگاه که مرگ را معاینه کرد و از لذات زندگی مأیوس شد میگوید: توبه کردم! او تائب نیست بلکه مدّعی و کاذب است.و در استظهار این مطلب گوید در آیهٔ اوّل آمده يَعْمَلُونَ السُّوءَ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۰

و در دوّم «يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ» جمع در اینجا همهٔ افراد گناه را که توأم با اصرار و تکرار است شامل میشود ... و اصرار در بعضی موجب ارتکاب بعضی دیگر میشود ... در آیهٔ اوّل آمده «يَتُوبُونَ» و توبه را بآنها اسناد داده و در دوّمی آمده «قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ» روشن میشود که مدّعی توبه است در وقت عجز از گناه، یعنی دلش گناه را ترک نکرده و نفسش از آن اعراض ننموده مثل کسیکه در ملک دیگری فساد میکند و صاحب ملک او را گرفته و تیغ بر گردن نهاده میخواهد او را سر ببرد چون حال را چنین دیده میگوید: دیگر این کار را نمیکنم! ولی دلش از آنکار بر نگشته و آنرا قبیح ندانسته است.حاصل مطلب المیزان و المنار آنست که علّت عدم قبول، نبودن توبهٔ حقیقی است و این رجوع، رجوع واقعی که توأم با ندم و تقبیح گذشته‌ها باشد، نیست.مجمع البیان فرموده: علّت عدم قبول آنست که بنده در آن حال بفعل حسنات و ترک قبائح مجبور شده و از حدّ تکلیف خارج میگردد زیرا که مستحق مدح و ذمّ نیست و آنگاه تکلیف وجود ندارد.حاصل مطلب طبرسی آنست که توبهٔ آنها توبهٔ واقعی است و علّت عدم قبول، گذشتن ظرف عمل و زمان تکلیف و همچنین مجبور بودن است.نا گفته نماند چنانکه در «ایمان» گذشت آن تسلیم واقعی است ولی هنگام مرگ و عذاب، شخص بالاجبار تسلیم میشود و چون ایمان واقعی نیست و ظرف تکلیف و عمل گذشته است توبه قبول نمیشود زیرا خدا خواسته مردم با تدبّر در آیات کون و طبیعت باختیار خود ایمان بیاورند و مجالی برای عمل و اصلاح ما قبل داشته باشند، مثلا آیهٔ فَلَمّا رَأَوْا بَأْسَنا قالُوا آمَنّا بِاللّهِ وَحْدَهُ وَ كَفَرْنا بِما كُنّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ- يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمانُهُمْ لَمّا رَأَوْا بَأْسَنا سُنَّتَ اللّهِ الَّتِی قَدْ خَلَتْ فِی عِبادِهِ وَ خَسِرَ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۱

هُنالِكَ الْكافِرُونَ غافر: ۸۵.روشن میکند که تسلیم میشوند ولی در ظاهر، فائده‌ای بحالشان ندارد همچنین دو آیهٔ ذیل ... رَبَّنَا اطْمِسْ عَلى أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلى قُلُوبِهِمْ فَلا يُؤْمِنُوا حَتّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ. وَ لَوْ جاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ يونس: ۸۸- ۹۶ و ۹۷ میفهمانند که کافران ایمان اختیاری که با تفکّر در نظام عالم بدست میاید، نمیاورند و چون عذاب الیم را دیدند تسلیم میشوند، و این غیر از آیهٔ ذیل است که فرموده وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً نساء: ۱۵۹ آیهٔ شریفه دربارهٔ حضرت عیسی است و مفهومش آنست که تمام اهل کتاب پیش از مرگ خود بحضرت عیسی ایمان میاورند و میدانند که خدا و پسر خدا نبوده است و ظاهر آیه آنست که ضمیر «بِهِ» به عیسی و ضمیر «مَوْتِهِ» به اهل الکتاب راجع است. المیزان و المنار در تفسیر آیه گفته‌اند: هر یک از اهل کتاب در وقت مرگ و دیدن عالم شهود وضعشان عوض شده و یقین پیدا میکنند که عیسی پیغمبر و بندهٔ خدا بوده است نه خدا و یا پسر خدا و یا دروغگو، در نتیجه حجّت خدا در بارهٔ عیسی بر یهود و نصاری تمام میشود ولی باز پیداست که این ایمان فائده‌ای بحالشان نخواهد داشت.خلاصه اینکه: از مجموع آیات روشن میشود ایمان و تسلیم، واقعی و از ته قلب نیست و نظیر: قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِی قُلُوبِكُمْ حجرات: ۱۴ است.سوّم: شخص گناهکار که هنگام مرگ میگوید: «إِنِّی تُبْتُ الْآنَ» توبه‌اش قبول نیست و بی‌توبه از دنیا میرود ولی معذّب بودنش مانند کافر حتمی نیست احتمال دارد بوسیلهٔ شفاعت یا رحمت خدا، بخشوده شود، ذیل آیه که میگوید: أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً حکم

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۲

اوّلی است و احتمال شفاعت و غیره را از بین نمیبرد بلی اگر شفاعت و رحمت خدا شامل حالشی نشود، معذّب خواهد بود، در المیزان نیز بآن اشاره شده است.چهارم: تفسیر المیزان باستناد «علی» و «لام» در «إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّهِ لِلَّذِينَ» توبه را در صدر آیه و همچنین در «وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ » ... بشهادت قید «وَ هُمْ كُفّارٌ» توبهٔ خدا گرفته است نه توبهٔ عبد یعنی رجوع خدا برای کسانی است که چنان باشند و برای کسانی نیست که وقت مرگ توبه کنند و یا از کفر برگردند. در صافی نیز چنین فرموده است. مخفی نماند توبهٔ خدا بر بنده در تمام قرآن با «علی» متعدی شده است مثل فَتابَ عَلَيْكُمْ بقره: ۵۴ فَإِنَّ اللّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ مائده: ۳۹ لَقَدْ تابَ اللّهُ

عَلَى النَّبِيِّ توبه: ۱۱۷ و امثال آنها و توبهٔ بنده بسوی خدا در تمام قرآن با «الی» متعدی آمده نظیر فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتاباً فرقان: ۷۱ فَتُوبُوا إِلى بارِئِكُمْ بقره: ۵۴ تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً تحریم، ۸ و امثال ذلک، و این بمناسبت استعلاء حق تعالی و کوچکی بندگان است. «علی» در آیهٔ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ گر چه از قبیل اوّل نیست ولی چون معنی تعهّد را میرساند بنظر قوی بلکه حتمی میرسد که مراد از توبه، توبهٔ خداست یعنی برگشتن خدا بر بنده بنفع کسانی است که زود توبه کنند و خلاصه این میشود که توبهٔ خدا فقط برای کسانی است که زود توبه کنند نه بر آنانکه هنگام مرگ توبه کنند و یا بر حال کفر بمیرند.در این صورت آیاتیکه در بارهٔ عدم قبول توبهٔ فرعون و کفّار دیگر آورده شد از آیهٔ دوّم اجنبی هستند زیرا در آیهٔ دوّم توبهٔ کفّار مطرح نیست بلکه مضمونش این است که: خدا بکسانیکه در وقت مرگ توبه کنند و بکسانیکه بحال کفر از دنیا بروند توبه نمیکند، اللّهم اینکه بگوئیم چون توبهٔ خدا بمعنی قبول

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۳

توبهٔ بنده است بالملازمه بدست میاید که از کافر در آنموقع توبه هست ولی خدا قبول ندارد. در این صورت آیاتیکه در خصوص فرعون و غیره نقل شد همه با این آیه در یک سیاق‌اند و این سخن قوی و بلکه حتمی است.در بارهٔ آیهٔ: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمانِهِمْ ثُمَّ ازْدادُوا كُفْراً لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَ أُولئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ آل عمران: ۹۰ گفته‌اند چون توبهٔ حقیقی از آنها سر نمی‌زند در مجمع فرموده: اگر توبهٔ حقیقی داشته باشند هدایت میابند آخر آیهٔ مؤید قول اهل تفسیر است.

تارة:؛ ج ۱، ص: ۲۹۳

تارة: دفعه ... وَ مِنْها نُخْرِجُكُمْ تارَةً أُخْرى طه: ۵۵ از آن دفعهٔ دیگر خارجتان میکنیم.نصب آن برای ظرفیّت است و فقط دو بار در قرآن مجید بکار رفته است: اسراء: ۶۹- طه: ۵۵.

تورات:؛ ج ۱، ص: ۲۹۳

اشاره

تورات: کتابی بود که بصورت الواح بر حضرت موسی بن عمران نازل گردید. و آن غیر از تورات موجود است [خلاصهٔ نظر قرآن را در بارهٔ تورات فعلی که در دست یهود است میتوان در چهار جمله خلاصه کرد.]۱- مقداری از تورات فعلی همان تورات اصلی است.۲- قسمت دیگری از بین رفته است.۳- مقداری بر آن اضافه شده است.۴- در آن تغییر و تبدیل رخ داده است.این چهار مسئلهٔ فوق را بررسی میکنیم.۱- كُلُّ الطَّعامِ كانَ حِلًّا لِبَنِي- إِسْرائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرائِيلُ عَلى نَفْسِهِ ... قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْراةِ فَاتْلُوها إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ آل عمران: ۹۳ آیهٔ شریفه در صدد بیان آنست که طیّبات بر بنی اسرائیل در اثر ظلمشان حرام شده و گرنه قبلا همه حلال بود جز آنچه یعقوب بر خود تحریم کرده بود (و آن گوشت شتر بود که سبب درد خاصرهٔ یعقوب میشد و آنرا

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۴

بر خود تحریم کرد چنانکه از امام صادق علیه السّلام منقول است) و اینکه میگوید: تورات را بیاورید و بخوانید دلیل آنست که این حکم در تورات وجود دارد.وَ كَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَ عِنْدَهُمُ التَّوْراةُ فِيها حُكْمُ اللَّهِ مائده: ۴۳، این آیه نیز صریح است که در تورات فعلی حکم خدا هست. الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِيلِ ... اعراف: ۱۵۷، این آیه نیز دال بر شامل بودن تورات فعلی بر تورات اصلی است.وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ ... وَ قالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي ... فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَ جَعَلْنا قُلُوبَهُمْ قاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا

بِهِ ... مائده: ۱۲- ۱۳، جملهٔ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ با ملاحظهٔ أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ که در آل- عمران آیهٔ ۲۳ و در نساء آیهٔ ۴۴ و ۵۱ آمده است دلالت بر آن دارد که مقدار معتنابهی از تورات مانده و قسمت معتنابهی هم از بین رفته است زیرا حظّ و نصیب هر دو بیک معنی است.۲- اینکه قسمتی مهمّ از بین رفته است از أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ روشن گردید.۳- در سورهٔ بقره ضمن نقل حال یهود آمده وَ مِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لا يَعْلَمُونَ الْكِتابَ إِلَّا أَمانِيَّ وَ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ. فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هذا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَناً قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَ وَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ۷۸- ۷۹.این آیه روشن میکند که علماء یهود چیزهائی مینوشتند و آنرا بخدا نسبت میدادند و عوامشان نیز آنها را باور میکردند.وَ إِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقاً يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتابِ وَ ما هُوَ مِنَ الْكِتابِ وَ يَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۵

وَ ما هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ آل عمران: ۷۸ از این آیه هم روشن میشود که چیزهائی از خود ساخته و بکتاب خدا نسبت میداده‌اند. و در آینده خواهیم دید: چیزهائی بر تورات افزوده شده است.۴- در بارهٔ ورود تغییر و تبدیل بتورات لازم است بآیاتیکه در آنها يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ و غیره آمده استناد نمود ... يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَ لا تَزالُ تَطَّلِعُ عَلى خائِنَةٍ مِنْهُمْ ... مائده: ۱۳، تحریف بمعنی میل دادن است و آن مطابق با تغییر و تبدیل است، آیه روشن میکند که کلمات خدا را تغییر میدادند و بغیر معنای مراد تفسیر می‌نمودند. در آیه ۴۱ همین سوره آمده وَ مِنَ الَّذِينَ هادُوا ... يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَواضِعِهِ ... در المیزان ذیل آیهٔ ۴۶ نساء که نظیر همین دو آیه است فرمود: تحریف یا با تغییر مواضع الفاظ و تقدیم و تأخیر و اسقاط و اضافه است چنانکه بتورات کنونی نسبت داده میشود و یا تفسیر کلمات موسی و سایر پیامبران است بغیر مراد، چنانکه بشارات تورات را در بارهٔ حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تأویل کردند و قبلا نظیر آنرا در بارهٔ حضرت عیسی کرده بودند و گفتند: آن موعود هنوز نیامده است.قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتابَ الَّذِي جاءَ بِهِ مُوسى نُوراً وَ هُدىً لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَراطِيسَ تُبْدُونَها وَ تُخْفُونَ كَثِيراً ... انعام: ۹۱، جمله‌های لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ که در چند آیه واقع شده قابل دقّت است مثل ... وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ بقره: ۱۴۶، کتمان حق و اخفاء مقدار کثیری از کتاب مبین، تغییر و تبدیل است.

نظری بتورات کنونی؛ ج ۱، ص: ۲۹۵

در تعقیب آنچه از قرآن مجید استفاده کردیم لازم است نظری بتورات فعلی بکنیم.تورات فعلی که در دست یهود است مشتمل بر اسفار پنجگانه و صحیفهٔ یوشع و سی و سه کتاب

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۶

دیگر است اسفار پنجگانه که مربوط بحضرت موسی است عبارتند از: ۱- سفر پیدایش که از اوّل خلقت تا وفات حضرت یوسف در پنجاه باب صحبت شده است.۲- سفر خروج، مشتمل بر چهل باب از شمارش اسامی فرزندان یعقوب که بمصر آمدند شروع شده و بنقل وضع خیمهٔ اجتماع ختم میشود و تأسیس احکام یهود در کوه سینا و مواعدهٔ خدا با موسی و غیره در آن است.۳- سفر لاویان شامل بیست و هفت باب از حکم قربانی شروع شده و در بارهٔ مقداری قواعد و حدود صحبت کرده و با کلمهٔ: «این است اوامریکه خداوند بموسی برای بنی اسرائیل در کوه سینا امر فرمود» تمام میشود.۴- سفر اعداد دارای سی و شش باب و در بارهٔ سفرهای بنی اسرائیل و راجع بورود اردن و کنعان و غیره میباشد.۵- سفر تثنیه، مشتمل بر ۳۴ باب و راجع بشرایع و احکام و تذکّرات است و با مرگ موسی تمام میشود.فقط این پنج سفر، راجع بتورات موسی است و از بقیّه کتب تنها از زبور در قرآن مجید نام برده شده است.محتویات این پنج سفر مطالبی است که از اغلب آنها در قرآن مجید ذکر و یا بآنها اشاره شده است ولی یک قسمت مطالبی دارد غیر معقول که ساحت خدا و پیامبران از آن بدور است و مطالب دیگری که صریح است بعد از موسی نوشته شده

است. و قضایای دیگرش مخلوط و آمیخته باغلاطی است که قرآن مجید تصدیق نمیکند.مثلا- در باب سوّم از سفر پیدایش آیهٔ هشتم: راه رفتن خدا در بهشت ذکر شده که آدم و زنش خود را از وی پنهان کردند. حال آنکه خداوند جسم نیست لَیْسَ کَمِثْلِهِ شَیْءٌ و در سفر خروج باب ۳۲ ساختن گوساله را بهارون نسبت داده که او

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۷

بود پس از تأخیر موسی گوساله را ساخت و مردم را بعبادت آن دعوت کردند و در کنار آن قربانگاهی ساختند. با آنکه سازندهٔ گوساله سامری است و سبب این فتنه او بود و هارون پیامبر خدا و جانشین موسی در آنروز بود. با آنکه در باب ۲۸ و ۴۰ همان سفر، خدا هارون را تمجید کرده و در بارهٔ او بموسی سفارش میکند.در باب سی و دوّم از سفر پیدایش آیهٔ ۲۴ ببعد میگوید که خدا با یعقوب کشتی گرفت و نتوانست بر یعقوب غلبه کند و گفت: ای یعقوب مرا رها کن. (العیاذ باللّه) در باب نوزدهم سفر پیدایش آیهٔ ۳۰ تا ۳۸ میگوید که: دختران لوط باو شراب نوشانیدند و با او همبستر و هر دو حامله شدند و هر یک پسری زائید (نعوذ باللّه) در باب ۱۸ سفر پیدایش بند ۱ ببعد خدا با دو نفر نزد ابراهیم میایند و ابراهیم میخواهد پای خدا را بشوید بالاخره خوراک میاورد و خدا با آندو رفیق خود خوراک میخورند (معاذ اللّه) در کتاب دوّم سموئیل باب یازدهم مینویسد: که داود زن اوریا را از پشت بام دید که غسل میکند داود کسانی فرستاد زن را گرفته و آوردند داود بلافاصله با او همبستر شد و زن حامله گردید و حمل خود را بداود اطلاع داد. در باب دوازدهم همان کتاب نوشته: ناتان فرستادهٔ خدا پیش داود آمد و از این کار انتقاد کرد و گفت: خدا میگوید بعوض کاریکه در بارهٔ زن اوریا کرده‌ای زنان تو را گرفته پیش چشم تو بهمسایه‌ات خواهم داد و او در نظر این آفتاب با زنان تو خواهد خوابید تو در پنهانی زنا کردی امّا من این کار را پیش تمام اسرائیل خواهم نمود (معاذ اللّه) افسانه‌های دیگری نیز دارد که شمردن آنها وقت زیاد میخواهد.خلاصه: از اینگونه مطالب غیر معقول در اسفار پنجگانه و غیره زیاد است و میشود در این باره بکتاب «الرحلهٔ» تألیف مرحوم بلاغی رجوع

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۸

نمود.ایضا در سفر تثنیه باب سی و چهارم وفات موسی نقل شده است و گوید: موسی در آنجا مرد و در آنجا دفن گردید و احدی تا حال قبر او را نشناخته و وقت مرگ صد و بیست سال داشت و بنی اسرائیل برای او سی روز ماتم گرفتند. پیداست که این مطالب بعد از موسی نوشته شده و نمیتواند از تورات اصلی باشد و در آیهٔ ۱۰ همان باب هست: پیامبری مثل موسی تا بحال در بنی- اسرائیل بر نخاسته که خدا او را روبرو شناخته باشد. مسلّم است که این سخن بعد از فوت موسی است و از تورات وحی شده نیست از این قبیل مطالب در تورات بسیار است و همه حکایت دارند که اسفار پنجگانه بعد از حضرت موسی نوشته شده است. در المیزان ج ۳ ص ۳۳۹ گوید: در فتنه بخت‌نصر و لشگر کشی او بفلسطین تورات موسی از بین رفت، بعدها که کوروش پادشاه ایران بنی اسرائیل را از اسارت نجات داد و مجاز کرد که از بابل بفلسطین برگردند و معبد خود را بنا کنند، مردی بنام عزیر که هویّتش مجهول است بجمع تورات همّت گذاشت و اسفار پنجگانه را نوشت و گرنه تورات اصلی در آنروز از بین رفته بود. ولی بهر تقدیر مقداری از تورات اصلی در میان آنها گنجانده شد، لابدّ بعضی از الواح آنرا یافته و یا از این و آن آموخته بود.مستر هاکس امریکائی در قاموس کتاب مقدّس زیر لغت عزّ را مینویسد: او کاهن و هادی معروف عبرانیان و کاتب ماهر شریعت و شخصی عالم و قادر و امینی بود ... او از اردشیر دراز دست امداد و اعانت‌های لازم را گرفت و ۴۵۷ قبل از مسیح- بسرکردگی جماعت بزرگی از اسیران باورشلیم برگشت و عموما معتقدانند.تمامی کتب عهد عتیق را که حال قانون ما میباشد جمع آوری و تصحیح فرمود.این است اقرار مستر هاکس

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۲۹۹

که در تألیف کتابش مدّتها زحمت کشیده است و قول وی در این باره برای ما سند است. و در مقدمهٔ همان کتاب گوید: کتاب

مقدس (تورات فعلی) توسط ۳۹ نفر در مدت هزار و پانصد سال تألیف گشته است.در فرهنگ قصص قرآن تألیف آقای صدر الدین بلاغی بحث جامعی در این باره آمده و ضمنا مینویسد: سر انجام این نتیجهٔ قطعی بدست آمد که تورات کنونی تألیف شخص معیّنی نیست و اسفار قانونی آن در تاریخها و زمانهای مختلف نوشته شده و تاریخ تألیف سفر خروج قرن نهم و تاریخ تألیف سفر تثنیه قرن هشتم و هفتم قبل از میلاد است و سفر احبار پس از سال ۵۱۶ قبل از میلاد نوشته شده ... از این سخن بر میاید که حتی اسفار خمسه را هم عزرا ننوشته است.

تِین:؛ ج ۱، ص: ۲۹۹

تِین: انجیر. وَ التِّینِ وَ الزَّیْتُونِ وَ طُورِ سِینِینَ تین ۱: قسم بانجیر و زیتون و طور سینا. از قتاده نقل شده: تین کوهی است که شهر دمشق بر آن است و زیتون کوهی که بیت المقدس بر آن بنا گردیده و عکرمه گوید: تین و زیتون هر دو نام کوهی است که در آن انجیر و زیتون میروید.مناسب است در بارهٔ سورهٔ مبارکهٔ تین دقّت بیشتر شود وَ التِّینِ وَ الزَّیْتُونِ وَ طُورِ سِینِینَ وَ هٰذَا الْبَلَدِ الْأَمِینِ. لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسٰانَ فِی أَحْسَنِ تَقْوِیمٍ. ثُمَّ رَدَدْنٰاهُ أَسْفَلَ سٰافِلِینَ. إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّٰالِحٰاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ فَمٰا یُکَذِّبُکَ بَعْدُ بِالدِّینِ. أَ لَیْسَ اللّٰهُ بِأَحْکَمِ الْحٰاکِمِینَ ارباب تفسیر در بارهٔ قسم به تین و زیتون بیشتر بتوضیح فوائد این دو میوه پرداخته و گفته‌اند: علت قسم، کثرت فوائد آنهاست.ولی باید مقسم به را حساب کرد و دید این دو میوه با آن چه تناسبی دارد.این سوره میگوید: قسم بانجیر و زیتون و کوه سینا (محلّ نزول

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۳۰۰

تورات) و این شهر امن، که انسان را در بهترین قوام آفریدیم سپس او را بپائین‌ترین پائینیان برگرداندیم باید دقت کرد که میان این چهار قسم و احسن تقویم و برگردانده شدن باسفل چه تناسبی هست.در اینجا بدو میوه (انجیر و زیتون و دو محل (طور سینا و مکّه) قسم یاد شده است.طور سینا محل گمنامی بود که نزول تورات و تجلّی حق و کلام خدا با موسی آنرا شهرهٔ آفاق ساخت و بآن بقاء ابدی بخشید و کوه خشک و خالی منشاء تربیت و تعالی و ترقّی گردید. همچنین مکّه، محلّ تجارت قریش و رباخواران و بت پرستان و بتان بود و چهار نعل به پستی میرفت و پیوسته در قوس نزول بود، تجلّی انوار وحی و بعثت حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وضع آنرا یکسره دگرگون ساخت و ریشهٔ تعلیمات عالیهٔ انسانی از آن سر زد و همه چیز قلب ماهیّت نمود، مرکز رباخواران و بتان کجا و تعلیمات عالیهٔ قرآن کجا؟انجیر میوه‌ای است بس عالی و مفید و دارای تخم‌های بسیاری که میشود از یک دانهٔ انجیر درختهای بی‌شمار پرورش کرد و میتوان آنرا آنقدر نگاه داشت که پوسیده و از بین برود و کرمها آنرا بخورند و فاسد کنند. همچنین زیتون میوه‌ای است از هر جهت مفید و درخت آن عمر طویل دارد در جزیرهٔ سیسیل درختان زیتونی هست که دو هزار سال عمر دارند و هنوز میوه میدهند. و بآن درخت صلح میگویند امریکائیان در مسافرت بکرهٔ ماه شاخهٔ درخت زیتون را بعنوان صلح در آنجا گذاشتند.در اینکه خلقت انسان در احسن تقویم است، سخنی نیست ولی منظور از «ثُمَّ رَدَدْنٰاهُ أَسْفَلَ» چیست؟آیا مراد هجوم ضعف و پیری و تحلیل قوا و از یاد بردن معلومات و رجوع بایّام کودکی است نظیر وَ مِنْکُمْ مَنْ یُرَدُّ إِلیٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِکَیْ لٰا یَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَیْئاً و نظیر وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۳۰۱

نُنَکِّسْهُ فِی الْخَلْقِ؟.و یا مراد تسلّط قوای نفسانی بر انسان است که سبب هلاکت و پست شدن اوست؟.بنظر نگارنده: احتمال دوّم مراد است و این سورهٔ نظیر سوره عصر است که فرموده: «قسم بروزگار بشر در ضرر و نقصان و کم شدن است مگر آنانکه ایمان آورده و کار نیکو انجام داده و یکدیگر را بحق و صبر توصیه کنند.در این سوره هم مراد بنظر نگارنده آنست که: بشر را در احسن تقویم و ترکیب آفریدیم، با تسلّط قوای شهوانی او را بپائین‌ترین پائین‌ها برگرداندیم و إِنْ هُمْ إِلّٰا کَالْأَنْعٰامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ شد ولی در اثر انوار

وحی و استعداد ذاتی میتواند مانند انجیر و زیتون از هر حیث لایق و مفید و قابل استفاده باشد و اشعهٔ تابناک وحی که از طور سینا و مکّه معظمه برخاسته همه برای ترقّی و رشد و تعالی او است، بالاخره بواسطهٔ استعداد باطنی از یکطرف و تربیت پیامبران از طرف دیگر، رحمت بر وی باریده است.و اللّه العالم.

تیه:؛ ج ۱، ص: ۳۰۱

تیه: تحیّر. سرگردانی ... فَإِنَّها مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ ... مائده: ۲۶ ارض مقدّس بر آنها چهل سال حرام است و در زمین سرگردان میشوند. آیه در بارهٔ جریان بنی- اسرائیل و مخالفت آنها با موسی است و الحمد للّه و هو خیر ختام.

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۰۲

ث؛ ج ۱، ص: ۳۰۲

ثاء؛ ج ۱، ص: ۳۰۲

حرف پنجم از الفبای فارسی و حرف چهارم از الفبای عربی است معنای بخصوصی ندارد و جزء کلمه واقع میشود.

ثبوت:؛ ج ۱، ص: ۳۰۲

ثبوت: استقرار ... فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِها نحل: ۹۴ تا مبادا قدمی بعد از استقرارش بلغزد.اثبات و تثبیت هر دو بمعنی ثابت و مستقرّ کردن است نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْباءِ الرُّسُلِ ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤادَكَ هود: ۱۲۰ از اخبار پیامبران آنچه را که با آن قلب تو را مستقرّ میکنیم، بر تو حکایت می‌نمائیم.و با نقل آنها دل تو را از اضطراب و تشویش بسکون و آرامش و ثبوت میبریم وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ ... انفال: ۳۰.آیهٔ شریفه در بارهٔ مذاکرات دار الندوهٔ مکّه است که راجع بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سه پیشنهاد کردند که او را از مکّه بیرون کنند یا زندانی نمایند و یا بکشند. علی هذا مراد از «لِيُثْبِتُوكَ» محبوس کردن آنحضرت میباشد.وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا ما يُوعَظُونَ بِهِ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ أَشَدَّ تَثْبِيتاً نساء: ۶۶ هر گاه بموعظه عمل میکردند برای آنها بهتر بوده و آنها را در ایمان بیشتر تثبیت میکرد يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللّهِ وَ تَثْبِيتاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ ... بقره: ۲۶۵ ظاهرا مراد آنست که اموال خود را برای خوشنودی خدا خرج میکنند و نفس خود را با ابتغاء مرضاهٔ خدا ثابت میکنند و با منّت و اذیّت بعدی از ابتغاء مرضاهٔ عدول نمیکنند. آیه در مقابل انفاق ریائی و انفاق اذیّتی است

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۰۳

در این صورت، ابتغاء مرضاهٔ اللّه مقابل ریاء و تثبیت در مقابل منّت و اذیّت بعدی است و اثبات نفس در مرضات اللّه موجب عدم منّت و اذیّت است (اقتباس از المیزان).

ثُبور:؛ ج ۱، ص: ۳۰۳

ثُبور: هلاکت. لا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُوراً واحِداً وَ ادْعُوا ثُبُوراً كَثِيراً فرقان: ۱۴ امروز یکدفعه وا ثبورا و وا هلاکا نگوئید و وا ثبورا بسیار گوئید زیرا عذاب قطع شدنی نیست فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً انشقاق: ۱۱ یعنی آنکه نامه‌اش از پشت سر داده شده وا هلاکتا و وا ویلا میکشد: وای بر من که هلاک شدم.وَ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً اسراء: ۱۰۲ ای فرعون من تو را هلاک شده گمان میکنم.

ثَبط:؛ ج ۱، ص: ۳۰۳

ثَبط: حبس. باز داشتن.وَ لٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ ... توبه ۴۶: لیکن خدا خروج آنها را مکروه داشت پس از آن، بازشان داشت. آن فقط یکبار در قرآن آمده ثلاثی و تفعیل آن هر دو متعدی است (اقرب).

ثُبَة:؛ ج ۱، ص: ۳۰۳

ثُبَة: دسته. جمع آن ثبات است فَانْفِرُوا ثُباتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعاً نساء: ۷۱ دسته دسته بجنگ خارج شوید و یا همگی کوچ کنید. آن فقط یکبار در قرآن آمده است در لغت آمده «الثبة: العصبة من الفرسان»

ثَجّ:؛ ج ۱، ص: ۳۰۳

ثَجّ: جاری شدن. در اقرب الموارد آمده: «ثجّ الماء و الدّم: سال» ثجّاج: آنچه که بشدت جاری میشود وَ أَنْزَلْنا مِنَ الْمُعْصِراتِ ماءً ثَجّاجاً نباء: ۱۴ از فشارنده‌ها (ابرها) آبی تند و پی در پی نازل کردیم در حدیث آمده: «افضل الحجّ العجّ فالثّجّ» (مجمع البیان)، بهترین حجّ رفع صوت بتلبیه و سپس جاری کردن خون قربانی است. فعل ثجّ لازم و متعدّی هر دو آمده است.

ثِخَن:؛ ج ۱، ص: ۳۰۳

ثِخَن: (بر وزن عنب) غلیظ شدن. محکم شدن. راغب گوید: ثخن الشّیء آنگاه گویند که چیزی غلیظ شود و از جریان باز ماند (مثل غلیظ شدن شیره) و بآنکه زخم بزنند و از رفتار باز ماند بطور

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۰۴

استعاره گویند: «ثخنته ضربا».حَتّٰى إِذٰا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثٰاقَ ... محمد: ۴ تا آنگاه که آنها را از حرکت باز داشتید و اسیرشان کردید ریسمان را محکم کنید.مٰا كٰانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرىٰ حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيٰا وَ اللّٰهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَ اللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ انفال: ۶۷.آیهٔ شریفه در ملامت مسلمانان است که در بارهٔ اسیران بدر بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اصرار کردند که آنها را نکشد و فدیه بگیرد تا وضع مالیشان بهتر شود ولی حق آن بود که اسیران کشته شوند تا دیگران بجنگ مسلمین جرئت ننمایند زیرا آنروز اسلام قوی نشده بود میبایست کفّار در هول و هراس باشند. بنظرم جرئت کفّار قریش و راه انداختن جنگ «احد» از همان آزادی اسیران جنگ بدر سر چشمه گرفت و اگر اسیران بدر کشته میشدند کفّار بار دیگر بمدینه لشگرکشی نمیکردند. بلی آنگاه که دین قوی شد و آزاد کردن اسیران خطری پیش نیاورد کشتن آنها شایسته نیست. مراد از حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ قدرت و استقرار یافتن دین پیامبر است که آزاد کردن دشمن ضرری نداشته باشد. مضمون آیه چنین است: «۱» برای هیچ پیغمبری نبوده که اسیران داشته باشد تا آنگاه که در زمین خود را نیرومند کند شما متاع دنیا را میخواهید و خدا آخرت را، خدا توانا و حکیم است. بعضی آنرا مبالغه در قتل گفته‌اند یعنی: اوّل پیامبران برای تقویت خود و ارعاب دشمنان مبالغه در قتل میکنند و پس از نیرومند شدن اسیر میگیرند ولی این بنظر درست در نمیاید.

ثَرب:؛ ج ۱، ص: ۳۰۴

ثَرب: ملامت. عتاب.لٰا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ ... یوسف: ۹۲ یوسف ببرادرانش گفت امروز بر شما ملامتی (از جانب من) نیست خدا شما را میآمرزد. علی علیه السّلام در نامهٔ خود به عمر بن ابی سلمهٔ مخزومی که وی

(۱) شرف الدین عاملی این مطلب را انکار کرده و میگوید: نزول آیه در بارهٔ آنهاست که میخواستند رسول خدا بعوض جنگ بدر

کاروان قریش را باسارت آورد، و گرنه آنحضرت با فتح بدر نیرومند شده بود، قول ایشان بسیار دلچسب است رجوع شود به «النصّ و الاجتهاد ص ۱۸۲»

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۰۵

را از بحرین خواند، نوشت: «نزعت یدک بلا ذمّ (لک) و لا تثریب علیک» نهج البلاغه نامه ۴۲: دست تو را از کارت باز داشتم بی‌آنکه مذمت و ملامتی برای تو باشد. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است. ثرب و تثریب هر دو بیک معنی است.

ثَرَی:؛ ج ۱، ص: ۳۰۵

ثَرَی: خاک. ارباب لغت آنرا خاک تر معنی کرده‌اند در مجمع و اقرب الموارد، خاک مرطوب گفته‌اند و غیر آن معنی نیز آمده است ولی از نهج البلاغه روشن میشود که معنی آن مطلق خاک است لَهُ مٰا فِی السَّمٰاوٰاتِ وَ مٰا فِی الْأَرْضِ وَ مٰا بَیْنَهُمٰا وَ مٰا تَحْتَ الثَّرىٰ طه: ۶ برای خداست آنچه در آسمان و زمین و آنچه در میان آندو و آنچه در زیر خاک است.در نهج آمده «و یطول فی الثّری حلولها» خطبهٔ ۲۲۳ «و دفنت تحت الثّری» نامهٔ ۴۱ «و اکلتهم الجنادل و الثّری» خطبهٔ ۲۲۴. پیداست که مراد از آنها مطلق خاک است. «ثری» فقط یکدفعه در قرآن آمده است.

ثُعبان:؛ ج ۱، ص: ۳۰۵

ثُعبان: اژدها. فَأَلْقىٰ عَصٰاهُ فَإِذٰا هِیَ ثُعْبٰانٌ مُبِینٌ اعراف: ۱۰۷ پس عصای خویش را بیفکند و در دم اژدهائی آشکار شد. این کلمه تنها دو بار در قرآن مجید در بارهٔ عصای موسی که باژدها مبدّل میگردید، آمده است. یکی آیهٔ فوق و دیگری آیهٔ ۳۲ سورهٔ شعراء، در اقرب الموارد آمده: ثعبان نوعی از مارهای طویلی است بر نر و ماده هر دو اطلاق میشود.گویا برای سرعت خزیدن اژدها، بآن ثعبان گفته‌اند زیرا ثعب بمعنی جاری کردن آب و خون است. در نهایه آمده: «یجیء الشّهید یوم القیمهٔ و جرحه یثعب دما» شهید روز قیامت در حالیکه زخمش خون میریزد، میاید.

ثَقْب:؛ ج ۱، ص: ۳۰۵

ثَقْب: نفوذ. پاره کردن (قاموس) نجم ثاقب یعنی ستارهٔ نورانی (مجمع البیان، صحاح، نهایه) گویا که با نور خود ظلمت

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۰۶

را میشکافد و تا میتواند نفوذ میکند چنانکه در اقرب الموارد از اساس نقل میکند.وَ السَّمٰاءِ وَ الطّٰارِقِ وَ مٰا أَدْرٰاکَ مَا الطّٰارِقُ النَّجْمُ الثّٰاقِبُ طارق: ۳، قسم بآسمان و کوبنده چه فهماند تو را که کوبنده چیست همان ستارهٔ نافذ است.طارق و نجم ثاقب هر دو یکی هستند درباره تشکّل نجوم گفته‌اند سحابی‌ها و گازهائیکه در آسمان هستند بطور مار پیچی حرکت کرده و فشرده میشوند، در اثر فشرده شدن حرارت مرکزی رو بافزایش میرود و در نتیجه ذرّات درونی، یکدیگر را میکوبند و فعل و انفعالات داخلی و خارجی سبب تشکیل کوکب میشود تا نخستین نور قرمز بعد از آتش گرفتن اندرون ستاره، در سطح آن ظاهر میشود و آن از حالت بهم کوبیدگی اتمها و ملکولها و رها شدن الکترونها، بوجود آمده است. پس از آن، ستاره در اثر فعل و انفعالهای پی در پی بحالت نورانیّت و تشعشع خود میافتد و نور نافذ آن فضا را شکافته و بهر جای ممکن میرسد.بنا بر این «طارق» مرحلهٔ اوّل تشکیل ستاره و «نجم» ابتدای ظهور نور قرمز و «ثاقب» مرحلهٔ سوّم آن است رجوع شود به تفسیر پرتوی از قرآن و کتاب پیدایش و مرگ خورشید.جای دقّت است که نجم در اصل بمعنی ظهور است در لغت هست «نجم الشّیء: ظهر» و قهرا ستاره را در اثر ظاهر بودن نجم گفته‌اند ... فَأَتْبَعَهُ شِهٰابٌ ثٰاقِبٌ صافّات: ۱۰، ظاهرا مراد از شهاب ثاقب سنگهای آسمانی است که با سرعت ۴۸ هزار کیلومتر در

ساعت وارد جوّ زمین شده و در اثر حرارت و تماس با گازهای جوّ مشتعل شده و ما آنها را بصورت نواری از نور مشاهده میکنیم. رجوع شود به «شهاب». لفظ ثاقب تنها دو بار در قرآن بکار رفته است: طارق: ۳- صافات: ۱۰

ثَقْف:؛ ج ۱، ص: ۳۰۶

ثَقْف: پیدا کردن. مصادف

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۳۰۷

شدن وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ ... بقره: ۱۹۱، هر جا که آنها را پیدا کردید بکشید. ظاهرا معنای مصادف شدن و روبرو شدن بهتر است نه- مطلق پیدا کردن چنانکه بعضی گفته‌اند. بمعنی گرفتن و ظفر یافتن.نیز آمده است آیهٔ فوق نظیر آیهٔ ... وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ ... نساء: ۸۹، است. که «وجد» بجای «ثقف» آمده است.فَإِمّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ ... انفال: ۵۷، پس اگر در جنگ با آنها مصادف و روبرو شدی با آنها، کسانی را که در پشت سر آنهایند پراکنده ساز، یعنی آنها را بکش تا دیگران عبرت گیرند و بفکر پیکار با تو نیایند.

ثِقَل:؛ ج ۱، ص: ۳۰۷

ثِقَل: (بر وزن عنب) سنگینی ثقیل یعنی سنگین. اصل آن در اجسام است و در معانی نیز میاید (مفردات) وَ الْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ اعراف: ۸، ثقیل که بمعنی سنگین است صفت روز قیامت و نیز صفت قول آمده است ... وَ يَذَرُونَ وَراءَهُمْ يَوْماً ثَقِيلًا انسان: ۲۷، إِنّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا مزمل: ۵ ثقال بضمّ و فتح اوّل بمعنی ثقیل است و جمع آن ثقال (بر وزن رجال است) مثل ... حَتّى إِذا أَقَلَّتْ سَحاباً ثِقالًا ... اعراف: ۵۷: تا چون باد ابرهای سنگین را برداشت. سحاب چنانکه در اقرب- الموارد گفته اسم جنس جمعی است صفت آن گاهی بنا بر لفظش مفرد میاید مثل وَ السَّحابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ- السَّماءِ وَ الْأَرْضِ بقره: ۱۶۴، و گاهی بنا بر معنایش جمع میاید نظیر آیه فوق. در مجمع ذیل آیه ۱۲ سورهٔ رعد فرموده: سحاب جمع سحابه است. ولی قول اقرب الموارد درست‌تر است زیرا در آن صورت صفت آن همواره جمع میامد حال آنکه در وَ السَّحابِ الْمُسَخَّرِ مفرد آمده است.أَثقال جمع ثقل (بر وزن علم) است و آن چیزی است که حملش سنگین است بنا بر این معنای وَ تَحْمِلُ

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۳۰۸

أَثْقالَكُمْ ... نحل: ۷ این است که چهار پایان بارهای شما را حمل میکنند.مِثقال: چیزی است که با آن وزن میکنند (سنگ) (مفردات، اقرب الموارد) در اوّلی گوید: مثقال نام هر سنگ است. و مثقال الشیء وزن آن است. «مِثْقالَ ذَرَّةٍ» یعنی هم وزن مورچه [در اینجا لازم است چند آیه را بررسی کنیم]... الف: يَسْئَلُونَكَ عَنِ السّاعَةِ أَيّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّي لا يُجَلِّيها لِوَقْتِها إِلّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا تَأْتِيكُمْ إِلّا بَغْتَةً ... اعراف: ۱۸۷ مراد از این ثَقُلَتْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ چیست و چرا قیامت در آسمانها و زمین سنگین شده است؟در المیزان آمده: مراد آنست که دانستن آن سنگین است و آن بعینه سنگینی وجود قیامت است یا مراد سنگینی وضع آن بر اهل آسمانها و زمین است زیرا در آن شدائد و عقبات و غیره هست! یا اینکه وقوع آن بر مردم سنگین است چون توأم با از بین رفتن نظام کنونی است ... و بالاخره ثبوت آن و علم بآن و صفات آن، همه سنگین است (باختصار).المنار گوید: وقوع آن سنگین و امر آن در آسمانها و زمین بر اهل آندو بزرگ است. از قتاده نقل شده که علم آن بر اهل آسمانها و زمین سنگین است.نا گفته نماند: فاعل «ثَقُلَتْ» ساعهٔ و قیامت است نباید چیزی مانند علم و غیره بر آن اضافه کنیم بلکه خود قیامت، سنگین و واقعهٔ مهمّی است و چنان سنگین است که آسمانها و زمین از سنگینی آن خورد میشوند و از بین میروند و این نظام هستی تاب تحمل آنرا ندارد. کوبندهٔ خطرناکی است که کوهها را مثل پشم رنگارنگ حلّاجی شده، ریز ریز میکند و زمین و کوهها را

یکجا میکوبد وَ حُمِلَتِ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ فَدُکَّتا دَکَّةً واحِدَةً حاقّة: ۱۴، آسمانرا میشکافد، کواکب

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۰۹

را پراکنده میکند و ... علی هذا باید گفت: وقوع آن که خود آن است، واقعهٔ سنگین و و مهمّ است. این سنگینی مثل سنگینی اجسام نیست بلکه سنگینی معنوی است مثل سنگینی مرض و سنگینی آنکس که غرامت بیشتر پرداخته است نظیر أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْراً فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ طور: ۴۰ در آیهٔ وَ یَذَرُونَ وَراءَهُمْ یَوْماً ثَقِیلًا انسان: ۲۷ که ثقیل صفت «یوم» آمده، محتمل است سنگینی آن بر مردم مراد باشد.ب: مٰا لَکُمْ إِذٰا قِیلَ لَکُمُ انْفِرُوا فِی سَبِیلِ اللّٰهِ اثّٰاقَلْتُمْ إِلَی الْأَرْضِ ... توبه: ۳۸ تثاقل اظهار سنگینی نفس و بعبارت دیگر عدم میل است یعنی: چه شده بر شما چون گویند در راه خدا کوچ کنید سنگینی میکنید بسوی زمین و میخواهید بمانید و خارج نشوید.ج: إِنّٰا سَنُلْقِی عَلَیْکَ قَوْلًا ثَقِیلًا مزمّل: ۵ ملاحظهٔ قبل و بعد آیه و آیات دیگر نشان میدهد که مراد سنگینی تبلیغ آن بر آنحضرت است.درست است که قرآن برنامهٔ حق و فطرت است ولی تبلیغ آن بر یک فرد که تمام محیط بمخالفت با او برخاسته بودند طاقت فرسا بود. و اللّه العالم د: وَ لَیَحْمِلُنَّ أَثْقٰالَهُمْ وَ أَثْقٰالًا مَعَ أَثْقٰالِهِمْ ... عنکبوت: ۱۳ آیهٔ شریفه در باره پیشوایان باطل است که هم حامل گناهان خویش‌اند و هم حامل گناهان دیگر که بجهت وا داشتن دیگران بگناه، کسب کرده‌اند بعبارت دیگر، دو نوع گناه دارند یکی گناهی که خود کرده‌اند و دیگری گناه کسانیکه تعلیم کرده‌اند و بدعت گذاشته‌اند. که در اسلام ثابت است هر که دیگران را بگناه وا دارد و بدعت گذارد مثل گناه تمام مرتکبین آن بدعت، بپای اوست و مرتکبین نیز در مقابل عمل خود گناهکارانند ه: إِذٰا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزٰالَهٰا وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقٰالَهٰا زلزال: ۲ اثقال چنانکه گفته شد بمعنی چیزهای سنگین کننده و بمعنای بار

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۱۰

است معنی آیه این است: آنگاه که زمین زلزلهٔ خود را شروع کند و بارهای خود را بیرون ریزد.نظیر این آیه است: وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ وَ أَلْقَتْ مٰا فِیهٰا وَ تَخَلَّتْ انشقاق: ۳- ۴ انداختن زمین محتویات خود را و خالی ماندنش نظیر اخراج اثقال است. ممکن است مراد از آن تخلیه نیروهای زمین و انفکاک ذرّات آن از یکدیگر باشد. ولی ملاحظهٔ هر دو آیه نشان میدهد که زمین بعد از اخراج اثقال خود از بین نخواهد رفت بلکه از آن اثقال خالی خواهد ماند، در این صورت باید گفت: مراد ذرّات ابدان مردگان و اعمال و اسرار آنهاست نظیر بیرون ریختن تخمها در اثر روئیدن. مثلا تخمهائیکه در مزرعه‌ای کاشته‌ایم بعد از روئیدن آنها میتوانیم بگوئیم: زمین آنچه در شکم داشت بیرون ریخت، مؤیّد این معنی آیه بعد است که فرموده یَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبٰارَهٰا از این بنظر میاید که «اخبار» هم از اثقال زمین است آیهٔ وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ انفطار: ۴ که در «بعثر» گذشت نیز باین مطلب یاری میکند.و: آیات قرآن روشن میکند که گناهان ثقل و سنگینی دارند و عرض نیستند نظیر آیهٔ ۱۳ عنکبوت و آیهٔ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقٰالَ ذَرَّةٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال: ۸ و همچنین حسنات وزن و ثقل دارند. بطور خلاصه باید دانست که عمل خوب و بد بشکل نیرو از وجود انسان خارج میشود و نیرو که از مادّه سر چشمه میگیرد دارای وزن و سنگینی است و روز قیامت که آدمی عمل مجسّم شدهٔ خود را خواهد دید این حقیقت بوضوح بر وی مسلّم خواهد گردید.باقی مطلب در «وزن و عمل» دیده شود.

ثَقَل:؛ ج ۱، ص: ۳۱۰

ثَقَل: (بر وزن عمل) چیز نفیس و مهمّ. سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلٰانِ رحمن: ۳۱ مراد از ثقلان جنّ و انس‌اند علّت ثقلان خوانده شدن اهمیّت و کرامت آنهاست زیرا که هر دو ذی شعور و عاقل و مورد

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۱۱

تکلیف خدایند و از تمام جنبنده‌های روی زمین (از جهت عقل و تمیز و تکلیف) برترند، و از همین ماده است حدیث شریف «انّی

تارک فیکم الثّقلین کتاب اللّه و عترتی » : ... من میان شما دو چیز پر ارزش و بس مهمّ میگذارم: کتاب خدا و اهل بیتم. پر ارزش بودن آندو بواسطهٔ آن است که سبب هدایت و سعادت هر دو جهان‌اند.فیروزآبادی در قاموس و ابن اثیر در نهایه و زمخشری در الفائق و سعید خوری در اقرب الموارد در مادهٔ «ثقل» حدیث شریف را آورده‌اند و طبرسی در ذیل آیهٔ فوق آنرا نقل میکند. نا گفته نماند: حدیث الثقلین از احادیث متواتره است آقای شیخ قوام الدین وشنوی قمّی رساله‌ای بنام حدیث الثقلین در بارهٔ آن تألیف نموده و بدار التقریب مصر ارسال کرده، دار التقریب بعد از تصدیق، آن را با مقدّمهٔ اضافی چاپ کرده است طالبین میتوانند نسخه‌ای از آن را تهیّه و استفاده نمایند و در آن، محل حدیث از کتب اهل سنّت نشان داده شده است.

ثلاث:؛ ج ۱، ص: ۳۱۱

ثلاث: از اسماء عدد است (سه) انْطَلِقُوا إِلىٰ ظِلٍّ ذِی ثَلاٰثِ شُعَبٍ ... مرسلات: ۳۰ ثلاثه مؤنّث ثلاث است مثل فَمَنْ لَمْ یَجِدْ فَصِیٰامُ ثَلاٰثَةِ أَیّٰامٍ ... بقره: ۱۹۶ ثلاثون یعنی سی، نحو وَ حَمْلُهُ وَ فِصٰالُهُ ثَلاٰثُونَ شَهْراً احقاف: ۱۵ ثلث (بضم اول و دوّم) بمعنی یک سوّم است ۱۳ نحو ... وَ وَرِثَهُ أَبَوٰاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ نساء: ۱۱ ثلاث (بر وزن گلاب) یعنی سه سه مثل ... فَانْکِحُوا مٰا طٰابَ لَکُمْ مِنَ النِّسٰاءِ مَثْنیٰ وَ ثُلاٰثَ وَ رُبٰاعَ نساء: ۳ نکاح کنید آنکه برای شما از زنان دلپسند است دو دو، سه سه، چهار چهار. ناگفته نماند: این خطاب نسبت بجمع است و نسبت بهر فرد چنین میشود: نکاح کن از زنان دو یا سه و یا چهار نفر را و بیشتر از چهار زن آزاد، نکاح کردن جایز نیستقال الصادق علیه السّلام: «لا یحلّ لماء الرجل ان یجری فی

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۳۱۲

اکثر من اربعهٔ ارحام من الحرائر» مجمع البیان ذیل آیهٔ فوق.

ثلّ:؛ ج ۱، ص: ۳۱۲

ثلّ: ثلّهٔ: جماعت کثیرهٔ.این کلمه فقط سه بار چنانکه نقل خواهد شد در قرآن مجید آمده است و قید کثرت در آن معتبر میباشد. دلیل کثرت گذشته از اقوال لغت نویسان، خود قرآن است که میگوید ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِینَ وَ قَلِیلٌ مِنَ الْآخِرِینَ واقعه: ۱۳ از مقابلهٔ «قلیل» میدانیم که «ثلّهٔ» بمعنی کثیر است.راغب گوید: ثلّهٔ قطعهٔ جمع شده از پشم است و باعتبار جماعت «ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِینَ» آمده است.در کشّاف گفته: ثلّهٔ جماعت کثیر از مردم است و مقابل آمدن با «قلیل» در دالّ بودن آن بر کثرت کافی است، سپس کشّاف در این باره شعری نقل میکند. محبّ الدین در شرح ابیات کشّاف ذیل همان شعر میگوید: ثلّهٔ جمع کثیر از مردم است و اصل آن از کسر (شکستن) است گویا این جمع از کلّ مردم شکسته و بریده شده است.طبرسی در معنی آیهٔ فوق آنرا جماعت کثیر العدد معنی کرده است.بیضاوی نیز جمع کثیر گفته است.ابن اثیر در نهایه حدیثی در بارهٔ مصالحه با اهل نجران نقل کرده که لفظ آن چنین است: «لهم ذمّهٔ اللّه و ذمّهٔ رسوله علی دیارهم و اموالهم و ثلّتهم» در این حدیث ثلّهٔ شامل تمام جمعیّت است.در صحاح آمده: بجمع کثیر از گوسفندان ثلّهٔ (بضم و فتح اوّل) گویند ... و چون بزها و گوسفندان جمع و زیاد شدند بمجموع آندو ثلّهٔ (بفتح اول) اطلاق میشود.بعد از آن آمده: ثلّهٔ (بضم اوّل) جماعت مردم است.نا گفته نماند: کثرت در آن نیز ملحوظ است و گرنه فتح اوّل و ضمّ آن تأثیری در اصل مادّه ندارد. در اقرب الموارد نیز مثل صحاح گفته است.در قاموس هست: ثلّهٔ بفتح

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۳۱۳

اوّل جماعت گوسفندان و بزها یا جمع کثیر از غنم و یا از گوسفند فقط ... و بضمّ اوّل جماعت مردم و یا دراهم کثیره است.بهر حال قید کثرت در «ثلّهٔ» ملحوظ است [اکنون میرسیم بآیاتیکه این کلمه در آنها بکار رفته است ...] وَ کُنْتُمْ أَزْوٰاجاً ثَلاٰثَةً فَأَصْحٰابُ الْمَیْمَنَةِ مٰا أَصْحٰابُ الْمَیْمَنَةِ. وَ أَصْحٰابُ الْمَشْئَمَةِ مٰا أَصْحٰابُ الْمَشْئَمَةِ.وَ السّٰابِقُونَ السّٰابِقُونَ أُولٰئِکَ الْمُقَرَّبُونَ فِی جَنّٰاتِ النَّعِیمِ، ثُلَّةٌ مِنَ

الْأَوَّلِينَ وَ قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ واقعه: ۸- ۱۵ در این آیات چنانکه می‌بینیم اهل آخرت بسه دسته تقسیم میشوند: اصحاب میمنه، اصحاب مشئمه، سابقون. آنوقت تا آیهٔ پنجاه هفتم احوال این سه دسته نقل شده است اصحاب شمال اهل عذاب‌اند و فرق سابقون با اصحاب میمنه آنست که بهشت سابقون مانند زندگی شهری و بهشت اصحاب میمنه قدری از آن پائین‌تر نقل شده است، نظیر این تفاوت در سورهٔ الرحمن آیهٔ ۴۶ تا آخر سوره نیز مشاهده میشود (این: نظر نگارنده است شاید هم درست نباشد طالبین باین دو سوره رجوع کنند) دیگر آنکه در بارهٔ سابقون فرموده: ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ ولی در بارهٔ اصحاب میمنه در آیهٔ ۳۹ و ۴۰ فرموده ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ ثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ پس سابقون جمع کثیری از امّتهای گذشته و عدهٔ کمی از این امّت‌اند، ولی اصحاب میمنه جمعیّت زیادی از امّتهای سلف و جمعیّت زیادی از این امّت‌اند و در نتیجه، اکثریت جمعیت بهشت را اصحاب میمنه تشکیل میدهند.در آیهٔ ۵ و ۶ سورهٔ انسان و آیه ۲۳ تا ۲۸ سورهٔ مطففین نیز فرق مختصری در بارهٔ سابقون و اصحاب میمنه ذکر شده است و آن اینکه: اصحاب میمنه شرابی مینوشند که مقداری از شراب چشمهٔ مقرّبین بآن مخلوط است.مقصود از «اوّلین» که مقرّبین آنها جمع کثیری‌اند چیست؟

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۱۴

ظاهر آیه آنست که مراد از «اوّلین» امّتهای گذشته و مراد از «آخرین» امّت اسلام است و آنچه گفته‌اند: اولین، اوائل امّت اسلام و «آخرین» اواخر آن است از ظاهر آیه بدست نمیاید.علی هذا این سئوال پیش میاید که این مقرّبون کیستند و چرا از امتهای گذشته زیاد و در این امت تعداد آنها کم است؟بنظر میاید: مراد از سابقون پیامبران و اوصیاء و ائمهٔ اطهار و شهیدان و بندگان خاصّ خدا باشند که طبقهٔ ممتازانند. از «ثلّهٔ» و «قلیل» نباید فکر کرد که مثلا صد نفر از گذشتگان و بیست نفر از آخرین‌اند و شاید این ثلّهٔ و قلیل از میلیاردها نفر تشکیل گردند منتهی عده آنها از گذشتگان بیشتر از آیندگان است.در تفسیر صافی از کافی از امام صادق علیه السّلام نقل است که مراد از سابقون، پیامبران و خواص عباد اللّه‌اند. و در تفسیر برهان نیز چند حدیث در همین مضمون است و چون پیامبران و اوصیاء از امّتهای گذشته زیاد بوده‌اند لذا ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ فرموده است.نا گفته نماند: مدّت امّتهای گذشته محدود بود و امّت اسلامی تا قیامت ادامه دارد، بدین حساب امّت اسلامی از اصحاب میمنه بیشتر از امتهای دیگر خواهد بود علی هذا ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ ثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ در خصوص اصحاب یمین در اسلام نسبت به مقرّبین در امّتهای گذشته بالعکس میباشد.

ثمد؛ ج ۱، ص: ۳۱۴

ثمد: ثمود یکی از قبائل عرب ما قبل تاریخ است که در محلّی بنام وادی القری ما بین حجاز و شام سکونت داشتند (المیزان ج ۱۰ ص ۳۲۹- دائرة المعارف وجدی مادّهٔ عرب) کلمهٔ ثمود بتأویل شخص منصرف و بتأویل قبیله غیر منصرف است (اقرب الموارد) گویند آن کلمهٔ عجمی و گویند عربی است و علت عدم صرف اسم قبیله

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۱۵

بودن آنست (مفردات) در مجمع البیان ذیل آیهٔ ۷۳ اعراف آنرا نام یکی از نواده‌های نوح فرموده که قبیلهٔ صالح بنام او نامگذاری شده بود.این کلمه ۲۶ بار در قرآن کریم آمده، منصرف و غیر منصرف هر دو بکار رفته است طبرسی در ذیل آیهٔ ۶۸ از سورهٔ هود فرماید: حفص بنقل از عاصم و نیز یعقوب و حمزه أَلا إِنَّ ثَمُودَ ... را بدون تنوین خوانده‌اند و دیگران در این سوره و سورهٔ فرقان و عنکبوت و نجم آنرا با تنوین خوانده‌اند زیرا که در این مواضع ثمود با الف نوشته شده است.بهر حال اگر آنرا اسم قوم گرفتیم مذکّر و منصرف است و اگر اسم قبیله گرفتیم، غیر منصرف و علّت عدم صرف آن علمیّت و تأنیث است.راغب گوید: اصل آن از ثمد است و آن آبی است که مادّه نداشته باشد. (مثل آب باران که در جائی جمع شده است). [آنچه قرآن در بارهٔ قوم ثمود فرموده

بقرار ذیل است:] الف: مردمی بت پرست بودند و در آن اصرار داشته و پیامبرشان حضرت صالح میگفتند: میخواهی ما را از عبادت آنچه پدرانمان عبادت میکردند باز داری؟ حقّا که ما در دعوت تو شکّ داریم.هود: ۶۳.ب: بعد از قوم عاد بودند و تمدّن خوبی داشتند و از وسائل طبیعی استفاده کرده و کامیاب بودند در جلگه‌ها و هموارها، کاخ‌ها میساختند و از کوه‌ها عمارت‌ها میتراشیدند و از یاد خدا غافل و از افساد پروائی نداشتند اعراف: ۷۴ و بشغل کشاورزی اشتغال داشته باغها و چشمه‌ها و مزرعه‌های مفصلی داشتند شعراء: ۱۴۸.حضرت صالح بهدایت آنها مبعوث شد هر چه تلاش کرد کمتر موفّق شد و عدّهٔ کمی ایمان آوردند و ناقهٔ صالح را که معجزه بود پی کردند

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۱۶

و با عذاب الهی نابود گردیدند.المیزان از آیهٔ ۴۸ سورهٔ نمل وَ كانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ ... استفاده کرده که ثمود بصورت قبیله‌ها زندگی کرده و در هر قبیله شیخی و بزرگی فرمانروائی مینمود.در بارهٔ نحوهٔ عذاب قوم ثمود بعضی از آیات صریحاند که صاعقه بود مثل ... أَنْذَرْتُكُمْ صاعِقَةً مِثْلَ صاعِقَةِ عادٍ وَ ثَمُودَ فصلت: ۱۳ وَ فِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتّى حِينٍ... فَأَخَذَتْهُمُ الصّاعِقَةُ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ ذاریات: ۴۴.در بعضی از آیات هست که آنها را لرزه گرفت مثل فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ اعراف: ۷۸.و در بعضی صیحه ذکر شده است نحو وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيارِهِمْ جاثِمِينَ هود: ۶۷ و آیات دیگر.باید دانست که عذاب آنها صاعقهٔ آسمانی بوده و بوسیلهٔ آن خشک شده و از بین رفته‌اند و چون صاعقه توأم با صیحه و رعد است و از طرف دیگر برق زده میلرزد و بر زمین میافتد، لذا هر سه تعبیر صحیح‌اند و از هم جدا نیستند.

ثَمَر؛ ج ۱، ص: ۳۱۶

ثَمَر: میوه. كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذا أَثْمَرَ ... انعام: ۱۴۱ بخورید از میوهٔ آن آنگاه که میوه میدهد.واحد آن ثمرهٔ است مثل كُلَّما رُزِقُوا مِنْها مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقاً بقره: ۲۵ جمع آن ثمرات است نظیر فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزْقاً لَكُمْ ... بقره: ۲۲.در اصطلاح قرآن بگل هم ثمر گفته شده چنانکه در بارهٔ زنبور عسل آمده ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ ... نحل: ۶۹ میدانیم که اکثر استفادهٔ زنبور عسل از گلهاست. در عرف عرب ثمره در غیر ثمرهٔ درخت نیز بکار میرود گویند: ثمرهٔ علم، عمل صالح و ثمرهٔ عمل صالح بهشت است در نهج البلاغه هست: «و ثمرهٔ الحزم السلامهٔ» حکمت: ۱۸۱ ولی تتبع در قرآن مجید نشان میدهد که در آن فقط در ثمرهٔ درخت بکار رفته

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۱۷

است.

ثُمّ؛ ج ۱، ص: ۳۱۷

ثُمّ: حرف عطف است و دلالت بر تأخیر دارد. مثل ثُمَّ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً آخَرِينَ مؤمنون: ۳۱ راغب گوید: ثمّ دلالت بر تأخیر ما بعد از ما قبل را دارد بالذّات باشد یا در رتبه و یا در وضع چنانکه در قبل و اوّل نیز این سه اعتبار هست. قاموس تصریح میکند که «ثمّ» گاهی برای ترتیب خبر دادن میاید مثل: «اعجبنی ما صنعت الیوم ثمّ ما صنعت الامس اعجب منه» ثمّ در اینجا فقط برای ترتیب خبر است.علی هذا در این آیات وَ نَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ وَ جَعَلْنا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْباقِينَ ... ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ صافات ۷۶- ۸۲ ثمّ برای ترتیب خبر است و گرنه میبایست غرق قوم قبل از نجات نوح و اهلش گفته شود مگر آنکه بگوئیم: نجات با سوار شدن بکشتی تحقّق یافته است، در این صورت ثمّ در معنای معمولی خود بکار رفته است.ولی در دو آیهٔ لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ... ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا ... لَغَفُورٌ رَحِيمٌ نحل: ۱۱۰ برای ترتیب خبر است زیرا ترتّب در میان دو امر فوق نیست دقّت در ما قبل و ما بعد این دو آیه مطلب را بیشتر روشن میکند. همچنین است آیهٔ ۵۲ از سورهٔ یونس و باحتمال قوی

آیهٔ ۱۷ سورهٔ بلد و ۱۶ سورهٔ اعراف.

ثَمَّ:؛ ج ۱، ص: ۳۱۷

ثَمَّ: (بفتح اوّل) اسم اشاره است بمکان بعید ... فَأَيْنَمٰا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ بقره: ۱۱۵ بهر جا رو گردانید روی خدا در آنجاست.گاهی بآن لفظ تاء اضافه شده و ثمّهٔ گفته‌اند ولی این در قرآن نیامده است.این کلمه را در قرآن مجید در چهار جا میتوان یافت و بیشتر از آن نیست: بقره: ۱۱۵ شعراء: ۶۴ انسان: ۲۰ تکویر: ۲۱.

ثُمْن:؛ ج ۱، ص: ۳۱۷

ثُمْن: (بضم اول و سکون دوم و نیز بضم اوّل و دوّم) هشت یک

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۳۱۸

۸/ ۱ (قاموس- اقرب الموارد) فَإِنْ كٰانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمّٰا تَرَكْتُمْ نساء: ۱۲ ثمانیه: هشت، ثامن: هشتم، ثمانون: هشتاد.

ثَمَن:؛ ج ۱، ص: ۳۱۸

ثَمَن: (بفتح اول و دوم) قیمت. راغب گوید، آن چیزی است که فروشنده از خریدار میگیرد در مقابل بیع اعمّ از آنکه نقد باشد یا جنس، و هر آنچه در مقابل چیزی بدست آید ثمن اوست.وَ شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرٰاهِمَ مَعْدُودَةٍ ... یوسف: ۲۰ او را بقیمت ناقص درمهای شمرده شده فروختند جز این آیه در ده محل از قرآن کلمهٔ «ثَمَناً» * آمده و همه در بارهٔ عوض کردن آیات خدا و یا پیمان خدا بقیمتی مثل مقام و پول و استراحت است. مثل وَ لٰا تَشْتَرُوا بِآيٰاتِي ثَمَناً قَلِيلًا بقره: ۴۱ و در نه محل از محل‌های دهگانه «قَلِيلًا» * صفت «ثَمَناً» * آمده است و در تمام موارد «شری» و «اشتری» بکار رفته است.

ثنی:؛ ج ۱، ص: ۳۱۸

ثنی: در مجمع البیان ذیل آیهٔ ۵ از سورهٔ هود میگوید: ثنی در اصل بمعنی عطف است، بعدد دو از آن جهت اثنان گویند که یکی بر دیگری عطف است و رویهم حساب میشوند و به درود ثنا گویند زیرا که در مدح صفات نیک بیکدیگر عطف میشوند، استثناء نیز از آنست زیرا که مستثنی بر مستثنی منه عطف میشود و رویهم حساب میگردند.۱- أَلٰا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ ... هود: ۵ بدان آنها سینه‌هایشان را بر میگردانند تا خود را از قرآن و شنیدن آن مخفی بدارند، گوئی سینه‌هایشان را بهم می‌پیچند و تا میکنند تا قرآن را نشنوند.۲- إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهٰا مُصْبِحِينَ وَ لٰا يَسْتَثْنُونَ قلم: ۱۸ این آیه در داستان صاحبان آن باغ است که میخواستند محصول را جمع کنند و چیزی بفقرا ندهند مراد از «لٰا يَسْتَثْنُونَ» چنانکه ارباب تفسیر گفته‌اند انشاء اللّه گفتن و کار را منوط بارادهٔ خدا کردن است یعنی: قسم

قاموس قرآن، ج ۱، ص: ۳۱۹

خوردند که حتما حتما محصول را بچینند و استثناء نمیکردند و نمیگفتند: اگر خدا بخواهد. و این برای آنست که ترتیب علل و اسباب کارها از عهدهٔ بشر خارج است و ارادهٔ خدا در طول ارادهٔ بشر است باید اوّل خدا بخواهد بعد بشر وَ مٰا تَشٰاؤُنَ إِلّٰا أَنْ يَشٰاءَ اللّٰهُ انسان: ۳۰ لذا خدا بحضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرموده وَ لٰا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فٰاعِلٌ ذٰلِكَ غَداً إِلّٰا أَنْ يَشٰاءَ اللّٰهُ... کهف: ۲۳.بیضاوی احتمال میدهد معنی «لٰا يَسْتَثْنُونَ» آن باشد که حق فقرا را خارج نمیکردند.۳ ...- إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثٰانِيَ اثْنَيْنِ ... توبه: ۴۰ «ثٰانِيَ» حال است از ضمیر مفعول در «أَخْرَجَهُ» یعنی آنگاه که کفّار او را بیرون کردند در حالیکه دوّم دو نفر بود و

شخص ثالثی با آندو نبود.۴- وَ مِنَ النّاسِ مَنْ یُجادِلُ فِی اللّهِ بِغَیْرِ عِلْمٍ ... ثانِیَ عِطْفِهِ لِیُضِلَّ عَنْ سَبِیلِ اللّهِ ... حج: ۸ و ۹ «ثانِیَ عِطْفِهِ» حال است از فاعل «یُجادِلُ» و عطف بکسر اوّل بمعنی جانب و طرف است که شخص در موقع اعراض روی خود را بآنطرف برمیگرداند گوئی اعراض کننده روی خود را بر جانب خود میگذارد بهر حال، این ترکیب کنایه از تکبّر و اعراض است یعنی بعضی از مردم در بارهٔ خدا مجادله میکند بی‌آنکه دانشی داشته باشد ... در حالی مجادله میکند که متکبر و خود خواه است و میخواهد دیگران را از راه خدا گمراه کند.۵- فَانْکِحُوا ما طابَ لَکُمْ مِنَ النِّساءِ مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ ... نساء: ۳ «مثنی» چنانکه در ثلاث گذشت بمعنای دو دو است.۶- وَ لَقَدْ آتَیْناکَ سَبْعاً مِنَ الْمَثانِی وَ الْقُرْآنَ الْعَظِیمَ حجر: ۸۷ ما بتو هفت آیه که بر هم عطف شونده است، و قرآن عظیم را دادیم.مراد از سبع مثانی سورهٔ حمد

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۲۰

است چنانکه در روایات نبوی و ائمّه علیهم السّلام آمده است و اینکه بعضی هفت سورهٔ بزرگ یا حامیم‌های هفتگانه و یا هفت صحیفه از صحف انبیاء گفته‌اند، قابل اعتنا نیست و از کتاب و سنت دلیلی ندارد [در تهذیب] از محمد بن مسلم روایت کرده که گوید: از امام صادق علیه السّلام از سبع مثانی و قرآن عظیم پرسیدم که آیا آن فاتحة الکتاب است؟ فرمود: آری گفتم: بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ* نیز از آن هفت است؟ فرمود: آری افضل آنهاست.در بارهٔ «مثانی» باید معنای اوّلی آنرا در نظر بیاوریم که همان عطف است ظاهر آنست که مثانی جمع مثنیّه اسم مفعول از ثنی است یعنی عطف شونده‌ها. چون آیات سورهٔ حمد یکدیگر را توضیح و روشن میکنند لذا بیکدیگر عطف میشوند و بیکدیگر میل میکنند. در آیهٔ دیگر همهٔ قرآن مثانی خوانده شده اللّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِیثِ کِتاباً مُتَشابِهاً مَثانِیَ ... زمر: ۲۳ این از آنجهت است که تمام آیات قرآن بیکدیگر میل میکنند و یکدیگر را توضیح و بیان می‌نمایند و شبیه همدیگراند «کِتاباً مُتَشابِهاً ». ... در کلام حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در صفت قرآن آمده که: بعضی بعض دیگر را تصدیق میکند، و از علی علیه السّلام نقل است که «بعضی بر بعضی ناطق و بعضی بر بعضی شاهد است» یا اینکه آن جمع مثنی بمعنی تکریر و اعاده است و کنایه است از اینکه بعضی از آیات بعضی دیگر را بیان و روشن میکنند. (استفاده از المیزان).چون بیان المیزان در این باره کافی بود بآن اکتفا گردید.بهر حال معنی مثانی در هر دو آیه آنست که آیات بیکدیگر عطف میشوند و همدیگر را روشن میکنند و میان آنها التیام و ارتباط و انعطاف وجود دارد.و ظاهر آنست که «من» در «مِنَ الْمَثانِی» بمعنای تبعیض است و در این صورت «مثانی» بمعنی

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۲۱

تمام قرآن است و آیه میگوید: ما از مثانی، هفت آیه بتو دادیم ولی در این صورت عطف «وَ الْقُرْآنَ الْعَظِیمَ» بر «سَبْعاً مِنَ الْمَثانِی» چندان دلچسب نیست. احتمال قوی آن است که «من» از برای بیان باشد یعنی ما بتو، سبع مثانی و قرآن عظیم را دادیم. مقابل افتادن سبع مثانی با قرآن با آنکه خود از قرآن است اهمیّت سورهٔ حمد را بخوبی روشن میکند و شاید از برای آنست که سورهٔ حمد، شامل مجموع فشردهٔ همهٔ معانی قرآن است و لذاست که نماز بدون حمد نداریم و نماز میّت نماز نیست بلکه دعاست «لا صلوة الّا بفاتحة الکتاب» .

ثوب:؛ ج ۱، ص: ۳۲۱

ثوب: رجوع شیء بمحلّ خود. راغب در مفردات گوید: ثوب در اصل رجوع شیء است بحالت اوّلی و یا بحالتیکه ابتدا برای آن در نظر گرفته شده است مثال اوّلی «نحو ثاب فلان الی داره» (فلانی بخانهٔ خود برگشت) و مثال دوّمی ثوب بمعنی لباس است، لباس را بدانجهت ثوب گویند که بافته شده و بحالتیکه در نظر بود رجوع کرده است زیرا در ابتدا از بافتن پارچه، لباس در نظر بود.علی هذا جزای عمل را ثواب گوئیم که بخود عامل بر میگردد وَ الْباقِیاتُ الصّالِحاتُ خَیْرٌ عِنْدَ رَبِّکَ ثَواباً ... کهف: ۴۶ وَ اللّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ

الثَّوابِ آل عمران: ۱۹۵ ثواب بجزای اعمال نیک و بد هر دو اطلاق شده است مثل هَلْ ثُوِّبَ الْكَفّارُ ما كانُوا يَفْعَلُونَ مطففین: ۳۶ فَأَثابَهُمُ اللّهُ بِما قالُوا جَنّاتٍ ... مائده: ۸۵ فعل «اثابهم» برای آنست که «جنّات» همان برگشت اعمال است.بکار رفتن کلمهٔ ثواب در بارهٔ جزای عمل بهترین دلیل تجسّم عمل است زیرا اگر عمل مجسّم شده و بعامل باز گردد مصداق واقعی برگشت و رجوع شیء خواهد بود و گرنه برگردنده چیز دیگر میشود.وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثابَةً لِلنّاسِ

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۲۲

وَ أَمْناً ... بقره: ۱۲۵ در مجمع البیان مثابه را اسم مکان گفته یعنی محلیکه مردم بآن رجوع میکنند میروند و بر میگردند راغب از بعضی: محل کسب ثواب نقل کرده است.مثوبهٔ بمعنی ثواب است نحو وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّهِ خَيْرٌ بقره: ۱۰۳.ثوب بمعنی لباس و جمع آن ثیاب است عالِيَهُمْ ثِيابُ سُندُسٍ خُضْرٌ وَ إِسْتَبْرَقٌ ... انسان، ۲۱.

ثور:؛ ج ۱، ص: ۳۲۲

ثور: زیر و رو شدن. پراکنده شدن. كانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ أَثارُوا الْأَرْضَ وَ عَمَرُوها ... روم: ۹ از آنها قویتر بودند زمین را زیر و رو (شخم) و آباد کردند مجمع- البیان آنرا زیر و رو کردن و راغب پراکنده کردن گفته است و هر دو نزدیک بهمانند و شخم زدن توأم با پراکنده کردن است.* اللّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّياحَ فَتُثِيرُ سَحاباً ... روم: ۴۸ اثاره: بحرکت آوردن و پراکنده ساختن است: خدا کسی است که بادها را میفرستد و آنها ابرها را بحرکت در میاورند و در آسمان پخش میکنند. فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً عادیات: ۴ بواسطهٔ دویدن غبار مخصوصی بلند کردند.

ثوی:؛ ج ۱، ص: ۳۲۲

ثوی: ثواء: اقامت. وَ ما كُنْتَ ثاوِياً فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ... قصص: ۴۵ در اهل مدین مقیم نبوده‌ای. مثوی: اقامتگاه قالَ النّارُ مَثْواكُمْ انعام: ۱۲۸ گفت آتش اقامتگاه شماست. وَ اللّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مَثْواكُمْ محمد: ۱۹ ظاهر آنست که «مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مَثْواكُمْ» هر دو مصدر میمی بمعنی انتقال و استقرارند یعنی خدا بتمام احوال شما از انتقال و استقرار و حرکت و سکون داناست.نگارنده قبلا این احتمال را داده بودم بعدا دیدم المیزان نیز آنرا ظاهر خوانده است.

ثَیِّب:؛ ج ۱، ص: ۳۲۲

ثَيِّب: ثیبه: زن شوهر دیده ... ثَيِّباتٍ وَ أَبْكاراً تحریم: ۵ زنان شوهر دیده و دوشیزه‌ها. راغب آنرا از ثوب

قاموس قرآن، ج۱، ص: ۳۲۳

بمعنی رجوع گرفته گوید: ثیب آن است که از زوج برگشته است در مجمع البیان هست: ثیب زنی است که بعد از ازالهٔ بکارت از شوهر برگشته از ثاب یثوب بمعنی رجع. وَ الْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ*.پایان جلد اوّل ۲۴/ ۲/ ۱۳۵۲.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحیم

جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فی سَبيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی

آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه

ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...

ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۶۰۹-۵۳به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹